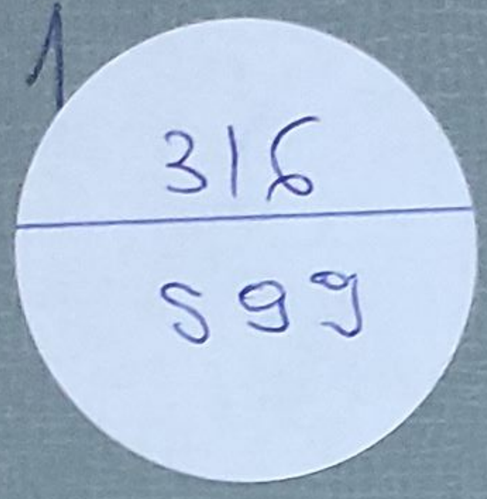
316
599

316
S 99

Jan Szczepański

noţiuni elementare de SOCIOLOGIE

BIBLIOTECA JUDEŢEANĂ
„GH. ASACHI"
IAŞI

873635

BAROUL IAŞI
SOCIETATE CIVILĂ PROFESIONALĂ DE AVOCAŢI
Av. N. MOŞNEGUŢU
Av. O. CHIRIŢA
Nr. _____ Din _____

editura ştiinţifică
1972

96—81

În loc de prefață

Jan Szczepański s-a născut la 14 septembrie 1913 în localitatea Ustronie, în apropiere de Cieszyn. A urmat cursurile facultății de filozofie, susținîndu-și licența în domeniul fenomenologiei. Interesul manifestat față de filozofie n-a constituit un impediment pentru a se consacra, ulterior, studiilor sociologice. În preajma celui de al doilea război mondial, Jan Szczepański ocupa postul de lector la Universitatea din Poznan, funcționînd la catedra profesorului F. Znaniecki, unde, în anul 1939, obține titlul de doctor în științe cu teza *Noțiunea de mediu social în sociologia satului*. În timpul ocupației fasciste a Poloniei, Jan Szczepański este deportat într-un lagăr de muncă silnică din Germania.

După eliberarea țării își începe activitatea didactică la Universitatea din Lodz, fiind lector la catedra profesorului Jan Chalasinski. Aici Jan Szczepański desfășoară o activitate susținută nu numai pe tărîm didactic, dar și în domeniul științific și social, promovînd rapid în cariera universitară. Astfel, în anul 1947, conferențiar fiind, conducea catedra de istoria sociologiei. În preocupările sale din această perioadă se remarcă investigațiile din domeniul sociologiei urbane, studii care se referă îndeosebi la transformările din Lodz în primii ani de după eliberare.

Jan Szczepański a fost în acei ani membru al conducerii Institutului de sociologie, reînființat la Lodz, și membru al redacției *Revistei de sociologie*.

Timp de cîțiva ani, cînd studiile sociologice au trecut în Polonia pe plan secundar, profesorul Jan Szczepański a predat cursul de Istoria gîndirii sociale, îndeplinind în același timp și funcții administrative, cum ar fi cea de prodecan al Facultății de filologie și de decan al Facultății de științe filozofice și sociale. În anul 1952 obține titlul de profesor și este numit rector al Universității din Lodz.

Începînd din anul 1957, dată la care se reintroduce predarea și studierea sociologiei în universitățile poloneze, profesorul Jan Szczepański este șeful catedrei de sociologie de la Universitatea din Lodz, funcție pe care o cumulează cu cea de director al Centrului de studii sociologice al Institutului de filozofie și sociologie al Academiei Poloneze de Științe. În urma reorganizării învățămîntului, i s-a încredințat conducerea catedrei de sociologie industrială de la aceeași universitate.

În anul 1963 a fost ales membru corespondent al Academiei Poloneze de Științe, în anul 1969 fiind ales în prezidiul Academiei, iar, recent, academician și vicepreședinte al acestui înalt for științific polonez. Din anul 1961 a funcționat ca director adjunct, iar din 1968 ca director al Institutului de filozofie și sociologie al Academiei Poloneze de Științe.

Preocupările științifice ale profesorului Jan Szczepański sînt orientate pe multiple planuri. Subiectul tezei sale de doctorat l-a incitat să întreprindă cercetări cu privire la metoda și tehnica investigației sociale. În această ordine de idei pot fi enumerate publicațiile sale analitice și teoretice cu privire la folosirea documentelor personale și a metodei monografice în sociologie.

În perioada anilor 1960, Jan Szczepański redactează cursul consacrat tehnicii cercetării sociale. La vremea respectivă, această lucrare constituia singurul material didactic consacrat acestor probleme. O altă lucrare de referință de mare importanță, apărută pînă în prezent în cîteva ediții în R.P. Polonă, cît și în străinătate, este *Sociologia. Dezvoltarea problematicii și a metodei.*

În manualul de față, cît și în lucrarea de popularizare, *Probleme ale sociologiei contemporane* (1965), Jan

Szczepański expune, într-o manieră ușor accesibilă, chestiunile teoretice ale sociologiei.

Un alt domeniu al preocupărilor lui Jan Szczepański îl constituie cercetarea structurii sociale, îndeosebi a clasei muncitoare și a intelectualității poloneze în particular.

În monografia intitulată *Probleme ale învățământului superior* (1963), Jan Szczepański a efectuat o profundă analiză a sarcinilor majore ale învățământului superior din lumea contemporană și în special în cadrul societății socialiste. Această lucrare constituie continuarea celor mai bune tradiții ale sociologiei poloneze în domeniul respectiv. În ceea ce privește studiul *Intellectuals in Contemporary Societies* (Stanford, 1961), găsim tratată o gamă mult mai largă de probleme cu privire la rolul social al intelectualității.

Relevăm, de asemenea, activitatea foarte susținută a academicianului polonez pe tărîm internațional. După cum se știe, în anul 1966 la Congresul internațional de sociologie de la Evian, Jan Szczepański a fost ales președinte al Asociației Internaționale de Sociologie, post ocupat pentru prima oară de un reprezentant al unei țări socialiste. Jan Szczepański este membru de onoare al Societăților de sociologie din Cehoslovacia și Uniunea Sovietică.

NICOLAE MAREȘ

1

Introducere

Această carte este concepută ca o introducere în conceptele fundamentale cu ajutorul cărora sociologia descrie și explică fenomenele și procesele ce intervin în colectivitățile umane. În acest mod a fost definit, preliminar, obiectul sociologiei. Vorbind la modul cel mai general, definiția cel mai frecvent întîlnită a sociologiei enunță că aceasta este o știință despre societate. Să ne oprim deci puțin și să reflectăm ce se înțelege, în general, prin acest termen.

Fiecare om trăiește în societate, de asemenea, fiecare om definește acest termen într-un anumit mod pentru propriul său uz și își reprezintă ceva cînd îl folosește. Întrebînd, în discuțiile cu colegii sau cu cunoștințele, ce înțeleg aceștia prin acest termen, cel mai des auzim că societatea constituie totalitatea cetățenilor statului nostru, respectiv a unui stat oarecare, fiind, aproximativ identică cu un anumit popor. Uneori, cineva afirmă că locuitorii unui oraș oarecare constituie, de asemenea, o societate, căci în presă, întîlnim foarte frecvent expresii de genul acestora: „societatea Varșoviei și-a manifestat voința" sau „societatea poloneză este ferm convinsă", uneori „societatea Sileziei" etc. Chiar de la bun început, se observă că aceste trei expresii se referă la trei tipuri diferite de colectivități umane, de unde se poate trage concluzia că termenul de „societate" este o denumire generală folosită pentru toate tipurile de colecti-

vitățI. Într-adevăr, în limbajul curent această denumire este folosită în această accepțiune. Un asemenea grad de precizie al definiției este suficient pentru comunicarea în viața cotidiană, dar este totuși insuficient pentru descripțiile și explicațiile științifice. De aceea, în cele ce urmează vom da definiții mai precise pe care le utilizează sociologii în teoriile lor asupra societății.

Deci, sociologia este știința despre colectivitățile umane, mai precis, obiectul cercetărilor acesteia îl constituie fenomenele și procesele de apariție a diferitelor forme de viață colectivă a oamenilor, structurile acestor colectivități, fenomenele și procesele care intervin în aceste colectivități, care derivă din interacțiunea reciprocă a oamenilor, (unul asupra celuilalt), forțele coercitive și forțele care dispersează aceste colectivități, mutațiile și transformările care survin în cadrul lor.

Aici, din nou vom constata cu ușurință că fenomenele și procesele care au loc în colectivitățile umane, deci în familii, clase școlare, vecinătăți, orașe, organizații sociale, partide politice, state, sînt fenomene care ne înconjoară pe fiecare din noi precum aerul, constituind ceva atît de natural și de firesc, încît, întrebările de genul: De ce oamenii care se cunosc se salută cînd se întîlnesc pe stradă? De ce organele competente urmăresc pe infractori? De ce părinții se îngrijesc în general de părinții lor? De ce în fiecare stat există un guvern, cu toate că formele acestuia sînt diferite? De ce unii studenți învață mai bine decît alții? De ce unii studenți se angajează cu mai multă înflăcărare pe tărîm politic, iar alții deloc? sînt considerate ca puerile și fiecare student poate cu ușurință să răspundă la ele.

Acest lucru poate fi probat punînd astfel de întrebări unor cunoștințe și vom constata că fiecare din ele are pregătit un răspuns explicativ. Deci, am putea primi următoarele răspunsuri: oamenii se salută că așa este obiceiul; organele competente urmăresc pe infractori, deoarece sînt chemate să asigure ordinea publică și să ocrotească pe cetățeni; fiecare stat trebuie să aibă un guvern, căci altfel n-ar putea exista, pe cînd diferitele forme de guvernămînt rezultă din tradiții, condiții economice, politice, ideologii, unii studenți învață mai bine deoarece sînt mai talentați și mai silitori, alți studenți

sînt activi din punct de vedere politic, deoarece politica îi preocupă. Astfel de explicații ne sînt pe deplin suficiente în viața de toate zilele, dar la o examinare mai apropiată remarcăm că aici o necunoscută a fost înlocuită prin alta cu care sîntem poate ceva mai obișnuiți, dar care poartă aparența explicației. Cu ce s-ar putea ocupa deci sociologul de vreme ce o astfel de cunoaștere comună, intuitivă, este suficientă vieții, acțiunii, înrîuririi asupra altor oameni, atingerii scopurilor etc. Recurgînd la o anumită analogie, putem spune că orice om își explică faptul că corpurile nesprijinite cad, numai Aristotel însă a explicat științific acest fapt, afirmînd că locul corpurilor grele este „jos" pe fund, iar locul corpurilor ușoare este „sus". De aceea fumul se înalță, iar piatra cade. Astfel de cunoștințe au fost suficiente mii de ani pentru dezvoltarea civilizației și pentru construirea unor edificii impunătoare, dotate cu hornuri. Tot așa am putea spune că cunoștințele comune despre viața socială sînt suficiente pentru rezolvarea unor probleme vitale, pentru satisfacerea unor nevoi și stabilirea unor raporturi cu semenii noștri. Totuși, adeseori această cunoaștere comună dă greș după cum o dovedește existența a numeroși oameni induși în eroare, decepționați, oameni pe care îi surprind reacțiile nebănuite ale semenilor lor.

Dacă am examina din nou mai îndeaproape comportamentul și acțiunile noastre proprii, am remarca cu ușurință că fiecare din noi posedă o oarecare „teorie" generală cu privire la viața socială și comportamentul oamenilor, care ne explică acțiunile și comportamentul și ne servește drept bază pentru înrîurirea noastră asupra lor. Firește că această teorie nu este sistematizată, dar ea este alcătuită dintr-o seamă de „legi" generale care stabilesc dependințele cauzale între fapte, situații și comportamentul oamenilor, între motivațiile, aspirațiile și acțiunile lor. Acestea sînt, de exemplu, astfel de generalizări sau „legi științifice" precum: fiecare om caută mai înainte de toate avantaje proprii; prietenul e gata să ajute la nevoie; oamenii, în general, respectă legile; mai înainte de toate fiecare om caută plăcerile; unor oameni munca încordată le produce o plăcere deosebită; fiecare om e vanitos: îi place să se laude și să fie vorbit de bine; fiecare om caută să dobîndească o repu-

tație; fiecărui om îi place să se destăinuie cuiva etc. Cînd vrem, deci, să-i cerem cuiva ceva, să-l îndemnăm la ceva, sau să atingem un scop oarecare, atunci facem o evaluare și stabilim ce caracteristici posedă oamenii asupra cărora vrem să exercităm o anumită influență, adică să determinăm la ei o reacție pozitivă față de aspirațiile noastre, apreciem ce reguli generale găsesc, în acest caz, aplicație, alegem metoda de acțiune corespunzătoare, mijloacele acțiunii și le aplicăm în mod adecvat. De exemplu, dacă studentul dorește să obțină din partea decanului amînarea examenului, alege motivația corespunzătoare pentru cererea sa în funcție de faptul dacă apreciază că e „un om bun" sau „un om aspru". După cum vedem, chiar și un lucru atît de simplu, cum ar fi o cerere înaintată decanului necesită aplicarea unei teorii generale a acțiunii, stabilirea raportului de cauzalitate și cunoașterea dependențelor cauzale între mijloacele utilizate (cuvinte, argumente aduse) și reacția prevăzută. Într-un cuvînt, fiecare om comportîndu-se într-un fel anumit, într-o situație oarecare, dacă vrea să obțină scopul urmărit, trebuie să facă uz de o anumită teorie sociologică și — ceea ce este curios — se dovedește că el posedă o astfel de teorie întrucît, adeseori își atinge scopul propus. Ajungem astfel să constatăm, asemănător burghezului naiv al lui Molière care a aflat la un moment dat că toată viața lui a vorbit în proză fără să știe asta, că, la fel, fiecare om e sociolog fără s-o știe. Ne-am mai putea referi aici la o altă analogie literară adăugînd după Stanczyk, că fiecare om este sociolog așa cum este și medic, căci cunoștințele lui sociologice pot fi comparate cu cunoștințele lui medicale. Tratîndu-se pe cont propriu cu plante medicinale sau cu alcool, fiecare om se bazează pe o anumită teorie medicală privind dependențele cauzale între procesul patologic și acțiunea medicamentului folosit.

La fel și practica socială se bazează pe o astfel de sociologie practică și fiecare om în cea mai simplă acțiune socială, de exemplu, în rugămintea de a i se împrumuta „cîțiva zloți" apelează la teoria științifică a dependențelor între stimulenți și reacțiile sociale.

Prin ce se deosebește sociologia științifică de sociologia comună? Sociologia comună, se bazează pe bunul simț, pe generalizarea experienței cotidiene, adeseori în

mod afectiv, nesistematic și neverificat. Sociologia științifică se bazează pe cercetări sistematice, pe utilizarea unui aparat conceptual stabilit, pe verificarea tezelor și ipotezelor. Deosebirile dintre acestea pot fi uneori frapante.

Bunăoară, în cercetările sociologilor și psihologilor americani, efectuate în timpul celui de-al doilea război mondial, unele teze rezultate din experiența comună, potrivit cărora ostașii care provin de la țară, din familii de fermieri, vor suporta mai bine dificultățile războiului decît ostașii provenind din familiile urbane, cît și presupunerea că ostașii negri vor lupta mai bine sub comanda unor ofițeri negri s-au dovedit a fi absolut false și că situația era de-a dreptul contrară.

Cercetările efectuate în industrie, referitoare la eficacitatea conducerii, au demonstrat că în pofida convingerilor comune conducerea autocrată, care constă într-o disciplină aspră și în impunerea voinței conducătorului celor subordonați, fără consultarea acestora și fără atragerea lor să participe la elaborarea deciziilor, nu este atît de eficientă ca conducerea democratică, care ține seama de inițiativa subordonaților și care are efecte mult mai mari, ce se manifestă sub forma unei eficiențe sporite a muncii, printr-o mai bună realizare a sarcinilor etc.

W. I. Thomas și F. Znaniecki, în cunoscuta lor lucrare despre țăranul polonez, au caracterizat această sociologie drept „practică", bazată pe bunul simț și au arătat că aceasta acceptă trei premise greșite. Prima acceptată tacit, sau formulată explicit, este premisa potrivit căreia cunoaștem realitatea deoarece trăim în ea, și că pe temeiul acestei cunoașteri derivate din viață putem accepta ca singure cunoștințele noastre privitoare la relațiile sociale. Această atitudine este identică cu una care își găsise cîndva expresia în acceptarea premisei că lumea fizică ne este cunoscută, deoarece trăim și acționăm în cadrul ei și deci avem dreptul să generalizăm fără cercetări speciale, ci numai în baza bunului simț. Cu toate acestea, cunoașterea practică a acestei realități sociale este foarte limitată. Practicianul cunoaște doar o anumită parte limitată a realității sociale, iar în selectarea acelor fragmente pe care le cunoaște hotărăsc considerente întîmplătoare și caracteristicile lui subiective

(preocupări etc.). O a doua greșeală a sociologiei practice constă în folosirea unei metode neadecvate, căci ea concentrează întotdeauna atenția în direcția realizării unui anumit scop practic, iar baza formulării problemelor și alegerea faptelor supuse analizei o constituie întotdeauna aprecierea lor ca dorite sau nedorite din punctul de vedere al scopului propus. Practicianul utilizează deci în acest caz anumite norme, presupunînd că realitatea se adaptează lor, iar în perioadele de transformări sociale rapide, cînd normele dau greș, el devine neputincios în fața acestei realități (de exemplu, neputința politicienilor față de mișcările revoluționare care izbucnesc neprevăzut). A treia eroare a sociologiei practice constă în aceea că examinarea faptelor se efectuează în mod izolat, rupîndu-le de o seamă de ansambluri sociale mai largi. Practicianul, cunoscîndu-și numai domeniul lui, nu caută cauzele și explicațiile faptelor, care îl preocupă, în fenomene care depășesc sfera practică a activității sale. De exemplu, juristul e tentat să caute cauzele delicvenței numai în neajunsurile sistemului juridic, directorul fabricii cu o pregătire tehnică nu remarcă importanța factorilor psihologici și sociali. Thomas și Znaniecki arată, în fine că această sociologie practică mai acceptă încă două premise greșite: 1) că oamenii reacționează asemănător la aceleași influențe, indiferent de trecutul lor individual în viața colectivă și, de aceea, este posibilă declanșarea unui comportament identic la indivizi diferiți, cu ajutorul unor mijloace identice; 2) că oamenii dezvoltă spontan fără înrîuriri exterioare, anumite tendințe care îi fac capabili să se folosească deplin și în mod unitar de condițiile date și de aceea este suficient să creăm condiții favorabile sau să înlăturăm pe cele nefavorabile pentru a declanșa sau a reprima aceste tendințe. Un exemplu tipic l-a constituit introducerea prohibiției în Statele Unite, cînd legiuitorii au crezut că interzicerea vînzării alcoolului va provoca dispariția consumului de alcool și înlăturarea tuturor urmărilor negative ale acestui consum. Dar prohibiția, în loc să lichideze alcoolismul, a provocat creșterea lui, a dus la producția ilegală și la contrabandă, precum a determinat și un uriaș val de infracțiuni necunoscute pînă atunci. Aceste erori ale practicii sociale, sînt explicate de autorii menționați prin inexistența

unor cercetări sociale obiective și lipsite de scopuri practice[1].

Așadar, vedem că sociologia bunului simț, a experienței comune, a presimțirii și a intuiției este insuficientă pentru dezvoltarea unei sociologii științifice, adică pentru a putea efectua cercetări potrivit regulilor metodologiei științifice, pentru a putea crea o teorie corectă logic, care explică fenomenele și procesele ce survin în viața colectivă. Cu toate acestea, influența sociologiei bunului simț a fost puternică, iar presiunea religiei, filozofiei și a doctrinelor social-politice, domenii de gîndire care în felul lor explicau viața socială, a făcut ca abia în veacul al XIX-lea să apară și să se dezvolte sociologia științifică.

Sfera cercetărilor

Am spus, în general, cu ce se ocupă sociologia și prin ce se diferențiază ea de gîndirea practică curentă, cu privire la viața în colectivitățile umane. Să încercăm acum să stabilim mai concret sfera obiectului ei de cercetare. În primul rînd, sociologii trebuie să întocmească o anumită împărțire și clasificare a tuturor fenomenelor și proceselor care au loc în viața socială, pentru ca pe această bază să înfăptuiască sistematizarea cercetărilor lor și a principiilor teoretice. În sociologia contemporană distingem următoarele domenii de cercetare și discipline particulare:

a) Discipline care cercetează instituțiile sociale, cum ar fi: familia, instituțiile de educație, instituțiile politice, instituțiile juridice, științifice, economice, îndeosebi industriale, alte instituții din sfera de activitate umană, instituțiile religioase, cît și tot felul de instituții care apar în diferite grupuri sau colectivități.

b) Discipline care cercetează diferite tipuri de colectivități și grupuri umane, cît și tot felul de grupuri mici și domenii sociale; colectivități teritoriale, cum ar fi satul, orașul, și altele; categoriile profesionale, păturile și

[1] Premisele metodologice ale lucrării lui W. I. Thomas și F. Znaniecki, *The Polish Peasant in Europe and America* (Boston, 1918) sînt prezentate în: Jan Szczepański: *Socjologia. Zarys problematyki i metod* (Sociologia. Istoria problematicii și a metodelor), Warszawa, 1968, p. 354.

clasele sociale sau castele; grupele sociale sau organizațiile create pentru realizarea anumitor sarcini; colectivitățile create pe baza posedării unei culturi comune etc.

c) Discipline care cercetează fenomene și procese sociale cum ar fi: fenomene de devianță socială (alcoolismul, infracțiunea, prostituția); procesele mobilității și ale stabilității sociale (așa-zisa deplasare a persoanelor în spațiul geografic și trecerea lor în alte colectivități sau dintr-o pătură, respectiv dintr-o clasă socială în alta); fenomenele și procesele care rezultă în urma răspîndirii în masă a unor valori culturale și a informațiilor puse la dispoziție de presă, radio, televiziune și film; conflictele care au loc în societate pe motive rasiale, etnice, politice; urmările sociale ale proceselor demografice, deci prelungirea vieții umane, sporul natural înalt sau redus al populației, urmările sociale ale bolilor, cît și condițiile sociale ale apariției lor.

Aceste discipline ale sociologiei enumerate sumar, uneori sînt denumite sociologii particulare. Sarcina acestor discipline constă în descrierea sistematică a diferitelor domenii și explicarea fenomenelor care au loc în cadrul lor. Descrierea necesită existența unui aparat corespunzător noțional, iar explicarea — deci stabilirea legităților lor, descoperirea legăturilor și a dependențelor, efectuarea unor generalizări — necesită crearea teoriei. Rezultă, deci, necesitatea ca pe baza acestor discipline, care înfăptuiesc cercetări empirice și tind să ajungă la generalizarea unor teorii cu arii diferite, cu alte cuvinte, teorii care explică complexe de fenomene mai largi sau mai înguste, să se creeze teorii mult mai generale care să explice fenomenele și procesele de bază, deci importante pentru toate domeniile vieții sociale. De exemplu, sociologii care cercetează conflictele din industrie, creează teoria conflictelor industriale, sociologii care cercetează politica creează teoria conflictelor politice și militare. În cercetările etnice și rasiale se creează teoria conflictelor dintre națiuni și rase. Sarcina sociologiei generale este de a crea teoria tuturor conflictelor care apar în societatea umană. Așadar, sociologia generală, pe baza datelor, a generalizărilor, a legităților stabilite în cercetările particulare, dorește să creeze teoria care să cuprindă ansamblul de fenomene care

apar în societăți. De asemenea, sarcina ei este de a stabili noțiunile.

Sociologia generală, care de la început s-a separat în cadrul științelor, a dezvoltat două teorii cu o sferă generală: teoria structurilor sociale și teoria dezvoltării sau, mai general spus, teoria transformărilor, deci atît a dezvoltării cît și a regresiunii înregistrate de colectivitățile sociale.

Teoria structurilor sociale, denumită cîndva teoria grupurilor sociale sau teoria societății, încearcă să generalizeze rezultatele cercetărilor efectuate asupra diferitelor tipuri și forme ale vieții colective a oamenilor și să stabilească în același timp legile sale generale. Ea studiază elementele grupurilor și colectivităților de orice natură, principiile alcătuirii acestora, subordonarea reciprocă a elementelor componente din cadrul colectivităților și forțele care indică funcționarea lor. Cercetează, de asemenea, coeziunea internă a grupurilor, forțele care determină trăinicia acestor legături, cît și forțele și factorii care produc dezagregarea lor.

Teoria transformărilor generalizează rezultatele cercetărilor efectuate asupra fenomenelor și proceselor care au loc în diferite grupuri și colectivități. Punctul de plecare al acestei teorii îl constituie descrierea desfășurării proceselor și transformărilor în evoluția lor, cum ar fi, de exemplu, creșterea sau dispariția infracțiunilor în timp, descrierea schimbărilor care au loc în colectivități și instituții, care prin comparare sau prin folosirea altor metode se poate generaliza, ajungîndu-se la teoria dezvoltării sau a progresului social și la teoriile care explică regresul sau dispariția colectivităților atît în cadrul macrostructurilor, deci a marilor colectivități, cît și a microstructurilor, deci a grupurilor mici.

Aceste două teorii generale asigură pentru disciplinele particulare ale sociologiei aparatul noțional, directivele generale de cercetare, ipoteze de orientare, permițînd folosirea în diferitele discipline a anumitor scheme explicative, amănunțite. De asemenea, acestea dezvoltă bazele teoretice ale metodelor de cercetare. De exemplu, în descrierea monografică a satului, orașului sau regiunii industriale ne folosim de terminologia elaborată de teoria generală a grupurilor. De asemenea, folosim noțiuni vehiculate în teoria transformărilor, precum și metode

873635

BIBLIOTECA JUDEȚEANA „GH.ASACHI" IAȘI

de descriere elaborate pe baza sistemelor de dependență a fenomenelor sociale. Așa, de exemplu, descriind familia sau vecinii ne folosim de noțiunile elaborate în cadrul teoriei generale a instituțiilor și a raporturilor sociale.

Metodele

Atît sociologiile particulare, cît și sociologia generală utilizează, în cercetările pe care le efectuează diferite metode. Trebuie să deosebim două chestiuni: metodele de cercetare folosite în sociologie și metoda sociologică, care constă aici în aplicarea noțiunilor și teoriilor sociologice în vederea explicării fenomenelor cercetate de către alte științe. În general vorbind, metoda sociologică poate fi folosită în psihologie, de exemplu, unde, cu ajutorul, ei, se caută mobilurile sociale ale atitudinilor umane, sau în economie, unde economistul, explicînd desfășurarea proceselor economice, se referă la factori ca structura grupurilor, în care aceste fenomene au loc, la tradițiile lor culturale, care desemnează atitudinile economice ale societății etc. Istoricii „sociologizanți" explicînd, de exemplu, procesele politice într-o anumită epocă, caută factorii determinanți ai desfășurării lor în structura claselor și a păturilor sociale și în interesele acestora, în structura și organizarea grupurilor exploatatoare, adică a acelor grupuri care caută ca prin politica statului să-și realizeze interesele lor particulare. Metoda sociologică, în această accepțiune, este legată de teoria așa-zisului sociologism, creată de Émile Durkheim, care susține că realitatea socială este realitatea de bază și că toate domeniile de activitate ale omului sînt determinate de structura societății, și deci toate științele care cercetează aceste domenii trebuie să se folosească de noțiuni sociologice. Dar, chiar și în domeniul altor teorii, care resping tezele sociologismului, se pot folosi, ca ajutoare, noțiunile și teoriile sociologice în descrierea și explicarea fenomenelor juridice, economice, pedagogice, ba chiar și lingvistice etc. Istoria științei a demonstrat că metoda sociologică s-a dovedit a fi foarte utilă, ca metodă auxiliară, în multe științe umaniste și sociale.

În cercetările lor, sociologii se folosesc de diferite metode. Vorbind, la modul general, aici trebuie să deo-

sebim: metode și tehnici de culegere a materialelor ca: observația, ancheta, culegerea de autobiografii și de date personale (scrisori, amintiri, mărturisiri), adunarea de documente (ca, de exemplu, documente de tribunal), efectuarea de sondaje și recensăminte etc. Genul materialelor strînse și tehnica folosită depind de problemă și de modul în care ea a fost formulată. De exemplu, dacă vrem să cercetăm cum s-au schimbat atitudinile generațiilor față de anumite probleme, cel mai bun material îl va constitui culegerea de mărturisiri și autobiografii ale ambelor generații. Dacă vrem să cercetăm care sînt cauzele care determină actualmente populația să efectueze economii, atunci cel mai indicat ar fi să se ia un interviu unui grup de cetățeni, la alegere, după un chestionar pregătit în prealabil. În cercetările privind schimbările structurii statului trebuie să ne servim de materiale culese pe calea observației și de alte documente.

După ce se efectuează strîngerea materialelor, se folosesc diferite metode de prelucrare a lor: analiza statistică, analiza conținutului mărturisirilor, analiza calitativă, care constă în stabilirea și construirea tipurilor de fenomene, analiza comparativă, cît și alte metode, a căror enumerare poate fi găsită în fiecare manual.

În sfîrșit, în interpretarea materialelor analizate ne putem servi de metoda istorică, metoda comparativă, analiza matematică sau putem, de asemenea, să îmbinăm diferite metode. După cum se vede, modurile de efectuare a cercetărilor în sociologie sînt diferențiate, iar realizarea cercetărilor sociologice presupune o respectare strictă a regulilor, deoarece participarea nemijlocită și cunoașterea practică a vieții sociale, pe de o parte, pot fi foarte folositoare, dar, pe de altă parte, constituie sursa anticipărilor, simplificărilor în descrierea și interpretarea faptelor[2].

[2] Vezi S. Nowak, *Studia z metodologii nauk społecznych*, (Studii de metodologia științelor sociale), Varșvia, 1965; *Metody badań socjologicznych* (Metodele cercetărilor sociologice), Culegere de texte sub red. lui S. Nowak, Varșovia, 1965; *Metody statystyczne w socjologii Wybrane zagadnienia* (Metodele statistice în sociologie. Probleme alese), lucrare colectivă sub red. lui K. Szaniawski, Varșovia, 1968; *Analizy i próby technik badawczych w socjologii* (Analize și încercări tehnice de cercetare în sociologie), vol. I, sub red. lui Z. Gostkowski, Ossolineum, 1966, vol. II, sub red. lui Z. Gostkowski și J. Lutynski, Ossolineum, 1968.

Sociologia și alte științe sociale

Din afirmațiile de pînă acum rezultă clar că sociologia are multe puncte tangențiale cu alte științe sociale pe care sociologul trebuie să le cunoască (atît din punct de vedere empiric, cît și teoretic). În primul rînd am menționat aici psihologia, iar din disciplinele acestea, cu precădere psihologia socială. La interferența dintre sociologie, psihologie, psihologie socială și psihanaliză s-au dezvoltat două teorii de o mare importanță pentru sociologie. Unele școli le consideră chiar ca o parte componentă de bază a sociologiei. Acestea sînt: teoria comportamentului individual în situații sociale și teoria comportamentului unor colectivități întregi în diferite situații. Ambele teorii s-au dezvoltat sub imperiul nevoilor practice, și anume din necesitatea de a se prevedea comportările indivizilor în cele mai diferite situații ca, de pildă, în timpul alegerilor, atitudinile cu aspect economic, în verificarea pieții și a cererii unor mărfuri, atitudini cu caracter profesional, sau succesele studenților în specialitatea pe care și-au ales-o. Cercetările efectuate în această direcție au avut deci sarcini de prognoză, trebuind să elaboreze principiile și legile care să permită efectuarea unor previziuni în comportarea indivizilor posesori ai anumitor trăsături, în anumite situații date.

A doua teorie — comportarea unor colectivități întregi (grupuri profesionale, mulțimi, clase sociale, mase importante de oameni, armate sau mari unități militare) — a apărut, de asemenea, sub imperiul nevoilor practice și trebuia să furnizeze bazele raționale în prevederea reacției tipurilor de colectivități menționate aici în anumite situații, cum ar fi, de exemplu, apariția unor crize brusce, luarea unor hotărîri cu caracter politic, economic etc.

Este clar că pentru elaborarea acestor teorii sociologia singură nu-i suficientă, fiind necesară colaborarea cu psihologia, psihologia socială, cîteodată cu psihiatria, dar și cu alte științe sociale ca istoria și economia, dreptul, etnografia și etnologia (antropologia culturală). Cu aceste științe sociologia are tangențe și în afara cercetărilor privind comportarea indivizilor și a grupurilor. Sociologul de multe ori trebuie să se folosească de ma-

terialele și generalizările acestor științe, apelînd la cercetările efectuate de ele pentru a elucida pe cît posibil de multilateral fenomenele și procesele sociale. Materialele și teoriile demografiei, geografiei sociale sau economice, istoriei culturii, a diferitelor domenii ale statisticii îi sînt, de asemenea, necesare în anumite cercetări.

Ceea ce deosebește sociologia de alte științe sociale fiind caracteristic numai ei este căutarea legilor „interumane", cercetarea structurilor, adică a relațiilor reciproce dintre oameni în colectivități, a legilor de subordonare a elementelor componente ale colectivității ca un întreg, căutarea forțelor sociale care apar în toate domeniile vieții colective, a tuturor forțelor obiective care acționează în colectivitățile mari și mici. Pe sociolog îl interesează ceea ce este specific „social" (rezultatul acționării reciproce a oamenilor (unul asupra altuia), indiferent dacă aceasta este o înrîurire spontană, independentă de voința și intenția oamenilor sau orientată special în acest scop. Obiectul principal de cercetare al sociologului îl constituie colectivitățile umane, întregul constituit din raporturile reciproce ale oamenilor care tind să-și satisfacă nevoile, întreg creat din indivizi, grupuri, instituții, valori culturale, tradiții și relații.

Structura și menirea acestei lucrări

Am prezentat pînă în prezent caracteristica generală a sociologiei, indicînd obiectul ei de cercetare, relevînd diferența dintre gîndirea practică curentă a participantului la viața socială și atitudinea sociologului, menționînd metodele pe care acesta le folosește, făcînd o caracterizare a legăturilor dintre sociologie și celelalte științe sociale. Să trecem acum la prezentarea sistematică a noțiunilor sociologice.

Punctul de plecare îl reprezintă concepția materialistă despre societatea umană ca parte a naturii, care s-a dezvoltat printr-o evoluție ale cărei începuturi se află în formele sociale existente în lumea animalelor. Așadar, vom începe o scurtă prezentare a vieții sociale a plantelor și animalelor, pentru a ne putea da seama de natura

fenomenelor și proceselor care rezultă din procesele biologice și de acelea care sînt o urmare a acțiunii culturii create de către om. Vom analiza apoi condițiile biologice ale vieții sociale rezultate din caracteristicile organismului uman, prezentînd importanța condițiilor mediului geografic și a proceselor demografice în desfășurarea proceselor sociale. În continuare, vom trece la analiza condițiilor economice ale vieții sociale și la importanța culturii. Natura, economia și cultura reprezintă, folosind o metaforă, cele trei „cadre", în care se desfășoară fenomenele și procesele vieții colective ale oamenilor. Apoi ne vom strădui să reconstituim analitic procesul apariției legăturii sociale dintre oameni. Dar pentru a putea realiza acest lucru într-un mod care să poată fi înțeles, va trebui să vedem mai întîi care sînt elementele și structura personalității umane, deoarece relațiile apar din înrîuririle reciproce dintre oameni, ca persoane, și nu ca organisme biologice. În capitolul următor vom întreprinde analiza diferitelor tipuri de genuri de colectivități umane; mai departe vom prezenta procesele care apar în cadrul lor și vom încheia prin prezentarea transformărilor sociale.

După cum am mai spus, această carte constituie o introducere în cunoașterea noțiunilor sociologice, deci nu este o introducere sistematică în ansamblul problemelor, cu toate că autorul se străduiește să prezinte cele mai importante capitole ale sociologiei generale și a noțiunilor folosite în cadrul lor, care apoi își găsesc aplicabilitatea în toate capitolele sociologiei particulare. Cum să citim deci această carte și cum să o studiem? Îmi face impresia că indicațiile următoare pot fi folositoare, deoarece ele au fost deja controlate ca tehnici de lucru și însușire a materialului în alte științe.

Cel mai bine este să se înceapă de la o trecere în revistă, rapidă, a întregului capitol, pentru a vă putea da seama de problemele care sînt prezentate în el, de noțiunile care au fost introduse. După această luare la cunoștință preliminară, trebuie să se înceapă a doua lectură atentă, concomitent cu scoaterea de notițe sau sublinierea pe text a tezelor mai importante, cu considerații asupra logicii argumentelor, reflectîndu-se asupra problemelor incerte, notîndu-se trimiterile la literatură,

văzîndu-se, eventual, cartea la care s-a făcut referința sau a fost citată. O asemenea verificare și lecturare a textului în cartea sau articolul citat reprezintă un auxiliar deosebit de util în vederea memorării, deoarece trezește interes față de problema respectivă. A doua lectură trebuie să ducă la însușirea materialului din capitolul citit. În sfîrșit, a treia etapă în procesul învățării constă în formularea în memorie a rezumatului și apoi compararea lui cu textul. Aceste trei etape garantează însușirea și stăpînirea integrală a materialului.

2

Condițiile naturale ale vieții sociale

Am spus mai sus că societatea reprezintă o parte a naturii, prin urmare, condițiile naturale exercită, de asemenea, o anumită influență asupra vieții ei. Astfel de fenomene, cum ar fi concurența și lupta pentru existență, grija față de urmași, ierarhizarea și dominația unui individ asupra celorlalți, înțelegerea și colaborarea organizată, cît și multe altele care apar în viața socială a oamenilor, se întîlnesc și la animale, iar unele chiar în viața socială a plantelor.

Noțiunea de viață socială

Vom folosi termenul de „viață socială" pentru a desemna în amplitudinea lor fenomenele rezultate din interacțiunea reciprocă a indivizilor și a colectivităților care se află într-un spațiu limitat. Cu alte cuvinte, pretutindeni, unde ca urmare a existenței în același spațiu a indivizilor care se înfruptă din rezervele de pe suprafața respectivă pentru satisfacerea nevoilor lor, modificîndu-și reciproc procesele de viață și comportamentele lor, acolo avem de-a face cu viață socială. În conformitate cu această definiție, sfera noțiunii de „viață socială" este destul de largă. Ea cuprinde și fenomenele care apar între oamenii care trăiesc într-un oraș, sat

sau stat care trebuie să-şi adapteze reciproc comportamentul. Din viaţa socială fac parte asemenea comportamente şi fenomene cum ar fi: convieţuirea în familie, relaţiile dintre elevi şi profesor în clasă, colaborarea şi emulaţia care apar în întreprinderea de producţie, adică acţiunile conştiente şi cu un scop. Dar aparţin vieţii sociale, de asemenea, toate acele acţiuni care sînt inconştiente sau subconştiente, cînd oamenii în mod reflex sau mecanic recunosc autoritatea, se subordonează, urmăresc dobîndirea prestigiului etc. Această definiţie a vieţii sociale cuprinde, de asemenea, fenomenele care apar între plantele din lunci şi copacii din pădure care rivalizează pentru accesul de soare, pentru folosirea umidităţii şi a rezervelor solului. Şi aici, de asemenea, viaţa unei plante modifică viaţa alteia. O plantă poate să paraziteze pe alta, ca de pildă, vîscul pe tei, dar totodată una poate s-o distrugă pe cealaltă, acoperindu-i soarele sau lipsind-o de umiditate. S-ar părea că viaţa socială a plantelor este mult mai diferită decît viaţa socială a oamenilor şi cu toate acestea cercetările ecologiei plantelor au aruncat o anumită rază de lumină şi asupra ecologiei oamenilor.

În ceea ce priveşte viaţa socială a animalelor, sînt cunoscute pretutindeni societăţile perfect organizate ale furnicilor sau albinelor, deci nu va trebui să ne oprim în mod special asupra acestei probleme. Într-un cuvînt, viaţa socială nu este caracteristică numai pentru oameni. Trebuie avut deci în vedere care fenomene apar în rîndul plantelor, care în rîndul animalelor şi care sînt caracteristice pentru oameni.

Subliniem că fenomenele sociale care apar în rîndul plantelor se deosebesc de viaţa socială a oamenilor prin aceea că caracterul interacţiunilor reciproce este diferit de caracterul relaţiilor şi legăturilor dintre indivizi. Vom vorbi abia atunci de viaţă socială sau colectivă cînd vom constata existenţa unei legături permanente, adică a unui sistem permanent de dependenţe, a unor relaţii permanente între indivizi. Dar să vedem mai întîi care sînt acele genuri de legături, ce pot apărea între plante şi animale.

Societățile de plante sînt colectivități de organisme unite prin interacțiunea asupra proceselor lor vitale și prin înrîurirea asupra mediului lor comun[1].

Această interacțiune este o urmare a apropierii spațiale, a faptului că plantele, crescînd una lîngă alta, reprezintă pentru ele o parte a mediului, că se folosesc de aceleași rezerve ale solului, de aceleași condiții climaterice. De aici apar raporturile de concurență dintre plante sau specii, raporturile de dependență, cînd apariția unor plante sau specii este o condiție indispensabilă pentru apariția altora, sau de parazitism cînd unele plante se dezvoltă pe seama altor organisme pe care parazitează. Astfel, în societățile de plante, se formează un sistem complicat de relații și raporturi, în funcție de caracteristicile de specie ale plantelor (creșterea, ciclul de dezvoltare etc.), de raportul față de mediu și de condițiile care domnesc în acest mediu. Condițiile de mediu, care marchează procesele vitale ale societăților de plante, pot fi divizate în trei grupe: a) condiții climaterice (componența atmosferei, vînturile, aversele, temperatura, lumina) — alcătuind microclimate caracteristice care exercită o influență considerabilă asupra creșterii și dezvoltării diferitelor societăți; b) condiții fiziografice (structura solului, a subsolului, relieful geografic, debitul apelor etc.); c) condițiile biotice, din care fac parte consecințele interacțiunii reciproce a organismelor unul asupra celuilalt. Condițiile biotice cuprind nu numai consecințele interacțiunilor reciproce a plantelor, dar și a bacteriilor și a diferitelor genuri de specii de insecte și animale. Societățile plantelor trec prin diferite procese de transformare a căror cercetare intră în preocupările ecologiei[2].

Recapitulînd, constatăm că societățile de plante apar pe parcursul procesului natural al evoluției, circulării și adaptării plantelor la mediu; se grupează în funcție de cauze ecologice, iar în rîndul lor nu există legături care să rezulte din interacțiunea conștientă sau din impulsuri; plantele din cadrul societății interacționează una asupra

[1] Vezi Jozef Paczoski, *Dwie socjologie* (Două sociologii), în „Przeglad Socjologiczny", t. I, caiet. 2.

[2] Cf. cap. 7 din P. Zuzkowski, *Botanika*, (Botanica), Warszawa, 1951.

celeilalte prin raportul lor față de rezervele de energie din cadrul mediului: pot să se distrugă prin privarea de apă și lumină, se pot concura, pot să se paraziteze una pe alta. Apar în cadrul lor procesele de înmulțire, reglementare a creșterii, de creare a echilibrului între posibilitățile potențiale ale mediului și tendințele de dezvoltare a plantelor. Cercetarea societății plantelor a contribuit la apariția unei ramuri speciale de cercetare a vieții sociale a oamenilor, și anume a ecologiei sociale, care constă în transferarea și adaptarea noțiunilor, din ecologia plantelor modificate în mod corespunzător pentru cercetarea dependențelor societăților umane față de mediul natural și social[3].

Colectivitățile animalelor

După cum se știe, diferența dintre plante și animale nu este clară, căci „există nenumărate organisme mărunte, microorganisme pe care botaniștii le enumeră în rîndul plantelor iar zoologii, cu egală dreptate, în rîndul animalelor"[4]. În cazul nostru, ne vor interesa colectivitățile de animale superior dezvoltate, unde diferențele sînt evidente.

Nu toate animalele trăiesc în cîrduri. „Viața socială este determinată în primul rînd de predispoziția care se află la baza genetică a speciei" — scrie Adolf Remane în cunoscuta sa lucrare[5]. El afirmă, de asemenea, că există mii de specii care nu fac nici o dovadă că ar avea vreo înclinație spre viața colectivă, remarcîndu-se prin comportări din care să rezulte adaptarea reciprocă a viețuitoarelor una față de alta, într-un cuvînt, să ajungă la formarea unor ansambluri sau cîrduri unite printr-o interacțiune reciprocă.

Cercetările coloniilor de animale au trezit de mult un interes deosebit[6], deoarece în rîndul animalelor apar

[3] *Zasady ekologii zwierzat* (Principiile ecologiei animalelor), t. 2 (lucrare colectivă), Warszawa, 1967, p. 12.

[4] Marston Bates, *Omul și mediul său*, Warszawa, 1967, pag. 12.

[5] Adolf Remane, *Viața socială a animalelor*, Warszawa, 1965, p. 17.

[6] Alfred Espinas a publicat deja în anul 1878 cartea *Societățile animale*.

legături permanente, asemănătoare cu cele dintre oameni, ca, de exemplu, familii, grupe, „triburi", „state", cît și legături trainice de prietenie, devotament, „altruism", care, în ultimă instanță nu sînt determinate de nici un fel de factori economici, culturali, deci a urmărilor tradiționale transmise de generațiile anterioare, fiind determinate doar de factorii biologici înnăscuți. S-a considerat că poate aceste cercetări vor explica într-o anumită măsură rolul factorilor biologici în viața socială a oamenilor.

În lumea animalelor întîlnim forme de comunitate mult diferențiate. În rîndul acestora nu vom enumera grupurile pasagere de animale atrase în același loc, de exemplu, datorită abundenței, sau roiurile de insecte, care se învîrtesc în jurul unei lămpi aprinse din parc într-o noapte de vară, deoarece acestea sînt adunături de viețuitoare care se află în același loc nu ca urmare a „atragerii sociale". Viețuitoarele acestea nu se strîng în același loc pentru că își caută reciproc compania, ci au fost atrase de un impuls care acționează individual, în fiecare din ele în parte, trezite nu de către alte viețuitoare ale aceleiași specii, ci de către alți stimulenți. Nu este nevoie de contact pentru ca atragerea spre lumină să strîngă un roi în jurul lămpii. Despre societățile de animale vom vorbi abia atunci cînd trăirea împreună satisface o nevoie interioară și cînd viața în comun reprezintă o condiție „a echilibrului nervos" a speciei.

Paul Chauchard a făcut următoarea clasificare a societăților de animale[7]: *Grupări necoordonate*, în care un anumit număr de viețuitoare care se schimbă și care primește întotdeauna pe noile venite, fiind legate în permanență de un anumit loc. De exemplu, gîndacii de bucătărie creează cîteodată asemenea grupări, deși aceste insecte pot trăi, de asemenea, izolate; buburuzele se strîng, de asemenea, în anumite perioade în astfel de comunități.

Grupările coordonate simple se deosebesc de cele anterioare prin aceea că viețuitoarele adunate în astfel de grupări execută activități coordonate. Un exemplu îl reprezintă stolurile de lăcuste, care migrau cîndva în

[7] Paul Chauchard, *Sociétés animales, société humaine*, Paris, 1956.

mase mari și reprezentau o spaimă ca oricare cataclism natural. Pînă încă în deceniul al șaptelea al secolului al XIX-lea au mai apărut în Europa stolurile de lăcuste. Zoologii au descris într-un mod destul de precis apariția acestor comunități, condițiile în care își încep migrația și schimbările pe care le suferă în timpul pregătirii pentru ea[8]. La fel și unele omizi se pot deplasa împreună, într-o direcție, ca un covor mobil. În asemenea colectivități, sub influența stimulenților sociali, toate viețuitoarele se comportă în mod asemănător.

Comunități inferioare sînt acelea care execută în comun anumite sarcini, de exemplu, păianjenii care construiesc uneori o plasă comună. În schimb, comunitățile superioare sînt create de către termite, furnici, albine și viespi. Acestea sînt „state organizate de insecte", care există în natură de zeci de milioane de ani, fiind deci cu mult mai în vîrstă decît formele primitive ale societăților umane. Există o literatură imensă consacrată comunităților de insecte. Gradul de dependență reciprocă a indivizilor este în cadrul lor foarte înalt. Numeric sînt de asemenea foarte mari, căci numai comunitatea furnicii migratoare Eciton numără peste 20 de milioane de indivizi[9]. Organizarea interioară și legăturile care unesc aceste colectivități constituie obiectul unor cercetări asidue. Avem, aici, de-a face cu un sistem de relații nu numai foarte trainic și funcțional, dar și foarte eficace totodată[10].

În *comunitățile vertebratelor*, mai ales ale maimuțelor, întîlnim noi fenomene ale vieții sociale, ca urmare a adaptărilor reciproce a interacțiunilor provenind din crearea ierarhiilor și dependențelor variabile, adică poziția individului în societate depinde de trăsăturile lui individuale, putîndu-se însă schimba. Și aici se deosebesc cîteva tipuri de comunități: grupările de familie ale vertebratelor monogame care trăiesc solitar, adică perechi permanente care își cresc în comun urmașii, dar

[8] A. Remane, *op. cit.*, pp. 9—15.
[9] A. Remane, *op. cit.*, p. 85.
[10] În afara cărții menționate a lui A. Remane, care analizează în mod destul de amănunțit „statele" de insecte, vezi, de asemenea: Jan Dembowski, *Psychologia zwierzat* (Psihologia animalelor), Warszawa, 1964, cap. 10 și 11; K. Frisch, *Zycie pszczól* (Viața albinelor), Warszawa.

care nu se unesc în turme. Apoi societăţile vertebrate-lor monogame care trăiesc în turme. Acestea pot fi, de exemplu, coloniile de păsări clocitoare, ale acelora care îşi fac cuiburile alături, cu toate că fiecare familie are grijă numai de urmaşii săi, apărînd şi alte fenomene ale vieţii sociale. În sfîrşit, în rîndul vertebratelor se află şi societăţi de animale poligame, de exemplu, cerbii, caii sălbatici. Îi grupăm în cadrul acestui tip de colecti-vităţi. Tipul superior al acestui gen îl formează socie-tăţile de maimuţe. De aceea ele sînt cel mai mult cer-cetate[11].

Se poate încerca efectuarea unei alte clasificări a co-lectivităţilor de animale, vorbindu-se, de exemplu, des-pre familiile de animale, grupe şi triburi, state. Aceasta va fi o clasificare mai mult antropomorfică, care însă — după cum a arătat Remane — dă posibilitatea com-parării aceloraşi forme de viaţă socială, ca de exemplu, a familiilor diferitelor specii, facilitînd totodată tragerea unor concluzii pentru efectuarea unor comparaţii cu for-mele sociale similare umane.

Comunităţile animale sînt unite printr-o legătură im-pulsionată. După cum s-a constatat din cercetările efec-tuate pînă acum, mecanismele fiziologice sînt suficiente pentru crearea unui „stat" de insecte cu o funcţionare ideală, funcţionare care merge — după cum demon-strează sugestiv Remane — cu precizia unui organism. În comunităţile de vertebrate putem să vorbim deja despre legături şi relaţii „emoţionale", în cadrul lor există deja: ierarhie, relaţii personale, ajutor social, îngrijirea răni-ţilor şi a bolnavilor, membri ai familiei sau chiar ai gru-pelor. Se deosebesc însă de colectivităţile umane prin lipsa posibilităţii de transmitere şi cumulare a patrimo-niului material şi spiritual. Animalele nu sînt capabile să gîndească şi să acţioneze simbolic. Se poate ca datorită perfecţionării metodelor de cercetare să se poată mai bine explica fenomenele vieţii sociale ale animalelor şi atunci vom putea, de asemenea, să cunoaştem mai bine bazele biologice ale societăţilor umane. Este un lucru clar că omul poate şi ştie să creeze valori, idei şi idealuri, sim-boluri, dar influenţa acestora asupra comportamentului uman, cînd se află în conflict cu instinctele, sînt aproape

[11] Vezi Jan Dembowski, *Psychologia malp* (Psihologia mai-muţelor), Warszawa, 1946.

întotdeauna modificate de către acestea. De aceea sînt foarte rare societățile umane nebelicoase, care să nu-și omoare adversarii; poruncile de post, abstinență sexuală au fost respectate totalmente numai de către grupe relativ reduse, într-un cuvînt, comportările determinate biologic sînt foarte durabile, deci modificabile. Cu toată variabilitatea istorică a culturilor, care creează cadre diferite pentru viața colectivă a generațiilor din diferite epoci, structura biologică a organismului, structura instinctelor reflexelor, funcției organismului — pe scurt a impulsurilor biopsihice, care reprezintă forța motrică a organismului uman — este foarte durabilă și prea puțin schimbătoare. Dar, pe de altă parte, după cum au dovedit cercetările asupra copiilor crescuți izolat sau printre animale, aceste impulsuri biopsihice se dezvoltă pe deplin numai în cadrul societății. Cu toate că evoluția speciei umane durează de foarte puțin timp în comparație cu evoluția altor specii, iar cunoștințele noastre despre om și comportamentele sale, cultura lui și raportul acesteia față de condițiile biologice sînt foarte limitate, putem afirma că atitudinea umană nu poate fi explicată numai prin acțiunea modelelor sociale și culturale, că cercetările biologiei și fiziologiei comportării omului au aceeași importanță ca și cercetările sociologice și de cunoaștere a culturii.

Condițiile biologice ale vieții sociale a oamenilor

Considerăm drept baze biologice ale vieții sociale a oamenilor în special: caracteristicile construcției organismului uman, caracteristicile proceselor fiziologice care au loc în el, mecanismul transmiterii trăsăturilor caracteristice, instinctele, reflexele, înclinațiile și nevoile care rezultă din caracteristicile organismului și din procesele sale fiziologice. Omul, pentru a trăi, trebuie să-și satisfacă nevoile care rezultă din constituția organismului, trebuie să-și satisfacă instinctul de foame, sete, sex, trebuie să se apere față de influențele dăunătoare ale mediului etc. Se naște, deci, întrebarea: cum determină caracteristicile organismului uman și procesele sale vitale apariția și desfășurarea proceselor vieții sociale? Sînt oare acestea numai începutul lor, provocînd doar apariția acestor procese și fenomene, iar desfășurarea lor fiind

determinată deja de către cultură? Unele fapte, ca de exemplu, instinctul foamei, care apare pretutindeni, este satisfăcut în moduri foarte diferite, înconjurat fiind de diferite interdicții și norme, ritualuri și ceremonii — indicînd că procesul fiziologic este „integrat" într-un ritual social, în obicei, iar satisfacerea lui este reglementată totalmente de către cultură. Oare atunci sociologul sau antropologul care cercetează obiceiurile de satisfacere a foamei, modurile de consumare a hranei, petrecerile, organizarea ospețelor și a recepțiilor nu poate să nu se refere la procesul fiziologic, care, fiind întotdeauna același, dă naștere totuși la obiceiuri complet diferite în societăți diferite?

Cert este că sociologul nu poate să efectueze cercetări fiziologice și nici să studieze biologia. Totuși, anumite cunoștințe din acest domeniu sînt necesare pentru a nu explica fenomenele provocate de cauze biologice prin influența societății și a culturii. De aceea, trebuie cunoscute fie și numai cîteva baze biologice ale comportării umane, deoarece este firesc ca ele să fie altele în comparație cu ale altor specii și de aceea facilitează apariția unor fenomene și procese vitale neîntîlnite la animale. Dintre aceste caracteristici ereditare ale organismului uman, care influențează asupra vieții sociale și culturale a omului, fac parte: a) poziția dreaptă, care permite omului să cuprindă cu vederea mai bine mediul înconjurător, care eliberează membrele anterioare, chiar în timpul deplasării, pentru muncă, permițîndu-i să le folosească mai bine decît pot face patrupedele; b) mîini apucătoare cu degete mobile și degetul mare opozabil care îi permit să execute activități delicate și complicate; c) privirea orientată înainte, și nu lateral, care îi permite vizibilitatea tridimensională a spațiului și o cuprindere mai bună a lui; d) un creier mare și un sistem nervos complicat care asigură o înaltă dezvoltare a intelectului și a vieții psihice; e) un mecanism vocal complex, construcția buzelor și a laringelui care permite dezvoltarea vorbirii, emiterea unei cantități diferențiate de sunete; f) lunga dependență a copilului față de părinți, deci o perioadă lungă de maturizare și o perioadă îndelungată de grijă din partea adulților, un ritm lent de creștere și maturizare biologică, o perioadă lungă de „socializare" și de educare. În această perioadă îndelungată se reali-

zează „orientarea" impulsurilor biopsihice, transformarea instinctelor în „reguli" stabilite ale culturii; g) plasticitatea nevoilor înnăscute, lipsa unor mecanisme instinctuale permanente, adaptarea instinctelor la condiţiile de satisfacere a lor — toate acestea duc la elaborarea în societăţi a unor moduri diferenţiate de comportare pentru satisfacerea aceloraşi instincte şi nevoi. Durabilitatea instinctelor de bază şi a nevoilor nu exclude diferenţierea modurilor de satisfacere a lor; h) durabilitatea instinctului sexual, care acţionează în permanenţă, şi nu temporar, influenţează asupra funcţiilor familiei şi asupra altor fenomene sociale, provocate prin reprimarea sau sublimarea instinctului.

Aceste caracteristici ale organismului sînt comune pentru întreaga specie *homo sapiens*. Există însă diferenţieri de rasă, atît în ceea ce priveşte construcţia anatomică, cît şi din alte puncte de vedere ca, de exemplu, culoarea pielii. Se naşte, deci, întrebarea dacă aceste trăsături diferenţiate de rasă nu atrag după sine, de asemenea, diferenţieri în structura vieţii psihice, diferenţieri în ceea ce priveşte capacitatea, caracterul, viaţa emoţională, cît şi în bazele sociale care determină diferenţieri în cadrul organizării sociale, de stat şi în ierarhia valorilor spirituale. Diferenţele de rasă sînt uşor de observat, fiind evidente. Popoarele care aparţin diferitelor rase au trăit în culturi diferite, şi au atins diferite nivele de dezvoltare. De aici a fost uşor să se tragă concluzia că diferenţele de rasă, adică diferenţele în construcţia şi caracteristicile organismului, duc la diferenţe de capacitate, manifestîndu-se în cadrul unor sisteme sociale diferite etc. În secolul al XIX-lea şi al XX-lea au existat în sociologie teorii care au preluat ideile dezvoltate de filozofi, deja din antichitate, care afirmă că diferenţele caracteristicilor rasiale sînt factorul esenţial care explică diferenţele în nivelul de dezvoltare şi de civilizaţie, că unele rase sînt „superioare", adică mult mai capabile în crearea unor civilizaţii şi în dobîndirea progresului decît altele, ceea ce le-ar face să fie mult mai valoroase. Conform acestor teorii, trăsăturile biologice constituie factorul determinant al proceselor economice, al creaţiei culturale a diferitelor rase, a sistemelor lor politice şi sociale. Într-un cuvînt, aceste teorii susţineau primatul trăsăturilor şi factorilor biologici ca determinanţi princi-

pali ai proceselor sociale. Aceste teorii au apărut la jumătatea secolului al XIX-lea, au fost dezvoltate încă în secolul al XX-lea, devenind baza politică a doctrinei național-socialismului din Germania, baza tendinței imperialiste de cucerire și subordonare a altor popoare, considerate ca mai puțin valoroase din punctul de vedere al rasei încercînd să justifice nimicirea popoarelor, adică a exterminării programate a unor grupe etnice în întregime[13].

Teoriile rasiste, care absolutizează influențele trăsăturilor biologice, totodată mastificîndu-le, adică creînd un mit al înrîuririi lor și prezentînd această influență într-o manieră aproape mistică, au fost dezvoltate și larg acceptate, mai mult pentru scopuri politice decît științifice. Acestea au fost înlăturate de către cercetările științifice empirice, care au demonstrat că trăsăturile de rasă nu influențează în mod direct asupra trăsăturilor psihice, că oamenii de diferite rase crescuți în condiții sociale și culturale asemănătoare capătă comportări, aspirații, moduri de gîndire și de acțiune asemănătoare. A fost înlăturată mai ales teoria despre inegalitatea de rasă, care justifică expansiunea politică[14].

Să însemne aceasta că sociologul ar putea să nu se intereseze de caracterele biologice? Răspunzînd la această întrebare trebuie să distingem cîteva chestiuni. Prima este problema creării teoriei generale a comportării sociale a indivizilor și grupurilor. În edificarea acestei teorii cercetătorul nu poate să nu se refere la mecanismele biologice și la bazele fiziologice ale comportării. Reprezentanții științelor care se ocupă cu problemele comportării omului trebuie deci să se refere la cercetările din domeniul fiziologiei și al altor domenii ale biologiei, mai ales la fiziologia și chimia sistemului nervos[15].

[13] Tadeusz Szczurkiewicz, *Rasa, środowisko, rodzina.* (Rasa, mediul, familia), cap. II și III, în „Studia socjologiczne", Warszawa, 1969, analizează tezele de bază ale acestui curent și variantele lui, supunîndu-le totodată unei critici convingătoare.

[14] Cf. Stanislaw Ossowski, *Więź społeczna i dziedzictwo krwi* (Legătura socială și moștenirea sîngelui), în Opere, t. II, Warszawa, 1966; L. C. Dunn, O. Klineberg, C. Lévi-Strauss, *Rasa și știința*, Warszawa, 1961.

[15] Bernard Berelson și Gary A Steiner în cartea *Human Behavior* prezintă rezultatele cercetărilor științifice asupra comportării oamenilor și indică domeniul valabilității cercetărilor biologice (New York, 1964).

În schimb, sociologul care elaborează, de exemplu, monografia societății sătești nu trebuie să facă cercetări asupra reflexelor, ale proceselor fiziologice ale locuitorilor pentru a descrie viața lor socială. În astfel de cercetări, și multe altele, mai precis vorbind, în marea majoritate a cercetărilor sociologice presupunem că procesele biologice reprezintă o constantă și că pe noi ne interesează numai procesele sociale și determinanții lor sociali și culturali. Dar în unele situații trebuie avute în vedere trăsăturile organice. De exemplu, un sociolog oarecare care lucra într-o întreprindere de producție, a primit indicația să cerceteze de ce o mare parte din lucrători nu îndeplinesc planul de calitate. S-a dovedit că mulți dintre lucrătorii care nu îndeplineau planul sufereau de tulburări vizuale, aveau defecte ale auzului, nevroze în stare incipientă sau în faze avansate cît și alte maladii care îi împiedicau să execute în precizie activitatea de producție. Abia după eliminarea acestor cauze organice a fost posibilă trecerea la căutarea cauzelor sociale, care se aflau în organizarea muncii, a relațiilor dintre lucrători și superiori, între grupurile de lucrători etc.

În ultimul timp se scrie și se vorbește foarte mult despre folosirea masivă a „calmantelor", adică, a tranchilizantelor, care, printr-o acțiune chimică asupra sistemului nervos, provoacă starea psihică dorită, deci și comportarea socială corespunzătoare. Se vorbește, de asemenea, despre stimulante, adică despre mijloacele care, printr-o acțiune chimică asupra sistemului nervos, stimulează organismul pentru a realiza o activitate mai intensă, ridică temporar capacitatea de efort, permițînd realizarea unui comportament social dorit. Cercetările contemporane asupra biochimiei sistemului nervos al omului au aruncat o lumină nouă asupra dependenței comportării indivizilor și a grupurilor față de procesele fiziologice. Bazate pe aceste cercetări, reglarea activității intelectuale și a vieții emoționale cu ajutorul mijloacelor chimice va avea consecințe din ce în ce mai dăunătoare asupra vieții sociale. Crește, de asemenea, în mod violent în rîndul popoarelor care au atins un înalt nivel al dezvoltării civilizației, folosirea narcoticelor, alcoolului și a altor mijloace de exaltare.

În unele lucrări „utopice"[16] este înfățișat tabloul unei anume inginerii sociale, adică al unui ansamblu de mijloace și metode de dirijare a comportamentului și a activității oamenilor, care să folosească mijloacele chimice. Aici, deci știința despre procesele fiziologice care determină gîndirea și reacțiile emoționale ale oamenilor duce la eventuala creare a unor metode de conducere a societății. Pînă în prezent s-a considerat că ingineria socială este posibilă numai datorită metodelor sociologice, adică prin crearea unei situații de mediu care să oblige pe oamenii să acționeze într-un anumit fel sau prin transmiterea unor ordine directe, apeluri, care să determine oamenii să realizeze comportamentul dorit. Căutarea metodelor fiziologice și chimice ale unei astfel de tehnici de conducere a indivizilor și a grupurilor creează pentru științele sociale o situație nouă, de care ele trebuie să țină cont. Nu intră în sarcina lucrării de față să analizeze această problemă în toată amploarea ei; de aceea ne vom limita aici să o menționăm numai ca pe unul din domeniile în care apare în mod clar importanța proceselor biologice pentru viața socială.

Condițiile geografice ale vieții sociale

Ca oricare organism, omul este dependent de mediul înconjurător, adică de așezarea obiectelor și a altor organisme vii, care exercită o anumită influență asupra proceselor care au loc sub epiderma organismului. Încă de mult biologia a demonstrat cum stimulenții îndepărtați, emanație a unor obiecte exterioare cum ar fi lumina, căldura, însorirea, iradierea de orice fel contribuie la realizarea proceselor vitale ale organismului. Omul, ca specie zoologică, trăiește pe suprafața globului, deci relieful geografic, clima, flora, solul, precipitațiile, rîurile, bogățiile minerale, fauna, exercită o influență considerabilă asupra vieții lui sociale, asupra satisfacerii nevoilor, a relațiilor cu alți oameni. Din ceea ce omul găsește împrejurul său trebuie să-și creeze mijloace pentru satisfacerea nevoilor sale. Este suficient să parcurgi orice manual de geografie pentru a te convinge că locuințele, îmbrăcămintea, alimentele, construcția așezărilor, mij-

[16] J. Huxley, *Brave New World Revisited*, New York, 1958.

toacele de comunicație și transport, chiar și organizarea politică, sistemul de apărare militară sînt adaptate condițiilor geografice, sistemului de materii prime etc. Eschimoșii se îmbracă în blănuri și piei, își construiesc casele din gheață și zăpadă, se servesc de caiace; locuitorii stepelor trăiesc în corturi din piei, se hrănesc din vînat sau din creșterea animalelor, se mută din loc în loc, călare. Comparînd modurile analoage de viață ale locuitorilor de la munte, din pădurile tropicale, din marile deșerturi s-a constatat influența vădită a economiei, a modului de viață asupra ocupației locuitorilor din aceste teritorii (vînătorit, păstorit sau agricultură). S-a observat că așezarea geografică a influențat asupra caracterului și activității populației. Clima prea caldă paralizează energia și activitatea, clima prea rece absoarbe aproape întreaga energie vitală a omului în lupta pentru menținerea existenței, clima moderată favorizează cel mai bine activitatea de creație. Îndeosebi, omul primitiv se găsește în mare măsură în dependență față de rezerva de mijloace de satisfacere a nevoilor care se află în imediata sa apropiere. Dar condițiile geografice influențează, de asemenea și asupra amplasării populației pe suprafața globului (este suficient, de exemplu, să se compare hărțile care indică cantitățile de averse cu hărțile demografice, pentru a se observa convergența dintre ele, influența lor asupra sănătății capacității de reproducere, răspîndirii unor boli, apariției paraziților etc., fapt care la rîndul său influențează asupra fenomenelor vieții sociale. Așa cum am spus, condițiile geografice, care constituie și un factor de apărare, pot influența de asemenea, asupra sistemelor politice și organizării militare, asupra formelor de guvernare politică. S-a subliniat că sistemele democratice din Europa s-au dezvoltat în țările care au condiții naturale de apărare (Elveția, Islanda), că în țările care au granițe deschise, amenințate cu invazii, s-a dezvoltat o guvernare puternică de tip absolutist.

Pe baza unor asemenea afirmații, unii teoreticieni au tras concluzii ce mergeau mult mai departe, formulînd așa-numita teorie a *determinismului geografic*, adică teoria care susține că există o dependență unilaterală și cu sens unic între caracterul mediului natural și tră-

săturile psihice ale oamenilor care trăiesc în el, cu procesele de convieţuire socială şi de creaţie spirituală.

Greutatea verificării acestor teze constă în operarea nu destul de precisă sau nedefinită cu noţiunea de „influenţă". Ce înseamnă că mediul geografic, adică fenomenele care apar în natură pe un anumit teritoriu exercită influenţă asupra omului? Într-o interpretare extremă, acesta ar însemna că fenomenele şi procesele care apar în natură, ca lumina, aversele, temperatura aerului, componenţa chimică a apei, proprietăţile plantelor, caracteristicile animalelor şi microbilor, componenţa chimică a solului modifică procesele fiziologice care apar în organismul omului, provoacă reacţii organice, emoţionale, stimulează activitatea lui. Dar este foarte grea corelarea acestor stimulenţi cu reacţiile omului, căci la aceiaşi factori stimulatori oamenii pot reacţiona în moduri foarte diferite. Foarte just a observat Tadeusz Szczurkiewicz în critica adusă determinismului geografic că în formularea extremă acesta acceptă situaţia potrivit căreia „psihicul omului care vine pe lume este înzestrat numai cu capacitatea de copiere pasivă şi de păstrare fidelă a tuturor stimulenţilor din mediul fizic, că omul astfel înzestrat a trăit întotdeauna într-o stare de completă izolare individuală[17]. Căci numai în această situaţie viaţa psihică, socială şi culturală a omului ar fi determinată complet de către stimulenţii care provin din mediul natural, dacă omul nu ar fi înconjurat de produsele moştenirii culturale cumulate, adică de experienţa, de cunoştinţele, de imaginaţia artistică, religioasă, tehnică, cît şi de formele existente deja ale vieţii sociale transmise de către generaţiile anterioare în care omul s-a născut şi a crescut. În plus, omul posedă capacităţi creatoare care îi permit să transforme mediul în care se află în funcţie de nevoile lui, fiind complet sau parţial independent de condiţiile naturale. De exemplu, viaţa locuitorilor contemporani din Alasca, din oraşele prevăzute cu încălzire centrală, instalaţii de aer condiţionat, mijloace moderne de comunicaţie şi transport este cu totul diferită de viaţa eschimoşilor şi indienilor care locuiau aici înainte de a veni în contact cu civilizaţia tehnică a americanilor. Acest exemplu ne indică foarte

[17] T. Szczurkiewicz, *op. cit.*, p. 203.

bine cum mediul tehnic creat de către știința și munca omului îl face independent de condițiile naturale. În plus, colectivitățile de oameni care locuiesc în prezent în orașele din Alasca urmăresc aceleași programe de televiziune, ascultă aceleași emisiuni de radio, citesc aceleași ziare și vizionează aceleași filme ca și ceilalți locuitori ai Statelor Unite, care se află la mii de kilometri în sudul sau răsăritul SUA. Aflîndu-se deci în contact cu alte grupuri și cu alți indivizi, oamenii din diferite medii geografice primesc de la ei mai mulți stimulenți pentru activitatea lor decît de la mediul înconjurător. Dependența de mediul geografic, atît de mare la nivelurile mici de dezvoltare a tehnicii, se micșorează pe măsura dobîndirii de către om a posibilităților tehnice de subordonare a forțelor naturii sau de eliberare de ele.

Dar în Alasca nu se pot planta parcuri cu palmieri, aceștia pot crește acolo numai în sere. Nu se poate, de asemenea, practica agricultura pe o scară largă, nu se pot crea unele ramuri ale industriei care presupun de exemplu materii prime provenite din plantele care nu cresc în această climă severă. Deci, cu tot progresul tehnic, mediul geografic impune anumite limite activităților posibile ale omului, dar favorizează sau sporește posibilitățile altora. Aceasta a făcut să apară teoria așa-numitului posibilism, care susține că natura și condițiile ei creează diferite posibilități, pe care omul însă poate să le aleagă și să le folosească în funcție de voința sa, de capacitățile tehnice etc. Astfel, condițiile geografice, cu tot progresul științei și tehnicii, au în continuare o importanță mare pentru desfășurarea vieții sociale. Deoarece chiar dacă omul poate să se elibereze de ele, pentru învingerea condițiilor mediului se absoarbe o anumită rezervă de energie a indivizilor sau colectivităților, care nu poate fi destinată altor scopuri. Nu este un lucru indiferent dacă un popor oarecare dispune de terenuri bune, de căi de apă naturale, de bogății minerale, de rezerve de materii prime etc. Nu este de asemenea, un lucru indiferent dacă trăiește într-o climă moderată, tropicală sau polară, blîndă și favorabilă, sau aspră și dușmănoasă.

Cu alte cuvinte, mediul geografic reprezintă un ansamblu de factori care influențează viața socială, dez-

voltarea economică, posibilitățile dezvoltării politice și expansiunii. Mai elocvent devine aceasta cînd comparăm dezvoltarea țărilor insulare (Anglia, de exemplu) cu dezvoltarea țărilor situate în interiorul continentului (Ungaria, de exemplu), pentru a observa că accesul la mare, existența unor porturi naturale au creat condiții pentru tendințe de dezvoltare diferite. Cu toate acestea, mediul geografic nu constituie un ansamblu de factori hotărîtori. Științele geografice moderne (geografia economică, geografia culturală și politică) furnizează date importante și interesante pentru construirea unei teorii generale de dezvoltare a societății. Totuși, numai cunoașterea mediului geografic și a tuturor caracteristicilor lui nu este suficientă pentru explicarea în ansamblul lor a fenomenelor vieții colective a oamenilor.

Condițiile demografice ale vieții sociale

Pînă în prezent, vorbind despre condițiile naturale ale vieții societății umane, am vorbit despre trăsăturile biologice ale organismului, apoi despre mediul geografic, în care acest organism trăiește. Interacțiunea reciprocă dintre organisme și mediu reprezintă — folosind o metaforă — unul din „cadrele" acestei vieți în colectivitate. Esențial este că oamenii trăiesc întotdeauna în grupuri ori în colectivități. Pare a fi un truism, dar de numărul oamenilor adunați într-o colectivitate, de caracteristicile lor, depind multe procese sociale importante. Într-un cuvînt, dorim să subliniem importanța trăsăturilor și fenomenelor biologice care apar nu în individ, ci în cadrul întregii colectivități, a populației. Populația, adică ansamblul de indivizi, reprezintă partea esențială a societății unul din elementele ei alcătuitoare. De aceea, cumularea trăsăturilor biologice din cadrul acestei populații, (procentul indivizilor de sexe diferite, de vîrstă, sănătate, fertilitate, reproducere etc.), este foarte importantă pentru determinarea specificului societății și al fenomenelor care au loc în cadrul ei.

Să urmărim acest lucru cu ajutorul exemplelor. Să cercetăm, de pildă, vîrsta populației, punîndu-ne întrebarea care este procentul de tineri în cadrul anumitor popoare, procentul populației la vîrsta activă, adică apți pentru a lucra și care este procentul populației bătrîne.

De exemplu, în Austria, în anul 1964, procentul populației la vîrsta de 19 ani și mai mică a fost de 29,8% iar a populației la vîrsta de peste 65 de ani s-a ridicat la 13,0%. Cifre analoage pentru alte țări: Belgia — 30,9% și 12,4%; Cehoslovacia — 34,3% și 9,7%; India — 49,2% și 3,1%; R.F.G. — 28,7% și 11,2%; Polonia — 40% și 7,1%; Turcia — 49,5% și 3,7%. Țările cu un procent mare de tineri ca Turcia, India, Polonia au alte probleme de rezolvat decît țările cu un procent mare de populație în vîrstă, deoarece tineretul presupune în primul rînd investiții în învățămînt și în economie pentru a asigura generațiilor care cresc locuri de muncă. Din aceste cifre se observă, de asemenea, că Belgia, de exemplu, are 56,7% populație la vîrsta productivă, R.F.G. 61,1% iar Polonia 52,9%, lucru care presupune de la această populație un efort mai mare, pentru a se asigura neapărat investițiile pentru tineret și ocrotirea populației care nu lucrează.

Să mai luăm un exemplu și anume creșterea populației. Ea se poate obține fie printr-un număr mare de nașteri, ori prin scăderea concomitentă a numărului de decesuri de noi născuți și scăderea mortalității întregii populații. De exemplu, în anul 1965, la 1000 de locuitori în Austria s-au născut 17,9 copii vii, au murit 28,8 noi născuți din 1000 născuți, la întreaga populație (împreună cu noii născuți) au murit 13,0 din 1000, deci creșterea naturală a fost de 4,9 la 1000. Austria are deci o mortalitate scăzută a noilor născuți, dar din cauza unui procent mare de populație în vîrstă are, de asemenea, un nivel mare de decese a întregii populații, deci o creștere naturală mică. Albania face parte din țările cu cea mai mare creștere naturală a populației. Ea are un nivel înalt de nașteri vii (35,2 la 100 de locuitori), un nivel înalt de mortalitate infantilă (86,8), dar un nivel scăzut de mortalitate a întregii populații (9,0 la 1000), deci o creștere naturală foarte înaltă, aproape 26,2. Polonia a avut — în anul respectiv 17,4 nașteri vii la 1000 locuitori, din acestea au murit, de asemenea, destul de mulți, aproape 41,4 la 1000 copii născuți, nivelul mortalității întregii populații s-a ridicat la 7,3, deci sporul natural a fost de 10,0 la 1000 locuitori[18]. Aceste trei exemple ne

[18] Toate cifrele de mai sus au fost extrase din *Anuarul statistic* pe anul 1967

indică, de asemenea, că fenomenele biologice ale naș-terii și mortalității se desfășoară în mod diferit la di-ferite popoare și au totodată urmări diferențiate pentru procesele sociale care apar în cadrul acestor popoare.

Demografia se ocupă cu cercetarea fenomenelor care apar în cadrul populației. Cunoașterea principalelor no-țiuni și a teoriilor ei de bază este foarte utilă pentru sociologie[19]. Fenomenele pe care le-am arătat mai sus, cît și alte fenomene care apar în rîndul populației, cum ar fi densitatea populației pe un teritoriu anumit (de exemplu, la 1 km² în Polonia revin 101 locuitori, în Bel-gia 312, în Olanda 371, în R.F.G. 232, în Suedia 17, în Laos 11, în Gabon 1,7), numărul și vîrsta căsătoriilor contractate, numărul de bărbați care revin la 100 femei — își au consecințele lor sociale. Sociologii au atras de mult atenția asupra faptului că preponderența tinere-tului în cadrul societății facilitează încurajarea inovați-ilor, în timp ce oamenii în vîrstă sînt mult mai conser-vatori. Densitatea populației sporește concurența, mă-rește numărul contactelor, favorizează o circulație mai rapidă a ideilor. Totodată, acest lucru dovedește că o creștere excesivă a populației îngreunează dezvoltarea economică. O creștere rapidă a populației reprezintă și unul din motivele tulburărilor sociale din cadrul țărilor slab dezvoltate, provoacă, de asemenea, calamitățile foa-metei[20]. Este un lucru cert că foametea este provocată și de alți factori și anume: organizarea economiei, siste-mul social, în sensul că dacă economia și sistemul so-cial permit o folosire rațională a rezervelor și o divi-ziune umanitară a venitului național, atunci însuși feno-menul creșterii rapide a populației poate fi folosit ca un factor de creștere.

Generalizînd cele spuse mai sus, se poate conchide: procesele care apar în rîndul populației și care își au cauzele lor în fenomenele biologice, reprezintă, de ase-menea, un „cadru" important pentru viața societății, dar

[19] Cf. Jerzy Holzer, *Podstawy analizy demograficznej* (Ba-zele analizei demografice), Warszawa, 1963; Roland Pressat, *Analiza demografică*, Warszawa, 1966. Importanța socială și diferi-tele aspecte ale procesului de îmbătrînire a populației au fost pre-zentate multilateral de Edward Rosset, *Procesul îmbătrînirii populației*, Warszawa, 1959.

[20] Cf. Josue de Castro, *Geografia foamei*, Warszawa, 1954 (vezi și ed. rom., Ed. Politică, 1966).

nu sînt un factor determinant. Determinismul demografic susținut de către unele școli de sociologie din secolul al XIX-lea, la fel ca și determinismul geografic, sînt doctrine care nu rezistă criticii. Procesele demografice sînt importante prin aceea că schimbă „substanța" societății, adică schimbă componența indivizilor care posedă diferite trăsături biologice și psihice și deci se reflectă asupra proceselor sociale.

●

Să încercăm, la încheierea acestui capitol, să arătăm pe baza unui exemplu importanța condițiilor naturale ale vieții sociale. Să ne imaginăm că sociologul descrie un sat concret și vrea să prezinte fenomenele și procesele sociale care apar în cadrul lui; ce rol va îndeplini în descrierea sa prezentarea condițiilor naturale? Să ne uităm în monografia satului Zmiaca din raionul Limanovski, care a fost prezentat la începutul secolului nostru de către profesorul Franciszek Bujak, iar 50 de ani mai tîrziu a fost cercetat din nou și descris de Z. T. Wierzbicki[21].

Pentru a prezenta procesele vieții sociale din acest sat, autorul, a trebuit să descrie elementele mediului geografic, să urmărească fenomenele și trăsăturile biologice ale locuitorilor, precum și caracteristicile și procesele demografice din rîndul locuitorilor. Autorul s-a străduit să caute dependențele dintre caracteristicile antropologice și comportarea socială sau poziția socială. Descrierea arată doar că există anumite diferențe ale caracteristicilor antropologice ale populației care trăiește în gospodării mari și bogate și ale populației care trăiește în gospodării mijlocii și sărace, dar nu se oprește asupra cauzelor acestora. În carte se află totodată descrierea situației sanitare și a sănătății satului, subliniindu-se în mod deosebit dezvoltarea fizică și sănătatea copiilor. Asemenea cercetări ar fi putut fi orientate în diferite direcții: s-ar putea căuta dependența dintre valoarea calorică a hranei consumate și activitatea socială și economică, între starea sănătății și cariera profesio-

[21] Z. T. Wierzbicki, *Zmiaca w pól wieku później* (Zmiaca la o jumătate de secol mai tîrziu), Warszawa-Wroclaw, 1963.

nală, între sănătatea copiilor și progresul lor la învățătură și desfășurarea ulterioară a activității profesionale, între situația sanitară, nivelul de igienă și poziția socială a femeii. În cadrul unor asemenea cercetări s-ar fi putut constata care este influența condițiilor organice asupra vieții colective în satul cercetat.

În schimb, autorul a acordat o atenție mult mai mare prezentării condițiilor geografice. Acesta reprezintă elementul care nu s-a schimbat în decursul celor 50 de ani, care despart ambele cercetări. Deci, depărtarea de centrele administrative, de orașe, condițiile de comunicație care au influențat asupra gradului de izolare — constituie unul din factori. Mai departe, relieful, lanțul muntos, lățimea văilor, în care satul este amplasat, povîrnișurile abrupte, cantitatea de apă care curge prin rîu și pîrîuri, inundațiile care au loc reprezintă un al doilea ansamblu de factori cu consecințe serioase pentru economie. Al treilea factor îl constituie calitatea solului și condițiile climaterice, cantitatea averselor și diviziunea lor în timp, cît și luminozitatea soarelui. Ei sînt legați de configurația terenului; o vale adîncă micșorează perioada luminozității, povîrnișurile în pantă îngreunează practicarea agriculturii, o altitudine de peste 700 de metri limitează cantitatea culturilor și schimbă ciclul vegetației plantelor, deci și ciclul muncilor la cîmp. Autorul acordă o atenție deosebită condițiilor pentru grădinărit care reprezintă un element destul de important pentru economie. Condițiile geografice influențează destul de mult asupra desfășurării muncii și, în consecință, asupra organizării grupurilor sociale. Se poate, de asemenea, indica influența lor asupra obiceiurilor, metodelor de muncă, relațiilor dintre oameni în timpul muncii (de exemplu, a ara pe povîrnișuri în pantă presupune antrenarea cîtorva persoane).

Autorul consacră un capitol aparte schimbărilor demografice, deci creșterii naturale a populației (nașteri, decese, spor), proporției dintre bărbați și femei, stării civile a populației, legăturii dintre mărimea gospodăriei și unele caracteristici demografice, numărului și trăsăturilor locuitorilor de vîrstă productivă, interdependența dintre mărimea familiei și mărimea gospodăriei, schimburilor apărute în concepția despre mărimea familiei. De aceste probleme se leagă strîns procese economico-

sociale ca migrarea din sat după cîștig, moștenirea gospodăriilor, obiceiurile legate de stabilirea căsătoriilor, alcoolismul și altele.

Pe baza acestei descrieri putem deci urmări destul de precis care este influența condițiilor geografice și demografice asupra fenomenelor și proceselor economice și sociale care apar într-o colectivitate concretă. Condițiile geografice creează topografia socială a satului, diviziunea lui în părți, care sînt, de asemenea, diviziuni sociale, iar ele influențează asupra unor serii de procese ecologice, asupra ierarhiei sociale etc.

Fără descrierea acestor elemente geografice și demografice multe fenomene care apar în viața colectivă a locuitorilor satului ar fi de neînțeles. Poate dacă s-ar face cercetări precise de corelație între sănătate și alte caracteristici ale organismului am putea, de asemenea, să indicăm fenomene sociale care rezultă din acești factori. Monografia arată totodată că nu toate faptele sociale din satul prezentat sînt o urmare directă a condițiilor naturale. De exemplu, modul cum este practicată agricultura și felul gospodăriei sînt în funcție de structura agrară istoric schimbătoare, de pregătirea școlară, de legăturile cu piața și economia extraruralală, de nivelul tehnic al uneltelor folosite, de felul forței de tracțiune.

În descrierile tuturor colectivităților umane, prezentarea condițiilor naturale reprezintă, deci, numai un element al acestora. Următorul este cel al prezentării modalităților de obținere a mijloacelor de existență, al activităților profesionale executate, al nivelului uneltelor și instalațiilor tehnice folosite. Mai departe, trebuie avut în vedere nivelul aptitudinilor, cunoștințelor profesionale și generale, organizarea muncii și relațiile care apar între oameni în timpul muncii. În sfîrșit, avînd în vedere că oamenii sînt ființe înțelepte, care se conduc în muncă după rezultatele eficacității eforturilor lor, trebuie să se cerceteze părerile pe care oamenii le consideră ca indicate în activitatea lor ca eficace, opinia lor despre lume, despre forțele care o guvernează, despre ei înșiși și despre posibilitățile lor de viață. Cu alte cuvinte, de la analiza condițiilor naturale ale vieții sociale trebuie să se treacă la analiza condițiilor ei economice și culturale.

3

Condițiile economice ale vieții sociale

În capitolul precedent am arătat care sînt elementele biologice ale organismului și mediului, precum și elementele proceselor demografice care reprezintă ansamblul de condiții necesare desfășurării fenomenelor și proceselor sociale. Pe această bază ia naștere ansamblul de elemente economice, necesare pentru menținerea omului și a întregii colectivități în viață. Prin ansamblul de condiții economice vom înțelege, aici, modul de folosire a rezervelor mediului, uneltele și mașinile de care oamenii se servesc în timpul efectuării activității de producție, mijloacele de satisfacere a nevoilor; capacitățile și eficiența în producție, organizarea muncii. După cum am spus, omul se poate elibera de condițiile naturale din mediul său înconjurător, poate să le transforme în procesul muncii și să și le adapteze, adică să le transforme în mijloacele de satisfacere a nevoilor sale. Această activitate, cu un scop anumit, în cursul căruia omul transformă elementele existente ale mediului natural în mijloace de satisfacere a nevoilor sale, în bunuri materiale indispensabile vieții îl vom denumi *proces de producție*. Vom vedea, pe baza exemplelor cum se desfășoară acest proces în diferite medii naturale.

Numim eschimoși populația care locuiește în părțile litoralului de nord-vest ale Alascăi, părțile de nord ale Canadei, Labradorului, insulele arhipelagului polar și Groenlandei. Teritoriul polar se caracterizează printr-o

noapte lungă polară și o vară foarte scurtă. Noaptea polară este luminată de lună și aurora boreală. Vara este scurtă, rece, temperaturile ridicate sînt rare, temperaturile medii ale verii sînt de circa 10°C. Eschimoșii trăiesc aproape exclusiv pe malul oceanului. Pămîntul este acoperit în timpul iernii de gheață și zăpadă, iar în timpul verii flora lui este foarte săracă. Lemne se află numai pe mal, aduse de mare. Vara este perioada cînd zăpada și gheața se topesc în general, cu toate acestea însă ninsorile în timpul verii nu reprezintă o raritate. În aceste condiții, baza vieții eschimoșilor o constituie vînătoare de foci, morse și alte mamifere, care trăiesc în mare sau pe mal, pescuitul și eventual culegerea plantelor. Rezervele de materii prime pe care le pot folosi și transforma în mijloace de satisfacere a nevoilor, sînt puține: gheața, zăpada, apa, piatra, animalele, cîteva plante, lemnele aduse de apă. Din aceste materii prime ei reușesc — și au reușit cu sute de ani înainte de a veni în contact cu civilizația europeană și tehnica ei — să-și creeze un sistem de economie care să le permită să reziste și să se dezvolte. Ei își construiau casele din zăpadă înghețată. Din oase, piei de animale și lemn construiau caiace etanșe, cu care puteau face incursiuni la distanță și care serveau pentru vînătoarea pe mare, cît și bărci mari pentru familie. În timpul verii locuiau în corturi de piei. Cuțitele și securile le-au făcut din piatră sau din oase; știau să-și fabrice ace din oase și ață din tendoane. În timpul iernii își încălzeau locuințele cu lămpi din piatră, în care ardeau grăsime de animale. Își fabricau harpoane din oase și lemn, pe care le aruncau cu praștii special construite și cu ajutorul lor vînau animalele. Știau să pescuiască pești cu ajutorul momelii. În timpul verii diferite familii se împrăștiau pe terenurile uriașe din nord, vînînd în mod individual, iar iarna se strîngeau în grupuri mari, în case mari petrecîndu-și împreună noaptea polară.

Acesta era deci un sistem de economie bazat pe vînătoare și care folosea uneltele fabricate din materiile prime existente, datorită unei îndemînări dobîndite în prelucrarea lemnului, pietrei, oaselor, pielilor, tendoanelor, penelor de păsări. Organizarea muncii, în timpul verii, era în principiu familială, iarna însă cuprindea grupuri mai mari. Pe această bază economică se spriji-

neau relațiile sociale, sistemele ierarhiei, ale dependenței în sînul membrilor familiei — într-un cuvînt — viața socială.

Un al doilea exemplu, care prezintă elementele economiei constituite pe baza unui mediu natural caracteristic, îl reprezintă economia tribului de indieni Navaho, care locuiesc în partea de sud-vest a Statelor Unite, pe terenurile pustii ale Arizonei și New Mexico. Locurile acestea sînt formate din munți și deșerturi arse de soare, cu stînci roșii și defileuri de o frumusețe de nesoare, cu stînci roșii și defileuri de o frumusețe de neînchipuit, cu rîuri și lacuri puține, cu preerii acoperite cu tufișuri de iarbă, mică, cu un număr redus de păduri de pini și cedrii, cu stejari stufoși și alte plante adaptate climei și solului. Ploile sînt scurte și rare, verile fierbinți și cu vînturi puternice, iarna fiind posibile viforniță și temperaturi scăzute. Tribul Navaho își construiește locuințele, denumite hogan, din lemne, iar în exterior și le acoperă cu pămînt. În acest fel în interiorul lor este răcoare în timpul verii, iar iarna se păstrează bine căldura. Baza economiei lor o constituie creșterea oilor și cultura porumbului și a altor plante comestibile. Sînt cunoscuți, de asemenea, pentru arta care prelucrează argintul, pietrele semipreționase și țesăturile minunate de lînă. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea erau un trib puternic și bogat, dar în anul 1860 au fost înfrînți de către trupele americane, care le-au distrus cîmpiile și le-au izgonit turmele de oi. În prezent, din nou este cel mai puternic trib de indieni din cadrul Statelor Unite, și se adaptează civilizației tehnice americane. Înainte de a fi înfrînți, economia lor se baza pe creșterea animalelor, pe cultivarea pămîntului și pe vînătoare. Aceste trei tipuri de activități alcătuiau baza economiei lor. Vînătoarea și pășunatul erau facilitate de cai, care serveau totodată drept mijloc de transport. Știau să cultive pomi fructiferi și să prelucreze într-o anumită măsură metalele, nu știau însă ce este căruța și roata. Diviziunea muncii era mult mai dezvoltată decît la eschimoși — au apărut începuturile specializării profesionale în prelucrarea metalelor și a pietrelor. Unitatea economică de bază era familia, cu o diviziune a muncii stabilită între femei și bărbați. Aveau unelte agricole din lemn, pietre și oase, precum și unelte simple de țesut. Armele lor erau arcurile cu săgeți, care

aveau vîrfuri ascuțite de piatră, topoarele de piatră, măciucile, cuțitele de piatră. Înaintea albilor au știut să se folosească de cuțite de oțel și de arme cu foc. Inițial era destul de dezvoltată îndeletnicirea împletirii coșurilor și a arderii vaselor.

Această economie a constituit baza organizării familiei și a tribului, a sistemului politic, a relațiilor dintre familii, clanuri și grupuri din interiorul tribului, cît și a relațiilor cu triburile străine.

Să încercăm să comparăm aceste două economii cu economia Europei occidentale și cu economia noastră socialistă. Ambele nu au cunoscut mașinile, producția de fabrică, nu au cunoscut o diviziune a muncii care să meargă atît de departe cum se întîmplă în Europa. Uneltele au fost simple, metodele de prelucrare a materiilor prime rudimentare. Deprinderea de a munci era transmisă din tată în fiu. Uneltele de muncă constituiau proprietatea familiei, în economia capitalistă ele sînt proprietatea capitalistului, la noi a statului. În economia eschimoșilor și a indienilor Navaho nu a existat deci o relație între lucrător și proprietarul uneltelor de producție. De aici și organizarea socială nu a cunoscut nici împărțirea în clase, care rezultă din proprietatea uneltelor și nu a cunoscut nici organizarea forței de muncă angajate, nici asocierea în muncă, care apare în societățile europene.

Observăm deci, cum un tip de economie are urmări în fenomenele și procesele care au loc în cadrul întregii societăți. Să încercăm să formulăm în general aceste dependențe. Faptele acestea dovedesc anumite legități care au fost prezentate de către Marx și Engels sub forma teoriei materialismului istoric.

Într-o formulare cît mai succintă posibilă, această funcție a economiei în viața socială poate fi prezentată în felul următor:

Pentru a putea trăi, omul trebuie să transforme materiile prime existente în natură, cu ajutorul uneltelor, în mijloace de satisfacere a nevoilor sale. Această transformare o denumim *proces de producție*. Producția bunurilor materiale facilitează deci menținerea vieții biologice, dînd totodată naștere la o interacțiune reciprocă a oamenilor între ei și la diferite tipuri de relații sociale. Fără producția bunurilor materiale colectivitățile

de oameni nu pot să se mențină și nici să se dezvolte. De aceea, producția de bunuri materiale reprezintă într-o măsură mult mai largă condiția vieții sociale decît factorii biologici și geografici, deoarece ea acționează în mod direct și activ asupra desfășurării fenomenelor și proceselor sociale.

Omul — arăta Marx — pune în mișcare „forțele naturale care aparțin trupului său, brațele și picioarele, capul și mîna... pentru a-și însuși materia furnizată de natură într-o formă utilă propriei sale vieți. Acționînd prin această mișcare asupra naturii exterioare și modificînd-o pe aceasta, el modifică în același timp propria sa natură"[1].

Producția se realizează în procesul muncii. Munca permite dezvoltarea capacităților potențiale ale omului, creează deprinderi, obiceiuri, reguli etice obligatorii în timpul exercitării profesiunii, formează anumite tipuri de personalități — într-un cuvînt — munca transformă nu numai materiile prime prelucrate, ci totodată îl dezvoltă și pe om. Activitatea animalelor — a albinelor, furnicilor, păsărilor, maimuțelor — este o activitate inconștientă, ea nu este întovărășită de imaginația obiectului executat, este executată întotdeauna în mod identic de către toți indivizii speciei de-a lungul generațiilor. Munca omului este o activitate cu scop, conștientă, care perfecționează atît opera, cît și îndemînarea omului. Munca constituie baza acumulării de bunuri transmise din generație în generație.

Procesul de producție conține trei elemente principale: a) activitatea cu un scop a omului, deci munca în sine; b) obiectul, pe care omul îl transformă prin muncă; c) uneltele, de care se servește omul în procesul muncii.

Trebuie subliniată importanța creării și mînuirii uneltelor de muncă pentru determinarea procesului de producție și pentru urmările lui sociale. Am văzut în cazul eschimoșilor că rezerva lor de unelte era foarte redusă. Indienii tribului Navaho au avut deja o gamă mai mare de unelte, de aici și economia lor a fost mult mai avansată, iar complexitatea organizării sociale mai mare.

[1] K. Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. a IV-a, Editura politică, București, 1960, p. 207.

Primatul Europei în lume în timpurile moderne a constat în aceea că, datorită științei și tehnicii, societățile europene au creat mașini din ce în ce mai bune care înlocuiau munca manuală și care produceau bunuri în cantități din ce în ce mai mari. Vom denumi unealtă de producție obiectele sau ansamblul de obiecte cu ajutorul cărora materia va fi transformată, în timpul activității umane, în bunuri care să satisfacă nevoile. În mod deosebit Marx a subliniat importanța mijloacelor mecanice ale muncii, deoarece dezvoltarea lor dă naștere la cele mai mari schimbări în procesul muncii, și ca urmare a acestora în toate procesele vieții sociale și în organizarea societăților. De exemplu, descoperirea și folosirea în producție a mașinii cu aburi, a permis să se clădească fabrici, iar folosirea mașinilor specializate de prelucrare puse în mișcare de forța aburului să ducă la o specializare și la o diviziune avansată a muncii, în consecință la diferențieri în cadrul societății. În funcție de schimbările înfăptuite în cadrul uneltelor înseși, cît și în modurile de folosire a lor, se schimbă, de asemenea, caracterul *forței de muncă*, iar mai înainte de toate a nivelului de cunoștințe și deprinderi necesare pentru mînuirea uneltelor oamenilor aflați în producție. Uneltele de producție și forța de muncă reprezintă *forțele de producție* ale societății respective. Forțele de producție ale societății eschimoșilor le-au permis să supraviețuiască în condițiile grele ale ținuturilor polare. Forțele de producție ale Europei occidentale, în secolul al XIX-lea, au dat naștere la o expansiune uriașă și la înființarea unor imperii coloniale. Așadar, nivelul dezvoltării forțelor de producție determină nivelul general de dezvoltare a societății. Din cadrul forțelor de producție distingem știința, deprinderile practice, cunoștințele tehnice, capacitatea de organizare a muncii etc. Procesul de producție depinde de stadiul forțelor de producție, dar, pe de altă parte, procesul de producție dezvoltă și forțele de producție. În timpul muncii oamenii dobîndesc noi deprinderi, experimentează, realizează noi descoperiri, perfecționează tehnica, deci această activitate o asociem cu un progres. În societăți ca cea a eschimoșilor, procesul dezvoltării forțelor de producție este foarte lent, în societatea Navaho a fost

mai rapid, iar în societăţile din Europa din secolul al XIX-lea a fost foarte rapid.

În procesul de producţie oamenii acţionează nu numai asupra materiilor prime, asupra lor înşişi, ci şi asupra altor oameni. Producţia este întotdeauna o muncă colectivă. Chiar şi la eschimoşi la fabricarea caiacelor, a bărcilor, a armelor, a îmbrăcăminţii, a alimentelor etc. a colaborat strîns întreaga familie. Putem afirma că producînd, oamenii acţionează reciproc unul asupra celuilalt, adaptîndu-se muncii, execută ordinele acelora care conduc activitatea, într-un cuvînt, leagă relaţii denumite relaţii de producţie. Marx a denumit acest proces în felul următor: „În producţie oamenii nu acţionează numai asupra naturii, ci acţionează şi unii asupra altora. Ei nu produc decît cooperînd într-un fel anumit şi făcînd între ei schimb de activităţi. Pentru a produce, ei intră în anumite legături şi relaţii între ei şi numai în rîndul acestor legături şi relaţii sociale are loc acţiunea lor asupra naturii, are loc producţia“[2].

Activitatea de producţie, efectuată din necesitate în grupuri, duce la diviziunea muncii, la organizarea oamenilor, care efectuează munca divizată, la organizarea împărţirii bunurilor produse în comun, deci la formarea grupurilor sociale, a ierarhiei în conducere etc. Deci relaţiile de producţie sînt relaţii sociale, care apar în procesul de producţie, sînt dependente de stadiul de dezvoltare al uneltelor de producţie, de stadiul de dezvoltare a capacităţii forţei de muncă şi ele reprezintă sistemul de bază al relaţiilor sociale în fiecare colectivitate, deoarece sînt legate în mod direct de economie. De exemplu, în societatea eschimoşilor acestea sînt relaţii în cadrul familiei care colaborează, relaţii între grupurile de vînători care vînează împreună, între conducători şi restul membrilor grupului, care execută indicaţiile lor în timpul vînătorii, construirii caselor de iarnă, construirii bărcilor mari. În societatea capitalistă, acestea sînt relaţii între muncitori şi capitalişti, între direcţia întreprinderii şi salariaţi, între negustor şi client.

[2] Karl Marx, Muncă salariată şi capital în Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere alese în două volume*, vol. I, Ed. Politică, 1966, pp. 65—66.

Prin denumirea de „relație" nu desemnăm aici numai un sistem oarecare de interacțiuni reciproce (noțiunea exactă a relației sociale o vom analiza în capitolul VI), dar și sistemele obiective de dependențe între oameni de multe ori aceștia fără să se fi cunoscut măcar. De exemplu, în sistemul relațiilor de producție sînt implicați deopotrivă și dependenți reciproc muncitorii din țările coloniale și capitaliștii europeni, negustorii și consumatorii din diferite țări, independent de voința și conștiința lor. Aceste relații sînt ca o rețea complicată și complexă de legături și dependențe în care sînt implicați oamenii angajați în procesul de producție, al schimburilor și diviziunii bunurilor. În această accepțiune, relațiile de producție sînt obiective, reprezintă baza economică, adică condiția pentru apariția și existența multor relații între oameni, rezultate din alte interacțiuni și năzuințe cu caracter extraproductiv ale oamenilor.

Pentru relațiile de producție, foarte importantă este forma de proprietate a mijloacelor de producție, adică în mîinile cui se află uneltele și mașinile.

„Pentru a te orienta în sistemul relațiilor sociale care apar în procesul de producție trebuie remarcate anumite relații de bază, care determină caracterul întregii rețele complicate de relații dintre oameni. Această relație de bază o reprezintă raportul dintre oameni care apare pe fundalul posesiunii mijloacelor de producție. Aici nu este vorba de o posesiune întîmplătoare, ci despre o posesiune recunoscută de către membrii societății, posesiune asupra căreia veghează normele de conviețuire dintre oameni, recunoscute în societate, cît și eventualele sancțiuni pentru încălcarea acestor norme. Aceasta este obiceiul sau legea. O asemenea posesiune o denumim proprietate"[3].

Forma de proprietate asupra mijloacelor de producție stabilește situația reciprocă a tuturor indivizilor și grupurilor angajate în procesul de producție, determinînd mai ales locul ocupat în diviziunea muncii și ponderea la împărțirea venitului realizat în procesul de producție. În economia eschimoșilor, diviziunea bunurilor produse

[3] Oskar Lange, *Ekonomia polityczna* (Economia politică), vol. I, Warszawa, 1961, p. 25.

era hotărîtă de către familie în timpul peregrinărilor din timpul verii sau de un grup mai larg în timpul contimpul vieţuirii de iarnă. Diviziunea în profitul capitalismului şi mărimea salariilor prevăzute pentru muncitorii angajaţi erau hotărîte în economia capitalistă din secolul al XIX-lea de către proprietarul mijloacelor de producţie. În economia socialistă, repartiţia venitului este hotărîtă de instituţiile de stat. Cel care dispune de mijloacele de producţie are dreptul să dispună de venitul obţinut din producţie.

Forma de proprietate asupra mijloacelor de producţie exercită o influenţă serioasă asupra sistemului social, adică asupra sistemului instituţiilor economice şi politice, cît şi asupra structurii societăţii, adică asupra maselor sale elemente componente cum ar fi: clasele sociale, păturile, categoriile profesionale (vor fi analizate pe larg în cap. VII). Forma de proprietate are o influenţă mai mică asupra relaţiilor din cadrul microstructurilor, adică în familie, în cercurile de prieteni, în grupurile mici.

Aşadar, forţele de producţie determină în mod general caracterul relaţiilor de producţie. Dar raportul dintre ele nu trebuie să fie neapărat unilateral, neconflictual. Stadiul actual al tehnicii şi al capacităţii de producţie, al ştiinţei şi cunoştinţelor legate de organizare este foarte asemănător, atît în societăţile socialiste, cît şi în Europa occidentală şi în Statele Unite. Baza acestor relaţii de producţie este însă cu totul deosebită. Marx şi Engels au formulat legea că relaţiile de producţie au tendinţa de permanentizare, că clasele sociale, care apar în cadrul lor, au tendinţe retrograde, iar dezvoltarea forţelor de producţie poate să ducă la apariţia unor noi forţe sociale, mult mai preocupate de dezvoltarea societăţii decît actuala clasă socială dominantă. Trecerea de la o orînduire la alta se face prin revoluţie (vezi cap. IX).

Stadiul forţelor de producţie influenţează, deci, asupra caracterului relaţiilor de producţie, adică asupra sistemului economic al societăţii. Caracterul acestuia influenţează, la rîndul lui, asupra organizării instituţiilor, organizării grupurilor şi a altor colectivităţi, cît şi asupra ideilor create de către ele; asupra reprezentărilor, dreptului, religiei. Marx şi Engels au creat ştiinţa despre *baza economică* a societăţii, adică despre ansamblul de forţe de producţie şi relaţii de producţie, cît şi despre

suprastructura societății, adică a organizării ei sociale și cultural-spirituale. Repetînd încă o dată exemplul dat cu eschimoșii, am putea să arătăm că pe baza economiei lor se dezvoltă forme ale vieții colective (familie și alte colectivități), iar cercetînd religia lor, reprezentările lor despre lume, concepțiile asupra vieții sociale, asupra valorilor, adică cu privire la obiectivele spre care merită să năzuiești, vom observa de asemenea, că ele au fost strîns determinate de către condițiile lor de viață, de către stadiul de stăpînire a mediului cu ajutorul tehnicii de care dispun. Cultura lor spirituală, imaginația lor, credințele, aspirațiile au fost legate de posibilitățile lor tehnice, de organizarea economiei, de dependența lor față de forțele naturii.

Baza economică este legată de suprastructură printr-un sistem de dependențe și influențe reciproce. Căci reprezentările, teoriile, tezele științifice, constituind o parte a suprastructurii, sînt totodată un element component al forțelor de producție. Suprastructura influențează, de asemenea, asupra stadiului forțelor de producție, iar într-un anumit fel și asupra relațiilor de producție. Clasicii marxismului au vorbit despre independența relativă a suprastructurii față de bază, cum a definit-o Engels, spunînd că și țările înapoiate din punct de vedere economic pot „cînta în filozofie ca vioara-ntîi"[4]. Așadar, într-o anumită societate nu există o dependență lineară unilaterală, unidirecțională între stadiul forțelor de producție și stadiul dezvoltării filozofiei, dreptului, religiei etc. Forțele de producție și relațiile de producție reprezintă baza economică a vieții sociale, ușurează apariția și dezvoltarea diferitelor forme de colectivitate și dezvoltarea activității intelectuale, artistice, facilitează dezvoltarea gîndirii etice și a gîndirii din domeniul experiențelor mistico-religioase. Într-un anumit fel, acestea influențează asupra apariției marilor forme de colectivități, cum ar fi clasele și păturile sociale, influențează asupra organizării profesionale a

[4] Acest lucru a fost subliniat și de Karl Marx cînd a scris: „În ceea ce privește arta, se știe că anumite epoci de înflorire ale acesteia nu concordă cîtuși de puțin cu dezvoltarea generală a societății și deci nici cu dezvoltarea bazei materiale a acesteia din urmă..." În: K. Marx, *Contribuții la critica economiei politice*, Editura Politică, București, 1960, p. 254.

forței de muncă, în direcția apariției partidelor politice și a organizațiilor cu scop, influențează asupra apariției și răspîndirii ideologiei, doctrinelor social-politice etc. Într-un cuvînt, pe baza lor se înalță întreaga suprastructură a activității culturale, științifice, artistice, filozofice, etice și religioase. Dacă nu chiar toate școlile de sociologie modernă sînt de acord cu aceasta în toate detaliile, recunosc însă în unanimitate importanța bazei economice, deoarece cu ajutorul ei se pot cerceta și măsura în mod empiric dependențele care apar între stadiul forțelor de producție, relațiile de producție și dezvoltarea diferitelor domenii ale culturii. Cu toate acestea, produsele activității culturale a omului își au, de asemenea existența lor. Ideile filozofice și religioase se mențin în decursul istoriei în diferite tipuri de societăți. Astfel, de exemplu, religia creștină, care a apărut și s-a dezvoltat în societatea sclavagistă antică, s-a dezvoltat în societatea evului mediu, s-a menținut și în orînduirea capitalistă și există în continuare în orînduirea socialistă. La fel și unele idei filozofice, opere de artă, create în trecutul îndepărtat provoacă emoții și acționează asupra oamenilor contemporani. De aici rezultă că operele creației culturale au un anumit grad de independență față de bază, că fac apel la caracteristicile permanente ale psihicului uman — așadar, cultura reprezintă al treilea cadru al vieții sociale umane.

4

Cultura

Să reamintim firul raționamentului nostru: viața socială constituie un ansamblu de fenomene și procese care apar în legătură cu satisfacerea nevoilor biologice ale organismului și a proceselor vitale din acest organism. Mediul geografic determină, împreună cu alți factori, multe din aceste procese și de aceea el este atît de important pentru viața socială. La fel și fenomenele demografice, care rezultă din procesele biologice, fac parte din condițiile naturale ale vieții sociale. Colectivitățile umane, care apar ca urmare a fenomenelor biologice și geofizice, își satisfac nevoile lor prin muncă și în acest fel apar uneltele de producție, forțele de producție și, ca urmare a acestora, relațiile de producție, care reprezintă condițiile economice ale menținerii și dezvoltării colectivităților umane. Ele favorizează activitatea intelectuală și artistică, într-un cuvînt intelectuală — apărînd astfel cultura — ca un sistem de factori, care contribuie la formarea vieții colectivităților umane. Mecanismul influenței culturii asupra vieții sociale va fi prezentat în capitolul de față.

Străduindu-ne să arătăm importanța condițiilor naturale în descrierea colectivității sociale, am luat ca exemplu descrierea societății, iar la sfîrșitul capitolului al II-lea am arătat cum influențează factorii naturali asupra vieții acestei colectivități. În cartea menționată, Z. T. Wierzbicki acordă o atenție deosebită dezvoltării

învățămîntului, a conștiinței naționale, a moralității, a „relicvelor lumii magice". El arată cum dezvoltarea învățămîntului a schimbat metodele de exploatare a pămîntului, cum dezvoltarea conștiinței naționale a influențat asupra comportamentului oamenilor, în ce fel credințele magice acționează asupra activității de producție, a schimbului de bunuri produse și cum influențează asupra comportamentului oamenilor în diferite situații.[1] Avem aici exemple concrete ale influenței patrimoniului cultural asupra comportării oamenilor și desfășurării vieții sociale.

În viața eschimoșilor un rol important îl joacă, de asemenea, credințele religioase și magice care explică în felul lor forțele naturii, fenomenele care se desfășoară în natură, credințe care conțin ordine și interdicții referitoare la conduita omului încît acesta să obțină pentru sine bunăvoința zeilor și a duhurilor care stăpînesc lumea. Eschimoșii sînt capabili să execute totodată sculpturi minunate din os sau piatră, să-și împodobească straiele cu ornamente frumoase, să împodobească uneltele casnice, să execute măști pentru scopuri magice, să povestească lungi legende, creînd o mitologie aparte. Ansamblul de credințe, reprezentări, produse artistice, tradiții, legende, și dansuri tradiționale, reprezintă cultura eschimoșilor, mai precis, cultura lor spirituală. Însă din această cultură fac parte, de asemenea, obiceiurile, felul cum se salută, cum își exprimă respectul, normele care determină comportarea soțului față de soție, a părinților față de copii, relațiile reciproce din cadrul grupurilor mai mari. Viața cotidiană este deci reglementată de uzanțe, obiceiuri, legi, reguli magice acceptate. Toate aceste obiceiuri și principii reprezintă, de asemenea, o parte esențială din cultura eschimoșilor. La fel am putea descrie și cultura spirituală și obiceiurile celorlalte cunoștințe ale noastre, și anume a indienilor Navaho cu arta lor, cu picturile lor minunate pe nisip, efectuate cu ajutorul unor nisipuri de culori diferite, cu sculpturile lor religioase, cu țesăturile lor împodobite cu desene, cu dansurile rituale și ceremoniile religioase.

[1] Z. T. Wierzbicki, *op. cit.*, cap. VII, IX, XIV, XVI.

Definiție

Să încercăm acum să definim termenul de „cultură" și să vedem mai îndeaproape importanța acestei noțiuni, pentru a descrie apoi mai sistematic diferitele sectoare ale obiectelor reale și ideale care compun diferitele domenii ale culturii.

Este greu să ne imaginăm o noțiune cu mai multe accepțiuni și mai des uzitată decît aceea de „cultură". Nu numai că noțiunea aceasta folosită în limbajul curent are multe accepțiuni, dar și în filozofie ca și în diferite alte științe, culturii i se atribuie un conținut și o sferă foarte diferită[2].

Trebuie mai întîi să deosebim caracterul descriptiv și caracterul definitoriu al acestui cuvînt. Și anume, se vorbește cîteodată despre cineva că este un om cult, că se comportă ca un om cultivat, altcineva fiind apreciat negativ, spunîndu-se că este un om incult. Aceasta este o apreciere clară, căci omul cultivat este apreciat pozitiv. În această accepțiune, omul cult înseamnă un om cu obiceiuri bune, cu tact, care respectă normele de politețe și amabilitate, dovedind prin comportarea sa a fi un om instruit și rafinat. Omul incult este un om simplu, lipsit de tact, brutal, ignorant.

Dar în știință termenul de cultură are mai curînd sensul descriptiv și nu cel estimativ. Sociologii și etnografii știu că fiecare societate și fiecare grup social, fiecare individ are cultura sa, că nu se poate stabili în mod strict care cultură este superioară ori mai bună. Aici, deci, denumirea de cultură servește la descrierea sau la desemnarea unor anumite sisteme de obiecte, fenomene și procese. Noi ne vom servi, desigur, de acest termen în accepțiunea sa descriptivă, dar pînă ce vom începe să enumerăm ce sisteme de obiecte desemnează această denumire să ne oprim pe scurt asupra originii ei.

[2] A. L. Kroeber și K. Cluckhohn (*The Concept of Culture. A Critical Review of Definitions*, în „Papers of the Peabody Museum", 1950, vol. XII), prezintă cîteva sute de definiții. La fel și Antonina Kloskowska, *Kultura masowa. Krytyka i obrona* (Cultura de masă. Critică și apărare) Warszawa, 1964, cap. I, prezintă și compară diferite definiții ale culturii, a modurilor de descriere și explicare a ei, precum și diferite clasificări ale domeniilor ei.

Denumirea de cultură se trage din cuvîntul latin *cultura* (agri) și a însemnat inițial cultura solului. Dar încă din antichitate, Cicero a denumit filozofia drept cultura spiritului. Totuși, această denumire, în accepțiunea primară este folosită, în continuare, în științele biologice, și agrare, unde se vorbește despre „culturile de bacterii" sau de culturile anumitor plante, sau despre creșterea ori cultivarea unor plante. Prin aceasta se înțelege că această creștere sau cultivare este oarecum o îmbunătățire sau înnobilare a unor varietăți a acestor plante.

Tot în această accepțiune denumirea de „cultură" a fost folosită în referirile la acțiunile omului, însemnînd cultivarea valorilor umane, a spiritului, dezvoltarea și perfecționarea spiritului uman. În această accepțiune, termenul de cultură, folosit ca atribuit genitival, a fost înlocuit într-o anumită măsură de către termenul de civilizație.[3] Deci, în locul culturii obiceiurilor rafinate se vorbea despre civilizație, în opoziție cu barbarismul popoarelor necivilizate. Nu vom repeta istoria ambilor termeni, care a fost prezentată atît de plastic de către A. Kloskowska. În decursul secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea în filozofie, dar mai ales în filozofia istoriei, s-a cristalizat noțiunea de cultură ca un ansamblu de valori create de om. După aceea, sociologia și antropologia culturală au dat acestei noțiuni un sens foarte larg, desemnînd prin acest termen tot ceea ce nu crește singur în natură, ci apare în urma activității omului și reprezintă un produs al gîndirii și al muncii acestuia. Aceasta este accepțiunea cea mai largă a acestui termen, care cuprinde toate produsele materiale și nemateriale realizate de om. Deci, atît uneltele de muncă și bunurile materiale, cît și produsele construcției, ba chiar și cele mai primitive unelte sau arme fabricate din piatră cioplită, fiecare idee și gînd născut în mintea omului și materializat într-un mod oarecare, toate acestea compun cultura omenească. Astfel, universul care ne înconjoară este împărțit în natură și cultură. Din cultură face parte tot ceea ce are importanță pentru om și căruia el îi dă sens prin activitatea sa. Această

[3] A. Kloskowska, *op. cit.*, p. 9 și urm.

diviziune a devenit totodată baza diviziunii tuturor științelor în științe naturale și umaniste.[4]

Această accepțiune este admisă, de asemenea, în limbajul curent și publicistic. Cu toate acestea, în accepțiunea curentă, acest termen are o sferă mai restrînsă. Nu toate produsele omului reprezintă cultura lui, ci numai cele „superioare", produse oarecum „dezinteresat" pentru ele însele, deci știința, arta, literatura, religia, ideile politice și sociale, obiceiurile nobile, într-un cuvînt, produsele superioare ale spiritului, care necesită cultivarea minții, tendința realizării unor scopuri mai înalte decît simpla satisfacere a nevoilor biologice. Această noțiune îmbracă uneori în limbajul curent o accepțiune și mai îngustă dacă folosim, de exemplu, denumirea Palatul culturii și științei. Sîntem de acord că știința nu face parte din cultură, iar dacă acceptăm denumirea de Ministerul Culturii și Artei, atunci sîntem de acord să excludem arta din cultură și atunci nu se mai știe ce mai rămîne în sfera noțiunii de cultură.

În literatura științifică și filozofică se distinge cîteodată civilizația de cultură. „Civilizația", în lumina acestor teorii, reprezintă un ansamblu de mijloace tehnice și de metode de stăpînire a naturii; ea are un caracter practic, utilitar; aceasta este o sferă a mijloacelor cu caracter pur instrumental. Dezvoltarea ei constă într-un proces cumulator, în care se marchează un progres vizibil, măsurat prin criteriile de perfecționare a randamentului funcțional, a tehnicilor civilizatoare. Cuceririle civilizației se răspîndesc cu ușurință, adică sînt supuse diviziunii, datorită însușirii pe care o posedă, de utilitate practică. Cu acest prilej ele sînt distruse de către consumație și necesită o reînnoire permanentă.

Sfera culturii reprezintă, într-o accepțiune mai îngustă, proprie, domeniul de valori lipsite în general de o utilitate practică, cultivate și dezvoltate dezinteresat datorită trăirilor interioare legate de aceste valori. În schimb, valorile culturii depășesc bunurile civilizației prin durabilitate, receptarea lor nefiind supusă „consumației distrugătoare"[5]. Civilizația înseamnă mașini,

[4] Această diviziune a fost făcută de mulți autori, dar în mod consecvent de către Heinrich Rickert în *Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft*, VII, ed. 1926.

[5] A. Kloskowska, *op. cit.*, p. 66.

diviziune a devenit totodată baza diviziunii tuturor științelor în științe naturale și umaniste.[4]

Această accepțiune este admisă, de asemenea, în limbajul curent și publicistic. Cu toate acestea, în accepțiunea curentă, acest termen are o sferă mai restrînsă. Nu toate produsele omului reprezintă cultura lui, ci numai cele „superioare", produse oarecum „dezinteresat" pentru ele însele, deci știința, arta, literatura, religia, ideile politice și sociale, obiceiurile nobile, într-un cuvînt, produsele superioare ale spiritului, care necesită cultivarea minții, tendința realizării unor scopuri mai înalte decît simpla satisfacere a nevoilor biologice. Această noțiune îmbracă uneori în limbajul curent o accepțiune și mai îngustă dacă folosim, de exemplu, denumirea Palatul culturii și științei. Sîntem de acord că știința nu face parte din cultură, iar dacă acceptăm denumirea de Ministerul Culturii și Artei, atunci sîntem de acord să excludem arta din cultură și atunci nu se mai știe ce mai rămîne în sfera noțiunii de cultură.

În literatura științifică și filozofică se distinge cîteodată civilizația de cultură. „Civilizația", în lumina acestor teorii, reprezintă un ansamblu de mijloace tehnice și de metode de stăpînire a naturii; ea are un caracter practic, utilitar; aceasta este o sferă a mijloacelor cu caracter pur instrumental. Dezvoltarea ei constă într-un proces cumulator, în care se marchează un progres vizibil, măsurat prin criteriile de perfecționare a randamentului funcțional, a tehnicilor civilizatoare. Cuceririle civilizației se răspîndesc cu ușurință, adică sînt supuse diviziunii, datorită însușirii pe care o posedă, de utilitate practică. Cu acest prilej ele sînt distruse de către consumație și necesită o reînnoire permanentă.

Sfera culturii reprezintă, într-o accepțiune mai îngustă, proprie, domeniul de valori lipsite în general de o utilitate practică, cultivate și dezvoltate dezinteresat datorită trăirilor interioare legate de aceste valori. În schimb, valorile culturii depășesc bunurile civilizației prin durabilitate, receptarea lor nefiind supusă „consumației distrugătoare"[5]. Civilizația înseamnă mașini,

[4] Această diviziune a fost făcută de mulți autori, dar în mod consecvent de către Heinrich Rickert în *Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft*, VII, ed. 1926.

[5] A. Kloskowska, *op. cit.*, p. 66.

bunuri utilitare și în această accepțiune se vorbește despre „civilizația tehnică" produsă în secolul al XX-lea de societățile industrializate.

În schimb, cultura este un ansamblu de valori spirituale trainice și în această accepțiune, uneori, se opune „cultura europeană" „civilizației americane", subliniindu-se astfel că cultura europeană reprezintă sinteza unor valori permanente, în vreme ce civilizația americană nu a produs aceste valori durabile, deși a atins cel mai înalt nivel al civilizației tehnice, cunoscut în istoria omenirii.

De această clasificare se leagă cîteodată diviziunea în cultura materială și spirituală. Dar noțiunea de cultură materială nu coincide totalmente cu noțiunea de civilizație. Cultura materială, în accepțiunea folosită de etnografi, reprezintă totalitatea unor bunuri, cum ar fi: clădirile, costumele, uneltele de muncă, vasele, mijloace de comunicație și transport, instrumente etc. Această cultură materială, îndeosebi la popoarele primitive, cît și cultura materială populară a națiunilor europene se caracterizează printr-o valoare artistică permanentă, fiind, de asemenea, operă de artă nu numai obiect utilitar. Casele, veșmintele, uneltele și vasele sînt nu numai funcționale, dar pot fi totodată și artistic împodobite, reprezentînd ele însele obiecte de artă. În schimb, cultura spirituală reprezintă produsul tendințelor de a atinge idealurile legate de frumos, bine, adevăr, dreptate, fiind ansamblul de idei, reprezentări, opere de artă, simboluri, obiceiuri, obiecte în care aceste idei au fost permanentizate.

Împotriva acestei diviziuni în cultura materială și spirituală, cît și în cultură și civilizație, se ridică obiecțiunea că fiecare lucru material, care servește unui anumit scop, înainte de a fi produs a trebuit să apară mai întîi ca „idee", ca reprezentare în mintea omului. Deci și masa și scaunul și lingura și ciocanul de piatră și măciuca făcută de către omul primitiv au fost realizate după o reprezentare oarecare, după un proiect, idee și reprezintă un întreg indivizibil al ideii și materiei. La fel și fiecare operă de artă, principiul moral, dogmă religioasă, idee filozofică, pentru a acționa asupra oamenilor, trebuie să se obiectivizeze, să se „materializeze" în scris, sculptură, tablou etc. Numai atunci va fi acce-

sibilă experienței altor oameni și va determina comportarea lor. Astfel, diviziunea în cultura materială și spirituală, deși poate fi cîteodată utilă pentru efectuarea unor clasificări și descrieri, avînd caracter didactic, este totdeauna artificială, deoarece în principiu lumea produselor omului este omogenă și ideea creatoare se împletește aici cu materia, se adaptează ei; lumea culturii este o lume continuă și nu există o prăpastie fundamentală între ideile și produsele de artă cele mai abstracte și obiectele de uz cotidian. De exemplu, lingurile de lemn ale muntenilor, căușele, cusăturile care împodobesc hainele sînt și ele în sine, de asemenea, opere de artă, la fel ca și portul popular, din Lowicz sau din Silezia, cu toate că este folosit în fiecare zi. De la matematica abstractă se ajunge pe o cale dreaptă la calculele tehnice și la construcțiile podurilor sau ale zgîrie-norilor. Arta abstractă este laboratorul noilor forme de arhitectură și a întregii „scenografii" în care trăiește omul modern, incluzînd aici și obiectele de uz casnic.

Această diferențiere a universului culturii spirituale, ca o existență aparte, își are originea în filozofiile idealiste, începînd de la Platon, de la concepția acestuia asupra lumii ideii ca o existență reală și permanentă, a cărei reproducere este lumea trecătoare a lucrurilor materiale. Urmărind să se definească durabilitatea culturii spirituale, care este un factor puternic pentru întreprinderea acțiunilor umane s-a arătat că diferitele produse materiale se disting, dar ceea ce durează fiind invariabil, este ideea realizată tot mereu, din nou, în chipuri materiale diferite. Cel mai simplu exemplu: fiecare scaun făcut din lemn sau din alte materiale se distruge pînă la urmă și se fărîmițează — ideea de scaun este însă „veșnică" și invariabilă. Ideile filozofice și valorile literare, concepțiile morale și mistice, tipărite în ediții noi, în diferite limbi, durează de-a lungul veacurilor ca idee, și nu ca exemplare materiale care se distrug și care prin aceste idei și valori au fost transmise. Teoriile idealiste, extremiste, afirmă că esența culturii spirituale constituie ansamblul de valori obiective care există independent de condițiile istorice, adică de sistemele trecătoare ale instituțiilor sociale, economice și politice. Oamenii pot să le descopere, să le obiectivizeze, să le transmită în scris, oral sau sub

altă formă, din generație în generație, dar această lume obiectivă a ideilor există independent de om, nu este creată de el, poate fi numai descoperită și trăită. Cu toate acestea, ea se dezvoltă după legile imanente ale firii ei. Aceasta este numai una din nenumăratele teorii filozofice, care pe noi nu ne interesează mai mult aici[6].

De aceste teorii filozofice trebuie să distingem teoriile dezvoltate de sociologia și antropologia culturală. Științele sociale înțeleg cultura mai ales ca un ansamblu de produse ale activității omului, indiferent dacă sînt produse materiale sau spirituale. Însă nu toate produsele activității omului intră în cultură, multe din ele dispar repede, nu se permanentizează și nu sînt acceptate de către grupurile mai largi. Pentru ca un produs oarecare al activității omului să intre în cultură, trebuie mai întîi să se obiectivizeze, adică să fie concretizat material. De exemplu, o poezie sau o operă muzicală nescrisă, netipărită și nerăspîndită, nu va fi reprodusă de alți oameni, nu va fi accesibilă experienței și cunoașterii celor apropiați. Se va pierde, va dispărea. Abia atunci, cînd poemul sau cîntecul scrise sau transmise chiar oral, fixate în scris sau în memoria recitatorilor și cîntăreților sînt reproduse și trăite de grupurile umane, cînd intră în domeniul conștiinței lor și devin o parte din modul lor de a gîndi, abia atunci se poate spune că devin un element al culturii, un indice al comportărilor și aspirațiilor umane, respectiv, un factor de formare al vieții sociale[7].

În continuare, pentru analiza noastră asupra culturii să acceptăm următoarea definiție: cultura reprezintă totalitatea produselor activității umane, materiale și nemateriale, a valorilor și modalităților de comportare obiectivizată și acceptate în anumite colectivități, transmise altor colectivități și generațiilor următoare[8].

[6] Cf. Bogdan Sucholdoski, *Ideały kultury a pardy społeczne* (Idealurile culturii și curentele sociale), Warszawa, 1933, cap. I. *Ce este cultura.* Această carte citează din lucrările filozofilor polonezi, care prezintă diferite teorii ale culturii.

[7] Această problemă este prezentată mai pe larg de Ștefan Czarnowski, *Kultura* (Cultura), în *Opere* vol. I, Warszawa, 1956.

[8] Aceasta este definiția, puțin modificată, a lui St. Czarnowski *(op. cit., p. 20).* Prezentarea diferitelor definiții și modalități de clasificare a culturii, cititorul o găsește în cartea citată, scrisă de A. Kloskowska.

Aşadar, considerăm cultura ca totalitatea produselor create de om în timpul muncii — fizice şi intelectuale — pentru dobîndirea mijloacelor de satisfacere a nevoilor. Ideile, principiile morale reprezentările religioase, concepţiile filozofice, doctrinele sociale, estetice şi politice — sînt create de oameni, iar dacă sînt acceptate şi persistă de-a lungul secolelor şi generaţiilor, înseamnă că ele corespund nevoilor şi instinctelor elementare ale omului. Considerăm că începînd de la nevoile biologice, trecînd prin activităţile cu caracter biologic, pînă la diferenţierea trebuinţelor şi a metodelor de lucru, prin dezvoltarea metodelor de muncă şi a rezervei de idei, care reglementează viaţa colectivă a oamenilor, trece drumul de dezvoltare a culturii. Am văzut că şi în comunităţile animale sînt în vigoare anumite principii de convieţuire şi colaborare, că şi în cazul lor există relaţii de dominaţie ierarhică şi principii care să determine comportarea indivizilor între ei.

La animale nu există însă simboluri, nici conduite simbolice, nici capacităţi pentru crearea simbolurilor, lucru în care unii filozofi văd caracteristica esenţială a speciei umane.

În colectivităţile umane există obiceiuri şi legi, unele stabilite în mod deliberat, pentru reglementarea conduitei în situaţii noi; de exemplu, socializarea economiei, a determinat elaborarea unei legislaţii noi care reglementează raportul indivizilor şi grupurilor faţă de proprietatea socialistă, altele transmise prin tradiţie, de exemplu, cedarea locului, în mijloacele de transport publice, persoanelor în vîrstă. Apariţia unor metode de muncă diferite, cît şi a unor situaţii sociale noi în cadrul sistemelor schimbătoare ale relaţiilor de producţie duc la dezvoltarea gîndirii, la crearea de noi nevoi intelectuale, filozofice, mistice, etice, cît şi la noi mijloace de satisfacere a acestor trebuinţe. Citînd, de exemplu, consideraţiile lui Wladyslaw Tatarkiewicz[9] asupra începuturilor filozofiei greceşti, vedem cum el încearcă să explice această trecere de la deprinderile practice la gîndirea abstractă, care a reprezentat o cotitură esenţială în istoria gîndirii omeneşti, prin apariţia noilor nevoi,

[9] Wl. Tatarkiewicz, *Historia filozofii* (Istoria filozofiei), vol. I, Warszawa, 1968.

izvorîte din dezvoltarea economiei, din expansiunea ei și din contactele largi cu alte popoare și cu civilizațiile acestora.

Cultura astfel definită cuprinde, de asemenea, uneltele de producție, ca și modelele de activitate, adică tipurile stabile de comportare în timpul activității de producție, considerate a fi cele dorite.

Acestea sînt, fără îndoială, elemente componente deosebit de importante ale culturii, iar dezvoltarea lor determină dezvoltarea multor altor elemente. Cultura constituie un tot extrem de complex și complicat. Chiar și cultura eschimoșilor are cîteva elemente de bază — armele, uneltele, mijloacele de transport, îmbrăcămintea — de care se leagă îndemînarea folosirii lor. Mai departe avem organizarea socială, obiceiurile, legile, principiile morale, care reglementează relațiile umane în procesul de dobîndire a mijloacelor de trai și de satisfacere a trebuințelor. Apoi avem activități și produse artistice, podoabe, măști, cîntece, legende, mituri. În sfîrșit, credințele magice și religioase, reprezentările despre lumea supranaturală care reglementează cursul proceselor naturale de neînțeles pentru om și care au, totodată, influență asupra sorții omului. Dependența de natură este, de asemenea, o dependență față de zeii și forțele care domină această natură. Deci, în timpul folosirii armelor și uneltelor, în timpul muncii trebuie respectate regulile magice și religioase, pentru a nu supăra aceste forțe puternice, care pot, în orice moment, să distrugă pe omul slab. Astfel, totalitatea culturii, legată concret și funcțional în interior, poate fi împărțită în diferite elemente și segmente.

Structura internă a culturii

Cultura este întotdeauna localizată în timp și spațiu, într-o colectivitate socială. Ea nu există în afara grupului social. Se spune, de exemplu, cultura eschimoșilor, cultura Navaho, cultura unui mare oraș, cultura națională polonă, cultura populară a regiunii Silezia etc. Dar și cultura astfel localizată poate fi divizată în elemente componente, care formează sisteme mai largi. Acum ne vom ocupa de această problemă, dar mai întîi trebuie

să facem încă o diferențiere — și anume să deosebim cultura individului de cultura colectivității.

Cultura personală, a individului, constituie o totalitate a modurilor lui de comportare, a metodelor de acțiune, a gîndurilor, noțiunilor, concepțiilor, produselor activității lui, care pot fi deseori necunoscute altor oameni. Cultura personală trebuie să se încadreze în cadrul culturii colectivității. Cu toate acestea, ea cuprinde totodată acele gînduri, idei, sentimente, produse ale activității, care nu sînt încă cunoscute și poate niciodată nu vor fi cunoscute altor oameni. Dar chiar și în produsele cunoscute altor oameni se află elemente care niciodată nu vor fi acceptate de către alții, ori, de asemenea, se află unele care, deși diferite, sînt tolerate. Fiecare societate a permis indivizilor să aibă o anumită doză marginală a originalității, fără îndoială o deviere de la normele general acceptate. Această marginalitate poate fi mai largă sau mai îngustă, în funcție de rolul social și poziția pe care individul le ocupă în colectivitate (noțiunea de rol și poziție). De exemplu, artiștii, oamenii de creație, savanții, liberii profesioniști, „oamenii ciudați" și „oamenii scrîntiți" pot să se comporte într-o manieră diferită, să recunoască alte principii, cu toate acestea, în limitele recunoscute ca permise, iar abaterile lor nu pot merge prea departe, deoarece vor întîmpina o represiune. Creatorii, îndeosebi, au o libertate oarecum garantată pentru un domeniu mai larg al culturii personale, în speranța că creația lor va îmbogăți cultura colectivității[10]. Să dăm aici drept exemplu cultura personală caracteristică a lui B. Pascal descrisă de către Chateaubriand: „A fost odată un om, care la vîrsta de doisprezece ani a făcut să se nască, ca prin minune, din linii și cercuri, matematica, care la vîrsta de șaisprezece ani a compus un tratat despre conuri, cel mai doct dintre toate cunoscute din antichitate; care avînd nouăsprezece ani a făcut să funcționeze mașini; care avînd douăzeci și trei de ani a stabilit greutatea aerului și a nimicit una dintre cele mai mari greșeli

[10] Vezi Mieczyslaw Walis, *Prezemiany w stanowisku społecznym artysty plastyka w Polsce* (Schimbări în poziția socială a artistului plastic în Polonia), în „Zeszyty Naukowe U. Ł.", 1957, caietul 7 și A. Wallis, *Artysci plastycy. Zawod i srodowisko* (Artiștii plastici. Profesiunea și mediul), Warszawa, 1964.

ale vechii fizici; care la vîrsta cînd unii încep să se nască oarecum, traversînd prin toată gama îndeletnicirilor umane a observat nimicnicia lor și și-a îndreptat gîndirea spre religie; care din acel moment și pînă la moarte, în cel de al treizeci și nouălea an de viață, în permanență suferind și slăbit, a consolidat limba lui Bossuet și Racine, dînd în ea modele atît de ironie perfectă, cît și de o argumentație cît se poate de convingătoare; care în sfîrșit — în răgazurile scurte dintre o suferință și alta — a rezolvat pentru distracție una din cele mai încîlcite probleme de geometrie și a aruncat pe hîrtie idei atît de divine pe cît de omenești. Acest geniu nimicitor se numea Blaise Pascal"[11]. Am prezentat acest citat, deoarece face o caracterizare dramatică a culturii personale cu care era înzestrat remarcabilul creator, care a acționat în mai multe domenii ale științei, filozofiei, literaturii și religiei. Păstrînd toate proporțiile, am fi putut descrie cultura personală a cunoscuților noștri creatori extrăgînd tot ceea ce reprezintă o originalitate a ideilor și comportărilor lor, ceea ce reprezintă cultura lor personală. Această noțiune de cultură personală nu trebuie confundată cu definiția curentă, în care se vorbește despre cultura personală ca un domeniu legat de respectarea „bunelor maniere și obiceiuri". În această accepțiune, cultura personală nu este domeniul originalității personale, ci domeniul subordonării cerințelor culturii colectivității. De exemplu, în această accepțiune vorbim de cineva că este un om cu o mare cultură personală, adică un om „bine crescut", care respectă cu sfințenie principiile moralității și interdicțiile perceptelor politeții.

Cultura colectivității nu este o sumă a culturilor personale a membrilor ei, ci reprezintă un ansamblu al produselor gîndirii și activității, a valorilor, a modalităților de conduită, care au fost recunoscute și acceptate de către colectivitate și au căpătat importanță pentru membrii ei, determinînd conduite considerate ca „obligatorii". De exemplu, perceptele de bună cuviință, principiile de conviețuire, criteriile de apreciere estetice și morale, operele de artă recunoscute, acceptate deja și

[11] Cf. Stefania Skwarczynska, *Studia i szkice literackie* (Studii și schițe literare), Warszawa, 1953, p. 335.

consolidate etc. Nu totul, deci, din cultura personală a membrilor devine un bun comun al întregii colectivități. Multe idei și invenții individuale, atît din cele geniale, cît și din cele ratate, dispar fără să intre în sistemul comun.

Din așa-zisa cultură a colectivității nu totul va fi transmis generațiilor următoare. De exemplu, din literatura interbelică numai relativ puține cărți sînt retipărite, puțin mai multe sînt citite, deși am putea cita cu ușurință mulți scriitori care s-au bucurat atunci de mare succes (de exemplu, F. Ossendowski sau A. Marczynski), și care în prezent sînt aproape complet necunoscuți tinerei generații. Cultura colectivității constituie un tot de produse și modele vii, actuale, funcționale care joacă un rol recunoscut în viața membrilor colectivității. Patrimoniul cultural îl constituie numai acea parte a culturii care a fost sau va fi transmisă generațiilor următoare, propriu-zis partea care a rezistat timpului. Stanislaw Ossowski subliniază că patrimoniul cultural nu reprezintă numai obiectele și valorile transmise, ci și indicațiile transmise privind atitudinile pe care trebuie să le avem față de ele, pentru a încerca anumite trăiri în contact nemijlocit, cu ele. De exemplu, tablourile lui Matejko au fost pentru generații întregi nu numai tablouri care trezesc trăiri estetice, ci și „mărturii ale istoriei și măreției poporului", iar aceste atitudini față de ele se transmit, de asemenea, din generație în generație, avînd însă o intensitate diferită. „Moștenirea culturală, care ne permite nouă să reacționăm „în mod corespunzător" la *Pan Tadeusz*, este, fără îndoială, deosebit de complexă, aici intră în joc capacitatea cititorului, cunoașterea de către acesta a limbii polone, a unor evenimente istorice, cît și a unor convenții literare, a diverselor dispoziții emoționale, însă, în afară de toate acestea, în joc intră o anumită atitudine specială, la fel de complicată față de subiectul operei Pan Tadeusz"[12].

De obicei, moda actuală nu intră în patrimoniul cultural, poate numai ca o colecție de muzeu. În schimb,

[12] St. Ossowski, *Wiez spoleczna i dziedzictowo krwi* (Legătura socială și moștenirea de sînge) în *Opere*, vol. II, Warszawa, 1966, p. 66.

unele idei, opere de artă și literare, teorii științifice și filozofice, opere de arhitectură reprezintă adevărata bază a acestuia. O parte a acestei moșteniri este în permanență vie, adică funcționează pe baza experienței majorității membrilor colectivității, o parte este transmisă tineretului în școli, o parte păstrată în muzee etc. Moștenirea culturală este supusă de obicei idealizării, devine o culegere de valori idealizate simboluri înconjurate de atitudini emoționale și, deci, un factor de integrare a grupurilor, centru al concentrării lor, factorul continuității și durabilității lor în perioade de criză. Această problemă a continuității și durabilității colectivităților sociale este deosebit de interesantă și abia aceasta dovedește importanța culturii în determinarea vieții sociale. Bazele biologice, dar mai ales caracteristicile organismului asigură durabilitatea reacțiilor fiziologice, continuitatea reacțiilor instinctive și reflexive, emoționale etc. comune întregii specii umane. De moștenirea culturală, exprimată în valori realizate în obiecte și produse ale culturii depinde continuitatea diferitelor grupuri. De exemplu, poporul polonez, privat în secolul al XIX-lea de existență politică autonomă, și-a menținut existența sa culturală, care a devenit apoi baza obținerii independenței politice. Iar în menținerea existenței culturale un rol deosebit l-a jucat literatura, limba, operele de artă (ca tablourile lui Matejko), tradițiile naționale transmise din generație în generație, modelele etice — într-un cuvînt — ceea ce se numește cîteodată cultură umanistă[13].

Să trecem acum la problemele analizei interne a structurii unei anumite culturi. Sociologii și antropologii au elaborat o anumită schemă de analiză, care poate fi adaptată cercetării fiecărei culturi, a tuturor grupurilor, deosebind în ea elementele componente și regulile unirii lor în sisteme mai mari.

Fiecare cultură are *elementele sale de bază*, care sînt denumite *caracteristicile* acelei culturi. De exemplu, în cultura eschimoșilor, caracteristici sau elemente de bază sînt harponul și caiacul, deoarece ele determină modul

[13] Problemele rolului moștenirii culturale sînt analizate pe larg de S. Czarnowski, *op. cit.*, cap. II (Despre problemele moștenirii sociale); K. Dobrowolski, *Studia nad zyciem spolecznym i kultura* (Studii despre viața socială și culturală), Ossolineum, 1966.

de vînat, deci cea mai importantă activitate, de care depinde viața indivizilor și a întregii colectivități. La unele popoare agrare aceste elemente de bază sînt unele-tele agrare. La indienii din preerie, care trăiesc din vînătoarea de bizoni, astfel de elemente au fost arcurile și tehnica de a se folosi de ele în timpul mersului călare. Pentru triburile australiene, elementul acesta a fost bumerangul. În culturile europene complexe și complicate din secolul al XIX-lea, unul din aceste elemente de bază a fost mașina cu aburi. Într-un cuvînt, elementele culturii sînt obiectele importante folosite în activitatea de producție, pentru dobîndirea mijloacelor de satisfacere a nevoilor, pentru organizarea economică și politică sau pentru desfășurarea vieții culturale, religioase sau artistice. La popoarele care au culturi mult mai complexe putem desemna nenumărate asemenea elemente.

Elementele sau caracteristicile culturii sînt reprezentate de obiecte, idei, acțiuni (modelele acestor acțiuni), care determină activități și comportamente importante pentru menținerea și dezvoltarea grupului. Posedarea harponului și a caiacului a determinat modul de efectuare a vînătorii, organizarea acesteia, și totodată organizarea vieții de familie a eschimoșilor. Mai mult, de ele au fost legate, de asemenea, anumite ritualuri magice și religioase, mituri, formîndu-se în jurul lor legende. Faptul că eschimoșii se serveau de harpon și caiac a reprezentat totodată baza prestigiului personal al bărbatului în colectivitate. Nenumărate alte obiecte, idei, reprezentări, moduri de conduită au fost deci raportate la aceste două caracteristici de bază.

Cîteodată, în cultura unui grup oarecare apare un nou element care îi schimbă complet structura. Așa a fost, de exemplu, cu apariția mașinii cu aburi, în Europa, în secolul al XVIII-lea care a declanșat așa-numita primă revoluție industrială. În viața indienilor din preeriile Americii de Nord, o asemenea revoluție a fost provocată de introducerea cailor, preluați de la spanioli și a armei de foc. Înaintea apariției calului, indienii se ocupau de agricultură și vînătoare, care consta în gonirea bizonilor și a altor animale în locuri îngrădite sau spre rîpe și împingerea turmei înspăimîntate în prăpastie. Preluarea calului a transformat aceste popoare în nomazi care mergeau în urma turmelor de bizoni, creîndu-se un nou

mod de viață, într-un cuvînt o nouă cultură. Introducerea mașinii cu aburi în tehnica europeană a creat industria, sistemele de căi ferate, a schimbat metodele de construcție, a dus la apariția a noi clase sociale, a unor ideologii noi etc. Cu alte cuvinte, caracteristicile culturii sînt acele obiecte (unelte, mașini), idei sau moduri de conduită, care organizează, grupînd în jurul lor și determinînd funcționarea altora. De exemplu, apariția masivă a automobilului în Statele Unite a schimbat organizarea spațială a orașelor și a determinat nenumărate schimbări ale stilului de viață. În prezent, putem spune că introducerea mașinilor electronice schimbă, de asemenea, organizarea internă a culturii.

Un sistem mai larg de obiecte, instalații sau de reprezentări și idei, legat funcțional de un anumit element, îl denumim *complex cultural*. De exemplu, automobilul constituie, fără îndoială, o caracteristică aparte a culturii. Putem, de asemenea, vorbi despre complexul cultural automobilistic. Din el fac parte toate instalațiile de deservire a automobilului, stațiile de benzină, atelierele de reparații, regulile de circulație, școlile și cursurile auto, instituțiile care se ocupă cu vînzarea, manualele pentru cei care învață și manualele pentru tehnicieni, catedrele care se ocupă de construcția automobilelor din cadrul politehnicilor, revistele pentru automobiliști, organizațiile sportive și organizațiile profesionale ale conducătorilor auto, literatura de specialitate, competițiile sportive de tipul raliurilor automobilistice sau concursurile șoferilor profesioniști, instituțiile industriale care cooperează cu cele producătoare de automobile, diferite grupuri de interese ca, de exemplu, puternica organizație a industriei automobilistice în nenumărate țări, întreprinderile de vînzare și reclamă a automobilelor. Acest exemplu demonstrează cît de vast poate fi complexul elementelor culturii legate de un element de bază. Dar deosebirea elementelor de bază pentru analiza unei culturi oarecare depinde de problemele pe care cercetătorul vrea să le rezolve. La fel de bine poate fi distins ca element de bază motorul cu ardere internă, iar atunci complexul motorului cu ardere internă va fi încă și mai larg, deoarece cuprinde toate sectoarele de folosire a lui. Complexul motorului cu reacție va fi și mai vast.

Sferele complexe ale culturii sînt denumite, de asemenea, sisteme culturale, deoarece ele sînt studiate interior, legate logic și funcțional fie cînd le analizăm din punctul de vedere al obiectelor materiale, cît și din punctul de vedere al organizării grupurilor și al activităților. Deci, putem vorbi, de exemplu, despre un sistem de transmitere a conținutului cu ajutorul radioului sau a televiziunii. Radioul își creează, de asemenea, complexul său, respectiv sistemul său cultural, la fel ca și televiziunea. Unele complexe culturale se unesc în unități funcționale mai largi și formează *configurații culturale*. De exemplu, civilizația tehnică sau civilizația mașinii constituie un asemenea exemplu de configurație care unește complexele motorului electric, ale motorului cu reacție cît și multe alte complexe ale diferitelor tipuri de mașini, plus complexele radioului, televiziunii, cinematografului etc. Din această configurație fac parte, de asemenea, metodele de organizare a muncii (care rezultă din proprietățile mașinilor), complexele de legislație, tipurile de școli, tipurile de instituții de cercetare științifică, teoriile științifice, sistemele filozofice, ideologiile sociale.

Se pot forma, de asemenea, configurații în jurul anumitor idei sociale și doctrine economico-politice. De exemplu, „capitalismul" poate fi analizat ca un tip de configurație culturală, ale cărui elemente de bază sînt proprietatea privată, doctrina liberalismului economic și politic, organizarea întreprinderilor, repartizarea venitului, principiile finanțării și funcționării băncilor, cît și tipul specific de etică economică, tipul organizării politice. Fiecare din aceste elemente își creează complexe proprii, care se unesc împreună într-o mare configurație denumită pe scurt cultura capitalismului. Orînduirea socialistă poate fi, de asemenea, analizată ca o configurație culturală, iar elementele ei de bază vor fi: proprietatea de stat, planificarea de stat, instituțiile politice, principiile de repartizare a venitului, ideologia social-politică. Fiecare din aceste elemente formează, de asemenea, complexe proprii care se unesc funcțional în configurația culturii socialiste.

În limbajul curent și în cadrul unor științe, ca de exemplu, în etnografie, cultura se împarte în sectoare, care reprezintă sisteme relativ închise de produse și

activități cum ar fi economia, statul și legislația, știința, învățămîntul și educația, religia și magia, arta sub toate manifestările ei. Aceasta este o diviziune care corespunde observației curente, cît și diviziunii folosite de către instituțiile statistice pentru descrierea sectoarelor vieții publice. De exemplu, Direcția Generală de Statistică, descriind în fiecare an societatea poloneză în *Anuarele statistice*, distinge asemenea sectoare ca: industria, agricultura, construcțiile, transportul și comunicațiile, comerțul, gospodăria locală, construcțiile de locuințe, învățămîntul și știința, cultura și arta, serviciul sanitar etc.

Această diviziune are raționamentul ei, dar din punctul nostru de vedere parcelează întreguri funcționale. De exemplu, într-o asemenea descriere complexul automobilistic va fi divizat, iar diferitele lui sisteme se vor afla în anumite sectoare: producția de automobile în sectorul „industrie", formarea conducătorilor auto în sectorul „învățămînt", regulile de circulație în sectorul „legislație" etc. Sociologul urmărește în primul rînd să cerceteze cultura cu un sistem funcțional, ca sisteme legate interior, deoarece într-o asemenea formă ele determină fenomenele și procesele vieții sociale.

Trebuie subliniat că unul este punctul de vedere al teoreticianului culturii, antropologului, etnologului sau etnografului, care cercetează cultura, și altul al sociologului. Științele menționate se ocupă de cercetarea, adică de descrierea și explicarea apariției și dezvoltării elementelor, complexelor și configurațiilor culturale. Sociologia se ocupă de cultură îndeosebi ca factor care contribuie la determinarea desfășurării fenomenelor și proceselor culturale — deci punctul central al preocupărilor îl constituie nu cultura însăși, ci influența ei asupra vieții sociale. De aici analiza sociologică a culturii constă în căutarea dependenței dintre elementele culturii, fenomenele și procesele care apar în societate.

Influența culturii asupra vieții sociale

Să pornim de la cîteva exemple. Fiecare organism uman simte instinctul de foame, de sete, de sex etc. Acestea apar la întreaga specie umană, iar satisfacerea lor constituie condiția primordială a menținerii socie-

tății. Dar de felul cum sînt ele satisfăcute decide deacuma cultura. Instinctele determină anumite comportamente: consumarea alimentelor, modul cum se beau băuturile, relațiile sexuale. Dar felul cum aceste comportamente se desfășoară, în ce mod sînt efectuate, ce consumă oamenii și în ce fel își satisfac instinctul sexual — toate acestea se desfășoară diferit, în diferite societăți, în spațiu și în timp.

Deoarece satisfacerea instinctului sexual duce la constituirea familiei, atunci s-ar părea că în toate tipurile de societăți vor exista forme asemănătoare de familie. Dar în oricare manual de sociologie sau antropologie aflăm că există nenumărate forme de căsătorie, forme de familie, cît și faptul că există modalități foarte diferite de organizare a satisfacerii instinctului sexual, iar de acestea se leagă tabuuri, interdicții și percepte sociale, religioase, cutumiare, magice, într-un cuvînt, că diferite culturi „construiesc" pentru satisfacerea acestui instinct o întreagă rețea instituțională, stabilind modele culturale de comportare legate de acest instinct. În capitolul închinat familiei vom prezenta diferite informații despre tipurile de căsătorii și familii. O descriere exactă a vieții sexuale în mediul cultural al societății trobriandeze a făcut-o B. Malinowski[14].

La fel se prezintă și problema satisfacerii foamei și a setei. Alimentele consumate de către oamenii care trăiesc în diferite culturi sînt neînchipuit de diferențiate. Practic, eschimoșii consumă toate părțile corpului animalului vînat, asigurîndu-și în acest fel cantitatea de vitamine, pe care nu o consumă din zarzavaturi, iar specialitățile lor culinare trezesc în general în rîndul europenilor o aversiune irefutabilă. Numărul tabuurilor, adică al interdicțiilor magice legate de mîncare este uriaș. În India, aproape fiecare castă are alt tabu. Este cunoscut faptul că hindușii nu omoară vaci și nu mănîncă carne de porc, altele consideră carnea de oaie ca murdară. Țăranul polonez consideră consumul de broaște ca ceva înfiorător, iar pentru unele popoare din Europa occidentală aceasta reprezintă ceva extrem de delicios. Dar nu numai modul de alimentare este determinat de

[14] Bronislaw Malinowski, Zycie seksulane dzikich (Viața sexuală *la sălbatici*), Warszawa, 1938.

cultură, ci și ceremoniile legate de consumarea alimentelor: de la ospețele rituale ale triburilor primitive în care unele seminții consumă carnea animalului considerat strămoșul lor, care este interzisă în altă împrejurare, de la marile recepții și ospețe organizate de către romanii bogați și cinele din seara de ajunul Crăciunului ale țăranului polonez, descrise amănunțit de către Reymont, pînă la cele mai diferite modalități de consumare a alimentelor, tocmai pentru a se releva comemorarea unui eveniment oarecare, cum ar fi aniversarea onomasticii, a avansului, luarea unui examen, obținerea diplomei, atingerea majoratului — aceste exemple demonstrează că satisfacerea foamei și a setei devine o activitate simbolică.

Din aceste exemple putem trage concluzia că instincte și înclinațiile înnăscute comportă în cadrul fiecărei culturi o reglementare, iar satisfacerea lor va fi canalizată — după cum spun antropologii — adică fixate în deprinderi și obiceiuri stabilite, prescrise cîteodată prin religie, magie, sau chiar prin lege, încît individul uman care vine pe lume ca organism biologic, „va fi înghițit" de către societate și sub influența culturii sale este supus „socializării" — adică din ființă biologică se transformă în ființă socială. Desigur că înzestrarea biologică este o condiție necesară, iar proprietățile ei ușurează acest proces. Însă desfășurarea și rezultatul lui sînt determinate de calitatea culturii, de caracteristicile și organizarea ei.

Să privim mai îndeaproape acest proces de socializare, deoarece acesta este primul mecanism al influenței culturii asupra vieții sociale.

a) Omul, care vine pe lume într-o familie oarecare se află din prima clipă de la naștere sub influența obiectelor existente, a condițiilor tehnice, a concepțiilor, credințelor, modurilor stabilite de creștere a pruncilor. Unele triburi de indieni înfășau noii născuți de o scîndură plată, alte popoare îi înfășau strîns într-un fel de bandaj, la alte popoare întîlnim alte metode, iar cum se prezintă această problemă în societățile moderne știm cu toții. Cultura constituie pentru om o lume în care trebuie să intre învățînd multe lucruri, timp de mulți ani. Instincte le lui, organismul, înclinațiile lui naturale vor fi prinse dintr-o dată în frîul perceptelor, al modelelor stabilite

în grupul în care s-a născut. Cunoscuta afirmație a lui R. E. Park: „omul nu se naște uman, ci devine în procesul educației" redă într-o formulare concisă esența problemei[15]. Deoarece, după naștere, sugarul este un organism biologic înzestrat cu o serie de proprietăți potențiale, pe care procesul socializării și al educației îl dezvoltă și îl formează, în acest fel micul animal se transformă în om, adică în ființa rațională, capabilă să gîndească cu ajutorul simbolurilor, capabilă de muncă și creație.

Organismul sugarului este supus diferitelor influențe și diferitelor procese, pe care trebuie să le punem într-o oarecare ordine: 1) *creșterea* — organismul crește, adică realizează dimensiunile naturale sub influențele favorabile ale mediului și al interacțiunilor reciproce cu mediul, cum ar fi, de exemplu, primirea hranei, îngrijirea etc.; 2) *influența completă a mediului* — este reprezentată de totalitatea stimulenților care acționează asupra organismului, care rezultă din sistemele naturale, din oameni și din elemente de cultură, care favorizează sau defavorizează dezvoltarea organismului, a diferitelor lui trăsături, a personalității; 3) *socializarea* — reprezintă acea parte a influenței complete a mediului, care aduce individul la participarea în viața socială, îl învață cum să se comporte conform normelor în vigoare, îl învață să înțeleagă cultura, îl face capabil să se întrețină și să îndeplinească anumite roluri sociale; 4) *educația* — reprezintă formarea intenționată a personalității în cadrul raportului educativ dintre educator și educat, în conformitate cu idealul educativ acceptat în cadrul grupului. Atît socializarea, cît și educația sînt părți componente ale influenței mediului, numai ariile acestor noțiuni sînt mai înguste. Procesul de socializare cuprinde și influența familiei, a camarazilor de aceeași vîrstă, a cunoștințelor, presei, cinematografului, cărților etc. Educația în accepțiunea adoptată aici a acestui cuvînt cuprinde numai acea parte a socializării care formează trăsăturile personalității dorite din punctul de vedere al intereselor grupului și idealurilor de cultură.

[15] Cf. R. E. Park și E. W. Burgess, *Wprowadzenie do nauki socjologii* (Introducere în știința sociologiei), Poznan, 1926, p. 79.

Socializarea formează modalităţile de satisfacere a instinctelor biologice, dar nu înlătură aceste instincte. Ea formează individului deprinderi, capacităţi de conduită în diferite situaţii sociale şi naturale, pe care le va întîlni în societate, şi-i dă posibilitatea să se adapteze. Să enumerăm punctele cele mai importante: 1) Socializarea (incluzînd educaţia) învaţă disciplina, stăpînirea instinctelor şi a nevoilor, satisfacerea lor într-un mod prevăzut în societatea respectivă. Învaţă stăpînirea reflexelor şi a emoţiilor, cît şi a comportării, în conformitate cu obiceiurile sau avantajele persoanei. 2) Insuflă, de asemenea, aspiraţii sau năzuinţe în vederea obţinerii unor anumite lucruri sau calităţi dorite, pentru a imita eroi, obţine bogăţii, a dobîndi prestigiu. 3) În cursul socializării, persoana asimilează cunoştinţe şi capacitatea de a juca roluri sociale (noţiunea rolului social o vom explica în capitolul următor), cu alte cuvinte, capacitatea de a fi coleg, fiu, prieten. Învaţă să înfăptuiască, prin comportarea sa, aşteptările altora şi să adapteze comportarea sa comportării altora. 4) Socializarea asigură, de asemenea, îndemînarea şi calificarea profesională, cît şi deprinderi tehnice necesare în viaţă în cadrul unei civilizaţii date, fie că aceasta înseamnă îndemînarea de a mînui un caiac pe o mare neliniştită, fie îndemînarea de a conduce un automobil. Socializarea duce la conformism, la năzuinţa ca comportarea persoanei să fie în conformitate cu ceea ce grupul aşteaptă de la el. Gradul de conformism poate fi diferit şi socializarea nu poate înlătura dezvoltarea unor personalităţi revoltate, care să respingă unele elemente ale culturii respective, obiceiuri sau modalităţi de organizare a societăţii.

Să comparăm doi băieţi de zece ani, crescuţi în culturi diferite. Unul s-a născut la Lodz, într-o familie de muncitori din industria textilă, al doilea într-o familie de eschimoşi în partea de nord-vest a Alascăi. Primul ştie tabla înmulţirii, cunoaşte în mod activ în ce constau principiile de funcţionare ale automobilului, ştie să traverseze o stradă aglomerată, cunoaşte multe date din istoria Poloniei, joacă volei, e pasionat după fotbal, ştie să explice fenomenul răsăritului şi apusului de soare. Despre majoritatea acestor lucruri băiatul din Alasca n-a auzit niciodată (presupunînd că nu învaţă la o şcoală

americană). Știe, în schimb, să construiască un caiac, să se servească de harpon, știe să găsească drumul în timpul unei viforniţe și al unei nopți subpolare, știe să înhame cîinii și multe alte lucruri despre care copilul de la Lodz nici n-a auzit. Știe, de asemenea, să explice fenomenul răsăritului și apusului de soare, însă într-un mod complet diferit. Sistemele lor de reprezentare cu privire la familie, lege, religie, societate și putere politică sînt complet diferite. Procesele fiziologice și biologice, bazele învățămîntului sînt identice la ambii copii, dar rezultatele învățămîntului diferă, deoarece ei fac parte din alte sisteme economice, familiile lor dobîndesc în mod diferit mijloacele de satisfacere a nevoilor, într-un cuvînt, sînt crescuți în cadrul unor culturi diferite.

În acest fel, socializarea formează personalitatea omului și îl adaptează la viața în colectiv, îi facilitează înțelegerea și realizarea unor acțiuni inteligente în cadrul ei, îl învață cum trebuie să se comporte pentru a-și atinge scopurile vitale.

b) Al doilea mecanism de acționare al culturii constă în aceea că determină sistemele de valori și criteriile determinante ale valorii. Să începem iarăși de la nevoile înnăscute. Nevoie este orice cerință a organismului, înnăscută sau dobîndită, care provoacă senzația lipsei de ceva și care obligă la întreprinderea unor acțiuni. Nevoile sînt înnăscute sau dobîndite, au tendințe permanente de creștere, iar faptul că niciodată nu pot fi satisfăcute pe deplin reprezintă mecanismul esențial al dezvoltării indivizilor și societăților. Indivizii și grupurile acordă anumitor nevoi o importanță mai mare, transformîndu-le în interese. Interesele pot fi de diferite feluri: economice, politice, estetice, religioase, adică oameni diferiți acordă anumitor nevoi o importanță deosebită. De exemplu, interesele economice înseamnă importanța atribuită dobîndirii mijloacelor de satisfacere a nevoilor, sau importanța atribuită expansiunii economice, importanța atribuită asigurării materiilor prime, pieții de desfacere etc. Diferitele nevoi și interese pot fi satisfăcute în mod diferit, cu ajutorul unor obiecte diferite, în consecință indivizii și grupurile trebuie să aleagă în permanență între diferitele modalități și mijloace de satisfacere a nevoilor lor. Trebuie, de aseme-

nea, să aleagă între diferitele nevoi și interese, deoarece nu toate pot fi satisfăcute concomitent, iar unora trebuie să li se acorde prioritate față de altele. De exemplu, foamea trebuie să fie satisfăcută prin diferite feluri de mîncare, dar setea nu prin diferite băuturi, iar fiecare om înfometat, care vine la restaurant, face o alegere după meniu. Apărarea de frig poate fi realizată în diferite feluri de îmbrăcăminte, acestea pot fi făcute din diferite materiale și croite după mode diferite — acestea sînt exemple ale opțiunilor efectuate în viața cotidiană. Se pot exercita diferite profesiuni, iar decizia alegerii profesiunii constituie o problemă cu mult mai complicată. Sînt însă mult mai complicate deciziile de alegere care stau în fața directorului unei întreprinderi care trebuie să hotărască ce să producă, prin ce metode, în ce cantități etc. Popoare întregi sau grupurile lor de conducere trebuie să efectueze alegerea între metodele dezvoltării economice, de exemplu, între industrializare sau dezvoltarea intensivă a agriculturii, iar în cazul alegerii industrializării trebuie selectate ramurile industriale și locul unde să fie amplasate etc. Fiecare alegere de acest fel este analizată sub diferite aspecte, iar decizia finală este determinată de scopurile care se vor realizate și care se consideră a fi deosebit de importante și prețioase. Cu alte cuvinte, deciziile alegerii sînt întotdeauna orientate de către anumite valori și de către criterii determinate de scala valorilor. Se alege, de exemplu meseria de minier, care este o meserie grea și periculoasă, dar se alege deoarece aduce venituri bune și un prestigiu mare în societate. Deci, cîștigul și prestigiul sînt valorile pentru care individul este de acord cu activitatea grea și periculoasă legată de munca în subteran.

Noțiunea de *valoare* apare în etică, economie, filozofie, sociologie și în alte științe sociale. Este folosită, de asemenea, în limba curentă și de aceea are foarte multe semnificații. Noi vom denumi aici valoarea unui obiect material sau ideal oarecare, idee sau instituție, obiect real sau imaginat, față de care indivizii sau colectivitățile adoptă o atitudine de respect, îi atribuie un rol important în viața lor, iar tendința pentru realizarea acestuia o simt ca o constrîngere. Valori sînt acele obiecte sau stări de lucruri, care asigură indivizilor și grupuri-

lor un echilibru psihic, asigurînd mulțumire; tendința de a le avea sau realizarea lor dă sentimentul unei îndatoriri bine îndeplinite, păstrarea valorilor fiind indispensabilă pentru menținerea coeziunii interioare a grupului, a forței lui și importanței acestuia în rîndul altor grupuri. În anumite grupuri, cele mai importante valori pot fi banii și bogățiile, în altele ideologia, iar în altele valorile religioase, onoarea, libertatea, puterea politică etc. Există, desigur, diferite valori cărora indivizii sau grupurile pot să le atribuie o importanță mai mare sau mai mică; în fiecare grup există o ierarhie recunoscută a valorilor. Încercarea stabilirii ierarhiei valorilor reprezintă o probă interesantă: ce consideră fiecare din aceștia ca valoare supremă și la ce este gata să renunțe pentru a o atinge?

După cum am mai subliniat, sociologia se interesează de problemele culturii numai în măsura în care cultura influențează asupra educației și vieții sociale. De aici și valorile ne interesează numai ca determinanți ai comportamentului indivizilor și grupurilor. Năzuința de a fi valoros influențează asupra relațiilor între indivizi, deoarece indivizii se apreciază, de asemenea, din punctul de vedere al utilității pe care o pot avea în momentul cînd își manifestă capacitatea (de exemplu, se apreciază mai mult un profesor bun prin aceea că el poate să învețe pe altul mai mult, valorează mai mult un negustor cinstit, un muncitor bun, decît un cîrpaci). Valoare înseamnă și perfecțiune în executarea acțiunilor. Valorile sînt deci regulatorii năzuințelor și comportării umane, permit aprecierea comportării altora, servesc ca bază de apreciere a utilității sociale a membrilor grupului, deci influențează asupra ierarhiei sociale și asupra principiilor de conviețuire socială.

De unde apar valorile în viața colectivă? Ele sînt un produs colectiv, închegîndu-se cîteodată în procese îndelungate, sînt rezultatul experiențelor colective. Stabilirea ierarhiei valorilor constituie rezultatul diferențierii societății, deoarece unele grupuri, mai puternice și mai influente (de exemplu, șamanii și preoții care au influență asupra forțelor supranaturale și deci care pot decide soarta indivizilor sau a grupului), au avut o posibilitate mai mare decît alte subgrupuri să-și consolideze valorile lor și să le amplaseze pe trepte superi-

oare în cadrul ierarhiei. Treapta valorilor ideologice, economice, politice depinde de forța și importanța grupului care se află în spatele acestor valori. De forța grupului depind, de asemenea, conflictele dintre sistemele de valori. De exemplu, fenomenele intoleranței religioase, politice sau ideologice sînt legate de interesele grupurilor, care în menținerea priorității valorilor lor văd condiția asigurării realizării intereselor pe care le au. Anumite valori a căror respectare grupul o pretinde neapărat (de exemplu, la noi ideologia socialistă, legea, tradiția națională, statul, independența, libertatea) sînt cultivate deosebit de puternic în procesul socializării și educației. Alte valori sînt considerate a fi mai puțin importante (de exemplu, proprietatea privată, prestigiul personal). Vom vedea mai departe, analizînd problemele coeziunii sociale, că acest mecanism al năzuinței spre valori constituie un factor puternic al conformismului coeziunii interioare a grupului, care rezultă din asemănarea năzuințelor și comportările indivizilor, din asemănarea criteriilor de apreciere folosite.

În procesul socializării, unele valori vor fi *interiorizate* adică însumate de așa manieră de către individ, încît năzuința spre ele devine ceva natural. Procesul psihologic de interiorizare constituie obiectul unor discuții continue[16]. Diferitele școli de psihologie și psihologie socială îi dau diferite explicații. În orice caz, faptul că anumiți factori și anumite valori care controlează comportarea individului sînt oarecum „elemente componente" ale personalității lui, acesta este un element important al continuității vieții sociale.

c) Al treilea mecanism al influenței culturii asupra societății stă în stabilirea metodelor de comportare, adică a modului de a reacționa în anumite situații. Nu înclinațiile naturale de manifestare a simpatiei, ci modelele stabilite în cultura respectivă fac ca într-o societate oamenii să se salute prin întinderea mîinii, în alta prin atingerea nasurilor, iar în a treia printr-o înclinare adîncă. Sentimentul de simpatie sau respect, din punct de vedere psihologic, este asemănător sau poate chiar identic la toți oamenii, dar expresia lui exterioară

[16] O trecere în revistă o efectuează L. A. Coser și B. Rosenberg, *Sociological Theory*, A. Book of Readings, New York, 1964, p. 95.

este determinată de către modelele culturale de comportare. Existînd asemenea modele, conduita conformă acestora este definită ca cuviincioasă, iar încălcarea lor apreciată ca o necuviinţă întîlnind dezaprobarea. Observăm aceasta în comportarea din situaţiile importante pentru viaţa grupului ca întreg, cum sînt ceremoniile în societate, sărbătorile de grup, ritualurile religioase şi magice, evenimentele importante din viaţa familiei, înmormîntările etc. Deci modelul cultural de comportare stabileşte cum trebuie să reacţioneze individul la situaţiile considerate ca importante pentru el însuşi şi pentru grup, pentru a se comporta în conformitate cu „aşteptările" şi pentru a nu intra în conflict cu alţi membri ai grupului. Modelele de comportare sînt scheme sigure aplicate în anumite situaţii, de cele mai multe ori inconştient, deoarece ele constituie ceva natural. Un cetăţean oarecare, mergînd la serviciu, la magazin, la doctor, la teatru etc., se comportă diferit, dar întotdeauna „în conformitate" cu locul, problema pe care o rezolvă cu oamenii întîlniţi, iar despre felul cum trebuie să se comporte hotărăşte modelul stabilit de comportare. Viaţa socială poate fi deci analizată ca un şir continuu de situaţii, în care oamenii se întîlnesc, acţionează unul asupra altuia, îşi comunică ceva, cer ceva, se străduiesc să exercite o anumită influenţă asupra comportării altora, să obţină ceva de la ei. Fiecare întîlnire cu alţi oameni înseamnă o situaţie nouă. Înainte de a face ceva în situaţia respectivă, trebuie mai întîi să vedem despre ce e vorba, de exemplu, o consfătuire, o conferinţă, o întîlnire amicală, o onomastică, invitarea cuiva la o petrecere, cererea unui împrumut, un proces la tribunal, interogarea persoanei bănuite. Definirea situaţiei este necesară pentru aplicarea unui model adecvat de acţionare şi comportare. Modelul cultural defineşte modul de comportare recunoscut ca „normal" în situaţia respectivă, normal, adică recunoscut în grupul respectiv sau, mai bine, modelul defineşte domeniul de conduite promise şi eficace în această situaţie. Modelele sînt deci, un factor unificator al comportării oamenilor, care facilitează înţelegerea şi priceperea conduitelor străine, cît şi eficacitatea interacţiunilor reciproce. Unele au fost standardizate, de exemplu, modelele de depunere a cererilor către anumite organe, regulamentele militare, eti-

cheta de la curte, prevederile care reglementează circulația pe șosele și străzi, care dau celui care merge siguranța că mașina ce vine în sens contrar se va menține pe partea dreaptă etc. Modelele culturale de comportare stabilite determină regularitatea vieții sociale și a „ordinei" ei, facilitează și dau posibilitatea adaptării reciproce, de exemplu oamenii care nu se cunosc își adaptează conduita în mod exclusiv după ce au definit situația. Studentul care întîlnește un profesor pentru prima oară se comportă în exclusivitate în conformitate cu perceptele politeții și a ceea ce știe în legătură cu comportarea față de un profesor, adică aplică în mod automat modelul de comportare în vigoare. Abia cînd va cunoaște pe profesor mai îndeaproape, își adaptează conduita sa caracteristicilor individuale ale personalității lui și se străduiește să influențeze asupra deciziilor profesorului, apelînd la slăbiciunile lui, la prejudecățile sale etc.

Aș vrea să subliniez că în acest moment vorbesc numai despre modelele culturale de comportare și acționare, termenul de „model cultural" avînd multe alte semnificații[17].

d) Al patrulea mecanism al influenței culturii asupra vieții sociale îl vedem în faptul că ea stabilește anumite *modele* sau „idealuri". Modelele de comportare, despre care am vorbit mai sus, exprimă o anumită regularitate a desfășurării fenomenelor stabilită și acceptată în cultura respectivă după niște scheme cunoscute care permit, să se citească, și să se înțeleagă conduitele străine, deoarece se știe că o anumită comportare într-o anumită situație exprimă un anumit gen de intenție sau tendințe. În schimb modelul îndeplinește altă funcție. El este o anumită reprezentare simbolică, respectiv o imagine a unei anumite stări de lucruri dorită, despre care se știe că în realitate nu apare și care servește la aprecierea fenomenelor și stărilor de lucru ivite în realitate. El este o întruchipare a anumitor valori. Într-un cuvînt, modelul este ceva care se imită. Termenul *model* are totodată o semnificație descriptivă, de exemplu, modelul mașinii, modelul construcției unui cartier. Cu

[17] Florian Znaniecki, *Social Actions*, Poznan, 1936, p. 38 și Ruth Benedict, *Wzory Kultury* (Modelele culturii) Warszawa, 1966.

toate acestea, în economie, cînd vorbim despre modelul economic, (de pildă, modelul economiei planificate, sau modelul economiei pieţii), avem în vedere un anumit sistem de mecanisme economice, care acţionează optim şi care rezolvă problemele economice într-un mod dorit. În această accepţiune, modelul cultural este întruchiparea valorilor dorite. Din acest tip de fenomene fac parte, de asemenea, *idealurile culturale ale personalităţii*, care sînt modele, deci o întruchipare a unor ansambluri de virtuţi dorite, înalt apreciate în grupul respectiv. În societatea evului mediu, un asemenea model a fost idealul personalităţii sfîntului, în triburile de indieni, idealul luptătorului, în Statele Unite, idealul businessmenului, în Anglia, idealul gentlemenului, în Polonia, idealul patriotului etc. Aceste idealuri sînt modele de imitat de către toţi membrii grupului. Ele sînt desigur irealizabile pe deplin, dar apropierea de perfecţiunea posibilă a virtuţilor pe care le cer se estimează pozitiv.

●

Socializarea, stabilirea, valorilor, stabilirea modelelor şi crearea lor sînt cele mai importante metode, deşi nu unicele, cu ajutorul cărora cultura influenţează asupra desfăşurării vieţii sociale. Am prezentat fundamentul pe care se sprijină zi de zi viaţa şi pe care se edifică structurile colectivităţilor sociale, atît cele efemere, cît şi cele care durează uneori mii de ani. Organismul uman este baza cea mai importantă; procesele care au loc în el sînt în parte determinate de mediul natural; procesele biologice care au loc în cadrul populaţiei sînt, de asemenea, o parte a acestor condiţii naturale; modalităţile de organizare a economiei şi tipul relaţiilor de producţie creează bazele materiale ale existenţei societăţii, iar cultura furnizează omului simbolurile valorilor şi ale modelelor. Simbolul şi limba facilitează cumularea moştenirii culturale, determină conţinutul gîndurilor şi tendinţelor ei, permit crearea valorilor artistice şi morale.

5

Concepția sociologică despre om și personalitate

Motivele pentru care sociologia trebuie să se ocupe de problemele personalității umane sînt foarte simple: viața socială este un ansamblu de fenomene și procese care apar între oameni, de aceea caracteristicile oamenilor care acționează reciproc unul asupra altuia nu pot fi indiferente cercetătorilor acestor procese. Aici însă este vorba de ceva mai mult decît de niște caracteristici trecătoare și de combinațiile lor schimbătoare. Știm că organismul uman se schimbă pe măsura înaintării în vîrstă, că se modifică îndemînările omului, că se schimbă atitudinile lui, aspirațiile și năzuințele. La vîrsta de cinci ani un băiețel vrea să fie șofer sau pompier, apoi soldat sau pilot, pe urmă visează la cariera de marinar sau diplomat, și termină într-un birou, ca referent într-o instituție oarecare. Se pune deci problema constatării existenței anumitor caracteristici de bază ale omului, care să hotărască sau să reprezinte „umanitatea" lui, natura umană, care determină în mod permanent conduita omului, astfel încît cunoașterea ei să poată deveni o bază pentru prevederea eficace a comportării umane, în diferite situații. Albinele, viespile și furnicile își construiesc întotdeauna „statul" lor, încăperile într-un mod asemănător. Se poate spune că comportările acestora sînt o caracteristică de specie. Într-un mod asemănător, deși diferențiat se comportă și alte

specii de animale în anumite situații: fie că fug, fie că atacă sau vin în ajutor. Comportarea lor este, de asemenea, într-un anumit fel o „caracteristică de specie". Există oare conduite care să reprezinte o caracteristică de specie a omului și cît de departe determină aceste conduite cursul vieții sociale? Fără îndoială, există nenumărate asemenea comportări, ca satisfacerea instinctului de foame sau sexual, denumite comportări de specie (comportarea sugarului în primele zile după naștere etc.). Dar în viața socială după cum știm din capitolele precedente, comportarea totală a omului în societate este cuprinsă în cadrele modelelor culturale. De aici, mulți sociologi și reprezentanți ai altor științe despre om, care se ocupă de viața lui socială (economia, istoria, etnologia) consideră că „natura umană" este o mărime permanentă, care acționează întotdeauna la fel, și că deci în cercetarea comportării sociale a oamenilor, adică a reacțiilor lor de răspuns putem să nu ne interesăm de aceasta, concentrîndu-ne atenția numai asupra elementelor sociale și culturale. În schimb, alții consideră că existența unei asemenea naturi umane de specie este o condiție necesară a desfășurării vieții sociale și de aceea cunoașterea și considerarea ei în cursul cercetării este necesară. De aici a luat naștere și o anumită diviziune. Sociologii care se ocupă de problemele comportării grupurilor și indivizilor, care își efectuează cercetările lor la interferența dintre sociologie și psihologie, și mai ales psihologia socială apelează în continuu la problema constantei naturale a conduitelor. În schimb, sociologii care se ocupă cu cercetarea fenomenelor de masă, a macrostructurilor, a mișcărilor sociale consideră că meditațiile asupra naturii umane sînt neesențiale și dispensabile pentru explicarea domeniilor cercetate de către ei.

Dar „natura umană" și personalitatea sînt două noțiuni distincte care desemnează domenii ale unor fenomene diferite. Personalitatea este o componență socială în om, este cultura interiorizată, este organizarea dinamică a ideilor, a atitudinilor, a deprinderilor înălțate pe natura biologică, iar influența ei asupra vieții sociale constituie ceva mai mult decît influența naturii umane. Un exemplu simplu: două persoane ocupînd

funcția de director obțin rezultate complet deosebite: unul dă greș complet, dezorganizează întreprinderea, nu știe să se comporte cu personalul care, nemulțumit, începe să i se opună. Al doilea știe să lege relații perfecte cu personalul, găsește ascultare la oameni, știe să organizeze producția, depășește planul. Ambii au aceeași „natură umană", aceleași instincte de bază, aspirații, ambii speră să avanseze și să obțină prestigiu, ambii au chiar aceleași studii, dar cu toate acestea sînt personalități diferite, iar influența lor asupra vieții sociale a întreprinderii este diferită. Deci, personalitatea are ceva mai mult de spus decît însăși natura umană.

În acest fel, devenim conștienți că omul este o ființă compusă din multe elemente, iar acestor probleme trebuie să le acordăm atenția cuvenită, deoarece omul este obiectul principal al analizelor noastre.

Teorii despre om

La întrebarea relativ simplă, „cine este omul" sau „ce este omul" au răspuns și teologia și multe alte științe ca filozofia, antropologia fizică, culturală, psihologia, sociologia și, într-o anumită măsură, și alte științe cum ar fi istoria, economia și altele. De aici rezultă această multitudine de teorii care explică ce este omul.

Cele mai vechi teorii sînt concepțiile teologice, formulate în mituri, legende sau în religiile dogmatice. Ele leagă existența omului, caracteristicile lui, scopul și sensul vieții, desfășurarea vieții individuale și sociale de forțele zeilor care l-au creat pe om. Zeii sau zeul — depinde de religia cu care avem de-a face — determină cursul vieții omenești și îl conduc pe om conform voinței lui. Omul e singura ființă dintre creațiile lui înzestrată cu un suflet nemuritor, iar viața lui psihică este o manifestare a acestuia. Acest fapt acordă omului un loc deosebit în lume, care este oarecum numai un fundal al vieții omenești, iar sensul și scopul acestei vieți este grija pentru mîntuirea sufletului și întoarcerea lui după moarte la creator.

Putem întîlni religii în care concepția despre om este diferită, dar în orice caz esența acestei concepții este aceea că omul a fost creat de dumnezeu, că voința

creatorului determină caracteristicile lui și că esența umanității constă în legătura cu dumnezeu[1].

Concepțiile filozofice, care apar în culturile europene își au începutul în gîndirea greacă, îndeosebi în concepțiile lui Protagoras și ale sofiștilor, care au efectuat primii o reorientare în filozofie, trecînd de la problemele filozofiei naturii la filozofia omului și a culturii. Filozofia greacă a creat, de asemenea, o anumită concepție despre om ca ființă rațională, în parte a rațiunii divine, care penetrează lumea, deci capacitatea de a cuprinde natura lumii.

Poziția deosebită a omului în lume a fost subliniată de Protagoras în celebrele-i cuvinte: „Omul este măsura tuturor lucrurilor". Teoriile filozofice despre om au mers, fie pe căile umanismului grec, admițînd doctrina omului ca ființă rațională, fie pe căile teologice, concepția despre om din filozofia catolică, iar mai tîrziu pe căile naturalismului și evoluționismului. O orientare nouă în filozofie despre om se datorește lui K. Marx. Discuțiile în jurul concepției filozofice despre om apar periodic în istoria culturii europene[2].

Antropologia filozofică din ultimul timp trezește un interes general, deoarece, concomitent, au apărut cîteva curente filozofice care prezintă într-un mod dramatic problema esenței omului și a existenței lui în lume. Acestea au fost: existențialismul, care continuă anumite curente din secolul al XIX-lea și al cărui reprezentant celebru a devenit Jean-Paul Sartre și părerile savantului iezuit Teilhard de Chardin. Aici mai pot fi menționate încă multe concepții filozofice, îndeosebi opera celebră a lui Ernest Cassirer, *Eseu despre om*[3]. Această

[1] Cf. *Zycie i Mysl* (Viața și gîndirea), 1967, număr special care cuprinde documente ale Conciliului de la Vatican, II, pp. 88—103.

[2] Cf. Bogdan Suchodolski, *Narodziny nowożytnej filozofii człowieka* (Apariția filozofiei moderne despre om), Warszawa, 1963. Concepția evoluționistă a fost prezentată de către Jan Dembowski, *Psychologia małp* (Psihologia maimuțelor), W-wa, 1946, pp. 15 și 45.

[3] Informații generale despre filozofiile menționate aici putem găsi în culegerea *Filozofia i socjologia XX wieku* (Filozofia și sociologia sec. al XX-lea) W-wa, 1962. O schiță și fragmente din filozofia lui Teilhard de Chardin au fost prezentate de către Tadeusz Płużanski, *Teilhard de Chardin*, Warszawa, 1963. Cartea lui E. Cassier, *An Essay on Man*, a apărut în anul 1944 și a avut mai multe ediții.

filozofie despre om a găsit în dezvoltarea ei un impuls puternic în atrocitățile și ororile celui de al doilea război mondial, cînd oamenii au început să-și pună întrebarea care sînt cauzele declanșării acestei nebunii și dacă omul, care dispune de mijloacele de exterminare în masă și de posibilitatea de distrugere a unor popoare întregi, nu va folosi arma nucleară pe care o posedă pentru o sinucidere colectivă. Filozofia marxistă despre om dezvoltă în schimb curentul raționalist și optimist, care susține că războiul și crimele perioadei celui de-al doilea război mondial rezultă din caracteristicile sistemelor politice și nu din natura omului, că odată cu acceptarea sistemului social socialist este posibilă educarea ființei umane în conformitate cu cele mai mari idealuri ale umanitaristului. În schimb, celelalte curente filozofice, inclusiv existențialismul, analizînd experiențele istorice, trag niște concluzii pesimiste. În orice caz, aceste filozofii despre om se află în momentul de față în centrul atenției mediilor intelectuale.

Concepția științelor naturii despre om dezvoltată sub influența darvinismului și a teoriei evoluționiste ca și cînd acesta ar fi o specie zoologică, a fost în mod sintetic formulată de către J. Dembowski în următoarele cuvinte: „omul este o specie aparte, dar mai ales o categorie zoologică și toate caracteristicile lui anatomice, la fel cu cele fiziologice, chimice sau psihice au apărut pe calea dezvoltării evolutive... Cu toate acestea, însă, omul posedă ceva ce este străin animalelor și care prezintă problema într-o altă lumină, total diferită. Omul este o ființă socială și dezvoltarea lui psihică se desfășoară sub influența foarte puternică a factorilor sociali“[4]. Cu toate acestea, științele naturale se interesează mai ales de organismul omului, de caracteristicile lui, de transformările acestuia, de anatomie și fiziologie. Antropologia fizică, științele medicale, fiziologia, biochimia etc., unindu-și eforturile lor, descoperă bazele fiziologice, chimice ale reacțiilor umane în anumite situații sociale, ale activităților umane, ale năzuințelor și atitudinilor, într-un cuvînt, ale vieții sociale și culturale. Căci dacă, de exemplu, reacțiile biochimice provocate în mod

[4] J. Dembowski, *Psychologia małp* (Psihologia maimuțelor) pp. 15 și 45.

artificial cu ajutorul preparatelor chimice, schimbă atitudinile și reacțiile emoționale, dacă prin operarea creierului se pot schimba aptitudinile, atunci așa după cum am mai spus cînd am vorbit despre bazele naturale ale vieții sociale, importanța acestor cercetări nu poate fi indiferentă sociologilor și reprezentanților altor științe despre om care se ocupă de cultura lui; mai ales ele sînt importante pentru așa numitele elemente biogene, ale personalității. Cu toate acestea, în stadiul actual al științelor naturale este încă imposibil de a se explica diferențele, aptitudinile individuale dintre indivizi cu ajutorul noțiunilor fiziologiei sau biochimiei. De asemenea, nu se poate explica conținutul simbolurilor și al elementelor de cultură create prin aceste fenomene, nu se pot introduce fenomene și procese sociale în descrierea fenomenelor și proceselor fiziologice. Nu excludem o asemenea posibilitate în viitor, deși în momentul de față toate școlile sociologice și antropologice sînt mai degrabă înclinate să vadă în fenomenele sociale și culturale o nouă calitate, noi sisteme dialectice diferite de baza lor naturală și care presupun cercetări aparte. O reducere a descrierii celui mai simplu fenomen social, de pildă, cel al salutului, la descrierea în categoriile fiziologiei sau biochimiei ar fi deosebit de complicată, cu toate că, fără îndoială, fiecare salut are bazele sale în reacțiile biochimice care apar în organism. Cu toate acestea, chiar fără a rezolva problema, dacă aceste forme exterioare, semnificative, adică simbolice ale salutului permit sau nu să fie descrise prin categoriile biochimiei, din motive metodologice, adică pentru simplitatea descrierii și pentru o economie de efort, cît și pentru claritatea analizei fenomenelor sociale — o asemenea descriere o vom efectua exclusiv în limbajul sociologic, iar toate analizele noastre ulterioare se vor baza pe această idee. Acest lucru înseamnă că vom trata fenomenele sociale ca o nouă calitate, este adevărat, „suprastructurată" fenomenelor naturale, dar care are o legitate a ei proprie, aparte. Pe aceste considerente sociologii și-au creat, de asemenea, o concepție a lor proprie despre om ca ființă socială, ca personalitate creată prin cultură și de către structura societății, în cadrul căreia omul a trecut prin procesul socializării.

Socializarea poate fi numită metaforic proces social de „naștere", deoarece organismul uman devine membru al colectivității.

Noțiunea de natură umană

În toate teoriile despre om despre care a fost vorba mai sus, atît teologice, cît și filozofice, naturale, ba chiar și sociologice, întîlnim afirmația că omul posedă anumite caracteristici specifice care îl deosebesc de alte specii, fie că este vorba de concepția teologică a raportului specific față de creator, fie de raportul față de rațiunea care străbate lumea, fie de aptitudini specifice (intelectul, limba, capacitatea de creare a simbolurilor etc.). De aici apare concluzia că fiecare om posedă, în principiu, o structură psihofizică identică ori, de asemenea, poate numai psihică, caracteristică întregii specii și care explică nu numai locul omului în lume, dar și viața lui socială. De fapt, anumite teorii în mod implicit acceptate în legătură cu natura umană pot fi găsite în întreaga literatură mondială, începînd de la primele ei proverbe sau maxime despre viață, scrise sau transmise prin tradiție. Nu lipsesc, de asemenea, încercări foarte vechi de generalizare pe tema naturii umane. Elevul lui Aristotel, Teofrast (362—287 î.e.n.) a lăsat opera intitulată *Caracterele* care, la fel ca și *Cugetările* lui Marc Aureliu (121—180 e.n.), conțin nenumărate observații și aprecieri, generalizări deosebit de înțelepte referitoare la legitățile permanente ale comportamentului uman. Într-adevăr, lectura acestor opere, la fel ca și lectura altor filozofi greci sau istorici romani ne determină să tragem concluzia că anumite norme ale comportării umane sînt deosebit de durabile și nu s-au schimbat în decursul celor două mii de ani care s-au scurs. În filozofia modernă, analize pe tema naturii umane se pot găsi în lucrări ca *Reflexions, sentences et maximes morales* (1665) de La Rochefoucauld, *Traitė de la fausseté des vertus humaines* (1678), de Jacques Ėsprit sau celebra *Les Caracteres* (1668) de La Bruyère — ca să menționăm numai unele din ele. Pentru acești scriitori — rezumînd concepțiile lor pe scurt — natura umană este un ansamblu de dorințe permanente, motive, scopuri și valori care determină comportarea omului, iar

preocuparea preferată a acestor autori a fost comportarea acestei naturi cu idealul moral creştin, arătînd cît sînt de îndepărtate comportările reale şi natura reală a omului de acest ideal. Dacă am analiza beletristica mondială, adică romanele, dramele, comediile am putea descoperi în ea, de asemenea, concepţii aparte despre natura umană permanentă, care fac aceste opere să fie înţelese de către toţi oamenii, din toate epocile. Desigur, este greu să înţelegem reacţiile din diferite situaţii culturale, descrierile de obiceiuri ni se par ciudate etc. Cu toate acestea, faptul că literatura greacă este veşnic vie, că trezeşte ecou în toate timpurile, că operele literaturii japoneze îşi află mulţi cititori în Europa şi America, că miturile şi legendele popoarelor Africii şi Oceaniei sînt înţelese şi că mişcă pe locuitorii altor continente demonstrează că toate aceste opere vorbesc despre năzuinţele, motivele, sentimentele, scopurile şi conflictele veşnic vii, care apar la indivizi şi la colectivităţile din toate timpurile şi locurile. Am putea deci încerca să reconstituim din operele literare ale diferitelor epoci teoria, acceptată în cadrul lor în mod tacit, despre esenţa omului — dar să lăsăm această sarcină în seama istoricilor literaturii.

În timpurile contemporane, în perioada dezvoltării intensive a ştiinţelor sociale, s-a încercat să se precizeze sensul termenului „natură umană" şi să se stabilească conţinutul său. Această denumire a fost şi este folosită în nenumărate sensuri, pe care J. Dewey le-a concentrat în următoarele patru mai importante: 1) natura umană este numai o anumită constituţie biopsihică, primară şi înnăscută, comună întregii specii; 2) natura umană este un ansamblu de caracteristici durabile de forţe şi proprietăţi psihologice conduse de către legi aparte, din care rezultă tendinţele elementare, invariabile ale omului; 3) natura umană este un ansamblu de sensibilităţi şi capacităţi de receptare a impresiilor, este doar un ansamblu de caracteristici ale organelor receptive şi nu posedă nici un fel de componenţi activi, nici un fel de motivări şi tendinţe înnăscute; 4) natura umană nu este nici o constituţie biologică, nici o structură înnăscută a psihicului, ci numai o capacitate de creare a culturii, apărînd în timpul creării valorilor culturale, a idealurilor morale a instituţiilor sociale,

fiind deci ansamblul caracteristicilor care deosebesc pe om de animale.

De cele mai multe ori putem întîlni definiții care unesc anumite elemente ale afirmațiilor de mai sus, înțelegînd, de obicei, prin natură umană ansamblul unor capacități și forțe motrice durabile, care acționează în organismul uman și îl obligă să-și satisfacă nu numai nevoile biologice, dar să se adapteze în același timp activ la mediul social și cultural, avînd capacitatea de a crea valori sociale și culturale.

În principiu, acest ansamblu este durabil și invariabil în caracteristicile lui principale, deși este maleabil și în timpul adaptării omului la diferite medii poate suferi modificări. De exemplu, aspirațiile vitale ale eschimoșilor, ale tribului Navaho și ale polonezilor sînt în principiu identice: toți urmăresc să-și întemeieze familii, să-și crească copiii și să le asigure un viitor, urmăresc bunăstarea și caută aprecierea, cred în anumite valori morale, însă modalitățile de realizare a acestor aspirații sînt diferite, iar metodele de realizare influențează, de asemenea, asupra aspirațiilor. Măsura valorii omului poate fi într-o societate, de exemplu, în Statele Unite — mărimea contului său la bancă, iar în Polonia — în ce măsură se dedică cauzei naționale. Se naște, deci, întrebarea care este utilitatea științifică a noțiunii de natură umană, ce probleme se pot formula cu ajutorul ei, care din ele pot fi rezolvate, adică ce fenomene putem explica cu ajutorul acestei noțiuni.

Noțiunea de natură trezește anumite îndoieli de la început. Și Molière înfiera pe savanții care foloseau această noțiune în sensul că opiul te poate adormi, pentru că posedă anumite proprietăți, adică natura de a adormi. Se poate ridiculiza, de asemenea, în mod analog, și explicarea comportării umane, spunînd că ea este consecința naturii umane. Cu toate acestea, filozofii și moraliștii de demult au acordat o mare atenție cercetărilor privind natura umană, prevenind că nu trebuie să se aștepte de la oameni fapte care să depășească natura umană. Se pare, de asemenea, că cunoașterea amănunțită a naturii umane permite să se prevadă comportările umane. S-ar părea că dacă natura umană determină un cadru durabil pentru variabilitatea comportărilor, deci posibilitățile de transformare a omului

prin influențele mediului social și cultural fiind limitate de acest cadru, atunci cunoașterea legilor ei sînt indispensabile pentru politică, educație etc. O asemenea concepție despre natura umană atrage după sine nu numai consecințe științifice, dar și practice, în domeniul politicii și al economiei. J. Dewey a cuprins această problemă a concluziilor practice în următoarele întrebări: „1) Instituțiile politice și economice moderne sînt oare produse necesare ale naturii umane? Sau vorbind, în general, din constituția adevărată a naturii umane rezultă oare că anumite angrenaje și instituții sociale au șanse de dezvoltare și succes, iar altele sînt condamnate la insucces? Oare, de exemplu, războiul este inevitabil, deoarece este un fapt al naturii umane? Aspirațiile spre avantaje personale sînt oare atît de adînc înrădăcinate în natura umană, încît fiecare încercare de așezare a economiei pe alt principiu decît concurența pentru dobîndirea unui profit personal trebuie să fie neapărat sortită eșecului? 2) În ce măsură e posibil ca natura umană să fie schimbată printr-un efort conștient? Ori, cu alte cuvinte: ce este mai important, natura sau mediul? Ce este mai important în determinarea comportării umane, ereditatea sau mediul? 3) Cît de mult și cît de bine a fost stabilită sfera variabilității în natura umană, în rîndul diferiților indivizi și grupuri? Oare diferitele grupe rasiale și sociale sînt în mod definitiv inferioare, ca urmare a unor cauze care nu pot fi schimbate? Același lucru se referă oare și la indivizi?"[5].

După cum vedem, acestea nu sînt întrebări academice, rupte de practică. Dacă anumite caracteristici ale omului, care determină motivația lui, aspirațiile sale, deci și acțiunile sînt invariabile atunci, de asemenea, anumite comportări colective, importante pentru viața socială rămîn invariabile. Acestea au fost și sînt în continuare întrebări de o importanță deosebită pentru reformatorii sociali, revoluționari și pentru toți aceia care, prin schimbarea sistemului social și economic, vor să introducă schimbări esențiale în viața socială, în comportarea oamenilor, în aspirațiile sociale, într-un cuvînt, pentru aceia care vor să educe un nou tip de om

[5] John Dewey, *Human Nature*, în *Encyclopedia of the Social Science*.

eliberat de tarele oamenilor întîlniți în epocile anterioare. După cum știm, teoria marxistă își bazează practica sa revoluționară pe respingerea teoriei naturii umane invariabile, acceptînd teoria că natura umană este produsul unei anumite formațiuni sociale, în care omul trăiește, că între proprietarul de *sclavi*, latifundiar sau capitalistul din secolul al XIX-lea, apar diferențe esențiale și acestea sînt fundamentale pentru sociologie și pentru cercetarea comportării oamenilor, dar mai ales pentru activitatea lor economică, mentalitatea lor, atitudinile față de lume etc.

Problema instinctelor

Între anii 1860—1925 au avut loc discuții pe tema rolului instinctelor în comportarea omului. Aceste discuții au fost în mare măsură complicate de nenumăratele sensuri ale termenului *instinct*, cît și de dificultatea rezolvării experimentale a problemei într-o manieră distinctă, unică. Ea a căpătat, de asemenea, chipul unei dispute pe marginea importanței influenței mediului asupra structurii psihice native, ereditare a omului. Nenumărați psihologi sociali au formulat teorii instinctiviste, rezumînd întreaga viață socială a oamenilor la jocul instinctelor[6]. Deși, astăzi aceste dispute sînt depășite, merită să mai fie însă reamintite. Florian Znaniecki a subliniat inutilitatea metodologică a noțiunii de instinct: „Să analizăm, de pildă, valoarea metodologică a două noțiuni ca, de exemplu, *instinctul sexual* și *instinctul social* care intră în definiția naturii umane într-o accepțiune aproape generală. Rolul lor în teoria culturii trebuie să constea în înlesnirea clasificării activităților reale culturale... Dintre fenomenele culturale care rezultă din «instinctul sexual», fac parte în primul rînd majoritatea concepțiilor referitoare la instituțiile conjugale sub toate formele ei — monogamică, poli-

[6] Vezi W. McDougall, *Psychologia grupy* (Psihologia grupului), Warszawa, 1930. Problema instinctelor este discutată de către S. Szuman și S. Skowron, *Organizm a zycie psychiczne* (Organismul și viața psihică), Warszawa, 1934, cap. V — Disputa despre influența eredității și a mediului a fost prezentată de S. Ossowski *Wieź spoleczna i dziedzictowo krwi* (Legătura socială și moștenirea sîngelui), în: *Opere*, t. II, cap. I.

gamică, poliandrică, colectivă, incluzînd aici cele mai diferite genuri de peţit, cumpărare, răpire a soţiilor cît şi asemenea obiceiuri ca nopţile de probă, *ius primae noctis*, împrumutarea soţiei oaspetelui etc. Clasa fenomenelor determinate de către instinctul social este şi mai largă. În cadrul acesteia trebuie incluse toate activităţile în care se remarcă dorinţa de colaborare socială, începînd de la acelea pe care se bazează viaţa hoardei sălbatice şi terminînd cu cele care se observă în sistemul statal modern... Cît poate fi de valoroasă noţiunea care cuprinde în ea toate aceste fenomene...?[7]

Znaniecki a arătat inutilitatea metodologică a noţiunii de instinct, dar mulţi alţi savanţi au făcut o critică pozitivă, susţinînd că în comportările umane nu se pot constata asemenea genuri de fenomene. La început a trebuit definit instinctul şi, ca de obicei, definiţii au fost multe. Trebuie să fim de acord, însă că majoritatea din ele consideră instinctul drept un mecanism înnăscut şi invariabil pentru a reacţiona la anumiţi stimulenţi externi sau interni, comuni întregii specii, care provoacă la toţi indivizii speciei, invariabil, moduri identice de comportare. De exemplu, construirea cuibului de către păsări este o astfel de reacţie permanentă şi invariabilă. Este adevărat că psihologii au întocmit într-o perioadă de timp îndelungată o listă a instinctelor care apar la om, ajungînd la cifra impozantă de 250. Cu toate acestea, cercetările comparative efectuate de către etnologi din punctul de vedere al căutării mecanismelor instinctive de comportare au demonstrat că nu există nici o comportare generală şi invariabilă, care ar putea fi atribuită instinctelor[8].

În cele din urmă, L. L. Bernard[9] a totalizat toate rezultatele cercetărilor asupra instinctelor la om, afirmînd că în comportarea socială nu putem descoperi mecanisme instinctive sub forma celor care apar la animale. De altfel, cercetările mai noi asupra instinctelor animalelor aduc, de asemenea, păreri noi asupra durabilităţii şi invariabilităţii comportărilor instinctive şi o di-

[7] Florian Znaniecki, *Wstep do socjologii* (Introducere în sociologie), Poznan, 1922, pp. 78—85.
[8] F. Boas, *The World of Primitive Man*, 1911.
[9] L. L. Bernard, *Instinct. A. Study of Social Psychology*, 1924.

ferențiere mai precisă între moștenirea individuală biologică a individului și ereditatea de specie.

Sub influența acestei critici, teoriile despre natura umană au suferit o modificare esențială. De altfel, sociologii, și mai ales Marx și marxiștii au indicat alte drumuri de cercetare. În Teza a șasea despre Feuerbach, Marx scria: „esența umană nu este o abstracție inerentă indìvidului izolat. În realitatea ei, ea este ansamblul relațiilor sociale". Această teză, dezvoltată în teoria materialismului istoric, a creat posibilitatea construirii teoriei care să explice unitatea durabilă a comportării sociale a oamenilor nu prin căutarea temeiurilor acesteia în natura biologic determinată a speciei, ci în omogenitatea structurilor sociale. Deci, nu structura biologică sau biopsihică a speciei umane, ci durabilitatea grupurilor sociale, durabilitatea formelor relațiilor sociale este aici factorul primordial. Relațiile sociale și grupurile durează chiar după ce indivizii au dispărut, indivizii noi care vin pe lume găsesc deja cristalizate sistemele de relații, dependențele între oameni, obiceiurile, normele și modelele culturale, în cadrul cărora intră în procesul de socializare și cărora trebuie să li se adapteze. În acest fel, în procesul socializării, societatea formează modurile de comportare, canalizează satisfacerea nevoilor, și ceea ce se numește natura umană, indiferent de felul cum este definită, este un produs social, este un ansamblu de elemente ale culturii, care au fost interiorizate.

Teza sociologului R. E. Park, care susține că, „omul nu se naște uman", ci devine așa în procesul de conviețuire socială și socializare a fost verificată pe baza exemplului copiilor crescuți într-o izolare completă de oameni sau în societatea animalelor. Sînt cunoscute pînă în prezent 52 de cazuri de asemenea copii, descrise într-un mod mai mult sau mai puțin precis și convingător, iar unele dintre ele au fost cercetate de către savanți psihologi și sociologi[10]. Mai ales cercetarea amă-

[10] Lucien Malson (Les enfants sauvages, mythe et réalité), pp. 72—74 prezintă lista acestor cazuri. Această carte face o analiză critică a descrierilor și concluziilor. Vezi, de asemenea, A. Kloskowska, *Człowiek poza społeczeństwem* (Omul în afara societății), în „Wiedza i Zycie", 1949, caiet 2. O descriere amănunțită a două fetițe crescute de către lupi o face J. A. L. Zingg și R. M. Zingg, *Wolf Children and Feral Man*, New York, 1942.

nunțită a celor două fetițe, crescute de către lupi, în India, care apoi au fost prinse, educate și mai tîrziu descrise. Una din ele a avut atunci opt ani, cealaltă un an și jumătate; cunoscute ca Amala și Kamala au intrat pentru totdeauna în literatură. În momentul prinderii s-au comportat exact că niște lupi, mergeau în patru „labe", beau fără să se servească de mîini etc. Procesul umanizării sau al omenizării a fost foarte lent. Amala a murit foarte rapid, Kamala cîțiva ani mai tîrziu, după ce a atins un anumit nivel de dezvoltare umană. Concluziile din studierea celor două cazuri, cît și a celorlalte arată că omul, în momentul nașterii, este numai un organism și un „ansamblu de posibilități" de a deveni om în accepțiunea sociologică a acestui cuvînt.

Se pare că explicarea fenomenelor sociale prin referire la natura umană este nejustificată, deoarece această natură este ea însăși un produs al societății. Deci temeiurile naturale ale vieții sociale sînt numai niște caracteristici ale organismului, o influență a proceselor fiziologice asupra comportării psihice, dar nu este o natură socială oarecare înnăscută, biologic determinată. Dar ceea ce se observă la toți oamenii ca reacții umane, este un produs al socializării. Ch. H. Cooley a observat, de exemplu, că asemănările din comportarea oamenilor rezultă din asemănările în organizarea și structura acelor grupuri care exercită influența cea mai mare asupra omului în procesul socializării. „Natura umană se dezvoltă și își găsește expresia în aceste grupuri simple, directe, asemănătoare între ele în toate societățile, în grupurile pe care le formează legăturile de familie, distracția în comun și vecinătatea. Experiența a demonstrat că în asemănarea de principiu a acestor grupuri se poate afla originea gîndurilor și sentimentelor asemănătoare ale mentalității umane. Pretutindeni acesta este cadrul în care se formează natura umană. Omul nu posedă natură umană la naștere; o dobîndește numai prin conviețuirea socială, iar în cazul izolării ea poate să dispară"[11]. Dacă, însă, natura umană este un produs al culturii și al societății, atunci ea nu este

[11] Această părere a fost formulată de către Cooley la începutul secolului nostru. Vezi Stefan Baley, *Wprowadzenie do psychologii spolecznej* (Introducere în psihologia socială), Warszawa, 1959, p. 184 și urm. (ed. a II-a în 1964).

natură în accepțiunea exactă a acestui cuvînt, căci nu-i un produs al naturii. Deci, dacă trebuie să cercetăm pe om ca produs al societății, nu cercetăm natura umană, ci personalitatea omului. De aceea, noțiunea de natură umană, deși folosită deseori în sens figurat, a fost înlocuită prin noțiunea de personalitate umană.

Personalitatea socială și elementele ei componente

În analizele noastre am ajuns la concluzia că nici natura biologică, nici ansamblurile de instincte înnăscute și nici măcar structura înnăscută a psihicului uman nu alcătuiește baza uniformității comportării umane în diferite locuri și timpuri, ci asemănarea durabilă a unor grupuri mici, în cadrul cărora se desfășoară socializarea cum ar fi familia, grupurile de aceeași vîrstă, grupurile de distracții etc. Cu alte cuvinte instituțiile sociale etc. nu sînt produsul acestei naturi, ci un rezultat al caracteristicilor grupurilor sociale, al sistemelor de relații de producție, într-un cuvînt, sînt determinate de organizarea societății și nu de organizarea interioară a omului. Personalitatea omului este un produs al societății și al culturii lui. În toate cazurile de oameni crescuți în izolare sau între animale cunoscute și descrise amănunțit, nici unul din ei nu a posedat, s-ar părea, reacții umane cum ar fi zîmbetul sau manifestările unei prietenii dezinteresate. Ba, mai mult, cei care au ajuns dintre ei la vîrsta maturității biologice, nu au manifestat nici un fel de simptom al instinctului sexual, care dealtfel este considerat ca unul dintre instinctele biologice de bază. Desigur, concluziile trase din cercetarea acestor indivizi crescuți în afara societății nu sînt încă suficiente pentru a putea avea o importanță decisivă (s-ar putea ca unii dintre ei să fi fost debili mintali sau să fi suferit din cauza tulburării și boli nervoase), cu toate acestea cazurile respective sînt suficient de convingătoare pentru a ne întări părerea că omul este o ființă socială, formată de către cultură, în procesul socializării.

Termenul de personalitate este folosit în științele sociale, în filozofie, psihologie, drept, antropologie și în sociologie. Denumirea de personalitate provine de la

persoană, în latină *persona*, care inițial a însemnat masca folosită în teatrul antic de către actori. Da la termenul *persona* a apărut termenul *personality* (engl.), *personnalité* (franc.), tradus în limba română prin personalitate. Jean Stoetzel menționează că denumirea *persona* folosită în antichitate, iar mai tîrziu și în timpurile moderne, a fost și este folosită în patru accepțiuni: 1) aspect exterior (masca) al omului, expresia lui oarecum exterioară, ceea ce-l deosebește de alții la prima aruncătură de ochi, modul de a se îmbrăca etc.; 2) rolul jucat de actor sau om în viața cotidiană, funcția îndeplinită de el în societate, rolul care face din om „persoană publică"; 3) actorul sau persoana care joacă rolul, esența lui, sufletul lui în sens teologic, iar în sens filozofic „substanța care gîndește", caracteristicile lui morale; 4) ceea ce determină valoarea omului și capacitățile lui de acțiune. De exemplu, în sens juridic, personalitate juridică, sau capacitatea de a executa anumite acțiuni și de a poseda unele drepturi; în accepțiunea curentă se vorbește deseori despre personalitatea slabă sau josnică a unui anumit om, înțelegîndu-se prin aceasta că e capabil de fapte josnice[12].

Psihologia se referă la cea de-a treia din accepțiuni, acordînd problemei personalității cea mai mare atenție, deoarece ea reprezintă obiectul principal al cercetărilor ei.

Din cercetările de pînă acum privind comportarea oamenilor rezultă clar că instinctele sau impulsurile biopsihice care reprezintă o caracteristică de specie a omului sînt modificate prin deprinderea stăpînirii lor, dobîndită în timpul socializării, prin interiorizarea valorilor, prin idei, atitudini, obișnuite etc. Cu toate acestea, în fiecare om aceste impulsuri biopsihice și atitudini, deprinderi, idei și aspirații sînt organizate, integrate, reprezintă un sistem, iar acest sistem dinamic, organizat, reprezintă personalitatea omului. Personalitatea nu este deci o caracteristică de specie ci, dacă s-ar putea spune așa, — în sens figurativ — o caracteristică culturală, deoarece modul cum impulsurile biopsihice vor fi puse de acord cu valorile și normele sociale interio-

[12] Jean Stoetzel, *La Psychologie sociale*, Paris, 1963, p. 140 și urm.

rizate hotărăşte cultura grupului, în cadrul căruia a fost educat individul. Fiecare om posedă o personalitate, cu excepţia indivizilor crescuţi în afara societăţii, dar există deosebiri individuale între personalităţile individuale, rezultate din diferenţele individuale dintre caracteristicile psihice, rezultate din deosebirile de mediu, în cadrul cărora s-a desfăşurat procesul socializării. Nu există niciodată medii identice pentru doi indivizi care cresc chiar în aceeaşi familie, şcoală sau localitate. Întotdeauna există anumite diferenţe între stimulenţii care acţionează asupra lor, alta este ordinea acestor stimulenţi etc. De exemplu, doi fraţi crescuţi în aceeaşi familie se deosebesc prin aceea că există între ei o deosebire de viaţă, că părinţii se poartă cu ei în funcţie de vîrsta pe care o au, că asupra lor influenţează stimulenţi deosebiţi, de pildă, cel mai în vîrstă citeşte alte cărţi decît cel mai mic, se duce la alte filme, vizionează alte programe de televiziune, reacţionează la evenimente, care sînt încă indiferente fratelui mai tînăr. De aici rezultă deosebirile dintre ei, care-i determină, independent de deosebirile în înzestrarea biologică şi psihică, să-şi dezvolte *individualităţile* în mod diferit. Individualitatea nu este acelaşi lucru cu personalitatea. Individualitatea înseamnă acele particularităţi ale individului sau abilităţile lui fizice, care se manifestă în mod clar. Caracterul, talentul şi capacităţile, voinţa sau supunerea necondiţionată faţă de dictatul social (de exemplu, fanatismul religios sau politic), cultura lui personală (vezi descrierea culturii personale a lui Pascal făcută în capitolul precedent, care a făcut din el o individualitate în domeniul creaţiei intelectuale).

Aşadar, care sînt elementele care alcătuiesc sistemul organizat al vieţii interioare a omului care se manifestă în comportarea lui şi le denumim personalitatea acestuia? Elementele componente ale acestui sistem sînt de diferite origini. Unele din ele, pe care le denumim elemente biogene, reprezintă înzestrarea biologică transmisă ereditar. Acestea sînt proprietăţile anatomice, înălţimea, construcţia organismului şi proprietăţile lui fiziologice, activitatea glandelor etc. După cum am mai spus, mulţi sociologi consideră că elementele biogene nu interesează pe sociolog, deoarece ele reprezintă o bază stabilă şi omogenă a activităţii omului în toate

societățile și culturile, deci nu influențează în mod esențial asupra vieții sociale, adică nu înrîurește în mod diferențiat asupra comportării oamenilor în societate. Florian Znaniecki a dat acestei păreri o formulare radicală scriind: „Un organism normal și sănătos constituie desigur o condiție *sine qua non a* vieții culturale a omului... Dar organismul ușurează numai viața culturală, fără să determine cu nimic esența ei. Oamenii cu organisme biologice asemănătoare pot, ca personalități culturale, să se deosebească diametral între ei, în funcție de civilizația în care au crescut, de modalitatea în care au fost introduși în această civilizație și de rolurile sociale pe care le îndeplinesc[13].

După cum am mai spus și în capitolele precedente, vorbind despre importanța bazelor naturale ale vieții sociale, în prezent, sub influența noilor descoperiri științifice și a posibilităților existente de schimbare a vieții sociale, cu ajutorul mijloacelor biochimice, ne modificăm părerea în această problemă, deși nu știm cum trebuie să acționăm asupra sistemului nervos, glandular, muscular, asupra proceselor de transformare a materiei, a instinctelor, pentru a realiza comportarea dorită din partea oamenilor. Rămîne, în continuare, o problemă deschisă, dacă bazele biogenice ale personalității influențează și cum influențează asupra conținutului culturii create de oameni, asupra modelelor de comportare, asupra organizării instituțiilor etc.

Elementele psihogene ale personalității reprezintă al doilea sistem de elemente ale acesteia. Din el fac parte elemente ca: memoria, voința, imaginația, sentimentele, inteligența, spiritul de observație, temperamentul. „Personalitatea, în accepțiunea psihologică a acestui cuvînt, reprezintă unitatea temperamentului a capacităților, înclinațiilor și a caracterului"[14]. Analiza psihologică descriptivă a încercat să deosebească principalele ele-

[13] Florian Znaniecki, *Ludzie terazniejsi a cywilizacja przyszlości* (Oameni de azi și civilizația viitorului), Warszawa, 1934, pp. 103—104.

[14] N. Lewitow, *Zagadnienia psychologii osobowosci (Probleme ale psihologiei personalității)*, în „Przeglad psychologiczny", 1952, nr. 1, p. 148. Vezi, de asemenea, Stanislaw Kowalski, *Zagadnienie osobowosci w świetle psychologii marksystowskiej (Problema personalității în lumina psihologiei marxiste)* Wroclaw, 1956.

mente sau factori psihologici ai personalității și să găsească metodele de măsurare a lor[15]. Acestea au fost „caracteristicile de bază", cum ar fi, de pildă, inteligența sau abilitatea, stabilitatea emoțională, dinamicitatea, depresivitatea, dominarea, subordonarea, emotivitatea, sîngele rece, stăpînirea de sine sau lipsa ei. De atunci — în special sub influența experiențelor celui de-al doilea război mondial — metodele psihologice de descriere a personalității și de măsurare a ei, îndeosebi de previziune a reacțiilor umane posibile în diferite împrejurări și a comportării în diferite situații profesionale, sociale etc., au fost mult dezvoltate[16]. Psihologii își dau seama de faptul că factorii psihologici ai personalității nu sînt hotărîtori în comportarea umană, că ei trebuie uniți întotdeauna cu factori situaționali, și că ei sînt modificați de către socializare, în procesul de învățare. Cu toate acestea, unele teorii psihologice relevă în mod deosebit importanța factorilor psihogeni, independenți de socializare. Dintre aceștia face parte în primul rînd psihanaliza creată de S. Freud, care a încercat să explice mecanismele care veghează comportarea oamenilor, construind în acest scop scheme de organizare a personalității și principiile ei de activitate. Într-o oarecare măsură, teoria aceasta deosebește trei niveluri ale personalității: primul dintre ele reprezintă un ansamblu de impulsuri primare a căror satisfacere se impune obligatoriu, (deoarece nesatisfacerea acestora creează încordări greu de suportat) și care împinge omul la acțiune. Aceste impulsuri sînt subconștiente și acționează în fiecare om. Printre acestea, un rol deosebit îl joacă instinctul sexual. Al doilea nivel de organizare al personalității îl reprezintă eul conștient, care controlează instinctele și se străduiește să le adapteze la realitate. Această parte a personalității se compune din capacitatea observației, din imaginație, memorie, capacitatea de a judeca, și voință. Mai există, de asemenea, și cel de al treilea nivel al structurii personalității,

[15] Cf. R. B. Cattell, *Description and Measurement of Personality*, New York, 1946.

[16] Cf. George G. Stein, Morris I. Stein, Benjamin S. Bloom, *Methods, in Personality Assessment*, The Free Press, Glencoe, 1956.

respectiv normele sociale interiorizate, interdicțiile morale, într-un cuvînt, societatea „interiorizată". Cum funcționează această structură a personalității? Impulsurile care acționează implacabil cum ar fi, de exemplu, impulsul de ură, care uneori poate împinge un anumit individ să comită o crimă, fiecare din noi a simțit un astfel de impuls de ură, de a se arunca asupra cuiva, de a-l lovi, de a-i sparge capul. Dar acest impuls este supus controlului conștiinței, care i-l stăpînește, i-l reține, i-l amînă pentru altă dată sau i-l canalizează spre altă acțiune: spre cuvinte înjositoare, spre acțiuni care să aducă individului detestat alte prejudicii etc. Se poate totodată ca acest impuls să fie sublimat, adică să fie satisfăcut printr-un vis în care individul urît este înjosit, omorît sau torturat. Al treilea nivel al personalității, denumit supraeul, asigură normele și regulile cu ajutorul cărora eul stăpînește sau sublimează instinctele[17].

Freud include, de asemenea, în modelul său de personalitate elemente sociogene asimilate în procesul socializării. Cu toate acestea, nu toți sociologii acceptă această teorie. Ei consideră că elementele sociogene reprezintă o componentă a organizării interioare a omului mai importantă decît cea psihogenă.

Florian Znaniecki, în cartea citată, a prezentat o istorie a teoriei personalității sociale a omului sau a organizării elementelor sociogene ale personalității[18]. Iată, cît se poate de succint, teoria care definește patru elemente sociogene de bază ale personalității. Primul din ele este idealul cultural al personalității, impus de către societate în timpul socializării și, mai ales, în

[17] Un curs clar, referitor la elementele de bază ale teoriei psihanalitice a personalității a redactat Janusz Reykowski, în: *Filozofia i socjologia XX wieku* (Filozofia și sociologia secolului al XX-lea), pp. 61—80.

[18] Florian Znaniecki, *Ludzie teraźniejsi a cywilizacja przyszłości* (Oamenii de azi și civilizația viitorului). O culegere de extrase din literatura care se ocupă cu problemele personalității a prezentat Andrzej Malewski, *Zagadnienia psychologii społecznej* (Probleme ale psihologiei sociale) Warszawa, 1962. Vezi, de asemenea, Antonia Kłoskowska, *Koncepcja typu osobowości we współczesnej antropologii kulturalnej*, (Concepția despre tipul de personalitate în antropologia culturală modernă), în: *Z historii i socjologii kultury* (Din istoria și sociologia culturii), Warszawa, 1969.

timpul educației; al doilea sînt rolurile sociale îndeplinite în cadrul grupurilor sociale și care constau în executarea anumitor activități complexe, în mod formal sau neformal, stabilite de către aceste grupuri; al treilea este eul subiectiv sau imaginea despre propria persoană creată sub influența altor oameni; în sfîrșit, al patrulea, eul reflectat sau ansamblul de imagini despre sine, eul „descifrat" din imaginile altor oameni despre noi înșine. Să vedem toate aceste elemente mai îndeaproape.

Idealul cultural al personalității este de cele mai multe ori un ideal educativ, care servește ca model de imitație, transmis tineretului de școală și de alte instituții educative, de familie și cîteodată de grupurile de camarazi. Grecia antică a creat o viziune a omului perfect, dezvoltat multilateral, într-o îmbinare armonioasă a trăsăturilor fizice, intelectuale și morale. Evul mediu a creat un ideal al personalității cavalerești[19], iar biserica și mănăstirile un ideal al personalității ascete și sfinte.

Capitalismul în formare, sub influența eticii protestante, a creat un ideal al personalității întreprinzătoare, harnică și econoamă, a cărei expresie ideală o constituie documentul intitulat *Sfaturi pentru un tînăr întreprinzător*, scris de către Benjamin Franklin în anul 1748, care conține următoarea formulare: „Ține minte că timpul înseamnă bani... Calea spre bogăție, dacă o dorești, este la fel de simplă ca și drumul spre piață. Ea depinde numai de două cuvinte: hărnicie și economie. Acest lucru înseamnă să nu risipești nici timpul, nici banii, ci să le folosești cît mai bine pe amîndouă. Fără hărnicie și economie nu realizezi nimic, cu ajutorul lor însă — totul". Acest ideal de personalitate al Americii ce tindea spre dezvoltare economică și bogăție a fost un model puternic pentru generații de-a rîndul de pionieri americani ce-și construiau imperiul pe un continent virgin. Dar, în secolul al XX-lea, Statele Unite și-au creat un nou ideal de personalitate: a omului care știe să cheltuiască, să trăiască pe credit, într-un cuvînt să posede acele caracteristici

[19] Vezi Johan Huizinga, *Jesień średniowiecza* (Amurgul evului mediu), t. I, cap. IV, Warszawa, 1967. Vezi și ed. românească Johan Huizinga, *Amurgul evului mediu*, Ed. Univers, 1970.

de care depinde creşterea continuă a economiei contemporane[20]. Orînduirea socialistă în formare şi-a creat de asemenea, idealul său de personalitate, prezentat poate cel mai bine în cartea lui Ostrovski, *Aşa s-a călit oţelul.*

Vedem, deci, că idealul cultural al personalităţii depinde de formaţiunea socială, de clasele sociale şi de diferitele medii ale acesteia. De exemplu, idealul personalităţii „omului bine crescut", prezentat atît de sugestiv de către Znaniecki în cartea citată mai sus, a fost acceptat ca o călăuză în rîndul intelectualităţii poloneze înaintea celui de al doilea război mondial, însă nu a fost idealul personalităţii păturii ţărăneşti.

Idealul cultural al personalităţii va fi interiorizat în perioada maturităţii, cînd omul, dezvoltîndu-se, începe să-şi formeze idealurile şi să caute idealuri de imitat. Idealul cultural este deci un model după care ar trebui să-şi formeze comportarea sa, este întruchiparea trăsăturilor dorite şi mult apreciate în grupul respectiv. Realizarea acestui ideal, străduinţele care urmăresc apropierea de el atrag asupra individului o apreciere pozitivă şi diferite recompense, comportarea în conformitate cu idealul este sancţionată pozitiv, în timp ce conduitele care contravin acestuia sînt obiectul unor sancţiuni negative. În acest fel, idealul cultural al personalităţii va fi însuşit de către indivizi şi va deveni elementul personalităţii lor.

Al doilea element îl constituie *rolurile sociale*. Concepţia de bază a rolului social este simplă. Poate fi expusă pe scurt astfel: în fiecare grup, cerc sau colectivitate socială există anumite poziţii sau funcţii care, ocupate de către diferiţi oameni, presupun din partea lor anumite modalităţi de comportare stabilite. De pildă, tatăl unei familii în societatea noastră trebuie să cîştige, pentru a-şi întreţine soţia şi copiii, să aibă grijă de educaţia şi formarea copiilor, nu trebuie să-şi înşele soţia. Fiul trebuie să-şi asculte părinţii, să fie cuminte şi să-i ajute în muncă, să înveţe bine la şcoală, să-şi ajute fraţii. Rolul social al studentului constă într-un ansamblu de comportări definite prin regulament şi prin jurămîntul stu-

[20] Vezi Maria Ossowska, *Zmierzch ethosu purytańskiego w Stanach Zjednoczonych* (Apusul etosului puritan în Statele Unite), în „Socjologia moralności. Zarys zagadnień" (Sociologia moralităţii. Istoria problemelor), Warszawa, 1969.

dentesc. Rolul președintelui prezidiului unui sfat popular, deputat în Seim, secretar al unui comitet de partid ori ministru sînt definite prin legi, regulamente, obiceiuri, tradiții. Într-un cuvînt, grupele sociale așteaptă și cer ca indivizii care ocupă anumite poziții să execute anumite activități și să se comporte așa cum presupune funcția respectivă și să nu execute acțiuni care să-i aducă prejudiciu. Fiecare din noi a observat cu siguranță că unele cunoștințe, cînd au ocupat vreo funcție mai importantă, și-au schimbat modul de comportare: se comportă în conformitate cu noul rol.

Dar rolul presupune nu numai ca omul care ocupă funcția respectivă să execute anumite acțiuni, rolul cere de la el ca să „fie" de asemenea un om demn de această funcție. De exemplu, rolul unui conducător politic sau comandant militar presupune nu numai îndeplinirea îndatoririlor corespunzătoare, dar și executarea lor într-o manieră din care să rezulte că persoana respectivă posedă trăsăturile necesare, că este un om decis, sigur de sine, consecvent, drept, cu o anumită ideologie.

În general vorbind, rolul este un sistem de comportări relativ permanent și închegat interior, constînd în reacțiile la comportarea altor persoane, care se desfășoară după un model stabilit mai mult sau mai puțin clar. Anumite roluri sînt complet formalizate și cuprinse în niște prescripții precise. Acestea sînt rolul cu o mare importanță pentru existența și funcționarea grupului, de pildă comportarea unui funcționar în timpul exercitării îndatoririlor și rezolvării problemelor de stat sînt strict reglementate prin dispoziții. În mod aemănător și comportarea unui profesor, director de întreprindere de asemenea sînt definite precis. În schimb, rolul de coleg, prieten, tovarăș de distracție sînt mai puțin precis codificate. De fiecare rol social se leagă anumite drepturi și îndatoriri. Drepturile constau în aceea că omul care joacă un anumit rol poate să se aștepte din partea altora să manifeste față de el modalitățile date de comportare: să-i acorde respect, să asculte ordinele lui, să-i acorde recompense materiale și morale etc. Îndatoririle sînt un ansamblu de comportări, care sînt așteptate din partea lui. Într-un cuvînt, de fiecare funcție este legat un rol asemănător cu cel pe care îl capătă și actorul cînd începe să se pregătească să joace în *Kordian* sau *Hamlet*.

denţesc. Rolul preşedintelui prezidiului unui sfat popular, deputat în Seim, secretar al unui comitet de partid ori ministru sînt definite prin legi, regulamente, obiceiuri, tradiţii. Într-un cuvînt, grupele sociale aşteaptă şi cer ca indivizii care ocupă anumite poziţii să execute anumite activităţi şi să se comporte aşa cum presupune funcţia respectivă şi să nu execute acţiuni care să-i aducă prejudiciu. Fiecare din noi a observat cu siguranţă că unele cunoştinţe, cînd au ocupat vreo funcţie mai importantă, şi-au schimbat modul de comportare: se comportă în conformitate cu noul rol.

Dar rolul presupune nu numai ca omul care ocupă funcţia respectivă să execute anumite acţiuni, rolul cere de la el ca să „fie" de asemenea un om demn de această funcţie. De exemplu, rolul unui conducător politic sau comandant militar presupune nu numai îndeplinirea îndatoririlor corespunzătoare, dar şi executarea lor într-o manieră din care să rezulte că persoana respectivă posedă trăsăturile necesare, că este un om decis, sigur de sine, consecvent, drept, cu o anumită ideologie.

În general vorbind, rolul este un sistem de comportări relativ permanent şi închegat interior, constînd în reacţiile la comportarea altor persoane, care se desfăşoară după un model stabilit mai mult sau mai puţin clar. Anumite roluri sînt complet formalizate şi cuprinse în nişte prescripţii precise. Acestea sînt rolul cu o mare importanţă pentru existenţa şi funcţionarea grupului, de pildă comportarea unui funcţionar în timpul exercitării îndatoririlor şi rezolvării problemelor de stat sînt strict reglementate prin dispoziţii. În mod aemănător şi comportarea unui profesor, director de întreprindere de asemenea sînt definite precis. În schimb, rolul de coleg, prieten, tovarăş de distracţie sînt mai puţin precis codificate. De fiecare rol social se leagă anumite drepturi şi îndatoriri. Drepturile constau în aceea că omul care joacă un anumit rol poate să se aştepte din partea altora să manifeste faţă de el modalităţile date de comportare: să-i acorde respect, să asculte ordinele lui, să-i acorde recompense materiale şi morale etc. Îndatoririle sînt un ansamblu de comportări, care sînt aşteptate din partea lui. Într-un cuvînt, de fiecare funcţie este legat un rol asemănător cu cel pe care îl capătă şi actorul cînd începe să se pregătească să joace în *Kordian* sau *Hamlet*.

Apărînd pe scenă, trebuie să aibă în vedere textul piesei și indicațiile regizorului. Astfel, rolul lui nu va fi în concordanță cu ceilalți actori din piesă. Actorul care îl joacă pe Hamlet trebuie să facă impresia că într-adevăr este un prinț implicat într-o încurcătură tragică de evenimente. Într-o anumită măsură, fiecare om indiferent de funcție, se străduiește, de asemenea, să convingă pe cei din jurul lui că într-adevăr joacă bine rolul cerut de poziția lui. Cu toate acestea, procesul realizării rolului depinde de un sistem destul de complex de factori. Să-i menționăm: 1) elementele bio- și psihogene ale individului (construcția anatomică, capacitatea și inteligența lui), care pot să ușureze sau să îngreuneze îndeplinirea anumitor roluri (o persoană grasă nu poate fi dansator, un miop — pilot, un om lipsit de auz — dirijor); 2) tipul de persoană, care se definește printr-un ansamblu de trăsături ideale de care trebuie să dea dovadă individul care îndeplinește un anumit rol, cît și printr-un ansamblu de metode ideale de comportare. Cu alte cuvinte, aici este vorba de „scenariul" rolului respectiv, care poate fi definit în moduri diferite în grupuri diferite; de pildă, diferitele partide „pretind" diferite însușiri de la conducătorii lor, de exemplu, comportarea ideală a unui ofițer din armata poloneză dinainte de război și din armata populară e diferită. Tipul de persoană este definit de trăsături cum ar fi: onoarea, demnitatea, atitudinea morală, atitudinea cetățenească, hărnicia etc., 3) definiția rolului adoptată în grupul în care sau în fața căruia rolul respectiv este îndeplinit. Într-o măsură, definiția afectează oarecum rolul la diferite tipuri de persoane. De exemplu, conform perscripțiilor stabilite de către autorități și cerute de către personalul didactic, studentul trebuie să fie silitor, să participe activ la cursuri, să învețe în mod sistematic. Conform cercului de prieteni, studentul trebuie să fie mai întîi de toate un coleg bun, un participant la distracțiile comune, trebuie să fie solidar în cazul sustragerii de la îndatoriri. Iată două definiții diferite ale aceluiași rol. Aceste definiții se pot completa, de pildă, în cazul în care organizația studenților, acceptînd definiția rolului de student adoptată de către cadrele didactice, îi adaugă în plus îndatoririle ce țin de activitatea organizației; 4) realizarea rolului depinde de structura și organizarea internă a grupului, de sudura să

interioară și de sistemul de sancțiuni de care dispune (noțiunea de sancțiune o vom explica în capitolul următor). Grupul cu o organizație formală compactă, cu o disciplină precisă — ca, de pildă, armatele, mănăstirile, anumite partide politice — care pune în fața membrilor lui cerințe foarte mari, care dispune de un sistem de sancțiuni severe, își impune rolul său într-un mod absolut. Grupurile bazate pe legături neformale, care nu dispun de sancțiuni își definesc mai curînd rolul într-un mod destul de larg. Un cerc de prieteni definește destul de imprecis ce înseamnă „a fi un amic bun"; 5) în sfîrșit, îndeplinirea rolului depinde de gradul de identificare al individului cu grupul. În accepțiunea sociologică, o asemenea identificare constă în confundarea intereselor proprii și a valorilor proprii cu valorile și interesele grupului, individul considerînd subordonarea la cerințele grupului ca scopul și sensul vieții sale. Identificarea poate desigur să apară cu intensități diferite. Dar individul care se identifică cu grupul acceptă rolul său în acest grup cu toată seriozitatea și vede în realizarea lui întocmai misiunea. De exemplu , în grupurile conspirative, unde controlul formal poate fi mic, sentimentul identificării cu grupul și cu tovarășii poate fi atît de mare încît indivizii pot să-și sacrifice fără preget viața lor pentru salvarea grupului. Exemple sînt furnizate de către istoria luptei de rezistență din diferite țări în timpul ocupației.

Este un lucru constatat că rolurile îndeplinite cu convingere pe o perioadă mai lungă de timp formează particularități psihologice creîndu-se anumite tipuri psihice denumite în mod curent „suflet de iobag", „mentalitatea funcționărească", „psihic de moșier" etc. Uneori, în societățile în care oamenii aparțin din generație în generație aceleiași pături (ca în societatea feudală) sau aceleiași caste (ca în societatea hindusă înainte de desființarea castelor) s-au creat atitudini și particularități psihice ale caracterului, voinței proprii întregii pături, deoarece toți membri ei îndeplineau un rol identic, care determina locul lor în societate de-a lungul întregii vieți, iar copiii lor erau și ei pregătiți pentru îndeplinerea lui.

Fiecare om îndeplinește, însă, simultan mai multe roluri. Este fiu, student, membru al organizației politice, membru al clubului sportiv, văr, logodnic. Unele din rolurile acestea sînt considerate mai importante decît

celelalte. Aceasta depinde de importanța grupului în care se îndeplinește rolul dat. Individul se poate identifica mai mult sau mai puțin cu grupul. Acel grup cu care se identifică cel mai puternic, pe care îl consideră cel mai important dintre toate din cîte face parte, ale cărui cerințe și modele nu trezesc opoziție, determină, de asemenea, rolul social cel mai important al individului. Un astfel de grup poate fi partidul politic de apartenență, grupul profesional sau întreprinderea în care lucrează, familia sau cercul de prieteni. Astfel de grupuri le denumim grupuri de referință. (Acestea le vom prezenta mai amănunțit în capitolul VII.)

Pentru a înțelege deci comportarea unui om oarecare și pentru a-l defini cine este, trebuie să cunoști caracteristicile sale biogene, caracteristicile sale psihice, idealul cultural personal, care constituie pentru el modelul și rolul cu care se identifică cel mai puternic. Cu toate acestea, asupra comportării sale influențează încă două elemente ale personalității sociale. Idealul cultural și rolul social sînt oarecum „scheme" exterioare pe care societatea le „așază" deasupra elementelor biogene și psihogene ale omului. Îndeplinind numeroase roluri și copiind idealul său, omul are însă simțămîntul puternic al individualității proprii, „eul" său particular, personal. Acest simțămînt se creează, de asemenea, în procesul socializării și al educației. Fiecare din noi simte că suma rolurilor sociale îndeplinite în viața profesională, în societate, printre vecini și cunoștințe se concentrează în jurul a ceva, ceea ce constituie esența noastră internă, „eul" nostru adevărat. Fiecare din noi discută cu sine, se adresează sie însuși ca la cineva străin, uneori realizăm anumite acte „împotriva noastră". De asemenea, alți oameni ni se adresează uneori cu reproșuri, apelează la conștiința noastră, întreabă: „ce faci, aceasta nu cadrează cu tine", deci într-un fel care presupune existența unei astfel de ființe interioare.

Această imagine subiectivă despre ființa noastră interioară o denumim *eul subiectiv*. Acesta este elementul care organizează toate celelalte componente ale personalității noastre. Este de origine socială, se dezvoltă sub influența acțiunilor părintești, familiale, rudelor, cunoștințelor, vecinilor și camarazilor în perioada copilăriei timpurii, cînd copilul începe să se joace „de-a sol-

datul", „de-a negustorul", „de-a eroul din povestire" etc. Tot atunci își dă seama că este altcineva, că într-adevăr nu este nici soldat, nici negustor, că este el „însuși" că aceste „roluri" nu constituie persoana sa adevărată. Acesta este un proces lung și inconștient, dar este un lucru sigur că interpretarea unor astfel de roluri în timpul jocurilor constituie o premisă pentru crearea simțămîntului eului subiectiv. Eul subiectiv reprezintă un ansamblu de închipuiri despre sine. Asupra conținutului acestor imagini este hotărîtoare mai ales influența părinților, care fie că îl idolatrizează pe copil și trezesc în el sentimentul propriei perfecțiuni, formînd eul subiectiv al unui om îngîmfat și vanitos, fie că trezesc în el sentimentul inferiorității în fața altora, ori reușesc, de asemenea, să dezvolte un eu subiectiv echilibrat, lucru care se întîmplă însă rar. În general, eul subiectiv este un ansamblu de iluzii, fantezii care compensează insuccesul și umilirea în exercitarea diferitelor roluri. Atunci individul poate să-și găsească întotdeauna mîngîierea în aceea că într-adevăr el este mai bun decît își imaginează acei oameni neinteligenți. Eul subiectiv determină comportarea în acele situații în care individul e pus în conflictul cîtorva roluri și se află în fața unor cerințe divergente a două sau mai multe grupuri din care face parte. De exemplu, dacă studentul se află în conflict între invitația la o distracție și pregătirea pentru examen, sau dacă cineva se află în conflict între îndatorirea de funcționar și îndatorirea de prieten ori este prins în conflictul dintre îndatorirea unui om cinstit și posibilitatea unor cîștiguri ilicite — în toate aceste situații decide eul subiectiv, care hotărăște așa cum este „într-adevăr" individul respectiv și ce îndatorire trebuie să respecte în așa fel încît să fie în conformitate cu „sine însuși". Eul subiectiv creat sub influența acțiunilor altor oameni și medii, devine independent față de această înrîurire în procesul întăririi și al permanentizării comportamentului său, „în conformitate cu sine însuși". Cînd omul crede profund că este întocmai cum își imaginează el, atunci eul subiectiv devine complet independent și se poate opune presiunilor mediului înconjurător.

Dar există încă un element al personalității sociale, un element sociogen al personalității, denumit *eul reflec-*

tal. Acesta este un ansamblu de imagini pe care fiecare din noi şi le creează despre sine pe baza aprecierilor mediului înconjurător, pe baza a ceea ce noi înşine ne imaginăm că alţii cred despre noi. Metaforic vorbind, acesta constituie un tablou al persoanei noastre pe care îl zărim în oglinda comportării altor oameni faţă de noi şi a concluziilor noastre pe baza aprecierilor despre noi. Aşa cum ne închipuim faţa noastră, figura şi înfăţişarea pe baza imaginii reflectate în oglindă, tot astfel ne imaginăm trăsăturile noastre, caracterul, capacităţile, modul nostru de comportare şi de îndeplinire a rolurilor sociale pe baza a ceea ce observăm în aprecierile şi în reacţiile altor oameni faţă de persoana noastră. Acest eu reflectat se compune din cîteva elemente: a) Imaginea despre felul cum ne percep pe noi alţi oameni. Este uşor de observat, de exemplu, la recepţii, întîlniri, adunări că unii oameni se străduiesc în mod deosebit să producă o impresie favorabilă asupra altora, că se comportă într-un mod căutat, se exprimă cu multă străduinţă, caută să lege asemenea teme de conversaţie în care pot să se remarce prin inteligenţă şi cunoştinţe etc., într-un cuvînt urmăresc să se distingă cu orice preţ de ceilalţi oameni, iar impresia să fie deosebit de puternică. b) Imaginea despre felul cum este apreciată înfăţişarea noastră şi comportarea noastră. c) Reacţiile sub forma mîndriei, mulţumirii, ruşinii, umilinţei, la aceste imagini. Eul reflectat este elementul de control al mediului social asupra comportării indivizilor (în capitolul următor vom prezenta mai amănunţit mecanismul acestui control). Eul reflectat nu constituie acelaşi lucru cu eul subiectiv. Eul subiectiv este de obicei un ansamblu de imagini pozitive despre sine şi constituie o bază indispensabilă pentru echilibrul psihic şi mulţumirea de sine: reuşeşte să se opună aprecierilor defavorabile ale mediului înconjurător; dă individului simţămîntul valorii proprii, adevărate, pe care alţii, din diferite motive, pot să nu o observe. Cu toate acestea, fiecare om ştie că pentru cariera sa în viaţă, pentru dobîndirea unei funcţii şi a succesului, importante sînt aprecierile celorlalţi oameni, de aici rezultînd şi însemnătatea eului reflectat care devine un factor puternic al conformismului social. Eul reflectat influenţează asupra comportării noastre faţă de alte persoane, deoarece ne străduim să ne adaptăm

la felul cum ne imaginăm că ne apreciază pe noi individul respectiv.

Atît eul subiectiv cît și cel reflectat sînt regulatoare interioare ale năzuinței de realizare a idealului cultural al personalității și de realizare a rolurilor sociale. Cunoașterea deplină a oamenilor presupune cunoașterea imaginii lor despre ei înșiși, precum și a imaginii despre felul cum reacționează mediul înconjurător la acțiunile lor. Acestea sînt elemente foarte dificile de redat cu precizie și presupun tehnici de proiecție destul de complicate. Aceasta înseamnă cercetări în situații în care apare eul subiectiv și situații care dau la iveală eul reflectat. Simțul comun și observația curentă se întîmplă să fie înșelătoare deseori, de aici și deziluziile destul de frecvente față de comportările neprevăzute ale oamenilor pe care îi considerăm că îi cunoaștem bine.

Integrarea elementelor personalității

Toate aceste elemente ale personalității, prezentate mai sus separat, reprezintă un tot comun, un singur sistem funcțional, un întreg integrat de structuri și funcții. În fiecare moment al acțiunii, în fiecare activitate, în fiecare comportament, toate aceste trei „niveluri sau sisteme" ale elementelor personalității acționează în concordanță: simțurile observă situațiile; memoria, asociația, inteligența și atenția definesc valoarea și importanța situației; este mobilizată experiența și sînt reamintite situațiile analoage, cîntărite posibilitățile de reacție; eul subiectiv și voința efectuează alegerea; eul reflectat stabilește care vor fi consecințele pentru aprecierea persoanei noastre; sistemul somatic execută indicațiile sistemului nervos și drept rezultat zîmbim amabil și spunem un cuvînt plăcut la adresa persoanei întîlnite. Toate acestea se realizează într-o secundă și tot acest sistem complex de elemente și procese funcționează ca un mecanism deosebit de precis. Această integrare interioară a personalității nu înseamă că între anumite elemente ale ei nu sînt posibile divergențe sau chiar conflicte; eul subiectiv se poate răzvrăti împotriva a ceea ce ne dictează eul reflectat, de pildă, împotriva comportării care ne-ar aduce foloase sau o apreciere pozitivă din partea unui om „influent", dar pe care eul subiectiv o condamnă ca

nedemnă; între resimțirea oboselii și ordinul voinței de a continua lucrul; între sentimentul de ură și ordinul eului reflectat ca omul urît să fie flatat; între instinctul de foame și poziția socială a omului bine crescut, care refuză să primească invitația la o tratație; între instinctul sexual și idealul cultural al personalității ascetice etc.

Cu toată posibilitatea conflictelor, personalitatea, ca sistem, funcționează în mod coordonat, atîta timp cît conflictele nu devin prea puternice și nu slăbesc unitatea ei interioară. Personalitatea, ale cărei conflicte interioare vor fi rezolvate și stăpînite, o vom denumi *personalitate integrată* sau *normală*. Termenul de *personalitate normală* poate avea cîteva sensuri; se definește ca normală: a) personalitatea medie, în accepțiune statistică; b) personalitatea adaptată la condițiile vieții sociale și care se comportă în conformitate cu modelele și criteriile de apreciere ale comportării adoptate în grupul respectiv; c) personalitatea coordonată interior și care funcționează bine, măsura bunei funcționări fiind adaptarea armonioasă la condițiile mediului. De aceea, o asemenea personalitate mai este denumită cîteodată și bine adaptată, iar despre omul zdrobit interior și care nu este în stare să facă față în mediul respectiv se spune că este „inadaptabil".

Fiecare personalitate poate să sufere o dezintegrare sau o dezarticulare, o rupere a elementelor, și atunci spunem că omul este bolnav psihic sau nervos. Actele lui sînt necoordonate, interpretarea situațiilor observate este nerealistă, comportarea nu este în conformitate cu modelele, spune cuvinte care nu trebuie spuse, nu știe să rezolve problemele care i se pun în față etc. În ce fel de condiții are loc o astfel de dezintegrare? Ea se poate efectua ca urmare a divergențelor dintre elementele bio- și psihogene, pe de o parte și cele sociogene, pe de altă parte, de pildă, atunci cînd idealul cultural al personalității sau rolurile sociale presupun o represiune absolută a instinctelor biologice. Acest lucru se poate întîmpla ca urmare a unei maladii a sistemului nervos sau glandular sau datorită unor tulburări ale altor funcții ale organismului. Pe sociolog însă îl interesează cel mai mult cauzele sociale ale unei asemenea dezintegrări. Din cadrul lor fac parte: a) participarea la cîteva grupuri sociale care impun individului modele

divergente, reluri divergente și sisteme de valori divergente; b) participarea la viața unui grup dezorganizat în care nu există criterii de apreciere clar definite, în care lipsește un ideal pozitiv de personalitate, care se află într-un antagonism puternic cu alte grupuri (de exemplu, grupurile de infractori), precum și alegerea ca grup de referință a unui astfel de grup. Participarea permanentă într-un asemenea grup duce la comportări care deviază de la normele acceptate în colectivitatea mai largă și, totodată, la dezintegrarea comportărilor. Desigur că și în asemenea grupuri se pot forma personalități infractoare cu o puternică personalitate integrată; c) divergențele dintre elementele bio- și psihogene și cerințele rolului social, cînd, de pildă, un om timid și fricos va fi pus într-o funcție care presupune o mare responsabilitate, inițiativă, hotărîri importante; atunci imposibilitatea adaptării, divergențele dintre eul subiectiv și eul reflectat pot să ducă la descompunere și dezarticulare. În general, însă, cerințele rolului social se dovedesc a fi suficient de puternice și de foarte multe ori într-un om timid, din momentul ocupării unei funcții importante, „se trezește leul", dar și dezintegrarea personalității este la fel de probabilă; d) în sfîrșit, în context profesional, o apreciere negativă sistematică poate să dea naștere la o descompunere a eului subiectiv; omul începe să se îndoiască de valoarea sa, și deoarece eul subiectiv este un element integrant, în consecință apare o descompunere a întregului sistem. Fiecare om poate fi adus la o asemenea descompunere dacă pe o perioadă de timp îndelungat i se refuză în mod sistematic recunoașterea valorii și dacă fiecare acțiune a lui este apreciată negativ, sistematic.

Personalitatea integrată este o condiție a unei participări „normale" la viața socială, adică o participare în conformitate cu normele de comportare acceptate. Sociologul nu poate pătrunde în problemele sănătății psihice. Cu toate acestea, însă, anumite elemente ale psihiatriei sînt pentru el foarte prețioase în cercetarea proceselor sociale și a comportării indivizilor și colectivităților. Căci în multe tipuri de culturi, de exemplu, în societățile contemporane preindustriale, civilizația și cultura de masă, stilul de viață colectiv și fenomenele care apar în cadrul lui pun cerințe deosebit de mari în

fața rezistenței psihice a individului și a capacității lui de adaptare. Conflictele menționate mai sus între grupuri, situații, roluri și în consecință între diferitele elemente ale personalității sînt foarte frecvente și foarte intense. De aici și apariția frecventă a fenomenelor de dezintegrare a personalității, care se fac simțite din ce în ce mai pronunțat în viața colectivă. Se vorbește, de asemenea, tot mai des în psihiatria socială de prevenirea maladiilor nervoase și psihice prin crearea de condiții de viață suportabile în familie, în munca profesională, în viața socială, prin eliminarea însingurării etc. Cercetarea acestor fenomene presupune o teorie extinsă asupra personalității și de aceea amintim despre ele. Și aici se remarcă, de asemenea, importanța acestei teorii pentru analiza proceselor vieții sociale pe scară de masă. Pentru că personalitatea dezintegrată, pusă într-o funcție de seamă, poate să provoace daune incomensurabile vieții colective.

Tipurile de personalitate

Personalitatea nu reprezintă o caracteristică a speciei, ci mai curînd cultura „interiorizată", care și-a subordonat elementele bio- și psihogene. Ea este întotdeauna ceva individual, poartă amprenta apariției diferitelor elemente în diferite combinații și cu diferite intensități. Nu mai puțin însă la prima vedere, se pot diferenția în rîndul cunoștințelor și al colegilor anumite asemănări și anumite tipuri. Fiecare din noi ar putea de asemenea să arate de ce fel de clasificări se servește pentru definirea prietenilor și cunoștințelor sale. Deci unii sînt liniștiți și silitori, alții sînt leneși, nestăpîniți și impulsivi, unii sînt amabili și drăguți, alții aroganți și brutali, unii sînt optimiști, ceilalți înclinați spre pesimism, unii sînt mereu veseli și întotdeauna mulțumiți, alții sînt serioși și deseori abătuți. Aceste clasificări constituie pur și simplu o necesitate vitală. Ele sînt oarecum blazoane, designanți ai oamenilor, care facilitează anticiparea reacției lor și care influențează asupra comportării pe care o avem față de ei. Fiecare din noi trebuie să-și clasifice în permanență cunoștințele, iar întîlnind un străin să căutăm de asemenea să-l clasificăm

într-una din aceste categorii, mai ales dacă va trebui să rezolvăm cu ei o treabă importantă.

Din aceste motive, și știința s-a străduit să realizeze asemenea clasificări ale tipurilor de personalitate. Hipocrate (circa 460—360 î.e.n.) a făcut o clasificare a temperamentelor, cunoscută pînă în ziua de azi, diferențiind tipurile sangvin, melancolic, coleric și flegmatic. Este cunoscută, de asemenea, și pomenită adesea, tipologia lui Kretschmer, care admite corelația dintre constituția corpului și personalitate, deosebind tipurile: picnic, astenic, atletic și displazic. Aceste încercări de creare a unei clasificări a tipurilor de personalitate pe baza diferențelor morfologice și a trăsăturilor de caracter sau temperament corelate cu ele au fost de nenumărate ori reluate. Anumite tipologii de acest fel au fost asociate de asemenea cu tipologiile psihiatrice.

Al doilea gen de clasificări sînt tipologiile psihologice. Astfel, psihologul și filozoful german Edward Spranger, presupunînd că tipul dominant de preocupări pe care le manifestă omul, este reflexul organizării permanente a personalității sale, a diferențiat următoarele tipuri de personalitate: 1) Omul teoretic, interesat de adevărurile științifice generale și care caută mai ales teoriile generale care ar explica lumea și care nu se interesează de alte probleme. 2) Omul economic, interesat de bogăție și dobîndirea de bunuri materiale. 3) Omul estetic, preocupat de tendința spre frumos și formele lui de manifestare. 4) Omul activist social, în terminologia noastră curentă am putea spune „omul activist obștesc" preocupat de năzuința venirii în ajutorul semenilor săi care se află la nevoie sau sînt nefericiți. 5) Omul politic, care se remarcă printr-o puternică tendință spre putere și spre dominarea altora. 6) Omul religios, care urmărește să-l cunoască pe Dumnezeu și este interesat de problemele lumii transcendente, mistic și misionar. Această clasificare a exercitat o anumită influență asupra sociologiei, deoarece tipurile remarcate aici corespund domeniilor de bază ale valorilor și domeniilor activității sociale a omului. Din clasificările mai cunoscute trebuie menționată aceea a psihologului C. G. Jung, care a remarcat două tipuri de bază: introvertit, adică omul care își îndreaptă întreaga sa energie, oarecum spre interior, și extravertit, care

își orientează activitatea spre mediul înconjurător, spre exterior. Această clasificare a fost dezvoltată de către Jung, care în fiecare din aceste categorii a distins patru subtipuri, și anume: gînditor, afectiv, intuitiv și senzual. Inspirîndu-se după aceste clasificări și după altele asemănătoare, create de către alți psihologi și psihiatrii, cercetătorii care se ocupă de psihometrie au stabilit caracteristicile personalității, s-au străduit să le măsoare și pe această bază să distingă tipuri comparabile care se deosebesc după combinațiile de trăsături ale căror diferențe s-ar putea măsura cu ajutorul unor scale special construite. Am amintit despre aceste încercări cînd am vorbit despre elementele psihogene ale personalității. Cu ajutorul lor s-au putut distinge tipurile de personalitate și defini cantitativ diferențele dintre ele. Cu toate acestea, încercările respective se află încă în stadiul de cercetare și experimentare.

Clasificările sociologice nu sînt mai avansate și nici n-au ieșit măcar din stadiul încercărilor strict calitative. În literatura poloneză, o încercare de clasificare a tipurilor de personalitate a dat-o Florian Znaniecki, în cartea deja citată, *Ludzie teraźniejsi a cywilizacja przyszłosci (Oamenii de azi și civilizația viitorului)*. Conform acestei teorii, tipurile sociale ale personalității se formează sub influența rolurilor sociale, care sînt cerute în mediile sociale, în cadrul cărora se desfășoară socializarea și care dezvoltă de asemenea, anumite tendințe de creare a personalității. În terminologia noastră am spune că împreună cu aceste roluri se impun anumite idealuri culturale ale personalității, pe care individul respectiv le acceptă ca unice. Această influență a mediilor formează „tipuri biografice" de oameni, adică tipuri de personalitate. Znaniecki consideră că trei tipuri de medii sociale au o influență decisivă asupra formării tipurilor de personalitate: mediile educative, mai ales școala. Influența îndelungată a școlii creează tipul *omului bine crescut*, care în decursul multor ani petrecuți în școală s-a obișnuit să urmărească în permanență o apreciere pozitivă, deci și în viață se va strădui întotdeauna să obțină, prin comportarea sa, o apreciere pozitivă. Influența loturilor de muncă ca gospodăriile țărănești, atelierele meșteșugărești, fabrica și altele asemănătoare creează tipul *omului muncii*. În sfîrșit, cercurile de

distracții, grupurile de camarazi din familiile care, fiind suficient de bogate nu-și trimit copii la școală, ci le asigură învățătura acasă, și care rămîn sub influența cercurilor camarazilor lor cu care se distrează creează tipul *omului de distracție*. Sub influența lor — de pildă, oamenii de distracție, din familii de aristocrați englezi — s-a format noțiunea de sport, ca divertisment și competiție pentru distracție, ei au introdus noțiunea de *fair play* în politică și război în accepțiunea unui amuzament. Znaniecki distinge, de asemenea, al patrulea tip, pe care îl numește tipul oamenilor originali, incluzînd aici oamenii care nu intră în nici una din categoriile menționate mai sus, oameni care nu se subordonează presiunii cercurilor lor, care resping, de asemenea, idealurile personalității și creează altele noi, oameni care introduc inovații în cultură, în modelele de comportare etc.

Clasificarea lui Znaniecki menționată mai sus și prezentată aici foarte pe scurt trezește nenumărate îndoieli din punctul de vedere al conținutului. O prezentăm însă ca un model de elaborare sociologică a tipologiei personalității. Aici ca și în alte încercări sociologice de diferențiere a tipurilor, punctul de plecare îl constituie anumite roluri sociale și idealuri culturale ale personalității care sînt interiorizate. Tipologiile constituționaliste (de exemplu Kretschmer) au căutat tipuri de înzestrare anatomică și fiziologică, considerînd că ele constituie, de asemenea, baza modalităților permanente de comportare. Tipologiile psihologice (Spranger, Jung) au căutat structuri psihice ca baze ale unor asemenea permanențe ale comportării. Tipologiile sociologice caută baze ale diferențierii personalităților în structura grupurilor sociale în cadrul cărora se desfășoară socializarea. Să mai adăugăm faptul că problemele tipurilor de personalități sînt, încă, în continuare nerezolvate[21].

[21] Din imensa literatură consacrată problemelor personalității, o bună trecere în revistă a situației actuale a încercărilor o realizează Gardner Lindzey și Calvin S. Hall, *Theories of Personality*, New York, 1965. Vezi, de asemenea, Janusz Reykowski, *Problemy osobowości i motywacji w psychologii amerykanskiej* (Problemele personalității și motivarea în psihologia americană), Warszawa, 1964.

Mulți psihologi și sociologi și-au pus întrebarea dacă se pot distinge anumite tipuri de personalități, care ar fi reprezentative sau fundamentale pentru culturile și societățile naționale. Nu este vorba aici de idealul cultural al personalității dezvoltat în cadrul poporului respectiv, ci de tipul de personalitate constatat empiric, dominant sau reprezentativ și care apare într-adevăr în cadrul națiunii. Literatura și observația curentă au creat o asemenea imagine despre diferitele popoare, de exemplu, că englezii sînt flegmatici, italienii guralivi și zgomotoși, francezii inteligenți și rafinați din punct de vedere cultural etc. A. Kardiner și alți psihologi și antropologi americani au încercat să abordeze această problemă din punct de vedere științific[22], creînd teoria așa-numitei *personalități de bază (basic personality)*, care reprezintă un ansamblu de caracteristici ale personalității comune tuturor membrilor societății respective, și care nu apar și la alte societăți. O asemenea stabilire a trăsăturilor caracteristice pentru diferitele grupuri culturale poate avea unele șanse de succes în cercetările societăților primare, care trăiesc în grupuri relativ izolate și care au în mod cert culturi diferite. Este destul de greu să se stabilească acest lucru în rîndul popoarelor care trăiesc în cadrul civilizației industriale contemporane, bazată pe o cantitate uriașă de contacte directe între popoare. Cu toate aceste greutăți, antropologii și psihologii au încercat și încearcă, în continuare, să găsească metode de definire a „caracterului național" al diferitelor popoare ca bază pentru prevederea reacțiilor acestor popoare a membrilor acestora la diferitele situații, aceste cercetări nefiind indiferente sociologiei.

Cum se poate înțelege termenul „personalitate reprezentativă" pentru un anumit popor? 1) Ca personalitate care apare cel mai frecvent, care în cazul întocmirii unei statistici ar fi cea mai numeroasă. 2) Ansamblul de caracteristici ale personalității comune pentru o mare cantitate de indivizi aparținînd poporului respectiv, de pildă, anumite atitudini care predomină ca patriotismul, un anumit ideal cultural comun și acceptat de

[22] A. Kardiner, *The Psychological Frontiers of Society*, New York, 1945.

către majoritatea acestui popor etc. 3) În sfîrșit, prin personalitate reprezentativă se înțelege cîteodată acel tip care exprimă cel mai bine valorile esențiale ale culturii respective. De exemplu: pentru Polonia secolului al XIX-lea o asemenea personalitate reprezentativă în această accepțiune ar fi fost tipul polonezului catolic care să întrupeze patriotismul național și atașamentul față de credință.

Trebuie subliniat că literatura consacrată cercetărilor precise asupra „caracterului național" nu a adus încă rezultate decisive și incontestabile[23]. Unele studii, ca de exemplu, studiul lui Ruth Benedict asupra caracterului național japonez, au exercitat o influență considerabilă și au anunțat că această școală antropologică va furniza rezultate importante și pentru sociologie[24]. Dar cercetările efectuate asupra altor popoare realizate de către alți autori, mai ales de cei care foloseau noțiuni din arsenalul psihanalitic s-au lovit de o critică severă. Chiar și trăsăturile personalității de bază ale unui anumit popor stabilite cu o certitudine destul de mare nu pot constitui un fundament pentru anticiparea comportărilor, nu pot, de asemenea ține seamă de diferențierile rezultate din apartenența la diferitele clase sociale și nu au în vedere interesele de clasă variabile care determină comportamentul individului și al grupurilor întregi.

Individul și societatea

Am afirmat, la începutul acestui capitol, că sociologia trebuie să abordeze problemele personalității deoarece viața socială este un ansamblu sau un întreg de fenomene și procese care apar între oameni, deci caracteristicile acestor oameni trebuie să exercite o anumită influență asupra desfășurării acestor fenomene și procese. Am prezentat, de asemenea, exemplul a doi directori de întreprinderi industriale, arătînd că diferen-

[23] Trecerea în revistă a acestor cercetări desfășurate în cadrul diferitelor științe sociale a fost prezentată în *The Annals of the American Academy of Political and Social Sciences* (March, 1967), cu titlul *National Character in the Perspective of the Social Science*, fiind o confirmare convingătoare a acestei teze.

[24] Ruth Benedict, *The Chrysanthemum and the Sword*, Boston, 1946.

țele din cadrul trăsăturilor personalității lor au o influență considerabilă asupra desfășurării funcționării acestor întreprinderi. Acum, cînd am făcut deja o trecere în revistă a problemelor legate de noțiunea de personalitate, să încercăm să arătăm care este importanța acestei noțiuni pentru soluționarea problemelor concrete, empirice și ce concluzii rezultă de aici pentru teoria generală despre societate.

Din cele ce am spus pînă acum, în acest capitol, rezultă clar că individul și societatea sînt doi membri dintr-un lanț neîntrerupt al raportului dialectic, al interacțiunilor reciproce. Să luăm, de pildă, la alegere o biografie a unuia din așa-numiții oameni mari: a lui Napoleon Bonaparte. S-a născut într-o familie de avocat corsican sărman. Personalitatea lui a fost o împletire de trăsături biologice moștenite de la strămoși, trăsături psihice de nenumărate ori inventariate în mod amănunțit în multele biografii, iar personalitatea socială a fost formată prin educația obținută în cadrul școlii militare franceze, prin epoca revoluționară, războaiele revoluționare, care i-au dat posibilitatea nu numai să strălucească prin geniul militar, ci și să-și impună voința sa slabului guvern revoluționar, ca pînă la urmă să acapareze puterea în Franța. El a folosit, de asemenea, năzuința maselor populare din întreaga Europă, progresul tehnic și organizatoric descătușat prin sfărîmarea relațiilor feudale din Franța pentru organizarea unei noi armate, elaborarea unei noi doctrine strategice și a unei tactici pe cîmpul de luptă. A fost, deci, un produs al societății corsicane și franceze, eul lui subiectiv s-a format sub influența educației din școala militară, a tradițiilor războinice ale Corsicii și a lecturii literaturii istorice, iar eul reflectat s-a format prin înconjurarea cu subordonați care îl ascultau mai întîi pe tînărul general, iar apoi pe împăratul atotputernic. Așadar, condițiile sociale au creat posibilitatea dezvoltării capacităților lui, i-au dat șansa să-și asume acel ansamblu de roluri sociale care au fost decisive: ofițer, general și comandant al armatei revoluționare, consul și împărat. Pe de altă parte, aceste roluri i-au ușurat exercitarea unei puteri nelimitate și ducerea de războaie, introducerea unei noi împărțiri administrative, a codului lui Napoleon, a noii organizări

a învățămîntului, a noii organizări a armatei, a creării și transformării diferitelor state europene. Tot ceea ce prin exemplul marilor oameni se poate observa în mod deosebit de clar — și anume interacțiunea reciprocă dintre indivizi și societate apare în viața fiecărui om: acesta se naște în anumite condiții date, provenite dintr-o familie care ocupă o poziție într-o anumită clasă sau pătură socială, de pildă, dintr-o familie de nobili, de funcționari, de țărani sau muncitori. Poziția socială și materială a acestei familii, cultura și aspirațiile ei, obiceiurile și modelele respective vor fi transmise individului în procesul socializării și al educației. Odată cu maturizarea va exercita anumite roluri care determină domeniul activității lui vitale. Aceste roluri permit o anumită independență în funcționarea și introducerea inovațiilor care să modifice puțin starea de lucruri moștenită. De exemplu: un tînăr țăran educat într-o familie tradițională, după terminarea școlii, a serviciului militar, eventual al unei școli agricole și după ce are gospodăria sa proprie poate să introducă schimbări, rezultate din cunoștințele lui, cu ajutorul mijloacelor de care dispune în domeniul situației generale a economiei și a legăturilor lui cu piața sau cu organizațiile economice; introduce, de asemenea, anumite schimbări în organizarea gospodăriei, în viața de familie; relațiile lui cu soția vor fi altele decît cele arătate de părinții lui, iar atitudinea individului respectiv față de copii va fi, de asemenea, oarecum alta decît cea existentă în generația anterioară; se va schimba aranjamentul locuinței, va apărea mobilă nouă, se va schimba meniul etc. Toate aceste schimbări pot rezulta din faptul că el va accepta progresul ce se desfășoară în societate, însă cu toate acestea, anumite îmbunătățiri și schimbări sînt în exclusivitate opera lui și rezultă din propria lui inițiativă. Acele schimbări care rezultă din creația lui și din ideile lui personale reprezintă aportul lui la dezvoltarea societății. Unele din ele pot intra în moștenirea culturală a grupului lui sătesc, altele pot rămîne numai în familie. Aportul acestui gospodar de la țară la dezvoltarea socială poate fi mic; rolul lui social nu-i dă posibilități mai mari. Dar alte roluri, de pildă, cel al funcționarului, inginerului, savantului, artistului, conducătorului politic dau deja posibilități mai mari, iar

unele foarte mari în ceea ce privește aportul personal la dezvoltarea societății. Copiii acestor inovatori — la fel ca și copiii oricărui om — se nasc și intră în condiții deja schimbate, considerîndu-le ca date „naturale". Pe de altă parte, există anumite elemente de continuitate pe care nici un inovator sau foarte puțini dintre ei vor avea curajul să le încalce: de exemplu; obiceiurile, valorile morale sau religioase de bază, anumite principii ale relațiilor dintre oameni, de pildă, unele elemente ale relațiilor dintre părinți și copii care s-au menținut aproape neschimbate de-a lungul mileniilor istoriei umane sau tipurile de relații dintre cetățean și puterea politică care se schimbă într-un grad foarte mic. Generalizînd și folosind o metaforă, organismul uman este mai întîi „înghițit" și format de către societate, iar apoi omului îi sînt atribuite rolurile și cadrul, posibilitățile și șansele de exercitare a unei influențe individuale asupra relațiilor sociale, asupra tehnicii producției, asupra modelelor de comportare într-un cuvînt, asupra a ceea ce este „substanța" societății, asupra vieții colective. Societatea „înghite" individul din momentul nașterii, apoi în tot timpul perioadei de socializare și educare individul „înghite", de asemenea, sau își interiorizează societatea, dacă vrem să folosim metafore. Individul trăiește deci în societate, dar societatea trăiește, de asemenea, în indivizi. Individul și societatea sînt două aspecte, două părți ale aceleiași realități.

Nu trebuie însă să uităm că nu numai indivizii sînt elemente componente ale societății, ci și simbolurile, obiectele materiale, mijloacele tehnice (despre care vom vorbi mai tîrziu). Ele sînt folosite de către oameni, activizate, reprezintă materia acțiunii umane, reprezintă centre de concentrare și baze materiale ale grupurilor sociale, ele mențin identitatea lor. Colectivitățile umane durează deci generații de-a rîndul, păstrîndu-și identitatea lor datorită acelor elemente de continuitate, prin schimbarea succesivă a membrilor generațiilor. Noile generații intră în aceste colectivități fie prin naștere, ca în cazul poporului, fie prin alegere liberă, ca în cazul grupurilor cu scop (ca, de pildă, cluburile sportive), sau printr-o recrutare statutară, ca în armată, trec printr-o perioadă de socializare, pentru a deveni membri execută rolurile încredințate în aceste colectivități, trăiesc, acțio-

neează prin activitatea lor, dar întotdeauna există obiectiv, întotdeauna există un anumit număr de membri care realizează „inițierea" și socializarea noilor membri pentru acele roluri a căror executare asigură colectivității existența și dezvoltarea.

După cum au demonstrat cercetările efectuate asupra indivizilor care au crescut într-o izolare totală sau printre animale, nu există individ uman în afara societății, iar organismul omului nu va deveni persoană dacă nu va fi inclus în viața societății și nu-și va asimila această societate și valorile ei culturale. În schimb, fiecare individ este totodată o individualitate irepetabilă, înzestrată întotdeauna cu o multitudine de trăsături proprii numai ei, cu capacități și posibilități potențiale de îmbogățire a vieții întregii societăți. Nu există două personalități umane complet identice, iar dezvoltarea fiecăreia din ele este totodată dezvoltarea societății prin aportul individualității la schimbarea și sporirea patrimoniului cultural.

De aici importanța cercetării personalității umane în cadrul investigațiilor sociologice pentru explicarea anumitor procese de dezvoltare. În același timp, ea este importantă uneori pentru explicarea schimbărilor apărute în sînul claselor sau al păturilor sociale sau pentru cercetarea profesiunilor. De pildă, în cercetările asupra schimbărilor petrecute în rîndul intelectualității poloneze după al doilea război mondial, un lucru important a fost stabilirea domeniului în care au fost acceptate noile idealuri culturale ale personalității în procesul de formare a intelectualității de tip nou sau a intelectualității socialiste. De aceea, unii sociologi au căutat să creeze o anumită tipologie a acestei intelectualități și să cerceteze distribuirea statistică a acestor tipuri în rîndul colectivităților cercetate. În descrierile diferitelor grupuri sociale un lucru important îl constituie stabilirea idealurilor culturale de personalitate care apar în cadrul lor, care sînt diferitele roluri importante pentru existența și dezvoltarea grupului, care modele de comportare sînt apreciate pozitiv și care negativ, care capacități sînt folosite și cum sînt apreciate rolurile creatorilor și inovatorilor. Reprezintă, de asemenea, un lucru important pentru înțelegerea funcționării unei anumite

societăți descrierea procesului de socializare și educare care are loc în cadrul lui.

Grupurile sociale, marile colectivități, societățile, formațiunile social-economice există în mod obiectiv; individul care intră în cadrul lor prin naștere sau prin alegere, nu poate schimba după voia sa sistemul lor de relații, instituțiile lor, baza lor materială și nici sistemele lor culturale. Dar toate aceste elemente ale continuității existenței acestor colectivități sînt experimentate de către indivizi, sînt obiectul acțiunii lor, al sentimentelor lor; indivizii le acordă un anumit sens subiectiv individualizat. De exemplu, asemenea elemente ale continuității poporului polonez, ca emblema de stat, instituțiile de stat literatura și arta, tradițiile populare sînt trăite în mod diferit de către diferiții cetățeni, diferit este, de asemenea, aportul cetățenilor individuali la sporirea acestui patriotism cultural. Pentru a explica deci dezvoltarea națiunii noastre, de pildă, în secolul al XIX-lea, trebuie descrise atitudinile polonezilor față de valorile poporului, trebuie înțelese tendințele și aspirațiile individuale, naționale. Cu toate acestea, unui sociolog îi este greu să refacă aceste atitudini pentru fiecare cetățean în parte. De aceea, el trebuie să creeze o tipologie a acestor individualități, adică trebuie să creeze o tipologie a personalității polonezilor din secolul al XIX-lea, să se străduiască să stabilească numărul diferitelor tipuri de personalitate, să stabilească care este aportul lor la sporirea patriotismului cultural al poporului și în acest fel să explice fenomenul progresului sau al stagnării petrecute.

În fiecare societate apar patru categorii de populație: prima este formată din oamenii de creație, care aduc idei noi, soluții, invenții organizatorice, descoperiri științifice și tehnice, îmbunătățiri practice, oameni care rezolvă problemele sociale și economice și în avantajul altora. Într-un cuvînt, aceasta este o categorie de oameni care îmbogățesc patrimoniul societății, și care o fac să progreseze. Din a doua categorie fac parte oamenii care prin munca lor, activitatea și acțiunile lor vitale nu aduc nimic nou, dar contribuie la menținerea stării atinse, aceștia sînt toți lucrătorii care își îndeplinesc munca într-un mod satisfăcător fără să aducă pagube, oamenii medii, care se mențin la starea de lucruri aflată și care nu schimbă sau nu vor să îmbunătățească sau să perfec-

ționeze nimic. A treia categorie sînt oamenii care prin activitatea lor vitală aduc pagube societății: infractorii, hoții, oamenii care trăiesc din prejudiciile aduse altora, huliganii și „vandalii" care distrug bunurile sociale și particulare, lucrătorii care își exercită în mod defectuos activitatea lor, iar obiectele produse de ei nu pot fi folosite, deci cei care distrug materia primă, oamenii aflați în funcții înalte care emit decizii ce aduc pagube societății etc. În sfîrșit, a patra categorie sînt oamenii care nu se pot întreține singuri și care presupun îngrijire, deci aceștia sînt noii născuți și copiii mici, bolnavii și invalizii incapabili de muncă, bătrînii incapabili de muncă etc. La prima vedere, este un lucru clar că de mărimea fiecăreia din aceste categorii din societatea respectivă depinde dezvoltarea ei și ritmul progresului obținut. Este clar, de asemenea, că apartenența la una din aceste prime trei categorii depinde de trăsăturile individuale ale personalității individului.

Este, deci, un lucru important ca procesul socializării și al educării în fiecare societate să fie în așa fel dirijate încît să dezvolte tipurile de personalitate creatoare, să asigure talentelor și capacităților înnăscute o dezvoltare maximă, să se îngrijească nu numai de cei înzestrați în mod excepțional pentru muzică sau altă creație, dar să se asigure totodată dezvoltarea tuturor capacităților și folosirea lor cît mai bună pentru dezvoltarea societății. Dar acest gen de organizare și educație trebuie să se bazeze pe cercetările asupra tipurilor și caracteristicilor personalității — iar aici vedem importanța socială, practică a acestor cercetări. Deci dacă vrem să dezvoltăm planificat numărul cetățenilor care fac parte din prima categorie menționată mai sus, știința despre educația lor trebuie să găsească un fundament teoretic în teoria personalității.

Problema personalității este extrem de importantă în perioada revoluțiilor, cînd schimbările petrecute în orînduire pot fi consolidate și permanentizate numai prin formarea unei personalități de tip nou. Am citat, mai sus, fragmentul lucrării lui B. Franklin, care prezintă idealul cultural al personalității în perioada apariției capitalismului. El a fost totalmente diferit de idealul cultural al personalității cavalerului feudal. Orînduirea socialistă presupune, de asemenea, că apariția și funcționarea

ei normală va fi posibilă numai dacă în societatea socialistă va domina idealul cultural acceptat și interiorizat al personalității „omului de tip nou" atît de diferit de omul orînduirii capitaliste, la fel cum acela era diferit de lordul feudal. De asemenea, orînduirea socialistă, mai mult decît orînduirile precedente, impune ca acest tip de personalitate să fie educat într-un proces planificat și conștient, nu ca omul din orînduirea capitalistă care s-a format într-un proces spontan de schimbări care au durat cîteva sute de ani. De aici, rolul deosebit de important pe care îl are în societatea noastră problema personalității și mai ales a personalității socialiste. Nu putem să ne imaginăm că instituțiile socialiste pot funcționa corect, dacă în cadrul lor lucrează oameni călăuziți de motivații, aspirații și tendințe caracteristice pentru instituțiile capitaliste. Idealul cultural al personalității orînduirii socialiste presupune o atitudine față de proprietatea socialistă identică cu cea față de proprietatea privată, presupune că individul urmărește bunăstarea proprie prin ridicarea bunăstării întregii societăți, adică prin sporirea proprietății socialiste, că concepțiile lui politice sînt în conformitate cu cerințele ideologiei și ale organizației politice a orînduirii. Deci, construirea societății socialiste constă în dezvoltarea instituțiilor economice, politice și culturale, care întruchipează ideologia socialismului, pe de o parte, iar pe de altă parte, în formarea conștientă a tipurilor de personalitate indispensabile pentru funcționarea judicioasă a acestor instituții.

6

Coeziunea socială

Am mai spus, în capitolele precedente, că lucrul cel mai important în viața socială este ce se petrece între oameni, ceea ce îi leagă în colectivități sudate. Știm că viața socială își are condițiile ei naturale, că aceste procese naturale, care au loc fie în organism, fie în mediul geografic exercită a anumită influență asupra a ceea ce se întîmplă între oameni, că activitatea și relațiile de producție constituie baza vieții acestora, căreia cultura îi dă sens și formă. Știm, de asemenea, că personalitățile umane sînt creatoarele proceselor vitale ale societății. Să facem acum o prezentare a ceea ce îi leagă pe oameni, să ne punem întrebarea cum apar legăturile și dependențele, cum apare sistemul de legături care îi strînge pe oameni într-o colectivitate durabilă. Totalitatea acestor relații, legături și dependențe, care îi leagă pe oameni în colectivități durabile, sociologii o denumesc coeziune socială. Această definiție preliminară este suficientă, deocamdată, pentru determinarea sferei de probleme din capitolul de față (definiția exactă a coeziunii sociale o vom da la sfîrșitul lui).

Aceste probleme sînt deosebit de importante și reprezintă o parte esențială a sociologiei. Secole de-a rîndul reprezentații științelor sociale, din antichitate pînă în secolul al XVII-lea și al XVIII-lea au considerat drept bază a sudurii și a durabilității colectivităților umane

două genuri de organizații și anume: organizația de stat (politică) și organizația bisericească (religioasă). S-a considerat că societatea umană poate avea numai aceste două forme: poate fi o colectivitate organizată politic sau o colectivitate organizată religios. Abia în secolul al XVII-lea și al XVIII-lea filozofii și teoreticienii, care se ocupau de problemele privind statul, dreptul, biserica și, în general, cei care căutau legitățile dezvoltării istorice nu și-au dat seama că există procese spontane, independente față de organizația de stat și față de organizația religioasă care, mai mult, reprezintă o bază naturală pentru ambele tipuri de organizații ce dau naștere la sudura interioară a colectivităților umane, și-au dat seama că alături de stat și biserică, ca două tipuri de organizații formale ale vieții colective, există procese și fenomene care apar în mod spontan, „prin puterea propriei lor naturi", acestea reprezentînd esența existenței colective a omului. Sociologia, ca o știință aparte, a început să se dezvolte tocmai atunci cînd s-a început căutarea legilor care guvernează aceste procese spontane ale vieții colective. Printre aceste chestiuni, problema coeziunii interne a grupurilor, problema menținerii colectivității și a durabilității acesteia ca un întreg, cu toate schimbările petrecute în componența colectivității, a păstrării normelor, a metodelor de conduită, a valorilor culturale etc., capătă un loc de seamă devenind o problemă de bază. În acest capitol ne vom strădui să arătăm din ce elemente se compune coeziunea care menține colectivitatea, cum se formează și cum funcționează ea. Pentru o descriere și mai clară vom extrage diferitele ei elemente componente și le vom analiza ca și cum ar fi în stare de „preparat de laborator" așa cum anatomistul își prepară diferitele țesuturi și organe pentru a le scoate mai bine în evidență alcătuirea. După prezentarea tuturor elementelor vom arăta cum funcționează ele ca un tot unitar.

În psihologia socială ne vom întîlni cu concepții, împărtășite de către unele școli sociologice, potrivit cărora coeziunea socială se reduce la sentimentul „ identificării" individului cu grupul, adică la confundarea aspirațiilor și năzuințelor sale cu aspirațiile și năzuințele celorlalți membri ai grupului. St. Ossowski analizează aceste

diferite interpretări ale „coeziunii sociale"[1], arătînd că „de cele mai multe ori înțelegem această expresie ca un echivalent al vechii expresii franceze: *ésprit de corps*. Aceasta se compune din apartenența conștientă la grup, din tendința de a păstra principalele conformisme ale grupului, cultul valorilor comune, din conștiința intereselor comune, dar și din capacitatea de a pune interesele grupului deasupra intereselor personale, dacă un asemenea conflict va avea loc, sau cel puțin din convingerea că *trebuie* să pună interesele grupului deasupra intereselor sale". Într-o asemenea accepțiune, coeziunea socială va consta în exclusivitate din sentimentul subiectiv al legăturii, compunîndu-se din atitudinile, tendințele și dorințele menționate de către Ossowski. În lucrarea noastră noțiunea de coeziune o vom folosi într-o accepțiune mult mai largă. Considerăm că atitudinile subiective, dorințele, aspirațiile — într-un cuvînt, diferitele elemente ale conștiinței sociale — sînt foarte importante, dar nu singurele. Individul revoltat împotriva grupului, care nu manifestă nici una din aceste atitudini și tendințe despre care am vorbit rămîne cu toate acestea în continuare membrul acestui grup și grupul are posibilitatea să-l silească să respecte normele de conduită obligatorii din cadrul grupului, să-l mențină în componența sa, iar revolta individuală, debarasarea de sentimentul subiectiv al legăturii și identificării nu înseamnă cîtuși de puțin că coeziunea a încetat. De aici tragem concluzia că ceea ce leagă pe indivizi în grupuri, ceea ce reprezintă sudura interioară a grupului, constituie ceva mai mult decît un ansamblu de atitudini. Ce este deci această coeziune?

La această întrebare ne vom strădui să răspundem, analizînd ca pe un „preparat de laborator" elementul de coeziune care unește două grupuri: grupul de studenți, în accepțiunea grupului de la seminarii, care se întîlnește sistematic în fiecare săptămînă la aceleași seminarii sau lucrări, sau analizînd elementele de coeziune care unesc pe locuitorii unui oraș în reconstrucție de pe teritoriile din vest ale Poloniei, în care în anii postbelici s-au întîlnit: populația locală, populația care

[1] Stanislaw Ossowski, O *osobliwościach nauk społecznych* (Despre particularitățile științelor sociale), în Opere, O *Nauce* (Despre știință), t. IV, Warszawa, 1968, p. 153.

a venit aici din diferite părți ale țării și populația reîntoarsă din emigrație de pe diferite meleaguri. Ne vom servi în această analiză de descrierile cuprinse în diferite materiale referitoare la orașe și grupuri concrete. Vom avea în vedere două grupuri, deoarece se va putea urmări și arăta procesul apariției și diferitele elemente ale coeziunii, oarecum în procesul formării, iar cu această ocazie vom putea „să o preparăm" din țesutul viu al întregului.

Nu vom intra în problema genezei coeziunii sociale de orice fel care apare în stadiile îndepărtate ale evoluției speciei umane, odată cu apariția primelor modele sociale de comportare, a primelor tipuri de relații sociale, de pildă, prietenia, tipurile de dependență etc. Acestea sînt probleme foarte importante și foarte interesante, dar în același timp de specialitate, în care se operează cu materiale puține și cu multe ipoteze, iar în lucrarea noastră nu le vom aborda. Studenții de la sociologie se vor întîlni cu ele mai tîrziu, în timpul studiilor.

Contactul spațial

Cum se formează un grup de studenți? Se începe de obicei, cu o adunare informativă, la care profesorul care răspunde de anul respectiv sau un alt reprezentant al cadrelor didactice sau organelor de conducere ale institutului vorbește studenților adunați care au reușit cu bine la examenul de admitere și și-au văzut numele pe lista candidaților admiși, care au citit apoi știrea că adunarea informativă va avea loc în ziua respectivă și într-o sală anume. S-au adunat, deci, în acea sală menționată, unde a avut loc ședința informativă; studenții au fost încunoștiințați despre desfășurarea anului respectiv de studii, aducîndu-li-se la cunoștință programul, explicîndu-li-se cum trebuie să se comporte, cum să se orienteze în activitatea și organizarea institutului. Apoi au fost împărțiți în grupe, folosind diferite metode și criterii de împărțire. După aceea s-a comunicat că primele seminarii și cursuri vor avea loc în ziua cutare și cutare, în sala cutare și cutare. Și, într-adevăr, în ziua menționată și în sala indicată s-au întîlnit 25 sau 30 de tineri, uitîndu-se unul la altul cu curiozitate. Poate, unii

dintre ei s-au mai întîlnit înainte — în școala medie, la examenul de admitere, lîngă afișierele cu rezultatele la examen, la adunarea informativă. Acum însă această întîlnire în sala de seminar are un alt caracter — este începutul unui contact și colaborări permanente și de aceea toți își dau seama că este mai important decît întîlnirile precedente.

În limbajul sociologiei, vom denumi această întîlnire contactul în spațiu sau *contactul spațial*. El constă în aceea că indivizii observă alți oameni, îi localizează în spațiu, devin conștienți de prezența lor în spațiul respectiv. Aceasta este prima etapă, de bază, în apariția coeziunii sociale dintre oameni și totodată etapa de bază în apariția grupului social. Respectiv, în timpul contactului spațial oamenii devin conștienți că în spațiul acesta, în care trăiesc și acționează (în cazul nostru sala de seminar) apare de asemenea un anumit număr de alți oameni, iar prezența lor în acest spațiu are pentru ei o anumită importanță, poate influența asupra activității lor sau a posibilităților de satisfacere a nevoilor.

Însemnătatea contactului spațial ne va apărea în altă lumină cînd vom analiza cel de al doilea exemplu: într-un oraș părăsit și ruinat de pe pămînturile redobîndite, în primăvara și vara anului 1945 și în anii următori, încep să se adune noi colonișți. Dacă răsfoim, de exemplu *Amintirile colonișților*, deseori vom întîlni asemenea formulări: „am venit în oraș... și aici am întîlnit...", urmînd enumerarea persoanelor, care au fost întîlnite aici. Mulți din acești oameni au fost întîlniți în mod direct ca vecini, alții ca tovarăși de muncă în întreprinderile de producție sau în alte instituții, alții pur și simplu pe stradă, în magazine, la ședințe; despre existența altora au aflat din ziare sau anunțuri etc. În această situație, contactul spațial are alt caracter decît întîlnirea din sala de seminar. Aceasta rezultă din aceea că spațiul orașului este un teren al activității mult mai diferențiate a fiecăruia din acești coloniști decît spațiul sălii universitare. Acesta este spațiul de locuit și de muncă, sala de cursuri este numai un spațiu al unui domeniu de activitate foarte limitat. În oraș, contactul spațial nu constă numai în observarea directă și în luarea la cunoștință a prezenței în acest spațiu a oamenilor observați. Aici are loc un contact indirect cu toți locuitorii. Venind

la noul domiciliu, colonistul a știut că va întîlni aici un număr mai mare de locuitori, iar legătura lui cu ei va începe de la contactele directe cu vecinii, colaboratorii etc., va merge pînă la contactele indirecte cu toți locuitorii orașului, a căror prezență îi devine cunoscută, deși nu îi zărește pe toți și nu știe nimic despre ei în mod direct.

Pe baza exemplului acestor două fapte, a întîlnirii în sala de curs, în prima zi de învățămînt, la facultate, și pe baza exemplului întîlnirii coloniștilor, am prezentat prima etapă a formării coeziunii. Generalizînd: contactul spațial este actul observării altui individ, al devenirii conștiente de existența lui în spațiul în care omul își desfășoară activitatea. Componența principală a contactului spațial o constituie conștiința existenței altor oameni în spațiul respectiv și observarea trăsăturilor lor. Observarea poate fi fugitivă, ca de exemplu, oamenii întîlniți pe străzile noului oraș, dar poate fi mai precisă, înregistrîndu-se mai bine trăsăturile oamenilor întîlniți, cum ar fi observarea destul de amănunțită a viitorilor colegi și colege, în sala de curs. Aceste două elemente sînt importante pentru realizarea următoarelor etape de dezvoltare ale coeziunii sociale.

Desigur că nu fiecare contact în spațiu trebuie să ducă la apariția elementelor următoare ale coeziunii. În fiecare zi, în autobuze, tramvaie, pe străzi și în diferite localuri întîlnim zeci sau sute de oameni, zăriți în trecere, de a căror prezență sîntem conștienți chiar foarte puternic, ca în timpul aglomerației din autobuz, sau la rînd la un magazin, dar de care nimic nu ne va uni, în afară de faptul că locuim în același spațiu. Aceste contacte pot duce la apariția așa-numitelor legături ecologice, care rezultă dintr-un raport identic față de acest spațiu sau din dreptul de locuire în cadrul lui, de pildă, locuitorii marilor orașe, care au dreptul să se stabilească în ele, sînt uniți de o asemenea legătură spațială. O vom analiza ceva mai tîrziu.

Contactul și coeziunea psihică

A doua etapă, care poate fi legată în mod direct de contactul în spațiu, o constituie *contactul psihic*. Observația constituie elementul primei întîlniri. Să revenim la

sala în care s-a întîlnit grupul nostru de studenți și să observăm ce se va întîmpla mai departe. Tinerii adunați se observă reciproc, înregistrează înfățișarea exterioară, se prezintă reciproc, întreabă numele și prenumele, încep primele discuții și schimburi de informații despre sine, despre ceea ce-i interesează și încep să caute unele probleme comune.

Lucrurile stau la fel și în orașul nostru de pe pămînturile din vest. Noii coloniști întîlnindu-se cu vecinii în magazine, pe străzi, în instituții se interesează unul de altul, culeg informații reciproce, caută anumite trăsături comune, interese etc. Aceasta este un fapt deosebit de natural *la fel de natural* ca și acela cînd întindem mîna să ridicăm obiectul pe care l-am zărit. Vorbind din nou în limbajul științei noastre, spunem că în acest fel apare al doilea element al coeziunii sociale, cît și a doua etapă în formarea ei — și anume apare contactul psihic, care se poate transforma în coeziune psihică. Ce înseamnă acest lucru?

Observarea unei persoane străine constituie, din punct de vedere psihologic, un proces foarte complicat, de care nu ne vom ocupa aici. Pentru noi este suficient dacă vom spune că observarea unei persoane străine înseamnă înregistrarea caracteristicilor ei, a aspectului ei exterior, a trăsăturilor intelectuale și de caracter, a cunoștințelor pe care le posedă etc. Într-un cuvînt, aici vom înțelege termenul „observație" foarte larg. Deci, pe baza unei asemenea observații efectuăm, de asemenea, o anumită apreciere a persoanei respective, din punctul de vedere al nevoilor celui care observă. De exemplu, un student va căuta pe cineva, care la fel ca și el se interesează de anumite probleme cum ar fi: sportul, politica, bridge-ul, muzica. Altcineva, conștient sau inconștient, va căuta simpatii sau aventuri sentimentale, un altul poate căuta un colocatar etc. Noul colonist, conștient sau inconștient, caută vecini buni, oameni care îl pot ajuta în greutățile lui, funcționari potriviți din instituțiile care se ocupă de coloniști, oameni care îl pot ajuta în a-și găsi de lucru, școli și învățători. Deci fiecare dintre acești studenți și coloniști observînd oamenii, se interesează de ei din punctul de vedere al diferitelor lui nevoi, făcînd aceasta conștient sau inconștient. Pentru dezvoltarea coeziunii sociale, aceste preo-

cupări sînt un element esențial. Pe noi ne interesează, aici, acel gen de preocupări manifestate față de celălalt individ care apar atunci cînd individul A constată că individul B posedă trăsăturile care îi pot fi de folos în satisfacerea unor nevoi de-ale lui, indiferent dacă acestea sînt nevoi economice, emoționale, sociale sau de altă natură. Această preocupare poate fi unilaterală, dar în dezvoltarea legăturii, deosebit de important este interesul manifestat reciproc, care constă în aceea că individul B devine conștient de faptul că este obiectul preocupărilor individului A, considerîndu-le ca permise și demne de a fi luate în seamă, manifestîndu-și și el dorința de a se interesa de individul A, deoarece anumite trăsături ale lui A pot satisface, de asemenea, nevoile lui. De exemplu, studentul A se interesează că studentul B este preocupat de aceeași problemă, iar studentul B se folosește de ocazia pentru discuție și apare o preocupare reciprocă. Colonistul A întîlnește pe funcționarul B de la secția de angajări, care caută oameni pentru lucru și ambii se interesează reciproc unul de celălalt. Interesul reciproc dă naștere la *contactul psihic*, care reprezintă al doilea component de bază, elementar, al coeziunii sociale.

Contactul psihic poate fi direct sau indirect. Direct, în cazul contactului dintre studenții care se întîlnesc în sala de curs, indirect, cînd colonistul citește un anunț referitor la căutarea de lucrători și își prezintă în scris cererea. Atunci, antreprenorul sau conducerea întreprinderii, se interesează de el numai din punctul de vedere al utilității lui profesionale, fără să stabilească, un contact personal, direct. Dar există o preocupare reciprocă, care apare pe baza unui contact anterior, în spațiu. Contactul psihic poate să se transforme în *legătură psihică*, cînd interesul reciproc duce la apariția premiselor unei simpatii reciproce, unei colegialități, atașament sentimental etc. Legătura psihică este un factor foarte important în procesul apariției coeziunii sociale, dar în lucrarea noastră nu vom merge pe urmele școlilor psihologice din sociologie, care consideră că legătura psihică este un factor decisiv. Poate exista o coeziune socială puternică în grupurile în care nu există nici o altă legătură psihică în afara urii reciproce a tuturor membrilor. Trebuie deci să căutăm alte elemente ale coeziunii.

Contactul social

Procesul care merge de la contactul în spațiu pînă la contactul psihic și apariția asociațiilor bazate pe legături psihice se poate desfășura foarte repede. În cazul grupului de studenți, ambele aceste procese pot, și de obicei se fac, în timpul primei adunări sau în timpul următoarelor zile care urmează după ea. Aici factorul determinant este timpul necesar pentru cunoașterea trăsăturilor noilor colegi, cît și ritmul în care se obțin informațiile despre ei. Descoperirea acestor trăsături, adică domeniul cunoștințelor, inteligenței, atitudinilor și convingerilor, care pot trezi interesul altora, are loc în grupul de studenți în timpul primelor cursuri comune. Pentru apariția coeziunii între noii colonișți, acest proces poate dura mai mult. Simultan, aproape apar primele *contacte sociale*, care sînt elementul următor al coeziunii.

Ce se întîmplă în grupa noastră de seminarii? La început, cînd ea a fost „înființată" printr-o decizie a unui reprezentant al institutului, acest colectiv de treizeci de persoane reprezintă un ansamblu statistic. Ce se întîmplă cu el după contactele în spațiu și după contactele psihice? Cum se transformă acest ansamblu în grup, în accepțiunea sociologică a acestui cuvînt?

Contactele sociale rezultă pe baza contactelor psihice, care constau în efectuarea unei anumite activități în legătură cu un anumit obiect pe care îl posedă individul B și care este de asemenea folositor și individului A. De pildă, la seminar cineva a uitat să aducă hîrtie sau nu are cu ce să scrie și îl roagă pe un coleg să-i împrumute obiectul care îi lipsește. Un student îl roagă pe altul să-l informeze despre un seminar. Colonistul din oraș îl roagă pe vecin să-i acorde un mic ajutor, să-i împrumute un anumit obiect, să-i dea o indicație. Acestea sînt exemple elementare de contacte sociale. Acum avem deja elemente noi: acestea sînt contacte în care apare deja o anumită valoare nouă, un obiect, o acțiune, care stă la baza acestui contact. Generalizînd, putem afirma că contactele sociale sînt anumite sisteme, compuse cel puțin din două persoane și dintr-o anumită valoare, care constituie obiectul acestor contacte, cît și din anumite acțiuni referitoare la

această valoare. În contactul psihic nu există încă acest element al acțiunii. El apare de-abia în contactul social, Cumpărarea unui ziar la un chioșc constituie deja, un contact social, împrumutarea unui creion, rugămintea de a se indica o adresă într-un oraș nou sau într-o clădire nouă, rugămintea de a se repeta o frază neînțeleasă în timpul unui curs — iată exemple de contacte sociale simple.

Contactele apar nu numai în stadiile inițiale ale apariției coeziunii în cadrul unui grup, nu numai în timpul primelor întîlniri ale grupului de studenți, ci sînt un element permanent al vieții colective Ele sînt deja anumite sisteme care reprezintă obiectul cercetărilor sociologului, putînd fi descrise și clasificate. Felurile de contacte sociale caracterizează deja grupul într-un mod esențial. Să reținem această afirmație, deoarece vom reveni la ea cînd vom analiza diferitele tipuri de grupuri.

Cum pot fi clasificate contactele? Ele pot fi trecătoare sau durabile. De exemplu, colonistul poate să întrebe de o adresă pe un locuitor al orașului întîlnit și să nu-l mai întîlnească apoi niciodată. Acesta este un contact trecător. Dar poate să cumpere în fiecare zi ziarul de la același chioșc, poate să întîlnească în tramvai același conductor, iar acestea vor fi deja contacte durabile; studenții care întîlnesc la cursuri și seminarii aceleași cadre didactice, văzînd frecvent colegii și făcîndu-și reciproc diferite servicii — acestea sînt deja contacte durabile.

Contactele pot fi particulare și publice. De pildă un milițian, care arată unui nou cetățean al orașului cum să se deplaseze pe străzi, încasatorul de la electricitate care vine după plata curentului electric, reprezentantul sfatului popular, care vine la un locuitor în probleme de gospodărie comunală, studentul care depune o cerere la decanat secretarei — iată exemple de contacte publice. Obiectul acestor contacte îl poate constitui o valoare anumită, poate fi un anumit lucru ori o activitate reglementată de prescripții și care reprezintă o chestiune de interes public. Sînt contacte particulare: rugămintea de a i se împrumuta cîțiva zloți, cumpărarea ziarelor, cererea unei informații etc.

Din punct de vedere sociologic, cele mai importante sînt contactele personale și materiale. În primele, obiec-

tul contactului reprezintă anumite trăsături sau probleme referitoare la persoana cu care are loc contactul. De exemplu, vizitarea unui bolnav, întîlnirea îndăgostiților, întîlnirea pentru meditarea unui coleg sau ajutarea lui la scrierea unui referat — iată exemple de contacte personale. Obiectul interesării și obiectul acțiunii în timpul contactului îl constituie trăsăturile și problemele personale ale ambilor parteneri. În sens figurativ, am spune că acesta este un contact „uman". În schimb, contactele materiale sînt cele de genul cumpărării unei mărfi dintr-un magazin, plătirea impozitului la oficiu, cumpărarea unui bilet de cinema etc., deci toate acele acțiuni care nu sînt însoțite de un interes față de personalitatea omului, ci față de un obiect sau un serviciu pe care omul îl poate efectua. Deci, într-un mare oraș un conductor de tramvai, întîlnindu-se în fiecare zi cu sute sau chiar cu mii de persoane în timpul serviciului său, poate fi complet singur, deoarece nici unul din acești oameni nu se interesează de el și de problemele lui. Lipsa contactelor personale constituie baza însingurării.

În sfîrșit, contactele pot fi indirecte și directe. Un exemplu de contact indirect este ascultarea unui curs la televiziune, schimbul de corespondență, citirea cuvîntării cuiva în presă; contactul direct — întîlnirea față în față.

Contactele sociale pot fi materiale durabile (de pildă, cumpărarea ziarelor în permanență la același chioșc), personale durabile și trecătoare. Fiecare din noi poate face cu ușurință o asemenea clasificare, analizînd contactele proprii și divizîndu-le în personale, particulare etc.[2]

Contactele sociale sînt deja un element esențial al coeziunii sociale. Contactul în spațiu și contactul psihic sînt de-abia condițiile apariției contactelor sociale, iar caracterul lor nu are o importanță mai mare pentru caracterul coeziunii care apare. Contactele sociale determină deja caracterul coeziunii, influențează asupra a ceea ce îi leagă pe oameni. Am amintit pînă acum despre faptul că lipsa contactelor personale durabile reprezintă esența izolării sociale, adică a însingurării care, la rîndul

[2] Clasificarea și descrierea importanței contactelor sociale în viața socială a fost prezentată de Florian Znaniecki, *Socjologia wychowania* (Sociologia educației) t. I, 1928.

ei, trebuie să ducă la zdruncinarea echilibrului psihic al individului. Așa-numitele societăți cu caracter de masă, adică societăți apărute pe baza dominării în cadrul contactelor sociale a mijloacelor de comunicare de masă, se caracterizează prin superioritatea contactelor materiale indirecte asupra contactelor personale, lucru care are consecințe importante în comportarea membrilor acestei societăți.

Interacțiunea reciprocă

Să ne reîntoarcem acum din nou la grupul nostru de studenți, ca să vedem ce se întîmplă în cadrul acestuia mai departe. S-a făcut cunoștință, membrii grupului se cunosc acum reciproc, au deja un anumit bagaj de informații unul despre altul, se întîlnesc nu numai în sala de seminar, dar și la alte cursuri, la cantină, la bibliotecă, se salută, își fac unii altora mici servicii, se vizitează, discută și conversează între ei. În timpul acestor activități apare un nou fenomen: studenții încep să se convingă reciproc, să-și influențeze reciproc părerile, să-și dea sfaturi, apar contradicțiile, unii prezintă anumite propuneri referitoare la unele activități, alții se opun, cineva se supără pe altcineva și îi adresează cuvinte jignitoare etc. Fenomene asemănătoare apar, de asemenea, și în viața coloniștilor din noul oraș și anume, în întreprinderea de producție, în blocurile de locuințe, în timpul întîlnirilor de la cafenea, cluburi sau restaurante încep să se influențeze reciproc asupra părerilor lor și asupra comportării, să se dea sugestii, să se rezolve în comun anumite probleme vitale. Folosind un limbaj curent, putem spune că atît studenții, cît și locuitorii noului oraș încep să exercite o influență reciprocă în comportare, în atitudine, în îndeplinirea sarcinilor, în soluționarea problemelor vitale. Aceasta este ceva nou și ceva mai mult decît ceea ce apăruse în contactele sociale. Acolo am avut de a face cu doi parteneri, care se întîlneau pe baza unor preocupări comune față de un oarecare obiect sau activitate. Acum observăm că contactele sociale devin la rîndul lor baza apariției unui nou element în procesul de formare a coeziunii, element care constituie deja un factor de exercitare a influenței reciproce

a membrilor unul asupra altuia. În limbajul sociologic vom denumi acest element interacțiunea reciprocă.

Factorul acesta reprezintă o înfăptuire sistematică permanentă a acțiunilor îndreptate spre producerea la partener a unei anumite reacții, iar această reacție la rîndul ei va provoca noi acțiuni din partea primului individ. Schematic: A influențează pe B, pentru a-i produce reacții, iar apoi această reacție provoacă noi acțiuni ale lui A. Interacțiunea reciprocă este deci numai un anumit sistem de funcții, care urmăresc modificarea funcțiilor sau ale comportărilor altui individ sau grup. Interacțiunea reciprocă reprezintă adevăratul conținut al vieții grupului, cu alte cuvinte, interacțiunile reciproce constituie componența esențială a tuturor fenomenelor care apar în grup, a tuturor proceselor în care sînt implicați membrii grupului. Prin interacțiune reciprocă se realizează procesele adaptării individului la grup, procesele de colaborare și conflictuale, subordonarea și dominarea unui individ asupra celuilalt. De aceea, unii sociologi au emis teoria că întreaga viață socială poate fi redusă la interacțiuni reciproce, în sensul că colectivitățile sociale sînt numai „cristalizări" ale interacțiunilor reciproce, adică moduri sistematizate și ierarhizate ale raporturilor de interacționare reciprocă a oamenilor. O asemenea teorie a fost prezentată la începutul secolului nostru de către G. Simmel, iar apoi a fost preluată de către unele școli de sociologie americană, mai ales în domeniul teoriei grupurilor mici. „Interacțiunea reciprocă dintre ego și alter ego reprezintă forma cea mai elementară a sistemului social" — au scris Talcott Parsons și Edward A. Shils — „iar caracteristicile acestei interacțiuni reciproce apar în forme mult mai complexe în cadrul tuturor sistemelor sociale".

De aici au și rezultat încercările de efectuare a unei clasificări a genurilor de interacțiuni reciproce, pentru ca pe baza acestei clasificări să se poată stabili, de asemenea, caracterul coeziunii și al relațiilor care apar în grupul social. La prima vedere este firesc că dacă într-un grup oarecare predomină interacțiunile reciproce antagoniste, atunci ea are în întregul ei alt „caracter" decît grupul, în care predomină interacțiunile reciproce rezultate din simpatie.

Să încercăm să dăm ca exemplu interacțiunile reciproce posibile în grupul care are de rezolvat o anumită problemă. Să ne imaginăm că grupul de studenți care se formează trebuie să rezolve anumite probleme organizatorice, de exemplu să stabilească dacă grupul va strînge o cotizație permanentă și pentru ce o va destina. În jurul mesei au luat loc cîțiva studenți și studente, președintele deschide ședința și prezintă problema care trebuie rezolvată în timpul discuției comune pentru a se obține o hotărîre comună. Toate interacțiunile reciproce care vor apărea între participanții la această ședință, le vom clasifica folosind schema de categorii elaborată de către R. F. Bales[3]. Interacțiunile reciproce în acest grup se concentrează în jurul următoarelor probleme: orientarea în problemă, adică obținerea de informații referitoare la faptul dacă aceste cotizații sînt necesare și pentru ce; aprecierea măsurii de strîngere a cotizațiilor și oportunității lor; convingerea ori influențarea reciprocă în formarea părerilor pro și contra; formularea hotărîrii; punerea de acord a divergențelor și lichidarea tensiunii care a apărut în timpul discuției; stabilirea unui punct de vedere comun pentru formularea unei hotărîri. Toate manifestările care apar în timpul discuției, Bales le-a împărțit în douăsprezece categorii: 1) întrebări pentru informare și orientare; 2) întrebări pentru formarea unei păreri și a unei aprecieri, exprimarea opiniilor și aprecierilor, analiza posibilităților; 3) întrebări cu privire la eventuale sugestii, întrebări adresate conducerii, întrebări despre posibilitățile de rezolvare a problemei. Acestea sînt manifestări instrumentale, constînd în adresarea unor întrebări în scopul de a pregăti hotărîrea; 4) răspunsul la întrebări, informații; 5) exprimarea opiniilor, emiterea de aprecieri, exprimarea dorințelor; 6) prezentarea de sugestii și desfășurarea acțiunii; 7) exprimarea solidarității, susținerea altora, sublinierea aspectelor pozitive ale propunerilor lor, întrajutorare; 8) lichidarea încordărilor, glume, exprimarea de mulțumiri, atitudini conciliante; 9) exprimarea acordului, manifestarea unei

[3] Robert F. Bales, *Somme Uniformities of Behavior in Small Social Systems*. Retipărire în Paul F. Lazarsfeld și M. Rosenberg (ed.), *The Language of Social Research*, Glencoe, 1955. Bales și-a prezentat metoda în *Interaction Process Analysis*, Cambridge, Mass., 1950.

acceptări pasive; aceste trei genuri de comportări indică atitudinile sociale și emoționale, care integrează în mod pozitiv; 10) exprimarea dezacordului, exprimarea respingerii pasive, ridicarea de obiecții formale, neexprimarea acordului; 11) crearea unor încordări, retragerea; 12) exprimarea antagonismului, subestimarea altora, sublinierea importanței sale. Acestea sînt comportări social-emoționale, care integrează negativ. Folosind aceste categorii am putea clasifica interacțiunile reciproce dintre membrii grupului întrunit pentru dezbatere. Să stabilim cum a reacționat cineva la alocuțiunea altuia. Putem înfățișa sub forma unui tabel sau diagrame caracterul acestui grup. Metoda elaborată de către Bales servește tocmai pentru întocmirea caracterizării grupului, cu ajutorul observării interacțiunilor reciproce ale membrilor, transpunerea comportărilor observate pe o coală de hîrtie specială, care permite să fie prelucrate în continuare. Aceasta este deja o problemă din domeniul metodei de cercetare, iar noi aici ne vom limita la indicarea acelui sistem de categorii care permite clasificarea interacțiunilor reciproce. Interacțiunile sînt deci sisteme de acțiune a doi sau mai mulți parteneri care se determină reciproc. În consecință, trebuie să privim mai îndeaproape la acțiunile sociale înseși. S-ar părea că există variante inepuizabile ale diferitelor comportări, încît efectuarea unei sistematizări ar fi imposibilă. Aceasta este numai o iluzie. S-a dovedit însă că acțiunile unui ansamblu de persoane care rezolvă o anumită problemă comună sînt epuizate de cele douăsprezece posibilități mai sus menționate. Dealtfel, am putea fi tentați să facem o altă grupare decît cea făcută de Bales. Am prezentat clasificarea efectuată de el ca una din cele posibile.

Ce concluzie tragem de aici? Aceea că interacțiunile reciproce se desfășoară după anumite modele fixate, că, individul, dacă vrea să se înțeleagă cu altcineva, să-l convingă, într-un cuvînt să exercite o influență asupra lui, trebuie să se comporte după un anumit *model*, adică să se comporte într-un mod inteligibil pentru alții, potrivit unor forme acceptate de ei, care se încadrează în cadrul obiceiurilor etc. Grupul nostru de studenți, discutînd la ședință, se comportă în conformitate cu ceea ce participanții la ea au învățat în timpul ședințelor din școala medie, în conformitate cu ceea ce

știu despre obiceiurile studențești, dar în afară de aceasta, fiecare grup își formează, de asemenea, modelele proprii de conduită, metodele de exprimare, introduce anumite formule înțelese doar de grup. Într-un cuvînt, grupul nostru de studenți acceptă anumite modele de interacțiune reciprocă, dar aceste modele se permanentizează și devin un nou element al coeziunii sale.

Modelele acceptate în grupul de studenți pot fi relativ ușor descrise și acest lucru poate fi efectuat în timpul seminariilor. Modelele acceptate de către coloniștii din oraș sînt mult mai complicate. În grupul de studenți interacțiunile reciproce sînt de cele mai multe ori directe, se formează în timpul contactelor directe. În noul oraș, locuitorii influențează unul asupra altuia, în mare parte, indirect. Ei sînt implicați în sisteme complicate de acțiuni politice, economice. De exemplu, noii coloniști, chiar fără să știe, interacționează asupra instituțiilor de aprovizionare a orașelor cu alimente, asupra oficiilor de locuințe, asupra întreprinderilor de construcții, asupra altor instanțe ale sfatului popular și asupra organelor superioare de partid. Toate aceste instituții interacționează, de asemenea, asupra lor prin diferitele realizări ale lor, de exemplu, limitarea vînzării anumitor mărfuri în anumite zile. Trebuie deci să se deosebească interacțiunile reciproce, care rezultă dintr-o măsură intenționată, subiectivă a lui A, care acționează asupra lui B, de interacțiunile reciproce, rezultate din participarea comună la sisteme foarte complicate (de pildă, economice), unde A nu are intenții subiective care să se refere la B, ci sînt uniți printr-o rețea de dependențe obiective încît fiecare acțiune a lui A provoacă o reacție a lui B, dar fără conștiința subiectivă a interacțiunii reciproce ale oamenilor unul asupra altuia în timpul producției, sînt raporturi independente de intențiile subiective.

Analizînd coeziunea socială, în grupul de studenți, întîlnim numai forme simple, de cele mai multe ori directe, ale interacțiunilor reciproce, dar coeziunea socială în grupurile mari (popor, stat) cuprinde mai ales interacțiuni reciproce indirecte. De aceea, această coeziune trebuie să fie puternic instituționalizată, adică mai mult formalizată decît cea din grupul de studenți.

Așadar, modelele durabile de interacțiuni reciproce

reprezintă un nou element al coeziunii care unește pe membrii grupului. În capitolul despre cultură am vorbit deja despre modelele culturale de comportare, definindu-le ca scheme de comportare folosite inconștient sau conștient în anumite situații sociale. Trebuie să analizăm acum această problemă mai îndeaproape. Vorbind înainte despre comportare, am avut în vedere toate reacțiile omului la situațiile exterioare ale mediului și la stimulenții interni (trăirile organismului ori trăirile psihice). Unele din ele sînt instinctive, provocate de către mecanismele fiziologice; aceste comportări nu ne vor interesa aici. Dintre comportările omului ne vom ocupa numai de comportările sociale, adică de comportările care sînt acțiuni ce urmăresc să exercite o influență asupra comportării altui om. Deci, comportarea în fața unei situații „materiale", adică exercitarea influenței asupra materiei, transformarea ei (tăierea unui copac, prelucrarea metalului etc.) nu este o acțiune socială, ci o acțiune tehnică care se desfășoară, de asemenea, după o tehnologie creată social, dar nu urmărește în mod direct să modifice acțiunile altui om. Cu o asemenea definiție se pot distinge din bogăția imensă de comportări umane comportările care ne intresează pe noi mai îndeaproape, adică acțiunile sociale, deoarece ele sînt elemente ale interacțiunilor reciproce, și totodată elemente ale vieții sociale. Vorbind metaforic, sînt factori „viabili" ai grupului. Colectivitățile sociale trăiesc, există, se dezvoltă sau se descompun prin activitatea membrilor lor.

În viața de zi cu zi, acțiunile sociale sînt ceva atît de natural și de evident încît nu li se acordă o atenție prea mare. Cu toate acestea, o analiză mai amănunțită descoperă că acestea sînt sisteme foarte complicate. Să luăm, de exemplu, ca bază a analizelor noastre acest fapt foarte simplu: studentul *A* îl roagă pe studentul *B* să-i împrumute 25 de bani pentru a cumpăra un bilet de tramvai. Căci s-au urcat împreună în tramvai și *A* a observat că a uitat acasă portmoneul. Dacă faptul se întîmplă în ziua inaugurării anului universitar și se cunosc de-abia de o zi, *A* va spune, probabil: „colegule, fii te rog atît de amabil și împrumută-mi 25 de bani, am uitat portmoneul, și ți-i voi înapoia mîine", sau ceva asemănător. Dacă aceasta se va întîmpla mult mai tîrziu, cînd *A* și *B* se vor fi împrietenit deja, *A* probabil că va spue: „dă-mi și

mie, bătrîne, niște parale pentru bilet", sau ceva asemănător. Analiza[4] acestui fapt simplu arată:

A este *subiectul* care acționează. *Obiectul* acțiunii sale este *B*. Intenția lui *A* este provocarea unei reacții dorite din partea lui *B*. Se folosește deci de anumite *instrumente* de acțiune — vorbe, gesturi, mimică, atitudinea corpului. De aceste instrumente se servește după o anumită *metodă* de acțiune. Am văzut că în cele două cazuri metodele au fost diferite. În primul a fost o rugăminte amabilă, în al doilea, o cerere caracteristică în relațiile de prietenie. În primul, a fost un apel la amabilitatea colegului, în al doilea, cererea îndeplinirii unei îndatoriri prietenești. În sfîrșit *rezultatul* acțiunii este ultimul element al acestui sistem: *B* scoate din buzunarul său 25 de bani și îi dă lui *A*. Rezultatul acțiunii este întotdeauna o anumită modificare în acțiunile obiectului, sau cel puțin o modificare în atitudinea lui, respectiv în intențiile lui, sau în acțiunea lui potențială. *B* poate să nu aibă banii ceruți și atunci răspunsul lui va fi sau exprimarea regretului că nu poate să-l ajute pe coleg, sau un refuz nepoliticos. Rezultatul acțiunii este întotdeauna *reacția socială* a obiectului acțiunii.

Fiecare acțiune socială este deci un sistem închis, compus din elementele mai sus menționate. În acest sistem, însă, rolul esențial îl joacă *metoda de acțiune*. La prima vedere se pare că posibilitățile de folosire a diferite metode de acțiune depind de libera voință a celui care acționează, ele fiind nelimitate. Cu toate acestea însă, analiza ne arată că metodele de acțiune sînt componenta cea mai durabilă și mai puțin schimbătoare a vieții sociale și, de aceea, în analiza acțiunilor sociale, analiza metodelor este deosebit de importantă. Oare, într-adevăr, metodele de acțiune socială sînt atît de puțin schimbătoare? Dacă *A* vrea să obțină un anumit obiect, care este proprietatea lui *B*, ce metode de acțiune are la dispoziție: poate să-l roage, poate să-l cumpere pe bani, poate să-l schimbe cu alt obiect, poate să-l fure, poate să-l oblige cu forța, poate să-l jefuiască folosind amenințarea, poate să-l omoare pe *B* și apoi să ia obiectul, poate

[4] Vom prezenta mai jos, foarte prescurtată, teoria acțiunii sociale construită de către F l o r i a n Z n a n i e c k i în cantea sa intitulată *Social Actions*, Poznan, 1936.

să-l sustragă folosind o înșelătorie, și aici se poate închide lista posibilităților. Majoritatea lor au fost folosite deja în epoca pietrei șlefuite, numai cumpărarea, schimbul sau o formă specială a cadourilor au apărut mai tîrziu.

F. Znaniecki consideră că toate metodele de acțiune socială, pe care putem să le întîlnim în societățile contemporane, provin din două metode de bază: *constrîngerea negativă și convingerea pozitivă*, cu alte cuvinte, din constrîngere și convingere (presuasiune) și încă cu alte cuvinte: ordin și interdicție pe de o parte și convingere pentru executarea de bună voie a unei anumite acțiuni — pe de altă parte. Prima din ele constă, în fond, din represiunea comportărilor prin dezorganizarea sistemului de mijloc, de care dispune omul care acționează; a doua constă în trezirea acțiunii omului prin ajustarea lui în organizarea sistemului său de mijloace pentru realizarea rezultatului dorit. După părerea lui F. Znaniecki toate metodele de acțiune care apar în societate sînt variante sau combinații ale acestor două metode de bază.

Se naște aici întrebarea: în ce fel de situații și pentru ce oamenii aleg una din aceste două metode? De ce, în anumite situații, *A* se hotărăște să roage să i se dea obiectul dorit, și cînd și de ce se hotărăște să-l fure? De ce unele cadre didactice, dorind ca studenții să fie sîrguincioși, recurg în mod exclusiv la amenințări, iar alții se străduiesc să obțină același rezultat prin trezirea interesului?

La fiecare din aceste întrebări fiecare din noi are cîte un răspuns pregătit, bazat pe experiență și pe o gîndire rațională. Va spune, deci, că caracteristicile personalității celui care acționează hotărăsc aici, că trăsăturile obiectului sînt mai importante, deoarece cadrele didactice avînd de a face cu studenți mai puțin capabili și fără nici un fel de preocupări trebuie să recurgă la amenințări și constrîngere. Putem să ne întîlnim, de asemenea, cu diferite teorii psihologice care explică această alegere de metode, fie cu ajutorul așa-numitei teorii a învățării, fie a teoriei motivației etc. La limita dintre etică și alte științe sociale s-au dezvoltat două teorii: teoria egoismului natural al omului, din care rezultă preferința în alegerea metodei constrîngerii și teoria altruismului natural al omului, din care rezultă că omul alege prin natura sa, cînd poate, metodele de convingere pozitivă.

F. Znaniecki prezintă problema altfel. Ambele aceste teorii, a egoismului și altruismului, presupun că faptele, acțiunile sociale sînt o legătură între două personalități și că în alegerea metodelor oamenii se călăuzesc după atitudinea lor unii față de alții. F. Znaniecki consideră însă că această părere este falsă. Alegerea metodelor nu depinde de dependențele dintre oameni, ci de dependențele dintre acțiunile lor, dintre sistemele lor de valori. De aici, alegerea metodelor depinde nu de atitudinea față de obiectul acțiunii, ci de atitudinea față de sistemul lui de valori. Pe baza acestei atitudini față de sistemul de valori apare prejudecata față de obiectul acțiunii și acesta hotărăște în ceea ce privește alegerea metodelor. Prejudecata poate fi pozitivă sau negativă. Prejudecata pozitivă duce la alegerea metodelor de convingere pozitivă, cea negativă la alegerea metodelor constrîngerii negative.

Să încercăm să arătăm acest mecanism psihosocial pe baza unui exemplu. Să ne reamintim primele etape ale apariției coeziunii: contactul în spațiu — *A* și *B* se observă reciproc; apare interesul reciproc. Urmează contactul social pe baza anumitei valori. Cînd are loc contactul social, *A* „pătrunde" oarecum în situația lui *B*, în sistemul lui de valori (adică în situația lui de viață, în obiectele posedate, convingeri, aspirații, speranțe etc.). Și atunci la *A* apare conștient sau inconștient întrebarea: ce va schimba *B* în sistemul meu de valori, în situația mea de viață. Așadar, cînd grupul de studenți se întîlnește la prima ședință și *A* se așază lîngă *B* în aceeași bancă, se prezintă, se cunosc, încep conversația, devenind totodată conștienți că „pătrund" în situațiile lor de viață, adică, într-un proces psihologic complicat, care pe noi nu ne interesează aici, *A* și *B* își răspund la această întrebare: „care vor fi consecințele pentru sistemul meu de valori, dacă acest individ nou cunoscut va pătrunde în el"? În funcție de răpunsul pe care și-l dau, poate să apară la ei o *atiludine preventivă pozitivă*, sau o *atitudine preventivă negativă*. Prima apare atunci cînd *A* observă, și apreciază, că sistemul de valori al lui *B* este identic cu al lui, și că „pătrunderea" lui *B* în situația lui nu îi amenință sistemul. Dacă însă *B* observă și apreciază că sistemul de valori al lui *A* (adică aspirațiile lui, convingerile lui, obiectele lui) reprezintă un pericol, că aceste sisteme sînt divergente, că atingerea și interacțiunea re-

ciprocă, permanentă cu *A* ar duce la dezorganizarea sistemului lui, atunci apare la el atitudinea preventivă negativă. Pe baza acestor prejudicii, pe care le putem numi de asemenea atitudine negativă sau pozitivă, apar preferințele privind alegerea metodelor de influențare reciprocă.

Modelele de acțiune socială

Fiecare acțiune este deci, un sistem de elemente cum ar fi obiectul acțiunii, instrumentele acțiunii, metoda și reacția obiectului. Elementul esențial în acest sistem îl constituie metoda, al doilea element principal constituindu-l instrumentele de acțiune. Interacțiunile reciproce se desfășoară — după cum am spus — după niște modele permanente. Ce sînt aceste modele de acțiune? Le-am definit mai înainte ca anumite scheme, ca anumite acțiuni, care în colectivitatea respectivă sînt deja recunoscute și acceptate, posedă un sens pentru cei care acționează (subiecte și obiecte ale acțiunii), și a căror imitare dă șanse de realizare a rezultatului dorit. Există deci, modele de a îndemna pe oameni să facă ceva: de interdicție, de control, de colaborare, de opunere, de răzvrătire, de combatere, de subordonare etc. Ele sînt produsul culturii diferitelor grupuri și se deosebesc în ceea ce privește importanța acordată instrumentelor acțiunii. Un exemplu simplu: În unele societăți aplecarea capului înseamnă negare. A privi pe cineva în ochi în timpul unei discuții, într-o societate, este expresia unei atitudini prietenești, deschise, iar în altele se consideră drept o jignire.

Modelele de conduită, deci și modelele de acțiune socială sînt o parte a moștenirii culturale a întregii societăți. De aceea, în grupul nostru de studenți, la care revenim în permanență, modelele de acțiune sînt deja aduse din mediile anterioare, în care studenții s-au educat. Dar, după cum vedem, în timpul existenței în colectiv, grupul de studenți își creează, de asemenea, modele proprii referitoare la probleme mai puțin importante din punctul de vedere al problemelor întregii societăți, dar importante din punctul de vedere al vieții grupului de studenți. Acestea vor fi, deci, modele de colaborare, de ajutor în timpul studiului, modele de distracții comune, modele

de întrecere, de dobîndire a prestigiului în grup etc. Va putea oare grupul de studenţi să creeze totuşi un anumit model nou de acţiune, care să aibă şanse să intre în moştenirea culturală a întregii societăţi? Se remarcă, aici, că anumite mode vestimentare studenţeşti, mode de distracţie studenţeşti, de înfăţişare studenţească, care apar în cadrul universităţilor, sînt apoi acceptate pretutindeni. Exemplul îl poate constitui aici un anumit stil de viaţă, care s-a răspîndit în metropolele occidentale şi, de asemenea, în ţările socialiste. Dar, de obicei, modelele de acţiune folosite în grupul de studenţi sînt cópii ale modelelor acceptate, folosite în societate în general, adică în societatea naţională sau statală din care fac parte.

Aceste modele pot fi oare cumva clasificate? Desigur. Încercarea lui Bales, menţionată mai sus, este una din aceste variante. Florian Znaniecki, în cartea amintită, a subliniat că toate modelele de acţiune socială pot fi încadrate în paisprezece categorii. Acesta este o încercare surprinzătoare, deoarece ea se află în contradicţie flagrantă cu simţămîntul comun că multitudinea de posibilităţi de acţiune umană este nelimitată. Care sînt aceste categorii? După cum am mai spus, F. Znaniecki a considerat că toate modelele de acţiune socială sînt variante ale convingerii pozitive sau ale constrîngerii negative. Prima metodă, care constă în aceea că *A* îl convinge pe *B* să execute o anumită acţiune, înseamnă că acţiunile lui *A* şi *B* vor fi „adaptate" oarecum una la cealaltă, că *B* îşi va schimba atitudinile sale sau acţiunile, că se va adapta la ceea ce l-a convins *A*. Cel mai simplu exemplu: asistentul doreşte ca studenţii să scrie acasă o lucrare care să reprezinte un rezumat şi o apreciere a unui articol ales dintr-o publicaţie ştiinţifică. El poate să folosească metoda unei indicaţii categorice, vorbind concis: „pentru data viitoare să faceţi asta şi asta". Reacţia studenţilor poate fi îndeplinirea indicaţiei de bună voie, dacă consideră că darea unor asemenea indicaţii este dreptul şi obligaţia asistentului; îndeplinirea poate să se facă, de asemenea, fără plăcere, după cum o parte din ei pot să nu îndeplinească deloc sarcina, scuzîndu-se cu un pretext oarecare şi căutînd explicaţii sub forma: nu se poate găsi exemplarul revistei respective, am fost bolnav, a trebuit să plec, mama s-a îmbolnăvit sau indi-

ferent ce altă scuză din repertoriul inepuizabil de acest gen, de care fiecare student dispune. Într-un cuvînt, metoda ordinului dă naștere la împotrivire, la opoziție, chiar revoltă, iar ascultarea duce deseori la îndeplinirea sarcinii „fără tragere de inimă". Asistentul poate însă să discute în timpul seminarului problemele care fac obiectul analizei din articolul dat, să-i prezinte diferitele lui aspecte, să intereseze pe studenți asupra posibilităților diferitelor rezolvări, iar apoi să indice articolul și să recomande rezumarea lui, indicînd acele aspecte care sînt deosebit de interesante și asupra cărora merită să se oprească. Atunci, el va realiza adaptarea comportării studenților la indicația sa, executarea de bună voie a sarcinii, desigur cu o singură condiție, ca acești studenți să fie studenți „adevărați", adică tineri care urmăresc să dobîndească cunoștințe și nu trebuie tratați ca niște condamnați la muncă silnică. Pentru că, într-adevăr, condamnații se vor afla cu paznicii în raport de opoziție permanentă și metodele de convingere de bună voie nu au în această situație aplicabilitate. Astfel, pe baza acestui exemplu edificator am demonstrat că convingerea pozitivă duce la adaptarea reciprocă a acțiunilor, iar constrîngerea negativă duce la opoziție.

Modelele de acțiune ale îndemnului pozitiv sînt următoarele: invitarea sau atragerea în executarea unei anumite fapte; asigurarea unei colaborări din partea conducerii, propriu-zis atunci conducătorul unui grup, dorind să convingă grupul de oportunitatea executării unei anumite acțiuni, el însuși se apucă de executarea ei, arătînd cum trebuie făcută acțiunea și instruind membrii grupului în timpul efectuării ei (o asemenea conducere poate fi magică, verbală, poate să se bazeze pe prestigiu); conducerea instructivă, care constă în învățarea executării anumitor activități. Învățarea sau instruirea nu însemnă asigurarea unei colaborări din partea conducerii, deoarece aici acțiunea subiectului asupra obiectului (a profesorului asupra elevului) nu înseamnă o executare în comun a sarcinii, ci profesorul transmite elevului un anumit bagaj de pricepere și cunoștințe care servesc la executarea unor acțiuni. De pildă, dorind ca elevii să rezolve problemele de matematică, profesorul trebuie să-i învețe cum să facă aceasta. Există diferite tipuri de conducere cu aspect educativ: ucenicia

la un maistru, învățarea verbală, însușirea unor idei utile pentru viața de toate zilele, învățămîntul profesional etc. Modelul următor deosebit de către F. Znaniecki este *subordonarea participantă*, care constă în aceea că *A* se subordonează lui *B*, deoarece *B* îi permite să participe la efectuarea unor acțiuni. Aceasta nu înseamnă nici șefie, nici instruire, ci subordonarea „asociatului", care înțelege țelul și sensul acțiunii. În general vorbind, *A* se interesează de o anumită valoare, dar nu o poate realiza în mod independent, de aceea se subordonează lui *B*, execută indicațiile lui pentru a realiza satisfacerea intereselor sale prin participarea la acțiunile acestuia. Acest tip de acțiune îl întîlnim în economie, în politică, în religie etc. De această subordonare trebuie deosebită *subordonarea cu scop*, cînd *A* se subordonează lui *B* de bună voie, pentru realizarea unui anumit țel, ca să participe la acțiunile lui, nu ca asociat, ci ca executant. Voluntarii care se prezintă într-o expediție periculoasă, pentru realizarea unor mari foloase se subordonează conducătorului lor (cuceritorii Americii Centrale și de Sud au fost voluntari de bună voie pentru a participa la expediții îndepărtate și periculoase, unde puteau dobîndi aur și mari bogății). În sfîrșit, ultimul model de acțiuni de adaptare este *imitarea*, cînd *A* execută aceleași acțiuni ca și *B* și în același fel, considerîndu-le ca un model bun de acțiune pentru realizarea scopurilor urmărite. Această imitare poate îmbrăca forme diferențiate.

Modelele acțiunii de opoziție, de împotrivire, deosebite de către F. Znaniecki, sînt următoarele: *apărarea* sau, mai binezis, *autoapărarea*, care se manifestă în diferite forme, și care urmărește ca *A*, intrînd în situația de viață a lui *B* să nu poată să-i dezorganizeze sistemul lui de valori. Dacă aceasta va fi o autoapărare, care folosește instrumente fizice, magice, sau o autoapărare agresivă, o căutare de ajutor la alții, aceasta depinde de situația vitală a ambilor indivizi sau grupuri. Al doilea model de opoziție este represiunea, mai ales reprimarea acțiunilor considerate ca infracțiuni atunci cînd *A* posedă mijloace de constrîngere a lui *B* de a-și înceta activitatea. Represiunea poate fi fizică, morală, religioasă etc. Modelul următor este *revolta*, opoziția des-

chisă, care se manifestă, de asemenea, în diferite forme, începînd de la revolta copilului împotriva părinților, nesupunerea, nesupunerea civilă, revoluția inovatoare etc. *Opoziția intergrupală* este o opoziție a unor grupuri întregi față de acțiunile altora, a cărei manifestare cea mai acută este lupta (războiul), combaterea părerilor de grup (a ideologiei, religiei) etc. *Agresiunea,* care îmbracă formele jafului, atacului, concurenței, rivalității, a subordonării cuiva, constă în dezorganizarea posibilităților de acțiune ale obiectului și în punerea lui într-o situație de constrîngere, cînd trebuie să se subordoneze celui care acționează. Alte modele de acțiuni sînt *acțiunile dușmănoase* ca evitarea înțelegerii, manifestarea de aversiune, diminuarea și ponegrirea, combaterea indirectă etc. În sfîrșit, ca ultim model de acțiune socială, care este oarecum o conciliere a modelelor de adaptare cu cele de opoziție, F. Znaniecki distinge *compromisul egoist,* cînd *A* și *B* își conjugă reciproc acțiunile lor, menținîndu-și însă privirile negative.

Aceasta este, în linii mari, teoria factorilor sociali și clasificarea modelelor posibile de acțiuni între oameni, fie indivizi fie grupuri, atunci cînd aceștia intenționează să-și modifice reciproc atitudinile, acțiunile, sistemele de valori. Cele arătate constituie, desigur, numai una din nenumăratele teorii posibile și a fost dată aici doar ca exemplu: Toate aceste modele de acțiune, indivizii le asimilează în timpul socializării. Ele apar, de asemenea, în grupul nostru de studenți, aduse fiind din afară. Grupul de studenți, după un anumit timp, poate să-și formeze modelele de acțiune proprii, care să fie replici la modelele acceptate în societățile mari, dar adaptate la rezolvarea situațiilor, sarcinilor și realizarea scopurilor caracteristice pentru viața și activitatea într-un institut de învățămînt superior. După cum am mai subliniat, faptele sociale apar pe baza intereselor, atitudinilor, aspirațiilor pentru satisfacerea nevoilor proprii. Astfel, interesele particulare care apar în viața studențească, de pildă, obținerea materialelor necesare pentru studiu, scrierea referatelor, pregătirea graficelor, efectuarea lucrărilor de laborator, participarea la practică etc. determină formarea și permanentizarea în grupurile de studenți a modelelor de colaborare, de întrecere, de subordonare, caracteristice acestor colectivități. Ele devin un element per-

manent al legăturii sociale din aceste grupuri. Acceptarea rigorilor acestor modele îi leagă pe studenţi.

Interacţiunile reciproce sînt — după cum vedem din analiza acţiunilor — sisteme de acţiuni, între care apare dependenţa cauzală: fapta lui *A* modifică atitudinea lui *B* şi determină în continuare fapta lui, care modifică atitudinea lui *A* şi determină noile lui fapte. Interacţiunile reciproce pot fi trecătoare sau permanente. De exemplu, întrecerea între doi studenţi poate să dureze toată perioada studiilor, la fel ca şi colaborarea lor. În viaţa societăţilor naţionale sau statale observăm lupte politice care durează zeci de ani, concurenţă economică care durează la fel de mult. Un exemplu de interacţiuni reciproce care durează puţin poate fi discuţia pe o anumită temă, care să se termine într-o oră sau două.

Aşadar, interacţiunile reciproce sînt ceva durabil şi duc la apariţia unui nou element al legăturii sociale, şi anume a *relaţiilor sociale*.

Relaţiile sociale

Să revenim din nou la grupul nostru. Sîntem încă în faza lui iniţială de formare, în primele săptămîni de studiu, cînd s-au format deja modelele interacţiunilor reciproce, cînd au apărut deja fenomenele de colaborare, de studiu în comun, de ajutor, de distracţii comune, cînd interacţiunile reciproce se repetă şi cînd încep să apară treptat legăturile colegiale, prieteneşti, simpatiile, antipatiile, într-un cuvînt, încep să apară relaţiile între membrii acelui grup. Cum apar acestea? Ce vom numi relaţie socială? Care este drumul de la contactul spaţial, contactul psihic la contactul social, la interacţiunile reciproce, le relaţiile sociale?

Să luăm drept exemplu doi studenţi care întîmplător s-au aşezat în aceeaşi bancă sau la aceeaşi masă în timpul primei şedinţe. Acesta a fost contactul lor spaţial. Aici au început să se intereseze unul de altul, s-au prezentat mai întîi, apoi au discutat, au constatat că au preocupări comune sau asemănătoare, s-a dovedit că locuiesc în acelaşi cămin de studenţi. La cursul următor s-au aşezat din nou unul lîngă altul, au început să-şi facă mici servicii, au luat aceeaşi temă pentru lucrare. Astfel se formează toate relaţiile denumite colegiale. Dar între cei doi colegi ai

manent al legăturii sociale din aceste grupuri. Acceptarea rigorilor acestor modele îi leagă pe studenți.

Interacțiunile reciproce sînt — după cum vedem din analiza acțiunilor — sisteme de acțiuni, între care apare dependența cauzală: fapta lui *A* modifică atitudinea lui *B* și determină în continuare fapta lui, care modifică atitudinea lui *A* și determină noile lui fapte. Interacțiunile reciproce pot fi trecătoare sau permanente. De exemplu, întrecerea între doi studenți poate să dureze toată perioada studiilor, la fel ca și colaborarea lor. În viața societăților naționale sau statale observăm lupte politice care durează zeci de ani, concurență economică care durează la fel de mult. Un exemplu de interacțiuni reciproce care durează puțin poate fi discuția pe o anumită temă, care să se termine într-o oră sau două.

Așadar, interacțiunile reciproce sînt ceva durabil și duc la apariția unui nou element al legăturii sociale, și anume a *relațiilor sociale*.

Relațiile sociale

Să revenim din nou la grupul nostru. Sîntem încă în faza lui inițială de formare, în primele săptămîni de studiu, cînd s-au format deja modelele interacțiunilor reciproce, cînd au apărut deja fenomenele de colaborare, de studiu în comun, de ajutor, de distracții comune, cînd interacțiunile reciproce se repetă și cînd încep să apară treptat legăturile colegiale, prietenești, simpatiile, antipatiile, într-un cuvînt, încep să apară relațiile între membrii acelui grup. Cum apar acestea? Ce vom numi relație socială? Care este drumul de la contactul spațial, contactul psihic la contactul social, la interacțiunile reciproce, le relațiile sociale?

Să luăm drept exemplu doi studenți care întîmplător s-au așezat în aceeași bancă sau la aceeași masă în timpul primei ședințe. Acesta a fost contactul lor spațial. Aici au început să se intereseze unul de altul, s-au prezentat mai întîi, apoi au discutat, au constatat că au preocupări comune sau asemănătoare, s-a dovedit că locuiesc în același cămin de studenți. La cursul următor s-au așezat din nou unul lîngă altul, au început să-și facă mici servicii, au luat aceeași temă pentru lucrare. Astfel se formează toate relațiile denumite colegiale. Dar între cei doi colegi ai

noștri colegialitatea se va transforma în curînd în prietenie. Iată, avem exemple de două relații sociale: colegialitatea și prietenia. Ce înseamnă a fi coleg? Acesta este un raport între doi studenți (în cazul nostru), care apare pe baza unei situații asemănătoare sau identice, care cuprinde anumite îndatoriri și anumite drepturi din ambele părți, ce presupune deci executarea anumitor acțiuni și abținerea de la altele, față de partener; aceste acțiuni sînt reglementate de anumite norme, asupra cărora veghează deja opinia întregului grup. Deci, colegul este ajutat, și există dreptul de a aștepta de la el un ajutor. Cu un coleg nu te porți „măgărește", iar dacă cineva face acest lucru va fi condamnat de întregul grup. Prietenia este ceva mai mult, ea presupune interacțiuni reciproce de alt tip decît cele colegiale, presupune mai multe îndatoriri și garantează mai multe drepturi, prevede, de asemenea, o anumită coeziune sentimentală între prieteni.

Să încercăm acum să generalizăm tot ceea ce am spus mai sus. Prin relație socială înțelegem deci un anumit sistem care cuprinde următoarele elemente: doi parteneri (indivizi sau grupuri), o legătură, atitudini, interese, situații, care reprezintă „platforma" acestei relații, apoi un anumit sistem de îndatoriri și obligații, pe care partenerii trebuie să le realizeze. Astfel vorbind, relația este acel sistem de interacțiuni reciproce normale dintre parteneri, avînd la bază o anumită platformă. De pildă, platforma relației de colegialitate este situația comună a studenților, sarcinile asemănătoare din cadrul procesului de învățămînt, apartenența la o colectivitate studențească mai largă. Platforma relației de prietenie sînt valorile comune, idealurile, părerile, atitudinile emoționale.

În afara relației de colegialitate, a relațiilor de prietenie, în grupul de studenți apar, de asemenea, alte relații: între responsabilul de grupă și membri, între rivalii care concurează pentru întîietate, între cei ce se simpatizează, apar, de asemenea, antagonisme și aversiuni. Ele reprezintă un element și mai durabil al coeziunii decît interacțiunile reciproce. Interacțiunile reciproce între colegi vor fi de-abia apoi permanentizate, în sistemul de relații. Coeziunea socială se formează în grup abia din dezvoltarea sistemului de relații. Cînd s-a formalizat, adică și-a ales conducerea sa, alegîndu-și președintele, tre-

zorierul, secretarul, cînd și-a stabilit statutul său și și-a definit sarcinile, atunci apare un nou sistem de relații, care nu existau în grupul din timpul seminariilor, lipsite de conducere și de sarcini statutare definite. Relațiile dintre membrii conducerii și restul grupului formează, de asemenea, un sistem aparte de dependențe, apare atunci ierarhia funcțiilor, ierarhia influențelor asupra membrilor grupului, relațiile de dominație și subordonare.

Un sistem de relații și mai complicat apare în marile colectivități de tipul întreprinderilor industriale, colectivităților teritoriale, de pildă orașul ori statul sau în rîndul unor colectivități mari cum ar fi poporul . În aceste colectivități apar relații pe baza contactelor și interacțiunilor reciproce indirecte. De exemplu, relațiile de producție, adică sistemele interacțiunilor și dependențelor reciproce, care apar între oameni în procesul de producție, în societăți cu o înaltă dezvoltare, ca cele capitaliste sau socialiste. Relația dintre producător și consumator, dintre membrul guvernului și cetățean, dintre primarul orașului și funcționarii diferitelor oficii sînt exemple ale altui tip de relații. În principiu, aici avem de asemenea, doi parteneri, avem un sistem de dependențe între ei, există norme juridice care reglementează interacțiunile lor reciproce, dar nu există sau se întîmplă foarte rar ca partenerii să se întîlnească direct, să se cunoască, ori să-și orienteze de așa manieră activitatea încît să înfăptuiască o acțiune în care să intre în contacte directe. Interacțiunile reciproce între conducerea întreprinderii și lucrătorii sînt definite de codul muncii, raporturile dintre cetățean și putere sînt definite prin constituție și legi. Relațiile de producție sînt un sistem complex, obiectiv de dependențe, în care sînt implicați indivizii și grupurile productive, comerciale, care satisfac nevoile prin oferirea de bunuri de pe piață etc.

În aceste situații, prezentate mai sus, denumirea „relație socială" înseamnă o anumită stare de dependență reciprocă între parteneri (indivizi sau grupuri), apărută fără voința lor conștientă și fără intenția lor subiectivă. Deci, relația producătorului față de consumator este altfel de relație decît relația dintre doi prieteni, care studiază la aceeași facultate. Prietenia este doar o relație care constă în acțiuni conștiente și definite subiectiv ale ambilor parteneri, rezultate din planurile conștiente

ale ambilor și care există atîta timp cît ambii vor exercita îndatoririle și obligațiile lor. În grupurile mici, ca în grupul de studenți, predomină relațiile de primul tip, în grupurile mari ca orașul sau statul, predomină relațiile de al doilea tip. Relațiile de al doilea tip, în grupul de studenți, sînt acelea, care apar în raport cu institutul ori ansamblul său, care sînt reglementate și definite prin regulamente. Relația studentului și a cercetătorului științific, relația studentului față de rector și conducerea institutului este asemănătoare cu relația dintre organul de stat și cetățean atîta timp cît studentul va rămîne în colectivitatea studențească, atîta timp va trebui să asculte de dispozițiile rectorului.

Ambele aceste tipuri de relații sînt necesare pentru apariția unei coeziuni sociale dezvoltate. În cercurile de prieteni, în cercurile distractive, în grupurile de contact (aceste tipuri de colectivități vor fi prezentate în capitolul următor), există numai relații care rezultă în mod direct din atitudinile subiective, nereglementate și neincluse în cadrul nici unui statut. În grupurile cu scop, cu activitate reglementată, există deja ambele tipuri. În fiecare grup cu o coeziune dezvoltată trebuie să existe ambele tipuri de relații.

Să enumerăm încă, în scop informativ, alte accepțiuni subechivalente ale termenului „atitudine". De pildă, *A* are o atitudine de aversiune față de *B*. În altă accepțiune, acest termen apare în expresia: „între aceste grupuri există un raport de forțe inegal", unde raport, în accepțiune de relație, înseamnă proporția forțelor celor două grupuri. Cînd se spune că studentul are atitudine necorespunzătoare față de muncă, se are de obicei în vedere că în sistemul de valori ale acestui student munca ocupă un loc insignifiant, acesta apreciind mai mult distracția sau trîndăvia. În literatura sociologică apare foarte des amestecarea noțiunilor de „relație" și „atitudine" preluate din limba curentă și asupra acestui lucru aș vrea să atrag atenția, prevenind repetarea acestei greșeli.

Subliniem încă o dată — la încheierea acestui capitol despre relațiile sociale — importanța lor pentru viața colectivă și pentru sudura interioară a grupului. Ele constituie un element durabil ale legăturii, care unește colectivitățile. Dacă interacțiunile reciproce reprezintă „conținutul" vieții sociale, atunci relațiile pun în ordine acest

conținut al vieții, îl sistematizează îl organizează și îi asigură continuitatea. Nu poate exista nici un grup durabil, organizat și sudat interior, fără aceste două tipuri de sisteme mai sus definite. Nu sistemul haotic și întîmplător al interacțiunilor reciproce decide durabilitatea grupului, ci interacțiunile reciproce din cadrul relațiilor normalizate, stabile, previzibile, sancționate sînt condiția durabilității și continuității colectivității. Cercetarea acțiunilor și a interacțiunilor reciproce este deci necesară pentru explicarea sistemului de dependențe dintre membrii grupului. Dar fără cercetarea relațiilor ca niște sisteme aparte, numai cercetarea interacțiunilor reciproce este insuficientă.

Dependențele sociale

Formarea unor relații durabile constituie etapa decisivă în procesul de apariție a coeziunii sociale în grupul nostru de studenți. Contactele de diferite feluri, interacțiunile reciproce, crearea de modele proprii de conduită — și, în sfîrșit, apariția rețelei de relații durabile — iată factorii care îi leagă pe studenți într-un grup. Acestea nu sînt încă toate elementele acestei coeziuni, căci observînd grupul nostru mai departe vom indica și alte componente, dar în acest moment al analizei trebuie să ne oprim asupra unei noi noțiuni, respectiv la noțiunea de dependență socială.

Termenul „dependență" este folosit în nenumărate științe, iar stabilirea dependențelor între fapte, măsurarea acestor dependențe și formularea unor previziuni pe baza lor este considerată drept sarcina principală a științei. Termenul este folosit, de asemenea, în limbajul curent într-un număr mare de accepțiuni. În știință se vorbește de dependențele cauzale, atunci cînd unul din fenomene obligatoriu trebuie să atragă după sine apariția altui fenomen (căderea unui trăsnet provoacă incendiu, atingerea unui fier încins produce arsura pielii), de dependențele funcționale (între funcționarea plămînilor și funcționarea inimii apare o dependență funcțională, la fel și între construcția uneltei și modalitatea de executare a muncii), cît și de dependențele structurale (între construcția craniului și mărimea creierului, între mărimea grupului și cantitatea de contacte posibile între membri). Sarcina

sociologiei este de a cerceta toate aceste tipuri de dependență care apar în cadrul colectivităților umane. Dar analizînd coeziunea socială, avem în vedere un gen special de dependențe, care apare între membrii grupului și anume, dependențele care rezultă din interacțiunile conștiente reciproce ale oamenilor, ca membri ai grupului. Avem, deci, pe de o parte, dependențe între fenomene și fapte sociale, fie cauzale, fie funcționale sau structurale cînd, de exemplu, dezvoltarea industriei provoacă o serie de fenomene în colectivitățile sociale, cum ar fi o mobilitate mărită a populației, schimbări în sistemul școlar, ridicarea nivelului de trai al maselor etc. Acestea sînt dependențe cauzale. Sociologul trebuie, de asemenea, să cerceteze dependențele funcționale, cum ar fi cele dintre tehnica muncii agrare și organizarea familiei sătești, respectiv dependențele structurale, ca de pildă cele dintre mărimea grupului și modelele interacțiunilor reciproce. Dependențele de acest tip sînt independente de intenția sau voința diferiților membri ai colectivității. Acestea sînt dependențe, care în mare măsură nu sînt nici măcar conștiente, fiind tratate ca un sistem natural al realității, la fel ca dependența unui organism viu de rezerva de oxigen din aer.

În formarea coeziunii sociale, acest sistem de dependențe este foarte important. Vom vorbi de el mai tîrziu cînd vom prezenta organizarea și structura grupurilor. Să revenim însă la micul nostru grup de studenți și să vedem cum se formează aici dependențele și de ce gen sînt ele. Mai întîi, există aici o anumită dependență rezultată din faptul că toți aparțin aceluiași grup și sînt tratați de către cadrele didactice ca un grup unic. Dacă, deci, o parte din grup nu va veni la seminar, atunci și acei care au venit vor fi de asemenea, obligați să vină la un seminar suplimentar. Această dependență rezultă din apartenența la un sistem organizat, în care toate elementele sînt legate între ele și toți suportă consecințele conduitei unei părți. Aceasta este o dependență de tip funcțional-structural. Dar în grupul nostru există, de asemenea, o dependență intenționalã, rezultată din intențiile directe ale lui *A* față de *B* și posibilitățile pe care *A* le posedă pentru realizarea intențiilor sale. Czeslaw Znamierowski a definit acest tip de dependență socială în felul următor: „*B* este dependent față de *A* cînd *A* are posi-

bilitatea executării unei fapte anumite care provoacă o stare de lucruri ce se referă la *B*; iar o anumită stare de lucruri se referă numai la *B* cînd aceasta reprezintă o stare a corpului sau a sufletului acestui *B*, respectiv o stare a substanței sale"[5].

Cu alte cuvinte: *B* depinde de *A* datorită construcției unor obiecte sau posibilități de acțiune, care sînt importante pentru *B* și se află în puterea lui *A*. Un exemplu simplu: studentul *A* care nu poate să vină la un curs important, este dependent de studentul *B*, care i-a promis să ia notițe detaliate și să i le împrumute. Funcționarul este dependent față de șeful care hotărăște avansarea lui. Pentru acest gen de dependență, importantă este noțiunea de „putere", sau dispunerea de mijloace care să asigure dominarea și obligarea sau convingerea la subordonare. Acest lucru nu înseamnă însă că noțiunea de putere trebuie întotdeauna interpretată ca o noțiune de forță, violență etc. Puterea poate să aibă, de asemenea, un caracter moral magic, religios, emoțional de exemplu îndrăgostitul este subjugat de persoana pe care o iubește.

Definiția lui Znamierowski permite să ne adaptăm atît la dependențe funcțional-structurale, cît și la dependențele intenționale. Căci *A* și *B* pot să nu se întîlnească direct, să nu fie conștienți de dependența lor, deși pot să-și stabilească acțiunile lor pe baza definiției subiective reciproce. Muncitorul din colonii era dependent față de industriașul din metropola îndepărtată în cadrul relației de muncă, cetățeanul este dependent față de guvern în cadrul relației față de putere, fiul este dependent de tată în cadrul relației de familie; în toate cele trei cazuri, dependențele sînt definite prin relație.

Noțiunea de dependență este folosită în sociologie și în accepțiunea de dependență statistică[6]. Se poate pune

[5] O analiză a noțiunii de dependență socială și a diferitelor tipuri de astfel de dependențe a fost efectuată de către Czeslaw Znamierowski în *Prolegomenach do nauki o państwie* (Prolegomene la știința despre stat), Poznań, 1930 (ed. I.), p. 106 și urm., cît și în *Ocenach i normach* (Aprecieri și norme), 1957, p. 366 și urm.

[6] Vezi *Metody statystyczne w socjologii. Wybrane zagadnienia* (Metode statistice în sociologie. Probleme alese), sub red. lui K. Szaniawski, Warszawa, 1968 și Stefan Nowak, *Studia z metodologii nauk społecznych* (Studii de metodologie a științelor sociale), Warszawa, 1965, pp. 55—115.

bilitatea executării unei fapte anumite care provoacă o stare de lucruri ce se referă la *B*; iar o anumită stare de lucruri se referă numai la *B* cînd aceasta reprezintă o stare a corpului sau a sufletului acestui *B*, respectiv o stare a substanței sale"[5].

Cu alte cuvinte: *B* depinde de *A* datorită construcției unor obiecte sau posibilități de acțiune, care sînt importante pentru *B* și se află în puterea lui *A*. Un exemplu simplu: studentul *A* care nu poate să vină la un curs important, este dependent de studentul *B*, care i-a promis să ia notițe detaliate și să i le împrumute. Funcționarul este dependent față de șeful care hotărăște avansarea lui. Pentru acest gen de dependență, importantă este noțiunea de „putere", sau dispunerea de mijloace care să asigure dominarea și obligarea sau convingerea la subordonare. Acest lucru nu înseamnă însă că noțiunea de putere trebuie întotdeauna interpretată ca o noțiune de forță, violență etc. Puterea poate să aibă, de asemenea, un caracter moral magic, religios, emoțional de exemplu îndrăgostitul este subjugat de persoana pe care o iubește.

Definiția lui Znamierowski permite să ne adaptăm atît la dependențe funcțional-structurale, cît și la dependențele intenționale. Căci *A* și *B* pot să nu se întîlnească direct, să nu fie conștienți de dependența lor, deși pot să-și stabilească acțiunile lor pe baza definiției subiective reciproce. Muncitorul din colonii era dependent față de industriașul din metropola îndepărtată în cadrul relației de muncă, cetățeanul este dependent față de guvern în cadrul relației față de putere, fiul este dependent de tată în cadrul relației de familie; în toate cele trei cazuri, dependențele sînt definite prin relație.

Noțiunea de dependență este folosită în sociologie și în accepțiunea de dependență statistică[6]. Se poate pune

[5] O analiză a noțiunii de dependență socială și a diferitelor tipuri de astfel de dependențe a fost efectuată de către Czeslaw Znamierowski în *Prolegomenach do nauki o państwie* (Prolegomene la știința despre stat), Poznań, 1930 (ed. I.), p. 106 și urm., cît și în *Ocenach i normach* (Aprecieri și norme), 1957, p. 366 și urm.

[6] Vezi *Metody statystyczne w socjologii. Wybrane zagadnienia* (Metode statistice în sociologie. Probleme alese), sub red. lui K. Szaniawski, Warszawa, 1968 și Stefan Nowak, *Studia z metodologii nauk społecznych* (Studii de metodologie a științelor sociale), Warszawa, 1965, pp. 55—115.

întrebarea dacă există o dependență între numărul de profesori dintr-un institut și numărul de doctorate realizate de către absolvenții acelui institut, sau între numărul de reviste la care s-a făcut abonament de către institutul respectiv și numărul de doctorate. Dependența de acest tip poate fi măsurată prin metode statistice corespunzătoare. Se vede, însă de la început că aceste dependențe nu sînt importante pentru cercetarea coeziunii. Mai este comentată încă larg problema dacă dependențele intenționale, rezultate din posibilitățile formării intenționate a comportărilor și atitudinilor străine, permit să fie cercetate cu aceleași metode statistice ca și dependențele obiective, funcțional-structurale, dacă se poate ca pe baza cercetării acestor dependențe intenționale să se stabilească legi generale, care să permită anticiparea comportării oamenilor ca răspuns la acțiunea cuiva. Amintesc aici despre această problemă deoarece este destul de important ca sociologii să-și dea seama de importanța ei încă de la începutul studiilor lor. În viața curentă, asemenea anticipări — cum am arătat la început — stau la baza fiecărei practici. Dacă parlamentul nu ar prevedea că cetățenii se vor comporta în conformitate cu legea, atunci emiterea legii ar fi o acțiune fără sens. Dacă comandanții militari nu ar prevedea că ordinele lor vor atrage după sine urmările dorite, atunci menținerea comandamentului ar fi un joc în sine. Dacă profesorii nu ar prevedea care vor fi urmările activității lor pedagogice, atunci nu s-ar angaja în învățămînt. Se poate, deci, anticipa o anumită doză de probabilitate că în cadrul anumitor relații acțiunile asupra altor oameni vor avea anumite urmări, relevînd de la început însă incertitudinea acestor prevederi. De aici și eforturile de găsire a unor metode de cercetare a dependențelor sociale care să permită o prevedere mult mai precisă și crearea unei „inginerii sociale“ mult mai precise. Prin inginerie socială se înțelege un ansamblu eficace de metode de acțiune, care să permită realizarea foarte probabilă a efectelor urmărite prin acțiunea asupra motivației, atitudinilor, aspirațiilor oamenilor, prin crearea anumitor situații în mediul de viață sau de activitate a acestora astfel ca oamenii să se comporte în modul dorit de către cel care acționează. Deoarece am văzut atunci cînd am vorbit despre modelele de acțiune că constrîngerea, or-

dinul și interdicția provoacă întotdeauna atitudini de opoziție, sînt firești tendințele de a se crea o inginerie socială care să folosească metodele convingerii pozitive în cadrul dependențelor intenționale, cît și prin folosirea dependențelor generale ale comportărilor umane față de situațiile din mediul de viață sau activitate.

După cum vedem, implicațiile cuprinse în noțiunea de dependență sînt foarte întinse. Revenind la chestiunile abordate în capitolul despre relațiile sociale, ne putem întreba dacă între ele nu se poate pune cumva semnul egalității. Nu, nu se poate. În limbajul curent de multe ori se confundă relația socială cu dependența. În metodologia generală, în analiza noțiunii de relație se pot de asemenea întîlni tendințe de acest fel. Dar două mărimi, două corpuri pot să se afle în „relație de independență", adică între ele să lipsească orice fel de legătură. Relația nu înseamnă deloc o dependență. În relațiile sociale dependența este numai unul din elementele relației, dar nu îl epuizează. Relația socială este ceva mai mult decît un sistem de dependențe. De pildă în limbajul curent se vorbește că *A* și *B* sînt uniți printr-o relație de dependență de serviciu. Aceasta este o modalitate prescurtată de exprimare, care dezvoltată sună astfel: *A* și *B* sînt uniți printr-o relație, în care *A* este superiorul, iar *B* subalternul, în care *A* emite indicații, iar *B* execută, legătura în această relație este activitatea instituționalizată în care *A* exercită funcția de conducere. Acesta este deci un sistem compus, în care dependența de serviciu este numai un element.

Relațiile, la fel ca și acțiunile reciproce au constituit obiectul unor eforturi de clasificare, iar teoria relațiilor sociale reprezintă un capitol important în sociologia generală[7]. În lucrarea noastră, ne vom limita numai la prezentarea noțiunii și a rolului ei în descrierea și explicarea fenomenelor coeziunii sociale.

Instituțiile sociale

Să revenim acum din nou la exemplele noastre de bază, și anume la grupul nostru de studenți și la orașul de pe pămînturile redobîndite. Am descris procesul de

[7] Cf. F. Znaniecki, *Socjologia wychowania* (Sociologia educației), t. II; cf., de asemenea, *Social Actions*.

formare a relațiilor sociale (este adevărat că despre relațiile urbane am vorbit puțin, dar cititorul poate să-și imagineze singur de-acum procesul apariției lor) și să ne întrebăm cum se face că relațiile sînt durabile, că oamenii în cadrul acestor relații înfăptuiesc acțiunile așteptate de la ei, respectă normele, dau curs îndatoririlor rezultate din intențiile relațiilor? Acestea sînt fenomene care au o importanță de bază pentru menținerea grupului, pentru menținerea sudurii lui interioare. Dacă studenții ar înceta dintr-o dată să-și exercite îndatoririle lor față de colegi, prieteni, cadre didactice, responsabil de grupă și față de alții, atunci grupul de studenți ar înceta să mai existe. Dacă locuitorii orașului ar înceta să mai respecte prescripțiile referitoare la circulația pe stradă, ar înceta să exercite îndatoririle profesionale, ar înceta să-și mai îndeplinească îndatoririle față de vecini etc., atunci orașul ar intra în haos și descompunere. Relațiile constituie elementul de bază al coeziunii. Relația durează atîta timp, cît partenerii ei își exercită îndatoririle, își exercită funcțiile care rezultă din caracterul legăturilor care îi unesc. Nu este deci un lucru indiferent pentru grup, pentru fiecare colectivitate ca întreg, dacă se execută toate acțiunile rezultate din relații, cum sînt executate și dacă există atitudini corespunzătoare care să convingă înfăptuirea lor. De aceea, pentru a asigura existența relațiilor sociale, pentru ca existența lor să nu depindă numai de bunăvoința diferiților parteneri, și pentru a se preveni dezorganizarea grupului, care ar putea proveni, atunci cînd executarea acțiunilor în cadrul relațiilor ar depinde numai de atitudinile și tendințele membrilor, colectivitățile sociale creează anumite instituții obiective de control a activității membrilor. În fiecare grup apare sistemul *controlului social*, care menține comportarea membrilor în cadrul modelelor, îndatoririlor, normelor dorite, care efectuează reprimarea comportărilor nedorite, care evidențiază conduitele dorite, într-un cuvînt, care face independentă existența grupului de deciziile individuale ale membrilor ei. În acest sistem de control un rol deosebit de important îl joacă *instituțiile sociale*.

Analiza acestei noțiuni o vom începe, din nou, plecînd de la exemplul anumitor fapte care se petrec în grupul de studenți, dar mai ales în orașul care se înfiripă.

Grupul de studenți își alege responsabilul său, iar cîteodată alege o conducere formată dintr-un secretar, trezorier și alți membri din conducere. În oraș trebuie să ia ființă primăria orașului, administrația, trebuie să se creeze magazinele care să aprovizioneze populația cu mărfuri, trebuie să apară uzina electrică și de gaze, întreprinderea de comunicații, trebuie să se creeze o miliție organizată, tribunale, închisoare — într-un cuvînt diverse așezăminte care să asigure nu numai satisfacerea nevoilor, dar să asigure totodată „ordinea", reprimarea acțiunilor dăunătoare din punct de vedere social, paza cetățenilor și respectarea legilor. Grupul social și toate colectivitățile există pentru faptul că satisfac nevoile oamenilor cuprinși în cadrul lor, pentru că sînt un factor al vieții omului. În grupul de studenți, satisfacerea nevoilor este legată numai de studii, de desfășurarea studiilor, dar în oraș colectivitatea urbană trebuie să-și satisfacă aproape toate nevoile vitale, biologice și sociale. Satisfacerea nevoilor trebuie să se desfășoare într-un mod reglementat de anumite principii de conviețuire, în cadrul relațiilor sociale și prin acțiuni normate. În acest fel apar așezămintele administrative, economice, politice, culturale și altele, care asigură satisfacerea nevoilor, asigurînd în același timp ca acțiunile care duc la satisfacerea trebuințelor, care apar în cadrul relațiilor sociale (între producător, comerciant, consumator, putere, cetățean, între vecini, profesori și elev) să nu fie dictate numai de voința arbitrară a celor care acționează, ci să fie reglementate de către norme. Aceste așezăminte sînt deci ca niște baraje și canale, prin care viața socială se scurge într-un mod organizat și eficient. Să numim deci aceste așezăminte *instituții*.

Această denumire este folosită în sociologie în cîteva accepțiuni, și în plus ea apare și în limbajul curent și în alte științe sociale. Înainte de a formula definiția, de care ne vom servi în capitolele următoare, să arătăm ce funcții îndeplinesc instituțiile în viața colectivă. Vorbind mai înainte despre orașul care se forma am enumerat instituțiile care sînt indispensabile pentru ca orașul, ca o colectivitate socială, să poată să trăiască. Să încercăm să facem o anumită trecere în revistă a experienței noastre personale și să enumerăm instituțiile cu care ne întîlnim personal: prima este familia, apoi gră-

dinița și școala, mijloacele de transport ale orașului pentru a ajunge la școală, magazinele care ne aprovizionează cu mărfurile necesare pentru învățătură, cantinele și restaurantele, presa, radioul, televiziunea, care ne furnizează informații și distracții, uzina electrică, uzina de gaz, care permit funcționarea gospodăriei casnice, miliția și tribunalele care asigură securitatea bunurilor și securitatea personală, serviciul sănătății, secțiile sfaturilor populare etc. — iată lista instituțiilor cu care avem de cele mai multe ori contacte.

Ce funcții îndeplinesc toate aceste instituții în viața noastră personală și viața întregului oraș? 1) Creează locuitorilor posibilități de satisfacere a diferitelor nevoi. 2) Reglementează acțiunile locuitorilor în cadrul relațiilor sociale, adică asigură exercitarea funcțiilor dorite și reprimarea comportărilor nedorite. 3) Asigură continuitatea vieții sociale și cursivitatea funcțiilor publice, fiindcă cu toate schimbările locuitorilor, a diferitelor persoane, funcțiile importante pentru viața colectivă sînt executate în permanență în cadrul instituțiilor. 4) Realizează o integrare a aspirațiilor, acțiunilor și relațiilor indivizilor și întăresc sudura interioară a colectivității prin îndrumarea activității oamenilor, prin reprimarea acțiunilor antisociale, fiind centre de concentrare.

Cum poate fi deci definită instituția? După cum am mai spus, definițiile sînt multe, ele putînd fi clasificate în patru grupe principale. 1) Se numesc instituții, grupurile de persoane chemate să rezolve probleme importante pentru întreaga colectivitate. În această accepțiune, denumim instituție grupul de oameni care exercită funcții publice. De exemplu, primăria este instituție ca grup de oameni aleși de către locuitorii orașului pentru conducerea orașului. 2) În a doua accepțiune, se înțelege prin instituție formele organizatorice ale unui ansamblu de acțiuni exercitate de către unii membri ai grupului în numele întregului colectiv. Deci, nu grupul de oameni care reprezintă primăria este instituție în această accepțiune, ci organizarea acestuia care îi dă împuterniciri pentru acționare și asigurarea posibilității de acționare în numele întregului oraș, fiind esențială pentru primărie ca instituție. 3) În a treia accepțiune, prin denumirea de „instituție" se desemnează ansamblul de instalații tehnice și mijloace de acțiune care permit unor membri

ai grupului să exercite funcţii publice avînd drept scop satisfacerea nevoilor şi reglementarea acţiunilor întregului grup. În această accepţiune, pentru primărie ca instituţie mai importantă sînt astfel de mijloace: bugetul funcţionarii, publicul, instalaţiile tehnice etc., care fac din primărie o instituţie. 4) În sfîrşit, în a patra accepţiune, se numesc instituţii rolurile sociale ale unor anumiţi membri deosebit de importante pentru viaţa grupului: rolul social al primarului, al celorlalţi membri, al funcţionarilor etc.

Vorbind, deci, despre primărie ca instituţie putem să avem în vedere grupul de oameni din care se compune primăria, în a doua accepţiune, formele organizatorice ale acţiunilor exercitate de către această instituţie şi lucrătorii ei, în a treia accepţiune, vom pune accent pe mijloacele şi instalaţiile de care dispune pentru a-şi exercita funcţiile solicitate de către colectivităţile mai largi, în sfîrşit, putem sublinia importanţa rolurilor sociale ale membrilor primăriei. În sociologie, vom întîlni teorii materiale, formale şi funcţionale ale instituţiei[8].

În teoriile acestea putem să distingem anumite modalităţi comune de descriere a trăsăturilor esenţiale ale instituţiei, iar pe baza lor să dăm următoarea definiţie: instituţiile sînt ansambluri de angrenaje, în care membrii aleşi ai grupurilor primesc împuterniciri pentru exercitarea funcţiilor definite public şi impersonal, pentru satisfacerea trebuinţelor individuale şi de grup, pentru reglementarea comportărilor altor membri ai grupului. În toate grupurile în care apar chiar şi numai începuturi de organizare, se formează anumite *modalităţi de acţiune în numele grupului ca întreg*. De pildă, în grupa noastră de seminar este ales un responsabil şi el capătă împuternicirea de reprezentare a grupului faţă de cadrele didactice. Cînd grupul îşi alege o conducere, aceasta va reprezenta grupul în exterior, va lua hotărîri în numele întregului grup, va stabili mărimea cotizaţiilor, va lua hotărîri pentru participarea grupului la conferinţe etc. Aceste moduri de acţiune sînt definite *impersonal*, adică aceste acţiuni trebuie să fie executate inde-

[8] O trecere în revistă a diferitelor definiţii ale instituţiei o face A. Miller, *Zagadnienie instytucji we współczesnej literaturze amerykańskiej (Problema instituţiei în literatura americană contemporană)*, în „*Przeglad Socjologiczny*", 1949, t. X, pp. 697—704.

pendent de caracteristicile și interesele personale ale omului care le execută, totdeauna în același fel. Individul care execută aceste funcții are în principiu *sprijinul* întregului grup sau al majorității lui. Modurile de exercitare ale acestor funcții *sînt definite de către grup ca întreg* și indivizii trebuie să le exercite conform acestei definiri. Deci responsabilul grupului, ca șef, nu poate să se comporte după cum vrea el, ci numai în conformitate cu domeniul stabilit al drepturilor și îndatoririlor sale, iar funcțiile primarului sînt definite de către legi și regulamente.

Acestea sînt trăsăturile generale esențiale ale fiecărei instituții. În cadrul fiecăreia putem, de asemenea deosebi următoarele elemente componente, care pot fi mai mult sau mai puțin clar conturate, în funcție de genul instituției. Fiecare își are țelul ei (mai pe larg funcția), adică domeniul de probleme pe care trebuie să le rezolve. Mai departe, în fiecare instituție sînt definite funcțiile adecvate pentru rezolvarea acelor probleme, cît și sfera acestor funcții. Sînt stabilite, de asemenea, rolurile sociale ale oamenilor care exercită aceste funcții, condițiile, trăsăturile necesare pentru executarea acestor roluri. Pentru realizarea scopului său, instituția dispune de diferite mijloace și instalații necesare pentru îndeplinirea sarcinilor ei. Acestea pot fi mijloace materiale, ideale sau simbolice. Biserica de pildă, ca instituție religioasă, dispune de instalații materiale (clădirile bisericilor și înzestrarea lor) simboluri (crucea, hostie) și de obicei ideale (Dumnezeu, sfinți), în care credincioșii cred, iar prin credință se influențează asupra comportării lor. În sfîrșit, instituțiile dispun de sancțiuni atît față de persoanele care exercită funcții instituționalizate (de exemplu, procedura disciplinară față de funcționarul care a încălcat prevederile), cît și față de persoanele care sînt obiectul acestor acțiuni (amenzi și pedepse pentru cetățenii orașului care încalcă prescripțiile).
Este un lucru clar că funcționarea corectă a instituției este o condiție esențială nu numai pentru desfășurarea corectă a vieții colectivității, ci și o condiție pentru dezvoltarea ei. De exemplu, analiza decăderii Poloniei în secolul al XVIII-lea arată că dizolvarea sistemului instituțiilor de stat, dezmembrarea guvernului,

lipsa unor instituții financiare eficace, decăderea instituțiilor de aplicare a justiției, dezmembrarea armatei etc., au constituit cauza esențială a insucceselor Poloniei, care a pierdut în acest fel cursa pentru dobîndirea puterii în favoarea Rusiei și a Prusiei care erau mai bine organizate, fiind pînă la urmă împărțită. Dar chiar și observînd funcționarea cercurilor științifice în cadrul unei facultăți, vom observa ușor dependența dintre munca eficace a conducerii și viața cercului ca un întreg.

Ne întrebăm, deci, de ce depinde eficacitatea și randamentul funcționării instituțiilor sociale? Condițiile acestei eficacități sînt următoarele:

a) O definire clară a scopului și a domeniului de exercitare a funcțiilor. Dacă funcțiile instituției sînt definite imprecis, ea nu poate să se racordeze fără nici un conflict la întregul sistem al instituțiilor în colectivitatea respectivă și va intîlni diferite obstacole. Apare atunci, de asemenea, fenomenul paralelismelor competențelor cîtorva instituții, care rezolvă aceleași probleme în moduri diferite.

b) Diviziunea rațională a muncii și organizarea ei rațională în interiorul instituției. Instituția care nu reușește să-și repartizeze funcțiile sale în interior și să le coordoneze în mod corespunzător (vezi mai jos capitolul despre birocrație), nu poate, de asemenea, să conducă în mod corespunzător viața colectivității și nici s-o reglementeze.

c) Gradul de depersonalizare a funcțiilor și de obiectivizare a funcțiilor, adică gradul de independență a funcțiilor față de interesele și aspirațiile personale ale funcționarilor instituției respective. Dacă instituția se transformă în așezămînt din care trag foloase personale oamenii angajați în cadrul ei și nu întreaga colectivitate, atunci ea își pierde caracterul public, încrederea întregului grup, funcționarea ei nu servește, ci dăunează colectivității.

d) Încrederea și recunoașterea, care este acordată funcționarilor instituției de către întreaga colectivitate. O primărie sau un guvern dintr-un stat nu poate funcționa în mod corespunzător dacă nu se bucură de respect și de recunoaștere din partea cetățenilor.

e) În sfîrșit, funcționarea eficace a instituției depinde

de felul cum este ea inclusă în întregul sistem al instituțiilor de stat și sociale existent în colectivitatea respectivă. Dacă, de pildă, există conflicte între o întreprindere industrială din oraș și secțiile municipale ale acelui oraș, atunci este clar că acest lucru trebuie să se răsfrîngă negativ asupra realizării sarcinilor întreprinderii. Dezvoltarea fiecărei mari colectivități ca statul, poporul depinde de felul cum este armonizat și coordonat sistemul instituțiilor, astfel încît aceste instituții să se completeze, să se sprijine, să colaboreze fructuos.

În fiecare mare colectivitate există multe instituții și problema clasificării lor este foarte importantă pentru sociologie. Instituțiile pot fi împărțite mai întîi în *formale* (formalizate) și *neformale* (neformalizate). De exemplu, o ceată de băieți care se joacă în curte sau în parc își alege conducătorul și ajutoarele lui și stabilește care vor fi sarcinile și funcțiile lor în timpul jocului. Avem de-a face aici deci cu instituția conducătorilor, care de la început posedă trăsăturile instituției, adică scop, funcții definite, modalități de executare etc. Cu toate acestea, însă, nici funcțiile acestei instituții, nici mijloacele și metodele ei de funcționare nu au fost cuprinse în prescripții formalizate, care să aibă în spate garanțiile durabile ale unui grup mai larg. Ele au fost definite numai cu o mare aproximație și pe perioada cît durează joaca. Conducerea, într-un asemenea grup de băieți care se joacă este un exemplu extrem de instituție neformală. În schimb, dacă un anumit popor își alege un președinte, atunci funcțiile lui, metodele de exercitare a lor, mijloacele și împuternicirile sînt reglementate în amănunțime de prescripțiile legii. Conducerea în cadrul cetei este o instituție neformalizată, președinția este o instituție formalizată. Această diviziune este cîteodată nu prea precisă, iar unii sociologi o pun în general sub semnul întrebării, apreciind-o a fi imprecisă. Se pare însă că merită să fie menținută. Ea oglindește un fapt important, care apare în viața socială, respectiv acela că instituțiile neformale deseori completează sau ocupă locul instituțiilor formalizate. Prevederile legii care reglementează funcționarea instituțiilor formalizate deseori „îmbătrînesc" repede, adică nu corespund nevoilor actuale ale vieții colective și atunci alături de ele se creează instituții neformale, care rezol-

vă problemele pe care nu pot să le mai rezolve instituțiile formale închistate. Cîteodată, ca, de pildă, în Polonia în secolul al XIX-lea, cînd puterile ocupante nu au permis în general să se creeze anumite instituții formale, importante pentru viața poporului, funcțiile lor au fost preluate și realizate de către instituțiile neformale, de exemplu, lipsa unor instituții educative formalizate — a școlilor — a fost înlocuită cu procesul de educare lărgită în cadrul familiei, în cercuri neformale de tineret etc.

A doua diviziune a clasificării are în vedere sarcinile sau mai pe larg, funcțiile îndeplinite în colectivități[9] de către instituții. Această împărțire are la bază considerentul conținutului și caracterul funcțiilor îndeplinite de către instituții. Vom deosebi:

1) *Instituții economice*, din rîndul cărora fac parte toate unitățile care se ocupă de producția bunurilor, a diviziunilor, de efectuarea prestațiilor, de reglementarea circulației banilor, de organizarea și diviziunea muncii (întreprinderi industriale, bănci, magazine etc.)

2) *Instituții politice* sau instituții legate de cucerirea, exercitarea și menținerea puterii. Numim politică, ansamblul de mijloace și funcții care constau în special în manipularea elementelor de forță pentru cucerirea, îndeplinirea și menținerea puterii. Exemple de instituții politice sînt parlamentul, comitetul central al partidului, guvernul (în accepțiunea de consiliu de miniștri), miliția populară etc.

3) *Instituții educative și culturale*, a căror menire, în ansamblu, constă în menținerea și dezvoltarea moștenirii culturale a colectivității, în socializarea și educarea tinerei generații pentru a i se transmite patrimoniul cultural și pentru a-i forma pe tineri ca cetățeni. Dintre acestea fac parte: grădinița și școala, familia, casele de cultură, teatrele și filarmonicile, muzeele etc.

4) *Instituții sociale*, adică obștești în accepțiunea

[9] Prin sarcini înțelegem aici funcțiile desemnate de către grup. Astfel, instruirea tineretului intră în sarcina școlii, iar această funcție este definită prin programele școlare, prin prevederi etc. Prin funcțiile școlii înțelegem toate urmările produse de activitatea școlii, indiferent dacă ele au fost prevăzute, dorite sau nu. De exemplu, fenomenele produse de felul cum ajunge tineretul la școală sînt, de asemenea, un rezultat al funcției ei, deși nu sînt sarcinile ei.

vă problemele pe care nu pot să le mai rezolve instituțiile formale închistate. Cîteodată, ca, de pildă, în Polonia în secolul al XIX-lea, cînd puterile ocupante nu au permis în general să se creeze anumite instituții formale, importante pentru viața poporului, funcțiile lor au fost preluate și realizate de către instituțiile neformale, de exemplu, lipsa unor instituții educative formalizate — a școlilor — a fost înlocuită cu procesul de educare lărgită în cadrul familiei, în cercuri neformale de tineret etc.

A doua diviziune a clasificării are în vedere sarcinile sau mai pe larg, funcțiile îndeplinite în colectivități[9] de către instituții. Această împărțire are la bază considerentul conținutului și caracterul funcțiilor îndeplinite de către instituții. Vom deosebi:

1) *Instituții economice*, din rîndul cărora fac parte toate unitățile care se ocupă de producția bunurilor, a diviziunilor, de efectuarea prestațiilor, de reglementarea circulației banilor, de organizarea și diviziunea muncii (întreprinderi industriale, bănci, magazine etc.)

2) *Instituții politice* sau instituții legate de cucerirea, exercitarea și menținerea puterii. Numim politică, ansamblul de mijloace și funcții care constau în special în manipularea elementelor de forță pentru cucerirea, îndeplinirea și menținerea puterii. Exemple de instituții politice sînt parlamentul, comitetul central al partidului, guvernul (în accepțiunea de consiliu de miniștri), miliția populară etc.

3) *Instituții educative și culturale*, a căror menire, în ansamblu, constă în menținerea și dezvoltarea moștenirii culturale a colectivității, în socializarea și educarea tinerei generații pentru a i se transmite patrimoniul cultural și pentru a-i forma pe tineri ca cetățeni. Dintre acestea fac parte: grădinița și școala, familia, casele de cultură, teatrele și filarmonicile, muzeele etc.

4) *Instituții sociale*, adică obștești în accepțiunea

[9] Prin sarcini înțelegem aici funcțiile desemnate de către grup. Astfel, instruirea tineretului intră în sarcina școlii, iar această funcție este definită prin programele școlare, prin prevederi etc. Prin funcțiile școlii înțelegem toate urmările produse de activitatea școlii, indiferent dacă ele au fost prevăzute, dorite sau nu. De exemplu, fenomenele produse de felul cum ajunge tineretul la școală sînt, de asemenea, un rezultat al funcției ei, deși nu sînt sarcinile ei.

strictă a acestui cuvînt. (În accepțiune mai largă, toate tipurile de instituții sînt sociale.) Din rîndul acestora fac parte asemenea instituții cum ar fi instituțiile filantropice, care funcționează de bunăvoie, instituțiile unionale, ca asociațiile, asociația locală apărută pentru rezolvarea unor anumite probleme sociale, de pildă, Asociația prietenilor Cracoviei, apoi instituțiile pentru orfani, împotriva alcoolismului, de organizare a timpului liber și a distracțiilor etc. Acestea sînt instituții care rezolvă probleme importante pentru membrii grupului, dar de care nu se ocupă nici instituțiile politice, nici cele economice.

În cadrul acestora trebuie subliniată importanța instituțiilor denumite cîndva de către H. Spencer *de ceremonial*. Acestea sînt modalități „instituționalizate", neformalizate de desfășurare a unor sărbători, de exprimare a urărilor și felicitărilor, de celebrare a zilelor onomastice, de organizare a festivităților de nuntă, modalitățile de conducere a ședințelor, modalitățile de adresare către superiori, eticheta de curte, într-un cuvînt, modalități de conduită care au în spatele lor sancțiunea obiceiului și a uzanței, exercitate la fel ca și funcțiile impersonale. Ele reglementează interacțiunile reciproce, facilitează înțelegerea, în viața curentă fiind denumite „convenții", căci asigură desfășurarea lină a vieții sociale. Acestea sînt modele de conduită și acțiune, modele de interacțiuni reciproce, care sînt importante pentru desfășurarea vieții colectivității și de aceea sînt „instituționalizate", avînd în spatele lor sancțiunea colectivă, dar nu pot fi incluse în această categorie elementele obișnuite ale instituțiilor. De aceea, ceea ce Spencer a denumit instituții de ceremonial, noi vom denumi modele instituționalizate de interacțiuni reciproce, iar denumirea de „instituție socială" o rezervăm pentru acel gen de organizații care în viața curentă sînt denumite „organizații sociale".

5) *Instituții religioase* care organizează raportul omului față de forțele transcedentale, de acele forțe despre care omul crede că există în lumea supranaturală, care se află în afara activității empirice a omului, raportul față de obiectele și forțele sfinte. Fără a intra în analiza problemelor teologice, pur și simplu afirmăm că pentru un credincios această lume există în mod real și influen-

ţează asupra comportării lui şi asupra relaţiilor lui cu alţi oameni. De aceea, instituţiile religioase au în nenumărate societăţi care se bazează pe dominaţia recunoscută a valorilor religioase asupra tuturor celorlalte valori un caracter de instituţii dominante.

Clasificarea menţionată aici cuprinde numai aşa-numitele „instituţii principale", care apar în toate tipurile de societăţi, care reglementează principalele domenii ale vieţii colective. În afara lor există încă multe alte instituţii, atît formale cît şi neformale, care compun un sistem complex de legături care îi unesc pe oameni.

Analiza funcţionării instituţiilor este necesară pentru înţelegerea funcţionării coeziunii în colectivităţile sociale. Toate elementele anterioare ale coeziunii — modelele de interacţiune, de acţiune, de contacte — au avut un caracter psihosocial, au fost elemente sociale, care există prin interiorizarea lor, prin „includerea" acestora în personalitatea indivizilor. Instituţiile au un caracter material şi social, căci prin ele vor fi introduse în viaţa societăţii bunuri materiale, simboluri, cît şi modele de conduită permanente, formalizate, deci de acum, nu numai interiorizate, ci şi introduse în acte legislative.

Instituţiile reprezintă sistemul de bază al coeziunii sociale cu caracter durabil, materializat, în jurul căruia se concentrează toate celelalte elemente ale coeziunii. De aceea, instituţiile de toate felurile, existente într-o anumită colectivitate, trebuie să reprezinte un sistem sudat, fără contradicţii şi pe cît posibil fără conflicte. Aceasta înseamnă că nu pot exista sisteme de instituţii care să ducă la autodistrugerea colectivităţii prin combatere reciprocă. Conflictele dintre diferitele instituţii există mereu şi sînt chiar necesare pentru dezvoltarea colectivităţii, deoarece aceste conflicte creează probleme a căror rezolvare îmbogăţeşte şi dezvoltă colectivitatea. De exemplu, diferitele tipuri de conflicte dintre biserică şi instituţiile culturale sau ştiinţifice au constituit un factor important al progresului culturii europene. Cu toate acestea, există anumite limite ale acestor conflicte, iar ele nu pot ameninţa existenţa colectivităţii. De aceea, este necesară integrarea interioară, armonizarea internă a sistemului de instituţii — ceea ce în fiecare colectivitate se face prin diferite metode, dintre

care trei sînt deosebit de importante: a) integrarea pe baza structurii personalității omului, a nevoilor și interiorizării mecanismelor, controlului social și interiorizării modelelor de conduită, dar mai ales a interiorizării sentimentului intereselor colectivității. Pentru a-și satisface nevoile, indivizii trebuie să participe în nenumărate instituții, și oarecum în mod automat tind spre armonizarea lor; b) integrarea pe baza diviziunii conținutului muncii între instituții și pe baza legăturii concrete între acțiunile pe care le execută. De exemplu, instituțiile subordonate primăriei trebuie să reprezinte în oraș un sistem în care se completează una pe alta. Instituțiile economice trebuie să fie legate concret de instituțiile juridice și de instituțiile educative, care transmit deprinderile și atitudinile necesare pentru funcționarea economiei etc. Lipsa unei asemenea coordonări amenință cu consecințe serioase ordinea socială, desfășurarea normală a interacțiunilor reciproce și existența unor relații reglementate; c) pe baza dominației instituțiilor de un anumit tip asupra altora; de exemplu, dominația instituțiilor politice, ca în cadrul sistemului socialist; în sistemul feudal, o asemenea funcție dominantă a îndeplinit-o biserica, iar în societatea capitalistă din secolul al XIX-lea dominante au fost instituțiile economice.

Sistemul de instituții legat reciproc formează un întreg care asigură membrilor satisfacerea nevoilor, care reglementează conduita lor, care asigură dezvoltarea colectivității, diferențierea relațiilor, ridicarea bunăstării membrilor, satisfacerea mai bună a nevoilor etc. Consistența și lipsa de conflicte a acestui sistem hotărăște existența și forța colectivității (a statului, poporului, orașului). Deosebit de importantă este problema „plasticității" sistemului de instituții, pentru ca ele să nu împiedice progresul necesar, inovațiile, pentru ca sistemul închistat al instituțiilor să nu devină o crustă care să jeneze viața colectivității. A doua problemă esențială a funcționării instituțiilor constă în funcționarea lor eficace, în așa fel încît coordonarea lor să fie clară, să nu existe între ele o suprapunere a domeniilor de competență, împiedicîndu-se astfel rezolvarea problemelor în situații conflictuale. Foarte frecvent întîlnim în presa cotidiană materiale negative pe tema satisfacerii nevoilor populației de cîteva instanțe (primării, centrale și întreprinderi, mi-

nistere), menționîndu-se că datorită stabilirii neclare a competențelor, soluționarea unor probleme durează foarte mult. Într-o asemenea situație este necesară o îmbunătățire organizatorică a sistemului de instituții, deoarece ele vor suferi atunci o deformație, adică dintr-un sistem înființat pentru rezolvarea problemelor și satisfacerea nevoilor populației, devine un sistem care împiedică soluționarea problemelor și satisfacerea nevoilor respective. Despre această maladie a instituțiilor vom vorbi mai departe.

Controlul social

Să revenim acum din nou la grupul nostru de studenți și la locuitorii orașului care se formează și să ne punem întrebarea dacă coeziunea care există în aceste colectivități se compune numai din elementele prezentate pînă acum? Nu, mai sînt și altele. Am văzut că în ambele colectivități s-au creat modele de interacțiuni reciproce, că s-au format relații între membrii ambelor colectivități, că aceste relații reprezintă o rețea foarte complicată, care îi „împletește" pe indivizi, că au apărut instituții formale și neformale, care reglementează conduita și satisfac nevoile. Oare numai cu ajutorul acestor noțiuni putem explica toate fenomenele și procesele care apar între membrii? Aceste elemente permit descrierea comportărilor care se repetă în permanență, permit să se explice de ce studenții și locuitorii orașului întîlnindu-se în sălile de cursuri sau în întreprinderile de producție se salută, își exercită îndatoririle lor profesionale, respectă regulile de circulație pe străzi, respectă, într-un anumit fel regulamentele obligatorii din facultăți sau din fabrici etc. Se stabilește, deci, o anumită schemă a vieții colective, fiecare om știe cum să se comporte în anumite situații, știe ce așteaptă de la el ceilalți membri ai colectivității și știe la ce reacții se poate aștepta în urma acțiunilor sale. Desfășurarea ordonată a vieții sociale constă în aceea că comportările presupuse și așteptate reciproc realmente se înfăptuiesc.

Să ne imaginăm că într-o bună zi grupul de studenți va veni la cursuri desculț. Care va fi reacția? În unele facultăți din Statele Unite, Paris sau Londra studenții

vin, într-adevăr, în timpul verii, desculți. Acest fapt trezește numai uimire, dar nici un fel de interes mai deosebit. La noi, probabil, reacția ar fi mult mai vie. Dacă însă cîțiva studenți s-ar hotărî să stea în sala de cursuri în timpul prelegerii cu pălăriile pe cap, confe-rențiarul le-ar atrage fără îndoială atenția și le-ar spune cîteva cuvinte despre decență. Fustele mini au dat naș-tere la început în oraș la comentarii nefavorabile din partea doamnelor mai în vîrstă, și nici părinții nu ma-nifestau un prea mare entuziasm față de ele. Circulația pe partea stîngă a șoselei trezește reacții puternice la ceilalți șoferi și intervenția imediată a milițianului. Generalizînd: conduitele care nu se încadrează în cadrul modelelor recunoscute și permise se întîlnesc cu sanc-țiuni. Sancțiunile constituie unul din elementele con-trolului social. Fiecare grup, fiecare colectivitate socială dezvoltă o serie de măsuri, sugestii, modalități de con-vingere, interdicții și constrîngeri, sisteme de persuasiu-ne și presiune, sancțiuni pînă la constrîngerea fizică inclusiv, sisteme și modalități de exprimare a recunoș-tinței, acordări de distincții și premii, datorită cărora comportarea indivizilor și a subgrupurilor sînt conduse spre concordanța cu modelele acceptate de acționare, de respectare a criteriilor de valori, într-un cuvînt, cu ajutorul cărora se formează conformismul membrilor. Acest sistem îl vom denumi *sistemul controlului social*.

Nu toate comportările și acțiunile indivizilor sînt în aceeași măsură supuse controlului din partea societății. Fiecare om deține o anumită sferă particulară care poate fi mai îngustă sau mai largă în funcție de tipul de societate, de sudura interioară a grupurilor, de caracte-rul instituțiilor lor și de poziția pe care individul o ocupă în grup. De exemplu, într-un ordin călugăresc sfera particulară a vieții private este foarte îngustă. În societatea capitalistă, convingerile religioase și politice fac parte din sfera particularului, în timp ce în societa-tea feudală făceau parte din domeniul vieții publice și erau supuse unui control sever. Un capitalist bogat are un domeniu al vieții private mai larg decît funcționarul băncii sale. Dar sfera vieții private a unui președinte de republică este cu mult mai mică decît a unui vaga-bond fără casă. Domeniul sferei private depinde de importanța funcției îndeplinite în grup, care hotărăște

că ceea ce persoana respectivă face sau afirmă are influență asupra vieții grupului ca întreg; depinde, de asemenea, de domeniul posibilităților de a-și crea condiții pentru a se sustrage de la controlul social. Un bancher bogat poate să se comporte în reședința sa exclusivă cum dorește — nimeni nu știe despre aceasta. Vagabondul poate să facă ce vrea, deoarece comportările lui nu au influență asupra vieții societății, numai să nu comită o infracțiune. Să privim mai îndeaproape unele acțiuni de-ale noastre, proprii, și să observăm cum sînt reglementate prin mecanismul controlului social. Nimeni nu se interesează de felul cum un student își așază lucrurile sale pe masă în camera sa, cel mult colegii pot să-i spună ceva despre dezordinea sau ordinea care îl caracterizează. Mult mai controlată este grija față de aspectul exterior. Un om murdar, neglijent este deja condamnat de către opinia publică, condamnare exprimată prin observații răutăcioase, comentarii, ori direct, prin atragerea atenției. Deși există moda excentricității în îmbrăcăminte, granițele acestei excentricități sînt exprimate clar prin principii de decență. Conviețuirea în familie, despărțirea soților, divorțurile etc., sînt deja reglementate prin prevederi juridice și, în plus, prin obiceiuri, prin presiunea familiei și a celor din jur. Furtul care are loc în cadrul unei facultăți, dă naștere la anchetă și urmărire, iar în cazul descoperirii autorului la înlăturarea lui din cadrul facultății și la o pedeapsă penală. Crima atrage după sine pedeapsa supremă. Din aceste exemple vedem că cu cît o anumită comportare sau acțiune se referă mai mult la grup, ca la un întreg, cu cît amenință mai mult viața lui colectivă, cu atît mai mare va fi represiunea cu care se va întîlni. Pe de altă parte, grupul de studenți poate să nu se intereseze de ceea ce face responsabilul lui în timpul liber, dar acțiunile lui și exercitarea îndatoririlor de responsabil sînt în permanență observate, comentate — într-un cuvînt — controlate. Generalizînd, din nou vom spune că faptele necesare sau indispensabile pentru desfășurarea vieții colective sînt mult mai controlate decît faptele care au numai o importanță individuală. Acest lucru este clar cînd ne reamintim ceea ce am spus pînă acum pe tema coeziunii sociale. Ea reprezintă un ansamblu de factori care îi unește pe oameni. Indivizii se interesează

că ceea ce persoana respectivă face sau afirmă are influență asupra vieții grupului ca întreg; depinde, de asemenea, de domeniul posibilităților de a-și crea condiții pentru a se sustrage de la controlul social. Un bancher bogat poate să se comporte în reședința sa exclusivă cum dorește — nimeni nu știe despre aceasta. Vagabondul poate să facă ce vrea, deoarece comportările lui nu au influență asupra vieții societății, numai să nu comită o infracțiune. Să privim mai îndeaproape unele acțiuni de-ale noastre, proprii, și să observăm cum sînt reglementate prin mecanismul controlului social. Nimeni nu se interesează de felul cum un student își așază lucrurile sale pe masă în camera sa, cel mult colegii pot să-i spună ceva despre dezordinea sau ordinea care îl caracterizează. Mult mai controlată este grija față de aspectul exterior. Un om murdar, neglijent este deja condamnat de către opinia publică, condamnare exprimată prin observații răutăcioase, comentarii, ori direct, prin atragerea atenției. Deși există moda excentricității în îmbrăcăminte, granițele acestei excentricități sînt exprimate clar prin principii de decență. Conviețuirea în familie, despărțirea soților, divorțurile etc., sînt deja reglementate prin prevederi juridice și, în plus, prin obiceiuri, prin presiunea familiei și a celor din jur. Furtul care are loc în cadrul unei facultăți, dă naștere la anchetă și urmărire, iar în cazul descoperirii autorului la înlăturarea lui din cadrul facultății și la o pedeapsă penală. Crima atrage după sine pedeapsa supremă. Din aceste exemple vedem că cu cît o anumită comportare sau acțiune se referă mai mult la grup, ca la un întreg, cu cît amenință mai mult viața lui colectivă, cu atît mai mare va fi represiunea cu care se va întîlni. Pe de altă parte, grupul de studenți poate să nu se intereseze de ceea ce face responsabilul lui în timpul liber, dar acțiunile lui și exercitarea îndatoririlor de responsabil sînt în permanență observate, comentate — într-un cuvînt — controlate. Generalizînd, din nou vom spune că faptele necesare sau indispensabile pentru desfășurarea vieții colective sînt mult mai controlate decît faptele care au numai o importanță individuală. Acest lucru este clar cînd ne reamintim ceea ce am spus pînă acum pe tema coeziunii sociale. Ea reprezintă un ansamblu de factori care îi unește pe oameni. Indivizii se interesează

deci de problemele coeziunii la fel ca de propriile probleme personale. Să ne reamintim, de asemenea, ceea ce am spus referitor la relația individ-societate. Grupul, colectivitatea din care facem parte, devine o componentă a noastră înșine, iar faptul că ne preocupăm de grup este, de asemenea, o dovadă a interesului manifestat față de noi înșine. Controlul asupra altora este deci tot o manifestare a interesului față de propriile probleme.

Astfel, în ansamblul de mijloace ale controlului social trebuie să distingem două feluri de mecanisme: a) psihosocial și b) material-social. Primul constă în interiorizarea normelor și valorilor, în așa fel încît individul să simtă supunerea față de acesta ca o obligativitate morală, interioară. Al doilea constă în obligativitatea exterioară, uzitată de către instituții. Teoriile despre controlul social au fost dezvoltate ca niște răspunsuri la întrebările puse de către filozofii sociali și exprimate atît de clar de către filozoful englez Hobbes în secolul al XVII-lea, care a întrebat cum este posibilă desfășurarea vieții sociale și conviețuirea oamenilor, avînd în vedere faptul că ei au întotdeauna o atitudine egoistă unul față de celălalt, dacă omul e lup față de om. Și Marx s-a întrebat care sînt mecanismele care nu permit ca antagonismele dintre grupuri, și mai ales lupta dintre clase și conflictele care rezultă din aceasta, să ducă la distrugerea societății ca un întreg, sudura ei menținîndu-se în continuare. Marx a indicat constrîngerea exercitată de către instituții, și mai ales de către stat, ca factor de control al comportării și integrării societății, alți filozofi au subliniat rolul moralității, iar pînă la urmă, spre finele secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea au apărut teoriile despre interiorizare care au mutat constrîngerea socială în „interiorul" individului, precizînd că controlul exercitat de către „societate se efectuează în interiorul nostru".

Sociologul francez, Émile Durkheim, a efectuat o analiză a moralității, ca acțiune a „societății în interiorul nostru", ca fapt social rezultat din interiorizarea normelor. Chiar și mecanismul interiorizării a fost explicat în diferite modalități. Psihologul social și filozoful american George H. Mead a explicat acest proces prin dezvoltarea eului subiectiv, prin formarea unei imagini despre propria persoană, prin conștientizarea așteptări-

lor pe care alții le au față de tine prin faptul că sînt interiorizate și criteriile aprecierilor altor oameni recunoscuți ca importanți. Sigmund Freud, după cum știm, a construit supraeul (superego) ca autoritate socială interiorizată, care funcționează ca conștiință. Pe noi, însă, în acest moment nu ne interesează însuși mecanismul psihic al interiorizării, ci faptul că valorile și normele interiorizate funcționează ca un regulator al conduitelor indivizilor care se străduiesc să se comporte într-un mod „demn de calitatea de membru al grupului respectiv". Grija față de onoarea colectivității, de exemplu, onoarea națională, sentimentul demnității studentului, sentimentul îndatoririi de pionier, sentimentul responsabilității de părinte — iată exemple de constrîngere interioară, exemple de mecanisme de control social interiorizat.

Alături de constrîngerea socială interiorizată există și alte mecanisme psihosociale de control social. Să indicăm încă unul, și anume dorința fiecărui om de a se bucura de apreciere și de a se simți în siguranță. După cum am mai arătat cînd am vorbit de personalitate, aprecierea este necesară fiecăruia pentru echilibrul interior, pentru integrarea personalității sale interioare. Omul lipsit în mod sistematic de apreciere pierde acest echilibru și personalitatea lui se va dezintegra. Fenomene asemănătoare de dezintegrare a personalității apar și atunci cînd omul se află în mod sistematic în stare de pericol trăind în permanență sub imperiul pericolului. De aceea, oamenii în mod semiconștient și oarecum natural elimină sentimentul de pericol sau de încordare produs de lipsa aprecierii prin comportări care nu trezesc obiecțiunea nimănui, ba, din contră, își află aprobarea.

La limita dintre mecanismele psihosociale și materialsociale ale controlului se află *obișnuințele și obiceiurile*. Obișnuințele sînt modalități de conduită statornicite pentru anumite situații, care nu trezesc obiecții și nu întîlnesc reacții negative din partea mediului înconjurător. Fiecare individ se conduce după obișnuințele sale: se scoală mai devreme sau mai tîrziu, face gimnastică, merge la cafenea, poartă costume și se îmbracă într-un anumit fel, are un mod al său de a vorbi și de a saluta etc. Anumite grupe de studenți își stabilesc, de aseme-

lor pe care alții le au față de tine prin faptul că sînt interiorizate și criteriile aprecierilor altor oameni recunoscuți ca importanți. Sigmund Freud, după cum știm, a construit supraeul (superego) ca autoritate socială interiorizată, care funcționează ca conștiință. Pe noi, însă, în acest moment nu ne interesează însuși mecanismul psihic al interiorizării, ci faptul că valorile și normele interiorizate funcționează ca un regulator al conduitelor indivizilor care se străduiesc să se comporte într-un mod „demn de calitatea de membru al grupului respectiv". Grija față de onoarea colectivității, de exemplu, onoarea națională, sentimentul demnității studentului, sentimentul îndatoririi de pionier, sentimentul responsabilității de părinte — iată exemple de constrîngere interioară, exemple de mecanisme de control social interiorizat.

Alături de constrîngerea socială interiorizată există și alte mecanisme psihosociale de control social. Să indicăm încă unul, și anume dorința fiecărui om de a se bucura de apreciere și de a se simți în siguranță. După cum am mai arătat cînd am vorbit de personalitate, aprecierea este necesară fiecăruia pentru echilibrul interior, pentru integrarea personalității sale interioare. Omul lipsit în mod sistematic de apreciere pierde acest echilibru și personalitatea lui se va dezintegra. Fenomene asemănătoare de dezintegrare a personalității apar și atunci cînd omul se află în mod sistematic în stare de pericol trăind în permanență sub imperiul pericolului. De aceea, oamenii în mod semiconștient și oarecum natural elimină sentimentul de pericol sau de încordare produs de lipsa aprecierii prin comportări care nu trezesc obiecțiunea nimănui, ba, din contră, își află aprobarea.

La limita dintre mecanismele psihosociale și materialsociale ale controlului se află *obișnuințele și obiceiurile*. Obișnuințele sînt modalități de conduită statornicite pentru anumite situații, care nu trezesc obiecții și nu întîlnesc reacții negative din partea mediului înconjurător. Fiecare individ se conduce după obișnuințele sale: se scoală mai devreme sau mai tîrziu, face gimnastică, merge la cafenea, poartă costume și se îmbracă într-un anumit fel, are un mod al său de a vorbi și de a saluta etc. Anumite grupe de studenți își stabilesc, de aseme-

nea, obișnuințele lor, care reprezintă modele ale interacțiunilor reciproce, care, datorită faptului că au dovedit obișnuințe, devin obligatorii în mai mare măsură, deoarece au dovedit oarecum un principiu de diferențiere a acestui grup față de altele. Obișnuințele apar oarecum ca niște deprinderi individuale, pot să se stabilească pe calea tradiției (de exemplu, unele grupe de studenți beau bere), fiind mai întîi tolerate, iar apoi devenind respectate. Unele deprinderi pot fi reminiscențe în urma vechilor ritualuri religioase (sîmbăta morților, rusaliile etc.); unele pot fi reminiscențe ale unor vechi tradiții de corporații. Încălcarea obișnuinței acceptată în cadrul grupului nu este condamnată, dar membrii grupului cu o puternică legătură au, de asemenea, sentimentul îndatoririi respectării lor. Obișnuințele sînt deci elemente ale sistemului de control social, datorită faptului că sînt modele de conduită instituționalizate (deși nu obligatoriu formalizate) pentru situații care nu sînt indiferente grupului ca întreg. Obișnuințele individuale sînt de asemenea importante pentru grup, deoarece ele influențează asupra funcționării individului în rolurile sale sociale. De exemplu, un profesor era respectat cînd obișnuințele sale care se aflau la granița ciudățeniilor ridicau eficacitatea muncii pedagogice desfășurate. Acesta este, cu alte cuvinte, acel profesor care își petrece timpul liber cu colecționarea unor exemplare din natură, al unor obiecte de etnografie etc.

Obiceiul este un mod de conduită statornicit de care grupul leagă deja anumite aprecieri morale și a cărui încălcare provoacă sancțiuni negative. Obiceiul presupune în mod clar o anumită constrîngere în recunoașterea valorilor de grup și o constrîngere pentru a exista în mod obligatoriu comportări dorite după aprecierea grupului. În grupul de studenți se formează, de asemenea, obiceiuri proprii, în general însă el adoptă obiceiurile societății studențești sau obiceiurile tradiționale ale „oamenilor bine crescuți". Obiceiul indică deci, să te comporți față de profesor cu respect și să-i arăți acest respect. Obiceiul indică să oferi locul colegelor cînd sala de cursuri este plină. Obiceiul presupune să oferi locul în tramvai unui om infirm, să respecți ceremonialul stabilit față de persoanele care ocupă funcții înalte, obiceiul indică să respecți tradiția și simbolurile

sfințite prin tradiție ale grupului, obiceiul obligă să respecți durerea și nefericirea altora etc. Obiceiurile sînt deci modele de conduită, legate de valorile cunoscute de către grup, conduite care au importanță pentru desfășurarea vieții grupului. Nerespectarea obiceiurilor amenință sudura internă a grupului și de aceea prilejuiește sancțiuni negative, în timp ce respectarea obiceiurilor atrage după sine o apreciere pozitivă a individului. De aceea obiceiurile sînt elemente ale controlului social; ele se bazează nu numai pe interiorizarea valorilor, dar totodată pun în mișcare mecanismele interioare de represiune față de comportările nedorite. Încălcarea obiceiurilor nu este pedepsită de către lege, ci de către opinie prin sancțiuni morale. Omului care nu respectă obiceiurile nu i se întinde mîna, nu este invitat nicăieri, nu se întreține relații apropiate cu el. Într-un cuvînt, nerespectarea obiceiurilor atrage după sine sancțiuni din partea grupului.

Sancțiunile. Am putea defini în mod general sancțiunile ca reacții ale grupului față de comportările membrilor în situații sociale importante. Din ceea ce am spus pînă acum despre procesul apariției coeziunii rezultă că din punct de vedere social poate să fie important un domeniu foarte larg de conduite ale indivizilor chiar dacă ele se includ în sfera vieții particulare. De aici rezultă și un domeniu larg de sancțiuni de care dispun grupurile și colectivitățile. Sancțiunile pot fi definite ca reacții ce dirijează comportările membrilor. Critica referatului prezentat la seminar sau elogierea aceluiași referat este deci o sancțiune. Asistentul poate să laude sau să critice referatul, poate să elogieze îndeplinirea exemplară a lucrării, sau poate să emită o apreciere negativă.

Divizăm deci sancțiunile în două genuri: negative, adică pedepse, și pozitive, adică recompense. De obicei în limbajul curent sînt denumite sancțiuni numai sistemul de pedepse. Dar pedeapsa este o reacție a grupului asemănătoare cu recompensa, deosebindu-se numai prin calificarea comportării apreciate. De aceea, în analiza noastră ne vom servi de noțiunea de sancțiuni pozitive, deoarece ele sînt un element de control social puternic, mult mai important decît sistemul de pedepse.

Atît sancțiunile pozitive, cît și cele negative pot fi

formale sau *neformale*. Primele sînt reacțiile instituțiilor formalizate ca miliția, tribunalele, cenzura, sau ale altor instituții de stat, de partid sau obștești, față de anumite comportări ale cetățenilor. Celelalte sînt reacții ale opiniei publice, ale cercurilor de colegi, vecini sau ale grupurilor de camarazi și-și găsesc expresia în acțiunile instituțiilor neformale. Această diviziune este, de asemenea, importantă deoarece, după cum vedem, sancțiunile neformale pot fi cîteodată mult mai eficace decît sancțiunile formale, dacă instituțiile formalizate nu se bucură de recunoașterea colectivității. Un exemplu flagrant îl constituie subestimarea arătată instituțiilor formale din timpul ocupației cînd sancțiunile opiniei publice au constituit un baraj deosebit de eficace față de încercările de colaborare cu ocupantul.

Continuînd clasificarea sancțiunilor întîlnite în toate tipurile de societăți istoric cunoscute, vom efectua o diviziune după criteriul „conținutului" presiunii, din punctul de vedere al „caracterului" sancțiunii.

Vom distinge deci *sancțiuni juridice*, adică sistemul de pedepse și recompense prevăzute prin prevederile legii: în grupul de studenți acestea sînt pedepse cuprinse în prevederile referitoare la institutele de învățămînt superior: avertismentul, observația, suspendarea, exmatricularea sau elogiile, notele bune, premiile în bani, bursele științifice etc. Aici se includ, de asemenea, premiile și pedepsele prevăzute în statutele organizației de studenți.

Sancțiunile etice formează sistemul de pedepse și recompense pentru conduită calificată ca amorală sau morală. Studentul care își ajută colegii, care se solidarizează cu ei în situațiile grele, care efectuează lucrări dificile pentru grup, dobîndește aprecierea acestuia și este definit ca un bun coleg, ca un lucrător conștiincios. În schimb, dacă se comportă în mod echivoc, nu-și respectă angajamentele, este un om cu două fețe, atrage asupra sa condamnarea morală exprimată în aprecieri de felul acesta: „laș", „lipsit de conștiinciozitate", „josnic" etc.

Sancțiunile satirice reprezintă un sistem de batjocuri, de ironii, de desconsiderare manifestate față de omul a cărui conduită este calificată ca neserioasă, comică, caraghioasă; sancțiunile satirice sînt deosebit de dure-

roase, deoarece înjosesc și „atacă" deosebit de puternic eul subiectiv al individului. „Rîsul este o armă puternică" a scris Juliusz Slowacki, în *Lilla Weneda.*

În sfîrșit, *sancțiunile religioase* sînt recompense și pedepse prevăzute prin sistemul de dogme și credințe ale oricărei religii pentru respectarea sau încălcarea ordinelor interdicțiilor ei. Din rîndul lor fac parte: penitențele, condamnarea pînă la excomunicare, condamnarea veșnică pentru oamenii care cred în ea, cît și un sistem întreg de recompense: de la aprecierea credincioșilor, exprimarea veneraței, pînă la mîntuirea veșnică.

Aceste patru genuri de sancțiuni se completează reciproc. Acționînd în comun, au cele mai multe șanse de obținere a unui înalt grad de conformism al membrilor colectivității. Dacă între sancțiuni apar disensiuni, dacă, de exemplu, prescripțiile juridice solicită de la membrii colectivității conduite condamnate de către moralitate (situații de acest fel se întîmplă în perioadele de cotituri sociale), atunci eficacitatea sancțiunilor se micșorează considerabil. Eficacitatea sancțiunilor depinde deci de gradul în care ele reprezintă un sistem închegat și sudat. Dacă sancțiunile juridice sînt în discordanță cu sancțiunile morale sau religioase, atunci eficacitatea lor poate să fie mică. Legea, în general, nu se poate opune în mod eficient fanatismului moral, religios sau ideologic. Cunoaștem din istoria mișcărilor religioase sau a mișcărilor revoluționare că fanaticii își asumă cu plăcere represiunile juridice care le aduc înalta apreciere a camarazilor lor. Represiunile care dau naștere martirajului provoacă întotdeauna urmări opuse celor așteptate. Cenzura lucrărilor literare și științifice ridică întotdeauna interesul și dă naștere unor aprecieri superioare operelor descalificate de către cenzor. Știm, de asemenea că anecdotele care ironizează puterea politică sînt o metodă eficace de micșorare a autorității ei. Într-un cuvînt, sistemul sancțiunilor formale și neformale, dacă trebuie să fie eficace, trebuie să se bazeze pe un sistem armonizat de valori și criterii de apreciere.

În toate societățile civilizate, în așa-numitele societăți moderne, putem diferenția următoarele sisteme de sancțiuni care reglementează comportările membrilor.

Sancțiunile *negative neformale* care înseamnă exprimarea mirării, exprimarea supărării, batjocurii, refuzul

de a da mîna sau menţinerea unor relaţii, ca expresie a condamnării morale, povestirea unor bîrfe neamicale. Aceste sancţiuni pot avea urmări importante în viaţa individului respectiv: însingurarea, respingerea din cercurile amicale, neadmiterea în funcţii sociale.

Sancţiunile *negative formale* înseamnă un întreg arsenal de pedepse prevăzute prin prescripţiile legii, deci tot felul de observaţii, reproşul, amenda, arestul, închisoarea, privarea de drepturile cetăţeneşti, confiscarea averii, impunerea căinţei, excomunicarea, pînă la pedeapsa cu moartea. Aceste pedepse acţionează prin ameninţare, fiind totodată un avertisment potenţial de prevenire pentru cei care ameninţă cu înfăptuirea unor acţiuni sociale şi antisociale. Ele sînt expresia autoapărării grupului faţă de agresiune, faţă de încălcarea intereselor lui, indiferent dacă acestea sînt interesele întregului grup sau ale anumitor clase sociale, mai ales ale claselor dominante. După cum am mai spus eficacitatea acţiunii acestor norme juridice negative depinde de gradul lor de armonizare cu toate celelalte genuri de sancţiuni care apar în societatea respectivă[10].

Sancţiunile formale negative sînt completarea sistemului de sancţiuni formale pozitive, ca de exemplu, elogiul şi mulţumirea publică din partea reprezentanţilor puterii, acordarea unei diplome de merit, premii în bani, avansuri, decorarea cu ordine şi medalii, avansarea în posturi înalte, acordarea unor mari remunerări, emiterea unei medalii în onoarea persoanei respective etc. Acestea sînt sisteme de încurajare pentru comportare în conformitate cu legea şi, mai mult, pentru manifestarea unui zel deosebit şi a unei îndemînări în îndeplinirea acţiunilor indicate de către conducerea colectivităţii. Există, de asemenea, sisteme de sancţiuni *neformale pozitive*, adică reacţii care aprobă comportările

[10] Cf. Maria Ossowska, *Socjologia moralnosci. Zarys zagadnien* (Sociologia moralităţii. Schiţă a problemelor), Warszawa, 1969; Zygmunt Ziembinski, *Norma moralna a normy prawne* (Norma morală şi normele juridice), Poznan, 1963; Adam Podgórecki *Socjologia prawa* (Sociologia dreptului), Warszawa, 1962, Adam Podgórecki, *Zjawiska prawne w opinii publicznej* (Fenomene juridice în opinia publică), Warszawa, 1964; Kazimierz Opalek şi Jerzy Wroblewski, *Współczesna teoria i socjologia prawa w Stanach Zjednoczonych* (Teoria modernă şi sociologia dreptului în Statele Unite), Warszawa, 1963.

ce sînt în conformitate cu sistemul de valori al colectivității și sînt folositoare pentru grup. Acestea pot fi asemenea reacții ale mediului ca: aprecierea tacită a grupului, exprimarea respectului prin conduite, recunoașterea individului respectiv, aprecierea pozitivă exprimată în discuții, mențiuni laudative în presă, crearea unei legende pozitive în jurul persoanei respective, slăvirea și exprimarea de elogii.

Sancțiunile formale și neformale, negative și pozitive, reprezintă factorii cu caracter material și sociali ai controlului social. Ele încep să acționeze acolo unde controlul interiorizat devine ineficace, cînd individul pierde sentimentul interior a ceea ce este și a ceea ce nu este permis, devenind necesar să fie, în interesul grupului, adus „la ordine". Dacă însă indivizii sau subgrupurile nu permit să fie readuși în adevăratele norme de conduită, aceste mecanisme material-sociale urmăresc eliminarea lor din grup. Aici trebuie ca tensiunea comportărilor nedorite să nu ducă la periclitarea echilibrului vieții colective, care să nu mai poată să-și desfășoare activitatea normal, periclitînd în acest fel existența grupului.

Așadar, se poate vorbi de un anumit mecanism de autoreglare existent în colectivitățile sociale, care reacționează la amenințarea existenței grupului și pune în mișcare reacțiile de apărare în mod asemănător cu instalațiile de control care reglează singure menținerea temperaturii în încăperi sau în instalațiile tehnice. Aceasta este un mecanism foarte complex și analiza lui ne-ar ocupa prea mult spațiu și de aceea vom aminti numai despre el în această lucrare. Pe de altă parte, acest mecanism se bazează pe identitatea indivizilor și a grupului pe care am descris-o și explicat-o cînd am vorbit despre personalitatea socială a omului. Deci, sentimentul siguranței proprii a individului este legat de siguranța grupului. Siguranța individului înseamnă posibilitatea de satisfacere a nevoilor lui, realizarea intereselor lui, asigurarea posibilităților de expansiune ale grupului. De aceea și grija pentru grup, ca întreg, este întotdeauna într-o anumită măsură grija pentru propriile interese. Acesta este un element al acestui mecanism. Celelalte elemente sînt legate de tradiție și sistemele de valori transmise de aceasta, sentimentul responsabili-

tății față de patrimoniul cultural și sentimentul responsabilității pentru viitorul generațiilor următoare ale membrilor colectivității. Aici se adaugă, de asemenea, mecanismul exercitării puterii și tendința de menținere a puterii de către grupul care exercită în prezent această putere. În cadrul sistemului de control social *puterea* este un element deosebit de important. Ea dispune de majoritatea mijloacelor materiale formale de constrîngere și premiere, deoarece ea dispune, totodată, într-o anumită măsură, de rezervele economice ale colectivității. Puterea de stat, în funcție de tipul de sistem politic (despre aceasta vom vorbi în capitolul închinat statului), dispune de mijloacele forței fizice și de constrîngere fizică, avînd posibilitatea de a emite legi și ordine, de a dispune de bugetul statului, așadar, de a dispune de mijloace de premiere avînd dreptul să acorde decorații. De aici și părerea curentă că sistemul controlului social de comportare al cetățenilor este identificat cu sistemul controlului formal exercitat de către organele de stat. Reacțiile puterii la amenințarea „ordinii" interioare (acest termen îl vom explica mai tîrziu) reprezintă elementul mecanismului interior al grupului care menține echilibrul — adică o asemenea stare de desfășurare a proceselor vitale ale grupului, încît pot avea loc toate acele acțiuni care sînt necesare pentru menținerea și dezvoltarea grupului. Mecanismul controlului social este deci un mecanism de restabilire a echilibrului cînd anumite procese nedorite amenință desfășurarea proceselor necesare.

Mecanismul controlului, mai curînd mecanismele material-sociale constau într-o combinare continuă a sancțiunilor juridice, etice, satirice și religioase. Aceste sancțiuni sînt puse în mișcare în funcție de gravitatea abaterii de la normă. De obicei în grupul de studenți sînt suficiente sancțiunile satirice, ironizarea sau bătaia de joc pentru a elimina comportările care încalcă echilibrul; în instituțiile economice este necesar controlul interior și controlul Camerei superioare de control pentru a se preîntîmpina eficace dezorganizarea și abuzul. Dar după cîte știm din rapoartele tribunalelor, din presă, eficacitatea acestui control este încă insuficientă. Aceasta rezultă din faptul că economia socialistă presupune un alt tip de motivații pentru funcționarea sa și se bazează

pe alt sistem de valori decît acela în cadrul căruia a fost crescută majoritatea funcționarilor (încă în perioada antebelică). De aceea, valorile socialiste nu au fost încă interiorizate într-o măsură suficientă, ceea ce face ca mecanismele material-sociale ale controlului să nu aibă un sprijin și un ajutor din partea mecanismelor psiho-sociale ale controlului social. Generalizînd, putem spune că eficacitatea mecanismului controlului social constă de asemenea în completarea reciprocă a valorilor interiorizate și a mecanismelor de constrîngere. Dacă sistemul de premii și distincții nu este armonizat cu sistemul de valori interiorizate, nu va fi atît de eficace încît să reprezinte un stimulent suficient de puternic pentru comportările dorite.

Mecanismele controlului social presupun organizarea sistemului *vigilenței* care se compune din metode și instituții formalizate și neformale de descoperire și de prevenire a comportărilor nedorite, de reacționare la simptomele, care pot să ducă la acestea. Sistemele formalizate de vigilență sînt instituțiile polițienești, de informații, birourile de anchetă, agențiile de detectivi etc., care se îndeletnicesc cu observarea, urmărirea și culegerea de informații despre persoanele care pot fi sau sînt bănuite de comiterea unor fapte care nu sînt în conformitate cu normele etice, politice sau — cum a fost în perioada inchiziției — religioase. Colectivitățile sociale, care au un sentiment acut de amenințare se caracterizează prin lipsa stabilității organizării lor, prin instituții foarte puternice de vigilență. Aceste sisteme formalizate de vigilență sînt completate de preocupările cotidiene de observație, de contactul individului cu mediul său care în acest fel poate să fie prevenit despre comportările suspecte, posibile de a fi pedepsite. Sistemul neformal de vigilență se exprimă prin opinia socială, adică prin atitudinile, părerile și convingerile mediului care apar în raport cu comportările membrilor lui. Opinia publică îndeplinește și altă funcție — aici vom sublinia numai rolul ei în sistemul controlului social. Instituțiile, opinia sau cercurile sociale, alarmate de către mecanismul vigilenței, pot pune în mișcare mecanismele de represiune folosind toate genurile de sancțiuni prezentate mai sus.

Acest sistem de control social, atît cel interiorizat cît și cel exteriorizat, bazat pe instituții sociale, asigură ca contactele sociale, interacțiunile reciproce și relațiile sociale (desfășurate în cadrul stabilit de către colectivitate), acțiunile și faptele care deviază de la normă, deci cele „anormale" să fie supuse unei aprecieri, calificări, represiuni sau unui control medical și izolării. Așadar, rolurile sociale sînt „normal" îndeplinite, cu devieri permise ca „interpretări" individuale. Anumite roluri cum ar fi rolurile inovatorilor (de exemplu, cercetătorii științifici), a creatorilor de valori culturale, a reformatorilor, prevăd o sferă destul de largă de conduite, netipice, ba chiar obligă la căutarea de inovații, cu toate acestea însă libertatea de conduită nu poate să se transforme într-o revoltă împotriva valorilor de bază ale colectivității. Le vom analiza pe larg, cînd vom vorbi despre procesele schimbărilor și dezvoltării societății.

Organizația și organizarea socială*

Să ne reîntoarcem din nou la grupul nostru de studenți și la orașul în formare. Atunci cînd în aceste colectivități s-a creat o rețea durabilă de relații sociale, cînd s-a format sistemul de instituții neformale și formale, funcționînd mecanismele de control și vigilența care acționează mai mult sau mai puțin eficace — în orice caz, în așa măsură încît să asigure satisfacerea nevoilor, exercitarea sarcinilor diferiților indivizi, pentru a asigura ordinea și echilibrul desfășurării proceselor vitale ale întregului — atunci spunem că gruparea incoerentă de indivizi sau adunătura haotică de reemigranți, coloniști, de localnici și de nou-veniți s-a transformat în grupuri organizate. Cu alte cuvinte, putem spune că contactele de orice fel, interacțiunile reciproce, relațiile sociale care îi leagă pe oameni, au fost așezate într-un sistem mai mult sau mai puțin armonizat, coordonat, în care acțiunile de colaborare, ajutor, antagonism, dușmănie și conflict au fost încadrate în modele acceptate. Dacă totuși există conflicte (emulația, combaterea reciprocă etc.), atunci, pentru rezolvarea lor, au fost de asemenea înființate instituții cum ar fi: tribuna-

* În limba polonă există un singur termen pentru desemnarea organizației și organizării sociale (N.T.).

lele, comisiile de arbitraj, comisiile de împăciuire, comitetele cetățenești, care reglementează desfășurarea lor în mod normal. Într-un cuvînt, toate elementele coeziunii sociale au fost concentrate, armonizate, coordonate în sistemul organizării sociale.

Analiza organizației sociale o vom începe de la o metaforă. Putem compara coeziunea socială cu un sistem de sfori și fire care leagă pe membrii colectivității, dirijîndu-le acțiunile lor, obligîndu-i să îndeplinească anumite acțiuni și nepermițîndu-le să execute altele. Acest sistem de sfori și fire nu poate să se încurce, nu se pot încîlci, nu se pot paraliza reciproc. Ele trebuie să fie astfel așezate încît să se poată ajuta și completa, pentru a reglementa desfășurarea într-un mod ordonat, într-un cuvînt, trebuie să fie organizate. În acest fel, cu ajutorul metaforei, am introdus noțiunea de organizație socială și acum ne vom opri asupra ei. Relevăm că aici este vorba de organizație socială, iar această subliniere este necesară, deoarece însuși termenul „organizație" posedă mai multe accepțiuni. Acesta este un termen folosit în prezent foarte larg — organizația devine cuvîntul de ordine și simbolul societăților moderne care se bazează pe o economie industrială și pe sistemele de relații care rezultă din ea. Să reflectăm mai întîi la diferitele accepțiuni date termenului „organizație".

În prima accepțiune, prin acest termen se înțelege un grup cu scop, o asociație înființată pentru realizarea anumitor țeluri și care urmărește realizarea lor de așa manieră încît să se asigure folosirea rațională a mijloacelor, economia efortului, diviziunea rațională a muncii între membri, o conducere unică care să coordoneze eforturile diferiților membri sau subgrupuri, într-un cuvînt, un grup care urmărește realizarea anumitor scopuri într-un mod organizat. În limbajul curent vorbim, de asemenea, despre „organizația de tineret", despre „organizația de partid", despre „organizația economică", avînd în vedere tocmai aceste grupuri. Unii sociologi sînt înclinați să considere apariția în masă și dezvoltarea asociațiilor mari care au o „organizare interioară complicată și rațional coordonată, ca o trăsătură specifică a societăților contemporane, care le diferențiază de societățile secolului al XIX-lea și de cele din secolele anterioare care n-au cunoscut aceste fenomene pe o scară similară.

S-a creat chiar și termenul *organizational society* — societate organizațională sau organizată, pentru determinarea acestui tip istoric de societate, unde marile grupuri cu scop raționalizate imprimă un caracter specific vieții colective, cuprind în cadrul lor domenii tot mai largi ale vieții indivizilor[11]. Aici este vorba nu numai despre marile asociații economice (Big Business), marile organizații ale sindicatelor, marile partide politice, dar și despre toate domeniile activității omului, de exemplu, concediile, vînătoarea, pescuitul, activitatea culturală etc., sînt în prezent concentrate în mari organizații, așa că în afara lor individul aproape că nici nu poate să practice aceste domenii de activitate.

Așadar, în această primă accepțiune, prin organizație înțelegem oamenii organizați, adică uniți pentru realizarea anumitor scopuri într-un mod rațional, economic, coordonat. În a doua accepțiune, prin organizație înțelegem modalitățile de conducere și îndrumare a oamenilor, cît și a unor mijloace diferite de acțiune, dar și modalitățile de coordonare a activităților de armonizare a eforturilor și de control a rezultatelor pentru obținerea unui anumit scop de către un număr mai mare de oameni, care efectuează în mod parțial sarcinile. În această accepțiune se vorbește despre organizarea muncii, organizarea transportului etc. Organizarea în această accepțiune constituie un ansamblu de metode și modalități de realizare efectivă a scopurilor. Există un domeniu special al științei care se ocupă de organizarea în această accepțiune[12]. Ea a apărut din preocupările practice, din teoria științifică a organizării muncii, un impuls puternic pentru dezvoltarea ei fiind cibernetica și alte domenii ca teoria jocurilor, teoria informației, teoria deciziei. Teoria birocrației despre care vom vorbi în capitolul următor, este o parte a acestei teorii a organizării atît de larg acceptată. Această teorie depășește cadrul

[11] Vezi H. M. Ruintenbeck (ed.), *The Dilema of Organizational Society*, New York, 1963; William H. Whyte Jr., *The Organization Man*, London, 1957. Lucrări de popularizare: vezi Jan Szczepański, *Zagadnienia socjologii współczesnej* (Probleme ale sociologiei contemporane), Omega, 1965, cap. 2.

[12] Vezi J. G. March, H. A. Simon, *Teoria organizacji* (Teoria organizării), Warszawa, 1964.

sociologic, cu toate acestea însă multe din elementele ei sînt strîns legate de cercetările sociologice[13].

Cercetarea organizațiilor ca grupuri cu un scop în mod cert apelează la această teorie a organizării, lucru demonstrat fără echivoc de cercetările sociologice din literatura citată, deoarece năzuințele cu un anumit scop care să conducă la realizarea sarcinilor trebuie să se bazeze desigur pe investigații științifice și de aceea coordonarea acțiunilor trebuie să respecte în aceste grupuri principiile stabilite ale organizației.

Dar termenul de „organizație socială" mai are și altă accepțiune. Fără îndoială că acest termen trebuie să aibă ceva comun cu accepțiunile definite mai sus. Dar atragem atenția că în prima din accepțiunile de mai sus este vorba despre organizație ca de un produs cu un scop, în a doua accepțiune — ca de un sistem rațional și logic gîndit de metode și mijloace. Noi am dori însă să definim termenul de „organizație socială" în așa fel încît el să cuprindă și tipurile de organizație create spontan, de exemplu, în grupurile societăților primare, în grupurile de joacă ale copiilor — într-un cuvînt, în toate tipurile și genurile de colectivități. Unii sociologi admit o accepțiune suficient de largă a termenului de „organizație socială" pentru a cuprinde în el și sistemele create cu un scop și sistemele create spontan. De exemplu, H. A. Simon scrie că termenul „organizație" se referă la schema complexă a comunicării și a altor relații din grupul indivizilor umani. Această schemă asigură fiecărui membru al grupului nenumărate informații oferindu-i variante, scopuri și atitudini pe care să le aibă în vedere în deciziile lui, înzestrîndu-l astfel cu o gamă de soluții comprehensibile despre ceea ce fac ceilalți membri și cum reacționează la ceea ce face și spune el[14]. Exprimînd această idee, în terminologia folosită în lucrarea noastră, vom spune că organizarea socială a unei anumite colectivități este un sistem de modele de conduită, instituții, roluri sociale, mijloace de control social care asigură conviețuirea membrilor co-

[13] Vezi, printre altele, *Socjologia kierownictwa* (Sociologia conducerii), lucrare colectivă sub redacția lui A. Matejko, Warszawa, 1969.

[14] H. A. Simon, *Administrative Behavior, A Study of Decision — Making Process* în *Administrative Organization*, New York, 1957.

lectivității, adaptînd năzuințele și acțiunile lor în procesul de satisfacere a nevoilor, rezolvînd problemele și conflictele, care rezultă în timpul conviețuirii.

Să revenim la exemple. Care este organizarea socială în grupul de studenți? Aici avem de-a face cu componentele organizării generale a institutului, stabilite prin prescripțiile legii, componente ca programul stabilit al cursurilor, sfera îndatoririlor stabilite, modalitățile de comportare etc. Mai departe, avem aici, după cum am arătat în analizele anterioare, elemente separate cum ar fi modele de conduită, modele de interacțiune reciprocă, norme care reglementează relațiile, instituțiile neformale. Toate acestea împiedică pe studenții care abia au venit la facultate să-și realizeze intențiile lor personale, egoiste — dobîndirea cunoștințelor și a diplomei, să nu urmărească scopuri personale care să încalce legile și aspirațiile altor studenți și în acest fel în grupul de studenți conviețuirea să se desfășoare într-un mod ordonat. Organizarea socială este deci un ansamblu de mijloace cu ajutorul cărora colectivitatea își menține echilibrul său interior, adică ordinea sa. Acest ansamblu de mijloace poate fi creat cu un scop, ca în cazul asociațiilor, poate fi creat în mod spontan, ca în societățile locale, în grupurile de camarazi, sau în grupurile temporare. Această organizație poate să fie formală sau neformală. În primul caz, organizația socială se confundă sau se apropie de cea de-a doua accepțiune menționată mai sus, însă întotdeauna ea va cuprinde ceva mai mult decît schema relațiilor și acțiunilor stabilite cu un scop. De exemplu, în întreprinderea care poate fi dată ca exemplu de grup cu scop superior organizat, alături de organizarea formală strict reglementată, există întotdeauna și elemente ale organizării neformale. Chiar în armată, care reprezintă un exemplu de organizație rațională și formalizată la maximum, există elemente ale organizării neformale, care compun împreună organizația socială a unităților militare.

Înainte însă de a analiza mai îndeaproape problemele organizării formale și neformale, trebuie să mai adăugăm cîteva cuvinte explicative pe tema relației acestei noțiuni cu alte noțiuni. Unii sociologi de exemplu sînt înclinați să confunde organizarea socială cu *sistemul* so-

cial[15]. Sistemul social este o noţiune mai curînd juridică decît sociologică. De exemplu, cînd vorbim despre sistemul socialist sau capitalist, avem în vedere tipul de relaţii de producţie, relaţii de proprietate juridic stabilite şi tipul instituţiilor politice, a modalităţilor de exercitare a puterii în concordanţă cu ele. Acesta este deci un termen cu un domeniu mult mai îngust decît termenul „organizare socială". Elementele sistemului intră în componenţa organizării sociale, dar nu o epuizează.

Alţii pun semnul egalităţii între noţiunea de *structură* socială şi noţiunea de organizare socială[16]. Consider că diferenţierea celor două noţiuni contribuie la o mai bună descriere a realităţii sociale. Prin structură se înţelege de obicei alcătuirea a ceva, iar prin structura socială se înţelege alcătuirea colectivităţilor sociale, adică principiile de ierarhizare reciprocă a elementelor componente ale acestor colectivităţi. Organizarea socială este un ansamblu de mijloace care ordonează conduitele, acţiunile, tendinţele şi aspiraţiile membrilor grupului. Structura este un sistem de părţi componente ca: poziţii sociale, subgrupuri, instituţii, clase şi pături sociale. Deci se vede clar că sînt două categorii diferite, care se referă la fragmente diferite ale vieţii sociale şi ale realităţii sociale. Pe scurt: structura este alcătuirea sau principiile alcătuirii unui întreg oarecare; organizarea — principiile lui de funcţionare. Prima este un sistem formalizat de prescripţii, funcţii, roluri, sancţiuni şi instituţii formale, stabilite pe cale juridică, sistem care asigură diviziunea muncii, coordonarea acţiunilor formalizate. Organizaţia neformală este o creaţie spontană de modele de acţiune transmise prin tradiţie de instituţii neformale, obiceiuri, sancţiuni etice şi satirice, care reglementează în fiecare zi viaţa în afara sistemelor formale şi care completează şi împlineşte golurile din organizaţia formală.

Organizarea socială asigură *ordinea* socială. Am folosit deja acest termen cînd am vorbit despre controlul

[15] Stanislaw Kulczynski, *Jeżyk ktorym mowi społeczenstwo* (Limba pe care o vorbeşte societatea), în „Kultura", nr. 6. 1964.
[16] A. Matejko, *Socjologia pracy. System społeczny zakładu pracy* (Sociologia muncii. Sistemul social al întreprinderii de producţie), Warszawa, 1968.

social, ai cărui factori sînt ca niște regulatori ai organizației care o menține în starea de echilibru, adică a unei asemenea desfășurări a vieții în care toate procesele mai importante se înfăptuiesc în interiorul grupului, asigurîndu-i existența și dezvoltarea. Aceasta este ordinea, adică o asemenea stare, sistem, legături reciproce și relații între procesele de satisfacere a nevoilor tuturor indivizilor, subgrupurilor, cercurilor și ale altor elemente componente ale colectivității, o asemenea stare de funcționare a instituțiilor și desfășurare a conduitei indivizilor încît colectivitatea există ca întreg, își exercită funcțiile, își realizează scopurile și se dezvoltă. În viața de toate zilele ne-am obișnuit să vedem în organizația de stat garanția ordinii întruchipată prin guvernarea legii. Dar ordinea socială este ceva mai mult decît legalitatea, decît *guvernarea* legii și funcționarea corectă a instituțiilor de stat. Ordinea socială este totodată starea acelor colectivități, a căror viață este reglementată în principiu de către instituțiile neformale, ale căror legături cu instituțiile de stat sînt efemere, care deși funcționează în cadrul legal general al statului, funcțiunile lor pot fi ori indiferente pentru activitatea statului (de exemplu, grupurile de distracții), sau pot fi opuse statului (de exemplu, grupurile de infractori sau grupurile politice care complotează împotriva statului și a sistemului lui). Toate aceste grupuri au un fel al lor specific care constă în aceea că prin comportările și acțiunile membrilor să nu se încalce scopul și misiunile grupului de așa manieră încît să fie cumva periclitată existența și dezvoltarea lui.

Poate am putea observa mai bine crearea, funcționarea, organizarea socială și menținerea ordinii sociale de către aceasta în orașul nou care se formează, în care diferitele elemente ale coeziunii abia se formează, unde în primele săptămîni nu există ordine, nici lege, unde nu sînt instituții, iar indivizii trebuie să-și asigure singuri toate mijloacele de satisfacere a nevoilor, să învingă greutățile și pericolele pînă în acel moment în care se formează organizarea socială atît formală, cît și neformală, care dispune de mijloace de control suficient de puternice și eficace, pentru a crea o stare în care orașul să înceapă să trăiască ca un întreg, să funcționeze ca un întreg și să se dezvolte ca un întreg. Într-un

cuvînt, cînd toate elementele coeziunii sociale vor fi sudate în organizarea socială şi vor asigura ordinea socială.

Ordinea socială reprezintă deci un asemenea sistem de echilibru care presupune o stabilizare optimă, fiind întotdeauna într-o stare oscilantă, deoarece în viaţa socială apar întotdeauna schimbări şi inovaţii, rezultate din acţiunile şi iniţiativele indivizilor, instituţiilor sau subgrupurilor. Aceste elemente de inovaţie pot fi pozitive sau negative. Pot întări grupul şi accelera dezvoltarea lui, pot să-l frîneze şi să-l slăbească. Dacă intensitatea fenomenelor negative depăşeşte cadrul optim de dereglare a ordinii sociale, apare starea de dezorganizare socială, fiind ameninţate existenţa şi dezvoltarea grupului.

Coeziunea socială

Să încercăm acum să recapitulăm tot ceea ce am spus în capitolul de faţă despre diferitele elemente ale coeziunii, analizate separat, la fel ca preparatele anatomice ale unui ţesut. Am văzut cum apare viaţa socială pe bazele naturale cînd oamenii, urmărind satisfacerea nevoilor lor, încep producţia bunurilor, intră în diferite contacte, interacţiuni reciproce şi relaţii. Comportările şi aspiraţiile lor sînt incluse în „cadrul" culturii, care defineşte pentru ei sistemele de valori şi normele. În acest fel relaţiile dintre indivizi, dintre grupuri vor fi reglementate, iar sistemul instituţiilor este acel sistem cu caracter material şi social, în care vor fi incluse şi dirijate tendinţele subiective. Sistemul de control şi al vigilenţei „descoperă" şi semnalizează comportările care deviază de la norme şi permite instituţiilor care dispun de diferite tipuri de sancţiuni să preîntîmpine daunele care ar rezulta din menţinerea acestor comportări pe o perioadă mai mare de timp. În acest fel, toate elementele coeziunii formează un sistem funcţional, pe care l-am denumit organizare socială. Ea asigură ordinea socială, adică o desfăşurare echilibrată a proceselor vitale importante pentru menţinerea şi dezvoltarea colectivităţii.

Putem defini deci coeziunea socială ca un sistem organizat de relaţii, instituţii, mijloace de control so-

cial, care concentrează indivizii, subgrupurile și alte elemente componente ale colectivității într-un întreg capabil să existe și să se dezvolte. Fiecare colectivitate, dacă trebuie să existe și să se dezvolte, trebuie să aibă o coeziune care să dea naștere sudurii ei interioare, care asigură satisfacerea nevoilor individuale și colective, loialitatea membrilor față de întreg, opunerea față de alte colectivități sau colaborarea cu ele, într-un cuvînt fiecare colectivitate trebuie să fie organizată și ordonată intern.

Pentru a caracteriza deci o anumită colectivitate, nu este suficient să descriem părțile ei componente, trăsăturile membrilor ei, caracterul structurii ei. Trebuie mai ales să se descrie tipul coeziunii ei. Una este coeziunea în grupul de studenți, alta în oraș, alta la sat și alta într-o asociație religioasă. Aceste diferențe în felurile de coeziuni și în funcționarea lor le vom prezenta numai după prezentarea trăsăturilor de bază ale colectivităților sociale.

7

Colectivitățile sociale

Exemple și definiții

Să reamintim ordinea analizelor efectuate în cursul nostru: am prezentat condițiile naturale, economice și culturale ale vieții sociale, am vorbit despre elementele personalității sociale a omului, iar apoi am făcut o analiză a rețelei de legături care îi unește pe oameni în colectivități. Acum vom prezenta diferitele tipuri de colectivități, vom vorbi despre structura lor — adică vom arăta componentele obiective ale existenței și ale dezvoltării lor, și anume elementele componente și interdependența reciprocă a acestora. În capitolul anterior am vorbit despre organizație, iar acum vom vorbi despre structură, deci despre elementele componente ale colectivităților sociale. Desigur, organizarea comportărilor și elementele structurii se întrepătrund reciproc, constituind un întreg. Le vom prezenta separat pentru claritatea lucrării și a analizei.

La fel vom proceda și în timpul analizei colectivităților sociale, unde în conformitate cu cele enunțate, ne vom concentra atenția mai ales asupra trăsăturilor elementelor componente, cît și asupra principiilor ce unesc aceste elemente într-un tot sudat, arătînd totodată cu această ocazie cum trăsăturile structurii colectivității se împletesc cu trăsăturile organizării lor, adică în ce fel structura colectivității influențează comportarea membrilor ei. Să spunem de la început că în funcție de trăsăturile elementelor componente și ale principiilor

7

Colectivitățile sociale

Exemple și definiții

Să reamintim ordinea analizelor efectuate în cursul nostru: am prezentat condițiile naturale, economice și culturale ale vieții sociale, am vorbit despre elementele personalității sociale a omului, iar apoi am făcut o analiză a rețelei de legături care îi unește pe oameni în colectivități. Acum vom prezenta diferitele tipuri de colectivități, vom vorbi despre structura lor — adică vom arăta componentele obiective ale existenței și ale dezvoltării lor, și anume elementele componente și interdependența reciprocă a acestora. În capitolul anterior am vorbit despre organizație, iar acum vom vorbi despre structură, deci despre elementele componente ale colectivităților sociale. Desigur, organizarea comportărilor și elementele structurii se întrepătrund reciproc, constituind un întreg. Le vom prezenta separat pentru claritatea lucrării și a analizei.

La fel vom proceda și în timpul analizei colectivităților sociale, unde în conformitate cu cele enunțate, ne vom concentra atenția mai ales asupra trăsăturilor elementelor componente, cît și asupra principiilor ce unesc aceste elemente într-un tot sudat, arătînd totodată cu această ocazie cum trăsăturile structurii colectivității se împletesc cu trăsăturile organizării lor, adică în ce fel structura colectivității influențează comportarea membrilor ei. Să spunem de la început că în funcție de trăsăturile elementelor componente și ale principiilor

structurii se schimbă tipurile relațiilor, mijloacelor și metodelor de control, instituțiile și principiile organizării sociale în fiecare colectivitate.

Vom prezenta diferite tipuri și genuri de colectivități din care facem parte, cu care ne întîlnim sau despre care am citit în cărți și în presă. Să începem cu familia, pornind de la o familie mică compusă din părinți și copii și ajungînd la o familie mai largă, în care intră familiile mici și rudele părinților, deci unchii, mătușile, verii etc. Mai departe, putem vorbi despre o anumită colectivitate de oameni, compusă din vecinii care locuiesc în același bloc sau în case de cîte o familie, una în apropierea alteia. Trăim, de asemenea, în societăți locale, de exemplu, într-un cartier al orașului care posedă sentimentul specificității sale, într-un mic orășel sau în sat. Fiind copii, am făcut parte din grupuri de joacă, grupuri de camarazi, care se distrau împreună. Am făcut parte din grupuri de studenți, iar mai înainte am făcut parte dintr-o clasă de la școală și din întreaga colectivitate în care se includeau elevii și profesorii unei școli sau ai unui institut. Apoi am devenit membri întîlnindu-ne cu asemenea organizații cu scop ca Uniunea Tineretului Comunist, Asociația Studenților etc. Poate sîntem și membri ai Crucii Roșii, ai Ligii Apărării, ai Asociației de răspîndire a cunoștințelor, ai unui sindicat sau ai altei organizații de masă de acest tip. Oamenii care desfășoară activitatea profesională în cîmpul muncii fac parte din colectivul întreprinderii, din colective de muncă mai mici, din cluburi care există în întreprindere. Locuitorii unui bloc fac parte din comitetul de bloc, din cooperativa de construcții de locuințe, din cooperativa de consum etc. Desfășurînd activitate profesională, facem parte din categorii profesionale, de exemplu, categoria profesorilor, a inginerilor, a croitorilor. Convocați pentru satisfacerea serviciului militar, vom face parte din diferite unități, mai mici sau mai mari, ca grupă, pluton, companie, regiment. Sîntem membrii claselor și păturilor sociale, de exemplu, ai clasei muncitoare sau ai țărănimii, ai păturii intelectualității cu o pregătire superioară. Mergînd la cinematograf, mai întîi vom sta la coadă la casa de bilete, apoi vom fi membri ai publicului din sală, putem fi membri ai publicului dintr-o sală de teatru, de radio,

de televiziune, iar citind în permanență „Dziennik Lódzki" (ziar din orașul Lodz) vom deveni membri ai grupului care-l citește. Din lectură știm că există asemenea colectivități ca tribul, clanul, casta. Sîntem cetățeni ai unui stat, membri ai unui partid politic, facem parte din Frontul Unității Naționale, unii dintre noi sînt membri ai diferitelor grupuri de cult.

Această enumerare superficială și la întîmplare ne arată ce fel de forme ale vieții colective apar mai frecvent. Sarcina sociologiei este de a efectua o clasificare a acestor forme constante de aglomerație umană, de descriere a trăsăturilor lor permanente, care apar întotdeauna și pretutindeni; de exemplu, trăsăturile familiei care apar atît în familia de melanezieni, descrisă de către B. Malinowski, cît și în familia de țărani descrisă de către D. Markowska[1], descrierea structurilor lor relativ constante și repetabile și a proceselor caracteristice care apar în sînul lor. Cu toate că colectivitățile sociale sînt produse istorice, adică apar în timp ca urmare a condițiilor caracteristice pentru acea perioadă, și poartă trăsăturile caracteristice perioadelor istorice în timpul cărora apar, totuși anumite trăsături ale structurilor și ale proceselor caracteristice ivite în sînul lor sînt constante și repetabile. După cum am spus în capitolul precedent, modelele de acțiuni și influențe sociale reciproce sînt deosebit de durabile, modelele anumitor relații, de exemplu, dintre putere și cetățean, sînt de asemenea puțin variabile. În plus, puțin variabile sînt trăsăturile structurilor acestor colectivități: de exemplu, procesele care apar în societățile locale relativ izolate sînt foarte asemănătoare de-a lungul secolelor și continentelor. Structura familiei romane și structura familiei de mari capitaliști din secolul al XIX-lea din Europa occidentală au avut trăsături comune, în ceea ce privește puterea tatălui, relațiile dintre soți și relațiile dintre părinți și copii. Nu ne vom opri în acest moment asupra întrebării, de ce este așa și de ce depind asemănarea și permanența trăsăturilor structurale ale colectivității, limitîndu-ne la constatarea apariției unui asemenea fenomen

[1] Bronislaw Malinowski, *Zycie seksualne dzikich* (Viața sexuală a sălbaticilor), Warszawa, 1938; Danuta Markowska, *Rodzina w srodowisku wiejskim* (Familia în mediul sătesc), Ossolineum, 1964.

și la sublinierea faptului că el ne facilitează nu numai clasificarea colectivităților, tipologia, dar și anticiparea proceselor care apar în sînul lor. În capitolul de față ne vom ocupa de problemele clasificării, tipologiei și analizei colectivităților sociale.

Să începem cu definiția. Vom denumi *grupare socială* o masă de oameni care posedă o anumită trăsătură comună remarcată de către un observator exterior, indiferent dacă acei oameni sînt conștienți de posedarea acestei trăsături[2].

Cu alte cuvinte, acestea sînt grupuri în sens statistic, deoarece statisticianul deosebește asemenea grupuri pe baza trăsăturilor observabile și constatate clar. Putem distinge o grupare de blonde, o grupare de oameni înalți de peste 180 cm înălțime, o grupare de oameni care au pielea neagră etc. Acestea vor fi grupări distinse pe baza trăsăturilor somatice; antropologia fizică se ocupă de cercetarea grupărilor care se deosebesc prin trăsături somatice. Grupările pot fi distinse, de asemenea, pe baza altor trăsături, ca exercitarea unei anumite profesiuni: grupările de oameni care exercită aceeași profesiune le vom denumi *categorii profesionale*. De la început observăm că pentru viața socială categoriile profesionale au o importanță mai mare decît categoriile de oameni care se deosebesc prin culoarea părului. Gruparea de oameni care fac parte din aceeași categorie de vîrstă, de exemplu, cei care au o vîrstă între 10—14 ani o vom denumi *categorie de vîrstă*. Oamenii de același sex fac parte din *categoria de sex*. În mod asemănător putem diferenția *categoriile de pregătire* (de exemplu, oameni cu pregătire superioară). Vorbind în general, grupările distinse pe baza trăsăturilor importante pentru viața socială le vom denumi categorii sociale, deși posibilitatea de diferențiere a categoriilor pentru diferitele nevoi este nelimitată.

Categoriile sociale nu sînt legate prin nici un fel de coeziune internă. Nu sînt nici colectivități și nici grupuri

[2] Termenul „grupare" îl vom introduce în accepțiunea pe care i-a dat-o Czeslaw Znamierowski în lucrările: *Prolegomena do nauki o państwie* (Prolegomena la știința despre stat); *Wiadomosci elementarne o państwie* (Noțiuni elementare despre stat) și *Oceny i normy* (Aprecieri și norme); în schimb definiția colectivității dată aici de către Znamierowski nu a fost acceptată.

în accepțiunea sociologică a acestui cuvînt. Sînt grupări statistice, iar statisticienii folosesc termenul de „grupare" pentru desemnarea ansamblurilor distinse pe baza unei anumite trăsături, putînd vorbi despre grupările de vîrstă, despre grupările economice, despre grupările de cîștig, avînd în vedere ansamblurile de oameni din aceeași categorie de vîrstă ori ansamblurile de oameni cu aceeași situație economică sau cu una asemănătoare, cu un venit asemănător. Trebuie reținută această distincție în ce privește accepțiunea termenului „grupare statistică", care este un ansamblu, și „grupul social" care este o colectivitate de oameni legați printr-o coeziune internă.

Grupul statistic poate fi o grupare socială, dacă s-ar forma o organizație care să unească numai pe oamenii din toată Polonia care au 20 de ani; atunci gruparea statistică a tinerilor de 20 de ani ar fi, de asemenea, gruparea socială organizată.

Categoriile sociale se pot transforma în colectivități dacă comunitatea trăsăturii care se evidențiază devine baza apariției coeziunii între oamenii care posedă această trăsătură. Deci colectivitatea este o reuniune umană alcătuită de bunăvoie, în cadrul căreia s-a creat și se menține, chiar și pentru o perioadă scurtă de timp, o anumită coeziune socială. În lucrarea noastră vom desemna prin acest termen toate formele durabile ale vieții colective. Este acțiunea cea mai generală. Unii sociologi folosesc ca termen cel mai general pentru desemnarea tuturor formelor durabile ale vieții sociale, termenul de „societate". Cu toate acestea, acest termen are o altă accepțiune, istoric stabilită, și folosirea lui ar putea provoca neînțelegere. Termenul de „colectivitate" este mult mai neutru.

Din prezentarea de mai sus a formelor vieții colective, de la prima vedere rezultă că colectivitățile pot fi foarte diferite. Trebuie deci să introducem alte diferențieri și definiții. Între colectivitățile deosebit de importante pentru sociologie sînt *grupurile sociale*. Vom folosi următoarea definiție a grupului: grupul social reprezintă un anumit număr de persoane (cel puțin trei), legate printr-un sistem de relații reglementate de către instituții, care posedă anumite valori comune și care se deosebesc de alte colectivități printr-un fel (principiu)

al său total diferit. Să explicăm. De ce cel puțin trei? Putem întîlni în manualele de sociologie definiții care recunosc drept grupuri perechile, respectiv două persoane. Considerăm însă că două persoane sau cuplul este mai curînd o relație durabilă, în cadrul căreia nu apar fenomene esențiale caracteristice pentru colectivitățile mai numeroase, și anume nu există acolo influența sistemului elementelor colectivității sau, altfel spus, a structurii colectivității asupra a ceea ce se petrece între cei doi membri. Un exemplu: dacă grupul se compune din mai mulți indivizi, atunci relațiile între doi membri ai acestuia sînt determinate de asemenea de către relațiile dintre fiecare din ei cu sistemul mai larg. De aceea considerăm că grupul începe de-abia acolo unde în cadrul unei colectivități individul *A* are relații nu numai cu *B* și *C*, dar și cu ceea ce se întîmplă între *B* și *C*.

După cum am mai spus, nu toți sînt de acord cu o asemenea definiție și de aceea este necesar ca cititorul să compare și să controleze accepțiunile diferite date acestui termen[3].

Conform accepțiunii prezentate în această lucrare, pentru apariția grupului este importantă organizarea internă, adică instituțiile, formele de control și modelele de acțiune. De aceea, nu vom denumi grupuri reuniunile slabe, bazate numai pe contactele trecătoare și care nu posedă o organizare proprie, de exemplu o grupare de pasageri care se întîlnesc în fiecare dimineață în același autobuz, care se cunosc, se salută, discută, dar nu întrețin nici un fel de contacte permanente. Dacă însă s-ar întîmpla de exemplu un accident și toți pasagerii, de comun acord, s-ar adresa la IRTA pentru a fi despăgu-

[3] Stanislaw Ossowski, *O osobliwosciach nauk społecznych* (Despre particularitățile științelor sociale), cap. I, în „Opere, T. IV, *O nauce* (Despre știință), Warszawa, 1967; Jerzy J. Wiatr, *Społeczenstwo. Wstep do socjologii systematycznwj* (Societatea. Introducere la sociologia sistematică), cap. III, Warszawa, 1968; Czeslaw Znamierowski, *Grupa społeczna i jej struktura* (Grupul social și structura lui), în „Przeglad Socjologiczny", 1963, t. XVII, caiet 1, Florian Znaniecki, *Socjologia wychowania* (Sociologia educației), t. I și *Wstep do socjologii* (Introducere în sociologie), 1922, pp. 383—403, cît și *Social Group as Product of Participating Individuals*, în „The American Journal of Socjology", 1939, V, XLIV, nr. 6, pp. 799—811; S. C. Homans, *The Human Group*, 1950.

biți, atunci această mulțime de pasageri s-ar transforma într-un grup social.

Pot exista grupuri care să nu posede o organizare formală și care să funcționeze pe baza organizării neformale. Știm însă că o asemenea organizare poate fi foarte durabilă și foarte eficace în determinarea comportărilor membrilor. Grupul neformal este deci un grup în stricta accepțiune a acestui cuvînt. Considerăm, mai departe, că fiecare grup trebuie să posede valori proprii, adică un anumit centru de întrunire (local, clădire, teritoriu), simboluri (ștampilă, steag, insignă, parolă), idei care să exprime scopurile sau idealurile lui, obiecte materiale (avere, imobile, mobilă etc.). Toate aceste elemente sînt indispensabile pentru dezvoltarea în cadrul grupului a sentimentului comunității și apartenenței la grup. Acest sentiment al comunității, exprimat prin cuvîntul „noi" este deosebit de important. Unii sociologi (de exemplu, Znaniecki, Vierkandt și alții) au considerat că de-abia crearea unui asemenea sentiment sau, mai exact, a acestei conștiințe a lui „noi" este expresia coeziunii psihice, și deci de-abia atunci coeziunea devine baza comunității de acțiune a solidarității de grup. Pot exista elemente obiective ale legăturii care preced crearea acestui sentiment de comunitate, a cărei expresie este definirea prin „noi", de exemplu, în grupul de studenți sau într-o companie militară creată în baza unui ordin de încorporare emis de autorități. În ambele cazuri, elementele obiective ale legăturii și elementele materiale ale grupului ca principiul individualității, localul, anumite instituții există mai înainte de crearea sentimentului comunității. Se poate spune, cu alte cuvinte, că gruparea se transformă în grup, cel puțin în unele cazuri, de-abia atunci cînd în cadrul lui apare conștiința lui „noi".

Am spune, de asemenea, că grupul trebuie să posede „principiul specificității sale", adică ceea ce îl deosebește de alte grupuri și colectivități și ceea ce membrii consideră ca bază a trăsăturilor ce-i deosebesc de membrii altor grupuri. Principiul specificității poate fi desemnat de o anumită ideologie, de exemplu, ideologia diferitelor partide politice, posedarea anumitor obiecte, locuirea pe un anumit teritoriu, exercitarea unor anumite acțiuni. Principiul specificității este ușor de înțeles

din punct de vedere practic, deoarece acțiunea lui este de înțeles pentru noi și perfect cunoscută din viața cotidiană, în schimb definirea sa în termenii teoriei sociologice întîmpină greutăți mai mari.

Aceste patru condiții — adică existența principiului specificității, a organizării, conștiinței lui „noi" și a valorilor proprii — sînt esențiale pentru apariția grupului și tot pe ele le vom considera ca cele care îl deosebesc de alte colectivități.

Un alt tip de colectivități, considerat de către unii sociologi de asemenea drept grup, îl reprezintă *cercurile sociale*, adică ansamblurile de persoane (cîteodată cu o componentă variabilă) care se întîlnesc în permanență și care întrețin contacte personale permanente, dar care nu posedă un principiu distinct de specificitate și nici o organizare interioară cristalizată. Datorită acestui fenomen, care apare în cercurile sociale, acestea se deosebesc considerabil de fenomenele care apar în grupuri. Cercul social exercită o influență mai mică asupra conduitei membrilor decît grupul, deoarece nu posedă un sistem de control formalizat, iar în afară de aceasta, în cadrul cercului lipsesc relațiile durabile, deci și îndatoririle permanente ale membrilor unul față de celălalt. Cu toate acestea, în cerc există o anumită solidaritate și o responsabilitate reciprocă a membrilor, un anumit control neformal, și de aceea cercul social se poate transforma cu ușurință în grup.

Un alt tip de colectivitate îl reprezintă societatea sau comunitatea (în engleză, Community, în germană, Gemeinschaft). Această denumire desemnează de obicei o colectivitate teritorială în cadrul căreia membrii pot să-și satisfacă nevoile lor elementare și ca urmare a acestui lucru, colectivitățile de acest tip pot fi relativ autarhice, iar cîteodată chiar relativ izolate. De exemplu, satul, care poate fi relativ autarhic și poate să reprezinte o colectivitate relativ închisă; la fel poate fi și cu un mic orășel care are toate instituțiile și poate să-și dezvolte un sentiment relativ de autarhie proprie; poate intra în aceeași categorie un anumit cartier suburban care are instituțiile sale economice în care sînt angajați locuitorii, cartier care are școli proprii, instituții culturale etc. Comunitățile sînt de obicei nu prea mari, astfel că se formează în cadrul lor sentimentul comunității, al

valorilor de bază, sentimentul apartenenței la teritoriu și al propriei particularități în raport cu alte colectivități teritoriale. În cadrul lor apare coeziunea de vecinătate formată prin locuirea în apropiere, similitudinea problemelor vitale cotidiene, contactele personale permanente, stil de viață asemănător, comunitatea problemelor publice, centre de întrunire puternice (sală, cafenea, ziar local, autorități și conducători locali etc.).

Mai departe, vom distinge asemenea colectivități care se bazează pe o cultură comună: poporul, națiunea, tribul. Ele pot fi grupuri în stricta accepțiune a acestui cuvînt, pot însă să formeze și colectivități aparte. Vom distinge, de asemenea, colectivități bazate pe similitudinea comportărilor: adunare, public, auditoriu, mulțime. Ele reprezintă o latură importantă a vieții colective și determină procese importante ale conduitelor colective. În rîndul grupurilor sociale va trebui să vorbim despre familie, unicul grup social care se dezvoltă din interior, furnizînd membrii tuturor celorlalte colectivități, de aici venindu-i și denumirea de grup social de bază, deoarece de ea depinde existența și dezvoltarea tuturor celorlalte.

În literatura sociologică și publicistica socială, deseori întîlnim termenul *mediu social*. De termenul „mediu" ne-am mai servit cînd am vorbit despre condițiile geografice ale vieții sociale, definindu-l atunci ca un sistem de obiecte și de alte organisme vii care înconjoară pe om și exercită o anumită influență asupra proceselor care se desfășoară în interiorul organismului lui. Acest termen a fost împrumutat de către sociologi din biologie și a jucat un rol important în discuția referitoare la influența eredității asupra vieții sociale (despre care am vorbit în capitolul despre instincte). Acest termen poate fi utilizat în cîteva accepțiuni: a) Prin mediu, se înțelege relația dintre caracteristicile organismului determinate de genotip față de stimulenții porniți de la obiectele și procesele care se află în exteriorul acestui organism. Deoarece această relație este determinată de către trăsăturile organismului, care este selectiv în reacțiile la stimulenți (de exemplu, ființele care nu au ochi reacționează altfel la lumină), deci mediul fiecărei specii este diferit, cu toate că din punct de vedere obiectiv se compune din același sistem de obiecte. De exem-

plu, un acvariu poate să reprezinte un mediu pentru peștii, melcii și salamandrele care trăiesc în el, deoarece fiecare din organele respective are o altă relație față de tot ceea ce se află în acvariu. b) Prin mediu se înțelege tocmai acel sistem obiectiv de obiecte și procese care înconjoară organismul viu și care se află cu el în relații de interacțiune reciprocă. Aici accentul este pus pe sistemul de obiecte și nu pe relația dintre el și procesele vitale.

În definirea mediului social pot, de asemenea, exista mai multe accepțiuni. Mediul social se poate defini ca totalitatea indivizilor, a cercurilor sociale, a grupurilor și altor colectivități cu care individul se întîlnește în timpul vieții și care exercită o influență asupra conduitei lor. Trebuie însă subliniat că unii autori accentuează mai puternic faptul că sînt importante numai acele obiecte și procese care exercită într-adevăr această influență. Omul poate fi selectiv față de stimulenții care pornesc de la sistemul de oameni și colectivități care îl înconjoară, la fel ca și organismul diferitelor specii de animale în raport cu stimulenții care pornesc de la apă și obiectele care se află în acvariu. Acest fapt al reacțiilor diferite ale oamenilor la aceleași sisteme sociale este foarte bine cunoscut în practica vieții cotidiene. Fără a intra în amănunte prin aceste considerațiuni, dorim să subliniem că în această accepțiune mediul social nu este o colectivitate ci, cel mult, o grupare de oameni care îl înconjoară, iar mediul social al lui *A* este determinat de sfera contactelor sale.

Dar termenul de „mediu social" mai este folosit și pentru definirea unei anumite colectivități, de exemplu, atunci cînd vorbim despre mediul scriitorilor, mediul profesorilor, ca în asemenea expresii: „mediul scriitorilor a condamnat în unanimitate . . .", „mediul profesorilor a fost de acord cu propunerea . . .". În această accepțiune, prin mediu înțelegem cercurile și grupurile unei anumite categorii profesionale, care rămîn în contacte permanente, care posedă instituții comune și care-și formează atitudini comune sau asemănătoare, interese comune, stil și viață asemănătoare etc. Cîteodată în limbajul curent și în publicistica socială se vorbește despre mediul mic-burghez sau muncitoresc într-o localitate concretă, avînd în vedere un ansamblu de indivizi,

cercuri și grupuri care se află în contacte permanente și care-și formează atitudini, concepții, năzuințe comune sau asemănătoare.

Și în prima și în a doua accepțiune folosirea termenului mediu nu este precisă. După părerea mea, nu trebuie folosit termenul de mediu social în accepțiunea de colectivitate. Într-o analiză mai amănunțită, mediul trebuie împărțit întotdeauna în elemente componente care să fie descrise aparte, să se arate dependențele care apar între ele[4].

După aceste considerațiuni introductive, care au prezentat exemple și definiții ale diferitelor tipuri de colectivități, să ne apropiem mai mult de caracteristicile lor, străduindu-ne să descriem diferitele colectivități după o schemă asemănătoare pentru a putea arăta mai bine diferențele care apar între ele.

Perechi și grupuri de două persoane

Colectivitatea cea mai puțin numeroasă, cu delimitarea cea mai strictă a numărului de membri este perechea sau grupul de persoane care reunește doi indivizi de același sex sau de sex diferit. Această formă a vieții colective va părea multor cercetători forma de bază, deoarece aceștia consideră că relațiile directe dintre doi indivizi constituie elementul component cel mai elementar, care apare cel mai frecvent în viața socială. Acest lucru presupune însă existența unei concepții foarte simpliste despre viața socială, care permite ca aceasta să fie compusă numai din relații și interacțiuni reciproce între doi indivizi. Concepția noastră despre viața socială, exprimată în această carte, este mult mai largă. Considerăm că pentru existența și dezvoltarea societății, alte procese care apar între un număr mai mare de indivizi

[4] Despre noțiunea de mediu social au scris: Tadeusz Szczurkiewicz, *Rasa środowisko, rodzina* (Rasa, mediul, familia), în „Studia socjologiczne", Warszawa, 1969; Helena Radlinska, *Stosunek wychowawcy do środowiska społecznego* (Atitudinea educatorului față de mediul social), Warszawa, 1935; Stanislaw Rychlinski *Badanie środowiska społecznego* (Cercetarea mediului social), 1932; Jan Szczepański, *O pojęciu środowiska* (Despre noțiunea de mediu), în „Przeglad Socjologiczny", 1946, t. VIII; Aleksander Wallis, *Artyści-plastycy. Zawód i środowisko* (Artiștii plastici. Profesie și mediu), Warszawa, 1964.

sînt mai importante și ele nu permit să fie explicate numai prin analiza fenomenelor care au loc în mod diferit între doi indivizi. De aceea, perechilor și grupurilor de doi indivizi nu le acordăm un rol atît de important.

Coeziunea care există între pereche sau între grupul de doi apare pe baza contactelor personale sau concrete. Aceasta este aproape întotdeauna o legătură cu un puternic colorit emoțional, deși poate fi formalizată, avînd în spatele ei sancțiunile formale ale unor colectivități mai largi, ca de exemplu, legătura dintre soți, dintre doi muncitori care deservesc împreună o mașină, dintre un șef și subalternul său direct etc. Colaborarea apropiată sau coexistența apropiată va da întotdeauna acestei coeziuni un caracter foarte personal și chiar un tip foarte formal de relații, va dobîndi un colorit personal. Organizarea socială a perechii sau a grupului de cîte doi se reduce la o singură relație socială și prin aceasta se deosebește de grupul de trei unde trebuie să existe deja o organizare mult mai complexă care să ordoneze cîteva relații posibile. Și structura acestei colectivități este simplă și se identifică cu organizarea ei. Influența perechii sau a grupului de doi poate fi puternică, în funcție de tipul de relație. De exemplu, influența maistrului asupra elevului, influența reciprocă a îndrăgostiților, a mamei asupra fiicei sau a tatălui asupra fiului poate să ajungă foarte departe. În toate exemplele, influența aceasta rezultă din aria largă de îndatoriri definite prin relația care leagă pe cei doi indivizi, din caracterul emoțional al relației, din sentimentul îndatoririi exercitării acțiunilor așteptate de către partenerul relației. Importanța perechilor și a grupurilor de cîte două persoane în viața colectivităților mai largi rezultă deci din importanța relațiilor care au loc între ei, în timpul cărora sînt realizate scopuri importante ale acestor colectivități mai largi. Relația intimă a îndrăgostiților duce la căsătorie și la menținerea continuității biologice a societății. Legătura emoțională dintre maestru și discipol în știință și în tehnică duce la transmiterea deprinderilor și a cunoștințelor.

Perechile și grupurile de cîte doi pot fi împărțite în cîteva tipuri: 1) Perechi unite prin legătura relațiilor sexuale: înainte de căsătorie, în timpul căsătoriei, în

afara căsniciei sau homosexuale. 2) Perechi legate prin legătura de înrudire: tată-fiu, tată-fiică, mamă-fiu, mamă-fiică, frate-soră, frate-frate etc. 3) Perechi sau grupuri de cîte două persoane prietene. 4) Perechi legate prin raporturi de ajutor: cel care ajută și cel care este ajutat. 5) Perechi legate prin raport de educație. 6) Perechi legate prin raport de supraordonare. 7) Perechi legate prin dependențe trecătoare, de exemplu ghid turistic într-o excursie în munți[5].

Cercul social

După cum am afirmat mai sus, vom numi cercuri sociale colectivitățile nu prea mari bazate pe contacte, cu o legătură instituțională slabă, care nu posedă o specificitate a sa de clasă. Cercurile sociale sînt formate dintr-un număr nu prea mare de indivizi, nu au un centru permanent de adunare care să reprezinte proprietatea lor, ceea ce face ca elementele componente să fie numai persoanele, iar elementele materiale, simbolurile și valorile durabile aproape să nu existe. Baza legăturii o constituie contactele personale, directe. Componența membrilor este maleabilă, deoarece nu există un principiu clar al specificității, deci calitatea de membru nu este formalizată. Cercul social se deosebește de grupul neformal prin instabilitatea componenței, prin nedefinirea calității de membru. Distingem trei feluri de cercuri sociale: *de contact, de colegi* și *de prieteni*. Pentru prima categorie avem ca exemplu un anumit număr de persoane care se întîlnesc regulat în tren sau în autobuz în timpul călătoriei spre locul de muncă, în cafenea, sau la întrecerile sportive, în parc sau în alte împrejurări, iar acest contact spațial, repetat în mod sistematic, duce la contactul social, la discuții, la schimburi de păreri, la transmiterea de informații despre evenimentele vieții, publice sau locale, la schimbul de comentarii și opinii. Dar aceste contacte au loc datorită altor scopuri, fără ca ele să reprezinte un scop în sine; servesc numai ca ocazie pentru apariția unei rețele de influențe reciproce, iar cîteodată și a unor relații mai

[5] Analiza sistematică a perechilor a fost făcută de către L. von Wiese și H. Becker, *Systematic Sociology*, New York, 1932, pp. 506—520.

durabile. Cercul de contact nu are nici o organizație formalizată, cu toate acestea există în rîndul membrilor cineva care se bucură de cea mai mare autoritate, care dirijează discuțiile și conversațiile, care le imprimă orientarea și care formulează concluziile finale. Cercul de colegi se formează la locul de muncă, în școală, în cadrul altor grupuri, societăți locale, cînd un anumit număr de persoane întreține contacte frecvente interacțiunile lor reciproce sînt mai dese, se întîlnesc pentru o acțiune comună și nu ocazional (pot fi întîlniri la cafenea, la unul din colegi, la petreceri etc.). Coeziunea este aici mult mai strînsă, cercul exercită un anumit control asupra comportării membrilor, relația elementară este colegialitatea tratată ca un sistem de îndatoriri și de obligații. Apartenența la cerc este o problemă de acceptare neformală, la fel ca și părăsirea cercului. Cercul poate să facă pe cineva să simtă că este nedorit, poate să dea cuiva de înțeles că ar fi primit cu plăcere, dar calitatea de membru nu e formalizată, principiul specificității nu e definit în mod clar, deoarece componența cercului este instabilă. Mai apropiate de grupurile neformale sînt cercurile de prieteni, care concentrează perechile de prieteni pe baza principiului că prietenii prietenilor mei sînt de asemenea amicii mei. Între perechile de prieteni se formează relații sociale durabile, cu toate acestea însă cercul nu posedă o coeziune durabilă bazată pe instituții și nici pe un principiu clar al specificității care să rezulte din sarcini sau scopuri clar definite. Cercul se poate transforma ușor în grup neformal, care exercită în comun o anumită sarcină sau realizează un anumit scop, stabilindu-se atunci cine aparține de grupul respectiv și pe baza căror principii. Trebuie însă delimitate aceste două stadii de dezvoltare, respectiv apariția cercului de prieteni și transformarea lui în grup neformal care să posede deja o organizare internă.

Importanța tuturor acestor trei tipuri de cercuri sociale în viața unor colectivități mai largi, ca întreprinderea de producție, societatea locală, partidul politic, institutul de învățămînt constă în influența pe care ele o exercită asupra comportării membrilor săi. Funcția esențială a cercurilor constă în schimbul de păreri, în schimbul de comentarii, argumente, într-un

cuvînt, discuții și formarea de opinii. Cercurile — putem spune pe scurt — sînt colectivități de oameni care discută. Nu acționează, nu iau nici o hotărîre, nu au nici un aparat executiv, dar în cadrul lor se stabilesc opinii și convingeri, păreri asupra problemelor din colectivitățile mai largi, păreri și aprecieri despre evenimentele politice, aprecieri estetice (de exemplu, păreri asupra valorii cărților, filmelor, pieselor de teatru), simpatii sportive etc., ele furnizează indivizilor material pentru a-și forma o părere asupra problemelor discutate. De aici, cercurile joacă un rol important în viața intelectuală, artistică, politică. Mai ales în cea politică, deoarece ele nu sînt organizații cu un scop, discuțiile lor se subordonează unor prescripții despre asociații, nu pot fi cuprinse în interdicții, deoarece nu se poate interzice oamenilor să se întîlnească, sînt greu de controlat și de efectuat asupra lor. Fiecare cerc are întotdeauna în centrul său o personalitate deosebită, cercul se strînge în jurul unei asemenea personalități remarcabile care îndeplinește rolul de conducător, care într-o formă mai mult sau mai puțin clară trage concluziile discuției, formulează opinii, punctul său de vedere avînd cea mai mare greutate în dezbateri. Sociologii americani îi denumesc *opinion leaders*[6].

Cercurile se transformă ușor și des în grupuri neformale și grupuri primare, despre care vom vorbi mai departe. Acest lucru se întîmplă atunci cînd își fixează un anumit scop, își propun să execute o anumită activitate comună. În cadrul cercului, acțiunile și modurile de gîndire ale membrilor sînt asemănătoare. În grup devin comune. Dintre acestea poate fi sarcina de a organiza o anumită distracție, o excursie, de a realiza o manifestare artistică, o anumită acțiune politică. Atunci, cu necesitate, cercul trebuie să creeze instituții, forme de organizare, să-și dezvolte sistemul de control, să stabilească principiul specificității și toate acestea îl vor transforma în grup.

[6] Cf. P. F. Lazarsfeld, B. Bercelson, H. Gaudet, *The Process of Opinion and Attitude Formation*, în „The Language of Social Research", 1955, pp. 231—242. Andrej Siciński, *Kontakty osobiste a proces masowego komunikowania* (Contactele personale și procesul comunicării de masă), în „Studia Socjologiczne", nr. 2, 1962, pp. 71—100.

Să începem prin prezentarea grupurilor formalizate, pe deplin dezvoltate, pentru a putea arăta mai bine părțile lor componente, alcătuirea și funcția, influența lor asupra comportării membrilor și însemnătatea în viața societăților globale, ca să putem trece apoi la caracteristicile diferitelor tipuri de grupuri.

Trebuie să începem cu un truism și anume că elementul component de bază al grupului sînt membrii. Această frază își va pierde caracterul său ridicol cînd ne vom da seama că grupul este compus de asemenea și din nenumărate alte elemente, care nu sînt oameni — obiecte materiale, valori culturale, simboluri, modele durabile de conduită și relații sociale. Să analizăm, deci, ce înseamnă a fi membru al grupului.

Să reamintim ceea ce am scris în capitolul consacrat personalității despre raporturile individului cu societatea, subliniind că individul și societatea sînt două părți ale aceleiași realități, deoarece pe de o parte individul trebuie să-și interiorizeze valorile de bază ale societății pentru a deveni membru, iar pe de altă parte societatea trăiește și se dezvoltă prin acțiunea, gîndirea, tendințele și comportările indivizilor. Pentru a deveni deci membru al unui grup trebuie ca măcar parțial să-i interiorizezi valorile, trebuie să te identifici cu tendințele sale comune, să-i recunoști scopurile și să ți le însușești. Aceasta se înfăptuiește prin primirea și exercitarea unui anumit rol social în cadrul grupului. Se poate spune că individul, care întotdeauna face parte din mai multe grupuri și din diferite alte colectivități, într-un anumit grup va participa numai cu o anumită parte din personalitatea sa.

Anumite grupuri, ca de exemplu, ordinele călugărești, partidele politice, organizațiile militare, „absorb" aproape complet personalitatea membrilor săi, lăsîndu-le lor numai o sferă foarte mică din individualitatea lor și subordonîndu-și rolurile îndeplinite în alte grupuri. În general, un asemenea grup ca clubul sportiv se interesează numai de activitatea membrului său în domeniul culturii fizice, cercurile culturale științifice numai de preocupările științifice ale membrilor săi — adică organizează activitatea vitală a membrului numai în do-

meniul valorilor sale de bază. În grupurile cu scop problema este mai simplă — acolo ești membru numai pe considerentul participării la realizarea unui scop comun. Calitatea de membru într-o societate locală este deja mult mai complicată. Ea nu realizează nici o sarcină comună, clar definită. Aici calitatea de membru constă mai curînd în conformism, în respectarea modelelor de conduită, în acceptarea stilului de viață, în recunoașterea valorilor. De exemplu, un străin care apare într-un cartier dintr-un oraș mic, care nu cunoaște și de aceea nici nu respectă valorile recunoscute, care se comportă altfel decît ceilalți, va deveni membru abia după un proces îndelungat de adaptare și asimilare. La fel stă problema calității de membru al unui popor. Aceasta este mult mai complicată decît calitatea de membru într-un stat, care se dobîndește prin acordarea cetățeniei și care constă în exercitarea îndatoririlor și beneficierea de drepturile cetățenești. Apartenența la un popor constă în participarea la cultură, în folosirea limbii, în respectarea moștenirii culturale, în respectarea demnității poporului etc.

Prin calitatea de membru al unor grupuri se realizează apartenența omului la societatea globală. Fiecare grup pune în fața membrilor lui diferite obligații care să se adapteze la valorile lui, să recunoască modelele lui, să exercite funcțiile prin care grupul există și se dezvoltă. Deci, fiecare grup definește modelul *fizic* al membrului, adică înfățișarea lui exterioară. În anumite asociații, membrii sînt obligați să poarte uniformă, iar detaliile acestea sînt stabilite precis (de pildă, în armată sau în organizațiile paramilitare). Alte grupuri se mărginesc numai la definirea negativă a felului cum nu trebuie să fie omul — studentul murdar, nebărbierit, zdrențăros nu este tolerat. Purtarea unor veșminte dezordonate și murdare, a părului lung, a unei bărbi neîngrijite etc., reprezintă deci o manifestare de dispreț și desconsiderare pentru modelul fizic al membrului recunoscut, deci o expresie de revoltă împotriva anumitor valori ale grupului, revoltă care nu atrage după sine încă o represiune formală și hotărîtă.

Mai departe, grupul stabilește *modelul moral* al membrului, adică ansamblul de trăsături morale pe care membrul trebuie să le manifeste în comportarea sa. De

exemplu, studentul trebuie să se comporte într-un mod „demn de un student al țării sale", după cum sună jurămîntul de student. Cluburile sportive presupun de la membrii lor nu numai *fair play* în timpul întrecerilor, ci și o comportare demnă în alte domenii ale vieții, iar faptul că o echipă sportivă de tineret fură în străinătate șosete, provoacă condamnarea socială a organizațiilor sportive. Încălcarea modelului moral al membrului provoacă o represiune mai severă decît încălcarea modelului fizic. Purtarea unor veșminte neîngrijite reprezintă expresia unui protest împotriva grupului, ceea ce poate fi tolerat, dar încălcarea valorilor morale, respingerea ideologiei grupului, efectuarea unui furt provoacă represiuni puternice. Prin aceasta sînt amenințate înseși bazele existenței grupului; represiunea este expresia autoapărării lui.

În sfîrșit, grupul definește, de asemenea, *funcțiile de membru*, adică domeniul de acțiuni exercitate pentru menținerea continuității vieții grupului și pentru dezvoltarea lui. După cum am mai spus, grupul „trăiește" prin activitatea membrilor săi. Aceasta înseamnă că el va cere de la fiecare membru să exercite anumite acțiuni care să mențină existența și să asigure dezvoltarea grupului. Membrul inactiv este din punct de vedere social mort și reprezintă pentru grup numai o greutate. În grupurile în care există o mare sudură internă și o mare disciplină, modelul moral și funcțiile membrului sînt strict definite și sever executate. Căci forța grupului ca întreg este proporțională cu cerințele puse în fața membrilor. Grupurile care cer de la membrii lor foarte puțin sînt slabe și nedurabile, grupurile care cer de la membrii subordonarea lor față de toate interesele vitale și care presupun chiar sacrificarea vieții pentru realizarea sarcinilor grupului sînt puternice și capabile să realizeze scopuri mari. Ca exemplu avem anumite tipuri de partide politice, organizații militare, state cu o putere absolută, puternică, organizații industriale bazate pe disciplină și buna folosire a activității membrilor. Forța grupului depinde nu numai de cerințele puse în fața membrilor, ci și de îndemînarea în folosirea activității membrilor pentru scopul general. Vom reveni însă la această problemă cînd vom vorbi despre grupurile cu scop.

Grupurile se pot deosebi între ele după felul cum admit sau primesc membrii care să participe la acțiunile lor. Unele limitează numărul membrilor, altele îi acceptă pe toți cei care doresc. Grupurile exclusive folosesc criterii foarte clare de primire: de exemplu, unele organizații ideologice primesc numai pe adepții ideologiei respective, există cluburi în care sînt recrutați numai oameni foarte bogați, organizații sindicale speciale etc. Grupurile restrînse folosesc criterii mai puțin severe de admitere, de exemplu, în Societatea de ocrotire a animalelor, poate să se înscrie oricine vrea să plătească cotizațiile și să participe la acțiuni. Grupurile adoptive îi primesc pe toți, fără nici un fel de limitări, de exemplu, unele grupuri religioase, care sînt deschise pentru toți oamenii din toată lumea. Dar chiar și grupurile adoptive stabilesc anumite modalități de acceptare a membrilor, pentru a asigura identitatea grupului și sfera domeniului său. În unele facultăți avem festivitatea de înmatriculare, în anumite organizații înmînarea legitimației, intrarea în marile societăți sau obținerea cetățeniei are loc prin înregistrare, anunțarea la organele administrative etc. Identificarea membrilor este asigurată prin legitimație, insigne, uniforme, cunoașterea parolei care nu este cunoscută de către cei care nu sînt membri etc. Prin aceasta, grupul se deosebește de cercul social și de societățile locale prin faptul că componența lui este stabilită și se știe cine face parte din el.

Această identitate a grupului este asigurată datorită principiului specificității. Acesta delimitează sfera de acțiune a grupului, reprezintă o graniță vizibilă care îi desparte pe membrii lui de cei din afară, constituie baza apariției sentimentului de solidaritate, a conștiinței lui „noi", cît și baza continuității grupului. Componența grupului se schimbă în timp. Membrii grupului se schimbă din diferite motive: părăsesc grupul din cauza mutării în alte localități, datorită vîrstei lor, venind membrii noi. Cu toate aceste schimbări, grupul își păstrează însă identitatea sa și există ca un singur tot deseori sute de ani la rînd. Această continuitate este asigurată prin durabilitatea condițiilor materiale (teritoriu, clădiri, averea grupului), prin durabilitatea simbolurilor lui (stema, steagurile, sigiliile etc.), prin permanența modelului fizic și a modelului moral, prin permanența valo-

rilor și ideologiei. Cu toate acestea, însă, principiul specificității este aici deosebit de important. Schimbarea principiului specificității schimbă caracterul grupului. Un simplu exemplu: un grup de sportivi sau un grup studențesc de discuții care admite numai studenți, își schimbă complet caracterul cînd își schimbă principiul specificității și primește și pe cei care nu sînt studenți. Principiul specificității hotărăște criteriile de admitere a membrilor, deci și omogenitatea internă a grupului. Principiul specificității este un ansamblu de norme și condiții ideale cărora ar trebui să le facă față membrul grupului respectiv, pe de o parte, iar pe de alta, el exprimă criteriile de admitere și înlăturare a indivizilor în grup și din grup. Printre altele, acest principiu asigură un asemenea grad de omogenitate membrilor grupului, care este indispensabil pentru menținerea sudurii lui interne. Deseori din grupuri fac parte oameni cu trăsături foarte diferite. Dar această eterogenitate, dusă prea departe, dă naștere la apariția, în cadrul grupului, a unor subgrupuri centrifuge, care distrug sudura lui și amenință cu succesiunea subgrupurilor care se deosebesc prea mult unul de altul. Principiul specificității prevîntîmpină acest pericol, definind trăsăturile pe care trebuie să le posede membrii pentru a rămîne în componența grupului sau pentru a fi admise în cadrul lui. Această omogenitate poate fi definită prin limite de vîrstă (grupuri de tineret), prin apartenența de clasă (organizațiile de muncitori sau uniunile de meseriași), prin rasă, cult religios, naționalitate etc.

Următorul element component al grupului îl constituie centrul acestuia. Acestui termen i se dă cîteodată o accepțiune mai îngustă, pentru a defini toate bazele materiale de existență a grupului, ca teritoriul, localurile, sediul organelor etc. În accepțiunea mai largă, centrul de grupare al grupului sînt valorile lui, simbolurile și ideile care identifică grupul, cu alte cuvinte, insignele, sigiliile, steagurile, stemele. După cum am subliniat mai sus, aceste centre de grupare reprezintă baza durabilității grupului în timp, dar aceasta nu este unica lor funcție. Ele reprezintă centre de concentrare a activității grupului ca întreg. În toate problemele mai importante care se referă la grup ca întreg, membrii lui se adună în centre, localuri, locuri de adunare, pentru a

discuta probleme și pentru a adopta o hotărîre. Privarea grupului de centrele lui de adunare duce la dizolvarea lui, face imposibil contactul, întrerupe relațiile și duce la dispariția instituțiilor și a organizației interne. În diferitele tipuri de grupuri, aceste centre de grupare acționează în mod diferit. În grupurile cu scop ele sînt puncte de centralizare, sediul organelor centrale de conducere, locul unde se concentrează deciziile și directivele executive care imprimă direcția activității întregului grup. Centrul de grupare a grupului înseamnă, de asemenea, bunurile imobile și mobile care trebuie localizate, amplasînd în acest fel grupul în spațiu, legîndu-l de teritoriul, de societatea locală, într-un cuvînt, leagă grupul de terenul în care activează.

Nenumărați sociologi, rămînînd fascinați în căutarea factorilor esențiali ai dezvoltării vieții sociale doar de interacțiunile reciproce de organizare a acțiunilor membrilor grupului, de atitudinea lor și de alți factori psihosociali, nu observă aceste elemente materiale și simbolice[7]. În lucrarea noastră vom prezenta o părere diferită. Aceste elemente nu au un rol important în cercurile sociale și în alte forme ale vieții colective pe care le vom analiza mai tîrziu, cum ar fi colectivitățile bazate pe asemănarea de comportament, dar în grupurile sociale, în accepțiunea strictă a acestei noțiuni, elementele materiale și simbolice joacă un rol esențial, mai ales în marile asociații cu scopuri, în grupurile teritoriale permanente ca statul. Acestea reprezintă baza mecanismelor instituționale care asigură funcționarea grupului. Cotizațiile bunurile grupului, facilitează influențarea asupra altor grupuri, apărarea propriilor interese ale grupului ca tot și apărarea intereselor membrilor grupului, prevenirea crizelor interne, permit reorganizarea grupului fără a se rupe sudura lui internă și continuitatea existenței. Situația bunurilor, forța economică, rezervele financiare, mai ales ale grupurilor cu scop, sînt decisive pentru existența lor, pentru structura lor

[7] Această părere a fost prezentată în modul cel mai sistematic de către C. C. Homans în *The Human Group*. Cf. si Antonina Kloskowská *Zagadnienie malych grup społecznych w socjologii* (Problema grupurilor sociale mici în sociologie), în „Przeglad Socjologiczny", 1958, pp. 9—31 și Aleksander Matejko, *Mała grupa* (Grupul mic) în „Studia Socjologiczne", nr. 2, 1962, pp. 5—34.

internă, sistemul ierarhiei membrilor, exercitarea puterii în interiorul grupului și dominația asupra altor grupuri. Posedarea bunurilor reprezintă întotdeauna baza influenței, a prestigiului și a puterii grupului. Nu se poate deci ca în analiza grupurilor să se evite un asemenea element important.

Următorul element component al grupului îl reprezintă sarcina acestuia; deseori este mai bine să se vorbească despre *sarcinile grupului*. Am introdus deja diferențierea dintre sarcini și funcții. Sarcinile sînt stări de lucruri și fenomene stabilite și definite în mod conștient, pe care grupul întreg vrea să le realizeze. Sarcinile sînt întotdeauna stabilite intenționat, definite prin statut sau prin altă formă de înțelegere între membri și acceptate de ei.

Cînd am prezentat cercurile sociale, am spus că un anumit cerc se poate transforma în grup, dacă își stabilește anumite sarcini pe care să le îndeplinească cercul întreg, chiar dacă acest scop ar fi numai organizarea unei distracții comune. Însă fixarea unor asemenea sarcini presupune deja crearea anumitor forme instituționalizate, cineva trebuie să acționeze în numele tuturor, închiriind un local, angajînd orchestra, cineva trebuie să strîngă banii necesari pentru amenajarea sălii și acoperirea altor cheltuieli, cineva trebuie să încaseze taxa de la cei care vin la distracție, apoi să dea socoteală în fața tuturor, să facă un raport, toți ceilalți vor face o apreciere a distracției etc. În general vorbind, apariția unei sarcini în fața unui anumit cerc social atrage după sine instituționalizarea acțiunilor, stabilirea unor forme de control, formalizarea relațiilor dintre membri; vor apărea sentimente subiective de responsabilitate pentru întreg și în fața întregului, conștiința acțiunii solidare, într-un cuvînt, va apărea conștiința lui „noi". Astfel — după cum se vede din acest exemplu — sarcina grupului va deveni un factor care în mod necesar va dezvolta organizarea internă și elementele ei de bază descrise în capitolul precedent. Stabilirea sarcinii determină, de asemenea, diviziunea muncii, diviziunea acțiunilor, care la rîndul lor presupun acțiuni de coordonare, de dirijare, într-un cuvînt, sarcina grupului este un factor care călăuzește năzuințele și activitatea întregului grup. Domeniul și caracterul sarcinilor definește

totodată domeniul cerințelor puse în fața membrilor de către grup.

Sarcina grupului este cu totul altceva decît suma funcțiilor îndeplinite de către diferiții membri. Ea este o sinteză alcătuită din îndeplinirea funcțiilor de către diferiții membri. Prin funcția de membru nu înțelegem numai exercitarea unui anumit fragment din sarcina colectivă a grupului. Din funcția membrului fac parte totodată manifestarea dorinței de a realiza o anumită parte din sarcini, manifestarea unei solicitudini, apărarea intereselor grupului, apărarea prestigiului lui și combaterea fenomenelor dăunătoare grupului atît în interior cît și în exterior. Dacă, de exemplu, sarcina grupului constă în sporirea cunoștințelor membrilor săi (cercurile științifice), atunci funcțiile membrilor se compun nu numai din sarcini fragmentare ca scrierea și susținerea referatelor, elaborarea unor bibliografii și alte sarcini științifice, dar în atribuția membrului intră, de asemenea, grija pentru condițiile care permit exercitarea sarcinilor. Realizarea sarcinilor grupului conferă membrilor sentimentul sensului existenței grupului, sentimentul propriei importanțe și sentimentul mulțumirii de a fi contribuit la o operă de seamă.

Sarcinile grupului au tendința de a se dezvolta concomitent cu tendințele membrilor de a desfășura o nouă activitate. Deoarece realizarea sarcinilor grupului constituie un factor important al realizării năzuințelor personale ale membrilor lui, deoarece prin participarea la viața colectivă individul poate să realizeze și să-și dezvolte posibilitățile sale, el va căuta în viața colectivă tendințe spre autorealizare, prin dezvoltarea domeniului sarcinilor grupului care-i dau posibilitatea să-și lărgească domeniul activității.

De aici apare tendința cunoscută de creare a unor noi sarcini. Chiar și grupurile care au fost înființate temporar pentru executarea unei anumite sarcini, de exemplu, comitetele sau comisiile au tendința să funcționeze mai mult decît presupune exercitarea sarcinii și se străduiesc să găsească noi aspecte ale sarcinii sau o dezvoltă peste nevoile inițiale. Al doilea mecanism de existență a grupului prin exercitarea sarcinilor îl reprezintă tendința de menținere a relațiilor create între membri în timpul realizării lor. Desigur că tendințele

de dezvoltare a sarcinilor nu apar în grupurile formate pe calea presiunii exterioare, care nu corespund unor tendințe și nevoi ale membrilor obligați să participe în cadrul lor.

Sarcinile grupului reprezintă sensul existenței lui în ochii altor grupuri și colectivități și în trăirile propriilor lui membri. Așa se explică de ce meditația asupra execu-tării în trecut a sarcinilor reprezintă un element esen-țial al tradiției grupului. De aceea aproape fiecare grup își dezvoltă înclinația naturală de idealizare a trecutului său și modalității de îndeplinire a sarcinilor sale în tre-cut. Pe de o parte, această tendință apare din necesita-tea educării noilor membri care vin în grup, cărora li se prezintă ca model de imitație acțiunile idealizate ale membrilor din trecut. Acest lucru se observă înde-osebi în educația națională, care constă mai ales în cultivarea unor modele personale idealizate de eroi ai poporului și prezentarea istoriei poporului ca un șir unic neîntrerupt de glorii și măriri. De aici uimirea unor tineri care descoperă cu timpul că în manualele de is-torie ale popoarelor vecine aceeași mărire și glorie se atribuie nu poporului nostru, ci popoarelor vecine, iar faptele poporului nostru sînt prezentate în manualele lor la fel cum sînt prezentate și faptele popoarelor lor în manualele noastre. Pe de altă parte, tradiția bazată pe idealizare constituie totodată un factor de sporire a sudurii interne a grupului, ridicare a moralului, adică a pregătirii de exercitare intensivă a sarcinilor lor de grup de către diferiți membri.

Această idealizare a trecutului servește, de aseme-nea, cîteodată la justificarea prezentării sarcinilor gru-pului, ca o misiune deosebită, care a fost încredințată acestui grup de către providență, istorie, soartă sau prin altă modalitate mistică de către anumite forțe supra-omenești. Imaginea despre misiunea istorică a grupului poate apărea pe un fundal religios, ca de exemplu la anumite popoare care se consideră popoare alese ale lui Dumnezeu. Cîteodată aceste imagini se pot baza pe mistica de rasă, ca de exemplu, justificarea misiunii is-torice a Germaniei în doctrina hitleristă. Nenorocirile care s-au abătut asupra poporului polonez în secolul al XVIII-lea, ca urmare a lipsei unor grupuri de con-ducere eficace, capabile să conducă statul, a anarhiei

și decadenței clasei care exercita puterea, au fost prezentate de către mesianiști ca dorința expresă a lui Dumnezeu care a făcut din Polonia o țară care să sufere pentru păcatele altor popoare. Aceasta reprezintă un exemplu deosebit de elocvent cum meditația asupra trecutului poate să facă un titlu de glorie din greșeli grave și din fapte care dovedesc slăbiciuni evidente.

Definirea sarcinilor grupului ca o misiune specială presupune definirea membrilor lui și a întregului grup ca oameni care au atins un anumit nivel de perfecțiune, posedă anumite trăsături de superioritate și pe această bază au fost chemați să transmită această perfecțiune altora. De exemplu, expansiunile diferitelor popoare au fost justificate prin misiunea civilizatoare, prin culturalizare, prin întronarea ordinii și a organizării etc. Adepții diferitelor religii, încercînd să convertească și pe alții, se remarcă printr-un zel deosebit în practicile religioase și în acest fel ating perfecțiunea religioasă pe care se străduiesc să o transmită și altora. Justificarea de bază a fiecărei activități de misionar este convingerea că religia respectivă este singura adevărată, iar expansiunea ei reprezintă semănarea adevărului în rîndul oamenilor rămași în întuneric. La fel și membrii diferitelor grupuri sociale și mișcării politice, care se caracterizează prin aceea că consideră ideologia proprie ca singura justă și adevărată, trebuie să-și îndeplinească cu fervoare sarcinile, care sînt definite de asemenea ca o misiune istorică deosebit de importantă.

Realizarea misiunilor sau a sarcinilor deosebit de importante dă membrilor grupului sentimentul superiorității asupra altor grupuri. Sentimentul propriei perfecțiuni sau cel puțin a superiorității asupra altor grupuri trebuie să-l posede fiecare grup. Acest lucru îl știm foarte bine din viața cotidiană (deoarece școala noastră a fost mai bună decît alte școli, cel puțin în anumite considerente, atunci grupul nostru este, de asemenea, mai bun decît altul). Așa cum individul, în eul său subiectiv, posedă un ansamblu de reprezentări favorabile despre sine și despre valoarea sa, tot așa fiecare grup trebuie să aibă un ansamblu de reprezentări despre superioritatea proprie, chiar și numai într-un domeniu limitat. Fără acest sentiment de superioritate grupul se poate dezorganiza rapid. Apartenența la grup reprezintă

doar o sursă și un motiv de mîndrie și evidențiere, căci apartenența la un grup care nu se remarcă prin nimic, care nu posedă o tradiție frumoasă și nici trăsături și realizări care să fie apreciate în mod deosebit, nu prezintă nimic atractiv. De aceea, fiecare grup urmărește să se remarce, să dobîndească puțină strălucire, care îi conferă superioritate asupra altora. De aici, printre altele, rezultă marea popularitate a victoriilor sportive și a victoriilor internaționale, și diferitele concursuri. Despre ele se scrie mult în presă, se vorbește la radio și se prezintă la televiziune pentru ca un număr de cetățeni să încerce acest sentiment de superioritate și ca de aici să poată fi expus sentimentul de mîndrie că aceștia aparțin unui popor care are realizări deosebite și care se află deasupra altora. Unii sociologi au definit acest fenomen ca megalomanie națională[8].

Realizarea sarcinilor dă naștere la fenomenul denumit pe scurt *voința colectivă a grupului*. Fără îndoială că aceasta este o metaforă, deoarece nu există nici un fel de psihic al grupului și nici un fel de voință colectivă care să fie un factor psihic supraindividual propriu grupului. Voința colectivă reprezintă pur și simplu suma sau sinteza tendințelor membrilor de realizare a sarcinilor colective. Prin interacțiunile reciproce și prin controlul, voința diferiților membri este intensificată, atitudinile lor într-un anumit domeniu făcute asemănătoare năzuințelor lor dirijate. Astfel că atitudinile diferiților membri în realizarea sarcinii de grup vor fi de asemenea intensificate, sporind eficacitatea generală a tuturor eforturilor. Deci, voința colectivă poate să apară în timpul unor acțiuni efectuate în colective instituționalizate, putînd de asemenea, să facă vizibilă în timpul unei acțiuni deosebit de eficace a diferiților membri ai colectivului, care realizează cu elan sarcinile individual repartizate. În consecință, voința colectivă se manifestă — și poate fi măsurată — prin gradul de realizare consecventă și efectivă a sarcinilor afectate grupului. Fără a descrie în acest moment mecanismele ei de apariție și menținere, putem afirma că ea depinde de felul grupului, de felul sarcinilor și de sentimentul misiunii grupului, de trăsăturile membrilor lui, de persona-

[8] Jan St. Bystroń, *Megalomania naradowa* (Megalomania națională), 1935.

ilitatea conducătorilor, de tipul organizării interne a grupului și de mijloacele materiale de care dispune acesta. Înalta eficacitate a acțiunii grupului poate să se realizeze printr-o organizare compactă și o disciplină severă (de exemplu, în armată), prin sentimentul îndeplinirii misiunii și trezirea fanatismului emoțional (anumite organizații complotiste, secte mistice), prin pericolul extern (exemplul popoarelor în timpul războiului sau al ocupației), prin acțiunea conducătorilor charismatici, care știu să-și impună viziunea lor grupului sau, de asemenea, printr-o acțiune colectivă a tuturor factorilor amintiți.

Voința colectivă duce la *apariția solidarității de grup.* Acesta este un fenomen derivat în raport cu conștiința lui „noi". Solidaritatea de grup constă atît în sentimentul comunității, în identificarea diferiților indivizi care aparțin grupului cu ceilalți membri, cît și în identificarea intereselor personale ale fiecărui membru cu interesele tuturor membrilor. Solidaritatea se manifestă prin sentimente și acțiuni similare, prin transmiterea tuturor membrilor grupului a acelorași atitudini, criterii de apreciere, în folosirea de către toți membri a unor metode identice de acțiune într-o anumită problemă. O clasă de elevi este solidară cînd refuză să-l indice pe colegul care a spart un geam, solidară este o grupă revoluționară care nu-și trădează secretele pînă la moarte, solidar este un popor care nu acceptă stăpînirea trupelor de ocupație și respinge orice colaborări cu ele. Solidaritatea poate avea diferite surse: poate rezulta din sentimentul comunității de interese economice, din sentimentul comunității culturale, din sentimentul valorii înalte a rasei sale, din constrîngerile religioase sau ideologice, din sentimentul realizării unor sarcini foarte importante etc. Pe această bază se poate efectua o clasificare a diferitelor tipuri de solidaritate. Solidaritatea membrilor constituie condiția și sursa forței grupului, importantă fiind mai înainte de toate capacitatea lui de a se opune unei amenințări externe. În istorie se pot găsi exemple de popoare care, secole de-a rîndul, lipsite de o existență politică proprie și chiar divizate, au reușit să-și păstreze solidaritatea lor ca bază a sudurii atunci cînd au fost private de instituții proprii, centre de adunare și alte condiții ale existenței colective.

Toate aceste elemente componente ale grupurilor sociale pot fi grupate în felul următor: a) membrii, trăsăturile lor, principiile care definesc identitatea grupului și continuitatea existenței lui; b) sarcinile grupului și funcțiile membrilor lui, mijloacele care servesc la realizarea sarcinilor grupului și mecanismele psihologice create pentru realizarea sarcinilor (voința colectivă, solidaritatea); c) elementele care mențin sudura internă a grupului, adică instituțiile, sistemul de control social, modelele de interacțiune reciprocă și relațiile; d) mijloacele și instituțiile care reglementează contactele, interacțiunile reciproce și relațiile cu membrii altor grupuri; e) elementele materiale, simbolurile și valorile care reprezintă baza materială a existenței și a integrității grupului. Toate aceste grupuri de elemente fac ca grupul să fie un *sistem închis* detașat de restul realității sociale, net separat de alte colectivități și totodată inclus în mod funcțional în acest întreg. De cele mai multe ori, această includere se face prin realizarea sarcinilor grupului, care sînt o parte a proceselor vitale ale unei societăți mai largi. De exemplu, grupul de studenți realizează anumite sarcini care reprezintă o parte din sarcinile institutului ca grup mai larg, institutul la rîndul lui realizează sarcini importante pentru procesele vitale ale sistemelor economice și culturale ale întregului popor. În cazul unor grupuri mari cum e statul, relațiile lui cu celelalte state sînt definite printr-o rețea întinsă de instituții, iar principiile echilibrului internațional sînt definite prin raportul de forțe a diferitelor state.

Noțiunea de sistem capătă în sociologia modernă o importanță deosebită. Grupurile, ca sisteme închise, au fost analizate de către Florian Znaniecki, care a introdus această concepție teoretică chiar la începutul deceniului al doilea al secolului nostru, dar de-abia în ultimii ani această concepție a fost dezvoltată pe larg[9]. Asupra ei vom reveni mai tîrziu.

[9] F. Znaniecki, *Wstep do socjologii* (Introducere în sociologie); D. Sanderson, *Group Description, Social Forces*, 1938, vol. 16, nr. 3 pp. 309—319; Raymond B. Cattell, *Types of group Characteristics*, în „The Language of Social Research", pp. 297—301. Concepțiile sistemelor sociale sînt prezentate de către A. Matejko, *Socjologia zakładu pracy* (Sociologia întreprinderii de producție), Warszawa, 1961, pp. 13—144.

Toate elementele grupului sînt așezate într-un anumit fel, pentru a asigura funcționarea acestuia. Trebuie să distingem componența grupului de alcătuirea lui adică de structura grupului. *Componența grupului* o constituie membrii și trăsăturile lor personale sau sociale. *Structura grupului* este sistemul de elemente în ansamblul lor, deci nu numai a membrilor, ci și principiul subordonării reciproce a acestora. Deci structura înseamnă același lucru cu alcătuirea. Ea înseamnă, de asemenea, situarea elementelor componente încît ele să poată să-și exercite funcțiile, completîndu-se și armonizîndu-se astfel încît grupul ca întreg să poată să se mențină și să se dezvolte[10]. După cum am mai subliniat cînd am vorbit despre organizarea socială, unii sociologi identifică structura socială cu organizarea socială a grupurilor. Această identificare constă în a accepta că elementele componente ale grupului sînt numai oamenii, și că elementele materiale, deși importante pentru existența și funcționarea grupului, nu pot fi tratate la fel ca oamenii. În descrierea grupurilor mici, unde nu apar aproape deloc alte elemente în afara membrilor și a atitudinilor lor, o asemenea identificare a structurii și organizării pare a fi convingătoare. Într-adevăr, cînd este vorba de grupuri mici, mai ales neformale, principiul de subordonare a membrilor se suprapune cu principiul legăturii lor interioare. Cu toate acestea, în grupurile mai mari, formalizate, îndeosebi în grupurile mari cum ar fi statul ori în marile asociații cu scop, structura nu se identifică cu organizația socială și trebuie analizată aparte.

Nu vom intra aici în considerații privind posibilitatea identificării noțiunii de grup social cu noțiunea de structură socială, acceptînd concepția ontologică a structurii ca întreg, deci nu ca proprietate, ci ca trăsătură a acestui întreg. Acceptăm că grupul este un întreg constituit într-un sistem după un anumit principiu de subordonare

[10] Definiții oarecum diferite ale structurii sînt date de către: S. Ossowski, *Struktura klasowa w społecznej swiadomosci* (Structura de clasă în conștiința socială), în „Opere" t.V, p. 92, și apoi C. Znamierowski, *Oceny i normy* (Aprecieri și norme), cap. 2, pp. 24—37.

a elementelor sale componente, astfel încît întregul să poată să realizeze sarcinile sale pentru ca membrii să-și poată exercita funcțiile lor, pentru ca mijloacele și elementele materiale, valorile și simbolurile să fie folosite de către membrii, pentru ca grupul întreg să poată existe și să se dezvolte[11].

Structura socială înseamnă deci modalitatea de ierarhizare și subordonare a membrilor, instituțiilor și subgrupurilor care compun grupul, cît și a altor componente ale acestui grup cum ar fi elementele materiale, simbolurile și valorile, modelele de conduită și relațiile, poziţiile sociale ocupate de către membri. Elementele componente ale grupului se unesc în anumite complexe mai mari sau mai mici. Membrii se unesc în cercuri sociale, grupuri mici neformale, creează categorii profesionale, colective care lucrează în întreprinderi și instituții, dispun de bunurile grupului, ocupă în cadrul lui diferite poziții, totul fiind însă ordonat, avînd un loc definit în cadrul întregului. Să luăm, de exemplu, un asemenea grup cu scop de dimensiuni mari cum este statul. Aici avem de a face, conform definițiilor tradiționale, cu cetățeni în organele puterii și în teritoriu. Statul este împărțit în unități administrative, fiecare din ele cuprinde mai multe grupuri și colectivități, instituții de diferite genuri, un număr diferit de cetățeni sînt grupați în aceste unități, sînt adunate diferite mijloace și obiecte materiale. Statul este deci un sistem ierarhizat, în care principiile de subordonare, de dependență ca și puterea, relațiile, modelele de acțiune și conduită, sistemul de control etc., funcționează de obicei în mod coordonat, astfel încît creează o anumită ordine sau orînduială. Se poate deci vorbi despre structura statului, care reprezintă baza organizării lui. Locurile ocupate de către indivizi (cetățeni) în cadrul structurii determină modalitățile de conduită, de comportare față de putere. Aici se poate observa mai bine relația reciprocă dintre structura socială și organizarea socială. Se pare că această diferențiere a organizării sociale și a structurii sociale permite să se facă o analiză mult mai precisă a dependen-

[11] Vezi Jerzi Kmita, *Strukturalizm jako koncepcja metodologiczna* (Structuralismul ca concepție metodologică) în „Kultura i Społeczeństwo), t.XII, nr. 2, 1968, pp. 45—62.

ței dintre structura grupului și comportarea indivizilor și a grupurilor mici, lucru care reprezintă o sarcină importantă a teoriei grupurilor. Structura grupului determină organizarea lui, iar organizarea este de-abia acel sistem „de sfori" care dirijează comportarea indivizilor.

Sociologii disting în grupurile mai mari, pe deplin dezvoltate, o *microstructură* și o *macrostructură*. Microstructura înseamnă dispunerea indivizilor, a rolurilor și a relațiilor lor mai mult sau mai puțin într-un întreg armonizat, adică într-un asemenea întreg în care principiul de subordonare reciprocă nu îngreunează funcționarea grupului. Despre microstructură se vorbește mai ales în grupurile mici, care numără de obicei de la cîțiva membri pînă la cîteva zeci de membri. Atunci microstructura reprezintă unica lui structură. În grupurile mai mari cum ar fi statul, există cîteva nivele de structuri care se exclud reciproc. Deci, începînd de la elementele cele mai mici, avem mai întîi membri individuali — cetățeni care fac parte din familii, grupuri neformale, grupuri mici de lucru etc. Deci, la început vom întîlni o rețea de microstructuri. Aceste colectivități mici se unesc în colectivități mai largi, ca societățile locale, marile colectivități din întreprinderile de producție, asociații cu scop care strîng la un loc cîteodată sute de mii de membri. Ele își au structura lor, mult mai complexă, în care apar, de asemenea, elemente materiale și simbolice esențiale. Al treilea nivel structural îl reprezintă asemenea colectivități precum clasele sociale, păturile, categoriile profesionale, care au structura lor complexă. În sfîrșit, urmează macrostructurile, adică subordonarea acestor mari elemente componente cum ar fi clasele, păturile, categoriile profesionale, marilor societăți teritoriale sau a altora. O vom denumi deci macrostructură, deoarece ea ordonează cele mai mari elemente componente ale societăților globale. După cum vedem, între microstructuri și macrostructură există nenumărate niveluri intermediare, iar relevarea lor depinde de scopul analizei pe care și-l stabilește sociologul. Analizînd, de exemplu, societatea contemporană poloneză, nu ne putem limita la analiza macrostructurii, adică la descrierea claselor și păturilor sociale care apar în cadrul ei, ori la descrierea categoriilor ei profesionale care se constituie din oameni angajați în afara gospo-

dăriilor casnice. Dar tot atît de bine ne putem stabili un alt țel, respectiv de a duce analiza mai departe în profunzime pentru a observa, de exemplu, cum se prezintă populația care face parte din diferite clase, pături și categorii profesionale la sate și orașe, cum se prezintă în diferitele voievodate. În sfîrșit, putem merge mai departe să ne străduim să descriem toate celelalte tipuri de colectivități, care apar în societatea poloneză, incluzînd toate grupurile, asociațiile cu scop, societățile locale pînă la grupurile mici și familii inclusiv. Nivelul la care vrem să analizăm structura grupului depinde deci de sarcina propusă.

Să privim acum mai îndeaproape problemele microstructurii. Acestea sînt probleme foarte complexe și totodată elementare pentru sociologie ca știință. Aici vom întîlni problemele esențiale pentru descrierea și explicarea relațiilor de bază dintre individ și societate. Să încercăm să analizăm această problemă pe baza exemplului unui mic grup de studenți compus din cîteva persoane.

Fiecare din aceste persoane îndeplinește în grup un anumit rol social care, în conformitate cu cele spuse în capitolul despre personalitate, constă în exercitatea acțiunilor așteptate de către grup și în abținerea de la conduite nedorite. Aceste roluri sînt situate într-un sistem, adică într-o asemenea manieră, încît exercitarea lor de către diferiții membri să faciliteze realizarea sarcinilor grupului. În grupul de studenți vom avea deci o conducere compusă din președinte, secretar, trezorier și din alți membri ai conducerii care au repartizate diferite sarcini. Atribuțiile acestea au o importanță deosebită pentru realizarea grupului. Rolul președintelui cere din partea acestuia o activitate care include planificarea lucrărilor grupului, controlul realizării sarcinilor de către ceilalți membri ai conducerii și a tuturor membrilor grupului — atribuții similare cu ale celorlalți membri ai conducerii și cu ale membrilor grupului. Descriind importanța diferitelor grupuri, ale tuturor membrilor grupului, vom ajunge la afirmația că ele reprezintă un anumit sistem ierarhizat, unele din ele sînt considerate superioare, altele inferioare, unele dintre ele oferă o arie mai largă de decizie în problemele întregului grup decît altele, de ele se leagă un domeniu mai

mare de responsabilitate etc. Acest sistem de roluri poate fi transpus pe hîrtie sub forma unei scale stabilite convenţional. Atunci vom observa că pe această scală diferitele roluri ocupă poziţii diferite. Mai concis, putem afirma că fiecare grup de studenţi, ca şi fiecare alt grup social, reprezintă un anumit „spaţiu" în care diferitele roluri ocupă „locurile" lor stabilite (prezentăm aceste denumiri în ghilimele pentru a sublinia că ne folosim aici de ele în sens metaforic). Acest loc îl vom denumi „poziţia socială" a rolului în cadrul grupului. El este definit prin importanţa pe care rolul respectiv o are pentru realizarea sarcinilor grupului, pentru existenţa acestuia şi pentru dezvoltarea lui. Microstructura grupului este deci un sistem de poziţii sociale ale membrilor. Dar nu numai atît. Microstructura se mai compune şi din alte elemente. Din cadrul acestora fac parte mai ales modelele de interacţiune reciproce care au loc între membrii, modelele de relaţii, cît şi valorile grupului şi atitudinile faţă de aceste valori.

Să prezentăm toate acestea pe baza exemplului grupului de studenţi. Structura acestuia o constituie principiile conform cărora sînt ocupate de către membrii săi, poziţiile sociale în cadrul grupului, poziţiile membrilor conducerii şi ale membrilor participanţi la şedinţe. În grupul de studenţi, poziţiile sociale sînt definite prin statutul grupului şi trăsăturile personalităţilor membrilor (capacitatea, farmecul personal, posibilitatea de a exercita influenţă asupra altora, îndemînarea de a conduce, sfera cunoştinţelor posedate etc.). În grupurile mai largi, poziţiile sînt deja determinate de un sistem de factori mult mai complex (despre care vom vorbi ceva mai tîrziu). Dar grupul de studenţi posedă, de asemenea, anumite valori. Acestea sînt: cunoştinţele, ambiţiile, modelul moral al membrului, aspiraţiile spre atingerea unui loc în viaţa institutului etc. Membrii grupului pot avea diferite atitudini faţă de aceste valori: pot să tindă spre realizarea lor, pot să ţină cont de ele, pot să le ignoreze, pot să nu le ia în considerare etc. Sarcina membrilor conducerii este de a urmări realizarea acestor valori şi de a influenţa atitudinea faţă de ele, adică membrii conducerii să urmărească ca toţi ceilalţi membri să vină la adunări, să-şi realizeze îndatoririle, să se ocupe de învăţătură. Prin urmare, aspiraţia spre realizarea valo-

rilor incumbă anumite roluri, o arie în îndatoriri mai largă, conducînd obiectiv la stabilirea unor metode de interacțiuni reciproce și relații dintre diferitele roluri. Membrii conducerii trebuie să aibă dreptul să ceară de la alții, trebuie să aibă dreptul să solicite ascultare, ceilalți membri trebuie să fie obligați să execute indicațiile lor. Deci, structura unui mic grup de studenți a cercului științific reprezintă un sistem coerent de poziții ierarhizate, valori, modele de conduită și modele de relații.

De poziția socială a membrului în grup este legat statutul lui. Ce este acesta? Știm din experiență că, de exemplu, în grupul de studenți un președinte se bucură de respect și ascultare, iar altul este disprețuit. Cu alte cuvinte, oamenii care ocupă poziții identice se pot bucura de o apreciere socială diferită, adică de prestigiu diferit. Acest prestigiu trebuie să rezulte în principiu, din îndeplinirea rolului social, dar de cele mai multe ori el rezultă din trăsăturile personale, din calitatea îndeplinirii unui anumit rol de către individ. Acest prestigiu este unul din elementele componente ale statutului social al individului. Un președinte al cercului social care are toate atributele poziției sale poate să mai aibă în plus o înaltă apreciere pentru calitățile sale personale și atunci poziția sa în grup este mare, altul poate fi disprețuit și atunci, cu toată poziția de președinte pe care o ocupă, nu posedă un statut înalt.

Unii sociologi pun semnul egalității între noțiunile de poziții și statut, mai ales în grupurile mari, unde îndeplinirea rolului este în afara sferei de control a majorității membrilor, ceea ce face ca prestigiul să fie legat exclusiv de poziția ocupată. De exemplu, un ministru sau președintele unei mari organizații, în ochii maselor largi sociale au prestigiul rezultat din poziție, poziția lor fiind acum identificată cu statutul lor. În grupurile sociale largi, poziția socială este definită de un ansamblu mult mai complex de factori.

Macrostructurile, adică structurile grupurilor mari, prezintă alte probleme. După cum am spus cu prilejul caracterizării generale ale acestor grupuri, elementele materiale joacă în cadrul lor un rol important, formele instituționalizate de acțiune — numerele lor, simbolurile lor. În grupurile mici, membrii, rolurile lor, atitudinile

lor, interacțiunile reciproce, relațiile și valorile sînt elementele componente cele mai importante pe care structura le unește într-un tot închegat. Grupurile mici sînt formele cele mai reduse ale vieții sociale. În grupurile mari apar întotdeauna ca elemente componente grupurile mici și cercurile sociale de cîteva persoane. Grupurile mari sînt compuse din sisteme complicate de grupuri de mărimi intermediare diferite.

Unii sociologi, tratînd grupurile sociale ca sisteme sociale, creează o ierarhie de grupuri cu patru nivele. De exemplu, B. M. Gross distinge microsisteme, complexe de sisteme, constelații de sisteme și macrosisteme[12]. Folosindu-ne de această idee, am putea face, de asemenea, o ierarhizare a grupurilor sociale de diferite mărimi, începînd de la grupurile mici, în componența cărora nu există nici un fel de alte forme ale vieții sociale, adică sînt compuse numai din membri, relații, valori. Următorul nivel ar fi grupurile în componența cărora intră deja grupurile mici. De exemplu, cercul științific care are secții ar constitui tipul unui asemenea grup mai mare. Uniunea studenților poate fi considerată ca un grup și mai complex, deoarece în componența lui intră diferite organizații compuse din grupuri de nivele diferite. Mergînd mai departe, am ajunge la grupurile mari ca națiunea, statul, pe care le putem considera ca macroforme ale vieții sociale, deasupra cărora nu există decît complexele de civilizații sau sistemele internaționale, ca de exemplu, sistemul țărilor socialiste.

Dacă am dori ca această schemă de divizare a grupurilor după mărime să o dezvoltăm în mod consecvent, folosind principiul descris mai sus, așezînd la bază grupurile mici, distingînd mărimile grupurilor în funcție de aceea dacă în componența lor apar numai grupuri mici, respectiv grupuri cu două nivele sau mai multe nivele, am putea constitui o schemă a mărimii grupurilor, care să aibă foarte multe etaje. Cu toate acestea, problema respectivă este foarte complicată, deoarece în grupurile cu mai multe nivele ca partidul politic, care este compus din organizațiile de bază, orășenești, județene sau alte organizații cu scop, la etajele superioare apar

[12] Această concepție o prezintă A. Matejko în *Socjologia pracy* (Sociologia muncii), p. 29 și urm.

membri care nu fac parte din nici un grup din etajul inferior (de exemplu, membrii conducerii principalelor instituții care nu fac parte din nici un grup mic, fiind legați numai de cele mai mari adică cu nivelul organizatoric superior). Cu alte cuvinte, în grupurile mari apar ca părți componente nu numai membri care fac parte din grupurile mici și intermediare ci și membrii oarecum existenți în structura grupurilor mari, nelegați de grupurile mai mici. În afară de aceasta, în aceste grupuri mari un rol esențial îl joacă elementele componente materiale, simbolurile, formele instituționale.

Macrostructura este deci o construcție foarte complexă și este ceva mai mult decît suma structurilor grupurilor mici. Analiza macrostructurii reprezintă deci o chestiune mult mai complexă. Avem aici membri, grupuri mici și medii de diferite mărimi, avem o organizare foarte complexă (din accepțiunea prezentată în capitolul precedent), elemente materiale (teritoriu, clădiri, bunuri etc.), simboluri și valori — toate la un loc ordonate într-un sistem sudat, capabil să funcționeze și să se dezvolte. Analiza macrostructurii, a statului, de exemplu, sau a națiunii (în cadrul unui stat pot trăi mai multe națiuni, și invers, o națiune poate trăi în mai multe state, ca de exemplu polonezii în secolul al XIX-lea), poate să ne atragă atenția asupra diferitelor elemente. Se poate vorbi deci despre „structura populației“, cînd ne concentrăm atenția asupra membrilor societății și vrem să relevăm trăsăturile lor demografice. Vorbind despre bazele demografice ale vieții sociale, am subliniat importanța lor.

A doua componentă a grupurilor mari (de exemplu, al statului sau al poporului) o reprezintă componenta lui profesională, adică efectivul, nivelul de calificare și folosirea categoriilor profesionale de care dispune. Aceste categorii sînt de asemenea ierarhizate în funcție de organizarea economiei, încît în funcție de formarea și folosirea capacităților profesionale a diferitelor membri ai societății apare „structura profesională“ a respectivului grup mai mare. Deoarece exercitarea profesiunii este rolul social de bază al unui om matur căreia i se afectează cel mai mult timp din viață care reprezintă baza existenței sale, dă sens vieții lui individuale, de-

termină locul lui în societate, formează atitudinile și aspirațiile lui, stilul lui de viață și gîndire. Structura profesională reprezintă un factor deosebit de însemnat în viața socială. Analiza structurii profesionale este deci o operațiune indispensabilă, cînd vrem să descriem și să înțelegem viața și felul cum funcționează un anumit stat sau popor, precum și oricare grup mai mare.

Cu toate acestea, pentru descrierea și înțelegerea macrostructurii grupurilor mari, cea mai importantă este structura claselor și a păturilor acestora, adică sistemul de clase și pături sociale, interdependența lor și relațiile care apar între ele. Apartenența indivizilor la clase și pături în unele tipuri de societăți istorice, de exemplu, în societatea feudală și capitalistă, definește totodată locul acestui individ în societate ca întreg, definește șansele lui în viață, adică posibilitățile de desfășurare a vieții lui, accesul la învățătură, la putere, la avere. Vom vorbi despre aceste probleme mai pe larg cînd vom discuta despre clasele sociale. Aici vom observa numai că poziția, adică locul ocupat în macrostructură este deja determinat de către mai mulți factori decît poziția aceluiași individ în microstructură, unde poziția individului este determinată de importanța rolului executat și de către prestigiul personal, care împreună cu poziția rezultată din rolul său hotărăște statutul acestui individ într-un grup mic. Poziția în macrostructură este deja o rezultantă a unui număr mai mare de factori și anume este determinată de către: 1) profesiunea și poziția în cadrul profesiunii; 2) cuantumul participării la venitul social prin salariu sau proprietate; 3) participarea la putere și posibilitatea de a lua decizii politice; 4) participarea la cultură și aria de participare la conservare sau la dezvoltarea valorilor culturale importante pentru grup; 5) stilul de viață, adică maniera de a se îmbrăca, atitudinea în societate, aranjarea locuinței, modul de a cheltui banii etc.; 6) atitudinile și aspirațiile, ideologia adoptată, concepția despre lume, într-un cuvînt, conștiința socială a rolului său în societate. După cum se poate observa din această enumerare, se poate vorbi despre poziția socială a indivizilor, se poate vorbi despre poziția socială a claselor și păturilor, care se pot fixa grafic pe o anumită scală, putîndu-se stabili care din pozițiile respective sînt mai sus și care mai jos,

putîndu-se măsura distanța dintre ele. Dar de aceste probleme ne vom ocupa cînd vom vorbi despre clase și pături ca colectivități specifice.

În analiza macrostructurii unui popor oarecare se pot distinge și alte puncte de vedere. Se poate vorbi, de exemplu, despre „structura pregătirii", cercetînd cît la sută din populație are pregătire superioară, medie generală, medie tehnică, școală generală, ce procent nu posedă pregătire elementară, cîți analfabeți sînt. Această structură a pregătirii nu se identifică cu structura profesională, deoarece în cadrul unei profesiuni, putem întîlni lucrători cu diferite nivele de pregătire, iar în afara de aceasta structura pregătirii cuprinde și populația inactivă profesională.

Există și alte principii de ierarhizare a elementelor componente a grupurilor mari, adică alte genuri de macrostructuri. De exemplu, populația și subgrupurile pot fi clasate în funcție de domiciliul pe care îl au și atunci vom vorbi despre structura ecologică a grupurilor mari și vom împărți pe membrii acesteia în locuitori ai satelor, orășelelor și orașelor. Putem căuta, de asemenea, structura administrativă datorită împărțirii administrative a statului, putem analiza structura politică pe considerentul apartenenței la partidele politice etc.

Se naște, deci, întrebarea dacă în grupurile sociale mari și foarte mari putem vorbi despre o multitudine de structuri, ori dacă structura populației, structura profesională, structura politică, a pregătirii școlare, structura ecologică și toate celelalte care pot fi distinse sînt armonizate și se completează reciproc? La această întrebare trebuie să se răspundă afirmativ. Grupurile mari ca națiunea sau statul, sau alte genuri de societăți denumite globale, au un tip de structură de bază, și anume structura claselor și păturilor. Apartenența la clasa socială definește într-o mare măsură locul individului în structura profesională, în structura pregătirii școlare și a celei politice și altele, cu excepția structurii demografice. Structura populației reprezintă baza fiecărei structuri, intersectîndu-se cu toate celelalte. Aceasta reprezintă un complex de probleme complicate, care nu face parte din domeniul analizei noțiunilor elementare ale sociologiei, pe care o prezentăm aici.

Apartenența de grup

Să ne oprim asupra problemei pe care o soluționăm în viața cotidiană foarte des și fără nici o ezitare, și anume ce înseamnă să aparții unui grup, să fii membru al unui grup. Cineva face parte din grupul de studenți pentru că a fost repartizat în el; în rîndul Uniunii Tineretului Comunist trebuie să te înscrii de bună voie pe baza unei decizii conștiente. Un soldat face parte dintr-o companie militară pe baza repartiției făcute de către organele care l-au convocat în armată. Aceste exemple ne arată că cineva face parte din grupurile menționate pe baza propriei hotărîri sau a deciziilor organelor care au puterea să repartizeze pe individ într-un anumit grup organizat. Apartenența la familie are însă deja alt caracter: soții fac parte din ea pe baza alegerii, dar copiii intră în ea prin naștere (sau adopțiune). Nașterea creează deci un alt gen de apartenență decît intrarea de bună voie sau repartiție. De clasa muncitoare se aparține prin naștere, confirmată și de alegerea meseriei. Copilul unei familii de muncitori poate însă căpăta o pregătire superioară în domeniul medicinii, să exercite profesiunea de doctor și să iasă din clasa muncitoare, trecînd în altă clasă socială. La fel și în popor se pătrunde prin naștere și educație, prin acceptarea limbii, a valorilor, a stilului de viață etc. Cineva se poate, de asemenea, deznaționaliza prin plecarea în alt stat, prin acceptarea altei cetățenii, prin învățarea altei limbi, prin întreruperea legăturilor cu propriul popor. Nu se poate însă ieși din societate. Ieșind dintr-un anumit grup sau colectivitate, individul pătrunde întotdeauna în alte grupuri și colectivități.

De aici rezultă că apartenența la societate este cu totul altceva decît apartenența la familie sau grupuri de studenți. Apare o altă întrebare: putem face parte dintr-o societate globală sau din grupuri mari ca poporul, statul și clasa fără să se facă parte din grupuri mici și intermediare? Cu alte cuvinte, putem face parte din macrostructuri sociale fără să facă parte din microstructuri și din toate structurile cu multe trepte intermediare? Această întrebare are o serie de aspecte intermediare. Vorbind despre coeziunea socială, am subliniat importanța structurii colectivității în determinarea con-

duitei membrilor. În prezentarea simplă a coeziunii am arătat că ea reprezintă, oarecum, un sistem de sfori care țin individul în frîu și care îl mișcă, determinînd comportarea lui. Întrebările puse mai sus sînt, deci, de asemenea, importante pentru problema aceasta: oare microstructurile sau macrostructurile sînt mai importante pentru determinarea comportării indivizilor?

După cum vedem, această întrebare simplă: ce înseamnă apartenența la grup? are nenumărate implicații importante. Să încercăm să răspundem la aceasta. În toate cazurile menționate, apartenența la grup are aspecte formale, obiective și subiective. Studentul aparține unei grupe, deoarece a fost înscris în ea, se controlează prezența lui la cursuri, se presupune îndeplinirea îndatoririlor, acceptarea valorilor și a modelului moral de membru, se așteaptă din partea lui să manifeste solidaritate. Comparînd cerințele puse membrilor de către grupa de studii și de către grupa de U.T.C. putem constata cu ușurință diferența: grupa U.T.C. presupune realizarea mai puternică a modelului moral, pune un accent mai mare pe realizarea sarcinilor grupului, presupune o identificare mai mare a atitudinilor și a aspirațiilor membrului cu valorile ideologice, impune cerințe mai mari de disciplină și solidaritate în acțiuni. Elementele legăturii între membrii de familie sînt altele. Apartenența la familie are părțile sale formale: soții sînt uniți prin actul de căsătorie confirmat de către organe, copiii născuți în familie sînt înregistrați ca copii într-o instituție corespunzătoare a consiliului popular, dar ei vor pătrunde în familie în procesul socializării și al educației, vor asimila valorile acestei familii spontan, identificarea cu familia se face în fragedă copilărie și se bazează mai ales pe legătura emoțională, pe dependența vitală a ceea ce nu există în organizațiile cu scop. În familie, individul învață limba, este introdus în obiceiuri, tradiții, își însușește modelele elementare de conduită. Am subliniat pînă acum de nenumărate ori însemnătatea acestui proces de socializare în primii ani ai vieții pentru dezvoltarea personalității, pentru „a deveni om". Am văzut că copiii crescuți între animale sau în izolare, cu toate că după ce au fost găsiți au fost supuși unor operații intensive de socializare și educație, nu și-au dezvoltat normal

personalitatea și au avut greutăți de integrare în societate. În această accepțiune, apartenența la societate este echivalentă cu posedarea sau dezvoltarea unei personalități complexe. Deoarece trăsăturile acestei personalități se dezvoltă sub influența microstructurilor, vom trage de aici prima concluzie și anume că în societatea globală omul poate intra și străbătînd treptele intermediare ale microstructurilor.

Apartenența la grupurile sociale mari cum ar fi clasele, poporul și statul se realizează, de asemenea, printr-un sistem întreg de structuri cu multe trepte. De exemplu, din clasa socială se face parte prin familie și prin colectivitățile profesionale ca brigada de muncă, colectivitatea întreprinderii de producție, instituțiile de clasă, cum ar fi sindicatele, organizațiile politice. Dar individul poate dezvolta subiectiv simțămîntul legăturii cu un grup mare, se poate identifica cu acesta, acceptînd valorile lui, scopurile lui, dovedind solidaritate cu grupul, sporind patrimoniul lui etc. Cu alte cuvinte, apartenența la grup înseamnă pătrunderea în coeziunea grupului respectiv.

Legăturile cele mai trainice și mai apropiate îi leagă pe oamenii din grupurile mici. În grupurile mici, în microstructuri, coeziunea socială este cea mai puternică, formele legăturilor subiective rezultînd din contactele și relațiile personale în care elementele emoționale joacă un rol important. Nu poți aparține deci unui popor fără să aparții unei familii, unor grupuri mici și structuri intermediare, în care apar elemente ale coeziunii profesionale. Poporul, ca întreg, se situează în afara sferei contactelor individului; acesta se întîlnește cu membrii microstructurilor și structurilor intermediare. Este ușor de numărat cu cîți oameni se întîlnește individul în viața sa, cu cîți are contacte personale și intră în interacțiuni conștiente, reciproce, și cît constituie aceasta în procente din numărul populației. Fără îndoială că raporturile, contactele intermediare, se pot efectua cu mase uriașe prin intermediul radioului, presei, televiziunii, cinematografului; astfel de raporturi individul păstrează, de asemenea, cu membrii altor națiuni. În timpul procesului de educație, cunoaștem istoria, tradiția și moștenirea culturală a poporului, dar dacă nu există raporturi permanente cu microstructurile și struc-

turile intermediare, apartenența la popor devine numai o apartenență ideologică de tipul aceleia pe care o întîlnim, de exemplu, printre polonezii care locuiesc permanent peste graniță. Căci apartenența la un grup oarecare mic sau mare se efectuează prin coeziunea socială — metaforic vorbind — prin „introducerea" în coeziunea socială a grupului respectiv. Aceasta înseamnă prin contacte, raporturi, instituții, prin valori, prin participarea la organizarea socială a grupului. Această „introducere" constituie baza apartenenței obiective. Apartenența la grup are, de asemenea, o parte subiectivă (am putea vorbi de apartenența subiectivă), care constă în acceptarea subiectivă a modelelor de conduită, a modelului moral de membru, a identificării cu valorile și scopurile grupului, a solidarității cu membrii lui, a legăturilor emoționale.

Putem vorbi, deci, de două întruchipări ale apartenenței la grup: despre *apartenența reală,* care apare atunci cînd individul participă la coeziunea grupului respectiv și este legat totodată subiectiv cu acesta, ceea ce înseamnă că se realizează condițiile apartenenței obiective și subiective. Putem vorbi, de asemenea, de *apartenența ideologică* cînd se realizează numai unele condiții ale apartenenței subiective. Apartenența ideologică apare de exemplu, în rîndul membrilor de onoare a unui grup oarecare, care trăiesc permanent în afara lui, în rîndul emigranților care păstrează simțămîntul emoțional de legătură cu poporul.

Apartenența reală este un fenomen variabil și diferențiat. Cunoaștem din experiența de zi cu zi că în fiecare grup sînt oameni mai mult sau mai puțin legați de el, fie în sens obiectiv, fie în sens subiectiv, mai puțin sau mai mult angajați în realizarea țelurilor grupului și cu valorile care se identifică acestuia.

Categoriile de grupuri

În analiza de pînă acum am constatat deja faptul bine cunoscut fiecăruia că în viața socială apar întruchipări foarte diferențiate ale grupurilor, deci problema clasificării lor este importantă pentru o analiză clară. În literatura sociologică putem întîlni nenumărate încercări de clasificare a grupurilor. Sociologul american

E. E. Eubank care a cules și analizat metodele de clasificare a grupurilor întîlnite în literatura americană, menționează șapte principii folosite în aceste clasificări: 1) clasificări pe baza apartenenței etnice sau de rasă; 2) pe baza nivelului de dezvoltare culturală; 3) pe baza tipurilor de structuri care apar în grupuri; 4) pe baza sarcinilor sau funcțiilor îndeplinite de către grupuri în colectivitățile mai largi; 5) pe baza tipurilor de raporturi predominante între membri; 6) pe baza diferitelor genuri de legături care apar în grupuri; 7) clasificări care au la bază alte principii. Nu vom aprecia aici această încercare de prezentare a clasificărilor posibile. Folosind terminologia noastră, am spune că tipul al cincilea și al șaselea sînt identice. Toate aceste reguli de clasificare sînt într-un anumit fel justificate. Clasificarea este doar o operație arbitrară, iar corectitudinea ei este hotărîtă de utilitatea pe care ne-o dă în cunoaștere, de claritatea și complexitatea ei. Sistemul de clasificare trebuie să realizeze diviziuni clare și exhaustive. Nu intenționăm aici să propunem un sistem consecvent de clasificare, ci vom face o anumită trecere în revistă a categoriilor de grupuri cele mai frecvent relevate.[13]

Foarte des este întîlnită diviziunea în *grupuri mici* și *grupuri mari*. Cînd am vorbit despre problema micro- și macrostructurilor am atins și această problemă și am arătat care sînt greutățile legate de această împărțire, deoarece între grupurile mici cu o structură simplă, și grupurile mari, cu o structură foarte complexă, există multe trepte intermediare, grupuri cu mărime medie, iar granițele dintre ele sînt pur convenționale. Deci putem spune că grupurile mici posedă o structură simplă, adică sînt compuse exclusiv din membri și nu au nici un fel de subgrupuri, care nu intră ca părți componente în grupuri și mai mari în accepțiunea strictă a acestui cuvînt, deși pot intra în componența colectivităților mai mari de alte tipuri. Prin urmare, un grup mare ar putea fi poporul, statul, o biserică independentă

[13] O încercare de clasificare exhaustivă a fost făcută de către R. M. Mac Iver și C. H. Page, *Society*, London, 1961, pp. 214—216. În literatura poloneză, F. Znaniecki, *O szczeblach rozwoju społecznego* (Despre nivelurile de dezvoltare socială), în „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny", 1930, t. I.

sau un grup confesional independent, deoarece ele nu mai intră ca parte componentă în grupuri mai mari, deşi pot aparţine la asemenea colectivităţi, precum sisteme de state, sisteme de civilizaţie, dar aceste sisteme nu sînt grupuri în accepţiunea strictă a acestui cuvînt. Toate celelalte grupuri, cu structuri de două sau mai multe trepte, ar forma grupuri intermediare.

Diviziunea în grupuri mici şi mari se întîmplă să fie uneori identificată, deşi pe nedrept, cu diviziunea în *grupuri primare* şi *grupuri secundare*. Grupurile mici şi mari le distingem pe baza tipului de structură, grupurile primare şi secundare pe baza tipului de legătură. În grupurile primare avem de a face exclusiv cu legătura bazată pe raporturile profesionale şi atitudinile emoţionale, în grupurile secundare, legătura rezidă în raporturile obiective şi se bazează pe interese.

O altă diviziune, deseori folosită, distinge *grupurile formale* şi *grupurile neformale*. Baza acestor diferenţieri constă în apariţia în grupuri a instituţiilor formalizate sau numai a instituţiilor neformale şi a controlului social formal sau neformal.

În rîndul grupurilor care apar în fiecare societate, *familia* joacă rol deosebit şi, deşi ea posedă trăsături ale grupului mic, primar şi neformal, o vom analiza aparte, avînd în vedere şi însemnătatea funcţiilor îndeplinite de ea.

În fine, distingem grupuri pe baza poziţiei ocupate în societate, adică *clasele sociale*. Un alt tip de grup important îl constituie *grupurile cu scop*, denumite totodată asociaţii care sînt create pentru realizarea anumitor ţeluri, de exemplu, grupurile sportive, partidele politice, societăţile de acţionari etc. Mai departe sînt importante *grupurile teritoriale*, distinse pe baza raportului faţă de teritoriu, ca de exemplu satul, oraşul. Avem apoi grupurile formale sau care se creează pe baza *valorilor culturale comune* sau a raportului faţă de cultură, cum ar fi poporul.

Nu vom încerca să efectuăm o clasificare completă şi exhaustivă a grupurilor, ci ne vom limita la menţionarea celor mai importante tipuri. Trebuie subliniat totodată că vorbim aici în permanenţă despre grupurile sociale, deci nu despre toate colectivităţile. Există încă nenumărate forme ale vieţii sociale, multe tipuri diferite

de colectivități care nu sînt grupuri, de exemplu, mulțimea, publicul, reuniunea, ca și anumite sisteme sociale care cuprind cîteva popoare. Un exemplu de acest gen îl constituie societățile arabe, care alcătuiesc anumite forme de comunitate, anumite începuturi efemere de coeziune, dar nu reprezintă încă grupuri.

Grupurile mici și mari, primare și secundare formale și neformale

Vom prezenta acum la un loc primele trei diviziuni, deoarece ele au anumite aspecte comune. Aș dori mai întîi să subliniez că grupurile mici, primare și neformale nu sînt identice. Pot exista grupuri mici care să fie totodată secundare și formale, sau primare și secundare neformale. Să privim mai îndeaproape aceste probleme.

În lucrarea noastră am acceptat următoarele criterii de diferențiere: grupurile mici sînt acelea care au un număr mic de persoane și o structură simplă, adică în care nu există nici un fel de subgrupuri distincte. Grupurile primare sînt acelea care se bazează exclusiv pe contacte personale, adică organizarea poate fi chiar și formalizată, dar cu toate acestea ea nu are un caracter material, iar coeziunea într-un astfel de grup rezultă din preocupările personale. În sfîrșit, grupurile neformale sînt acelea care nu posedă nici un fel de instituții formalizate. Problema va deveni mult mai clară cînd vom da cîteva exemple:

Cercul de studenți, care nu are nici un fel de secții și care numără unsprezece membri este un grup mic. Totodată, acesta este un grup formal, deoarece are un statut redactat și confirmat de către conducerea facultății și secundar, deoarece servește la realizarea unui anumit scop. Cel mai bun exemplu de grup primar îl constituie familia, în care preocuparea pentru persoana soțului, a copiilor reprezintă baza raporturilor, a interacțiunilor reciproce și a relațiilor. Familia are elemente de grup formal — căsătoria este sancționată formal, poate exista o înțelegere amănunțită între soți care să reglementeze problemele lor materiale, de exemplu, îndatoririle și drepturile lor sînt definite prin codul familiei, dar totodată aceste elemente formale nu împietează

ca coeziunea familiară să fie coeziunea cea mai intimă, care apare în toate formele vieții colective.

Un grup primar, totodată neformal și mic, îl poate constitui grupul de camarazi, de copii care se joacă împreună în parc sau în curte. El poate avea propria organizație neformală bazată pe instituțiile neformalizate de conducător, ajutoare ale sale, adepți etc., dar totodată toate contactele în acest grup se efectuează în mod direct și sînt de natură personală. Trăsăturile de bază ale grupului primar sînt deci contactele personale directe, care hotărăsc în toate procesele importante ale vieții acestui grup. Grup primar poate fi grupul de colegi dintr-o întreprindere de producție, pot fi oamenii care se întîlnesc în permanență într-o cafenea sau club, pentru a discuta, să joace șah sau cărți, să danseze sau pentru alte scopuri care să satisfacă aspirațiile lor rezultate din interesul față de calitățile personale ale colegilor. Coeziunea în grupurile primare se bazează pe raporturile directe și personale, „față-n față", cum se spune de obicei, pe angajarea emoțională intensivă a membrilor grupului în problemele întregului, ceea ce dă naștere la un înalt nivel de identificare a membrilor cu grupul. Unii sociologi, ca de exemplu C. H. Coolley, subliniază caracterul unitar și asemănător al interacțiunilor care au loc în grupurile primare în toate tipurile de societăți cunoscute în istorie și de aceea au văzut în ele sursa asemănărilor și unității trăsăturilor personalităților umane formate în aceste societăți. Acest lucru se referă mai ales la acele trăsături care se formează în fragedă copilărie, deci la trăsăturile eului subiectiv.

Grupurile primare sînt de cele mai multe ori grupuri mici și neformale, dar aceasta nu înseamnă că fiecare grup mic este totodată primar și neformal. Unele grupuri mici pot fi puternic formalizate, de exemplu, celulele mici ale organizațiilor cu scop, ale organizațiilor politice sau militare.

Grupurile secundare sînt grupurile bazate pe contacte concrete create pentru realizarea unui anumit scop. Grupurile primare se pot transforma în secundare. Chiar și familia poate deveni un grup secundar, dacă coeziunea emoțională dispare din cadrul ei, soții, și chiar copiii, își pierd sentimentele reciproce, iar familia func-

ționează mai departe datorită intereselor economice. Asemenea fapte au fost descrise deseori de literatură. Grupul de camarazi sau colegi se poate transforma în club sportiv și atunci grupul se mărește, primește noi membri amatori de sport, într-un cuvînt, grupul primar devine grup secundar, bazat pe un sistem de relații instituționalizat și schematizat, acțiunile membrilor sînt reglementate prin norme, controlul devine formalizat. Grupurile secundare de regulă sînt grupuri mari, deși pot avea acest caracter și grupurile mici, de exemplu, celula mică a unui partid politic. Grupurile secundare nu pot fi neformale, deoarece pentru realizarea țelurilor lor ele trebuie să creeze o organizație formalizată, care să reglementeze sarcinile membrilor, să stabilească principiile formale de responsabilitate și principiile de acțiune.

De obicei, grupurile neformale sînt totodată mici, nu creează instituții formalizate, dar se pot baza pe contacte concrete la fel de bine ca și pe cele personale. Vom introduce aici diferențierea între cercul social și grupul neformal. Grupul neformal apare de-abia atunci cînd își creează principiul individualității prin care își stabilește componența, și cînd își dezvoltă instituțiile și sistemul de control social, deși neformalizate. Grup neformal poate fi un grup de colegi sau un grup de cunoscuți din interiorul unui grup cu scop, care urmărește în mod solidar realizarea țelului în interiorul vechii organizații, bunăoară cîțiva cunoscuți care-și rezolvă interesele proprii în mod organizat, dar neformal; poate fi de asemenea grupul de studenți care se întîlnește regulat, discutînd sau studiind suplimentar pentru propria lor curiozitate o anumită problemă, în mod organizat, dar neformal. Cercul social nu posedă o asemenea formă de organizare. Grupurile neformale pot să se înmulțească cîteodată foarte mult, de pildă, pe baza apartenenței la o anumită localitate, sat, cartier sau bloc, poate apărea un grup neformal, închegat prin coeziune de vecinătate și creat prin simțămîntul individualității și al solidarității.

Trebuie încă o dată subliniată importanța grupurilor primare și a grupurilor neformale. Procesele care au loc în cadrul lor reprezintă „conținutul" esențial a vieții sociale, adică în cadrul lor apar și vor fi satisfăcute cele

mai importante nevoi și aspirații care reprezintă mecanismul propulsor al comportărilor indivizilor. În grupurile primare și neformale învață individul modalitățile de conduită și tot ele îi formează atitudinile și modelul de personalitate. Ele umplu cadrul formal al grupurilor cu scop cu o eterogenitate variabilă de atitudini și comportări de relații și instituții neformale. Două cercuri studențești, U.A.S. sau U.T.C., în diferite facultăți, deși au un statut identic, același număr de persoane, aceeași înzestrare și mijloace pentru realizarea sarcinilor lor, sînt pline cu un „conținut" diferit de acțiuni, comportări, relații etc., deoarece în cadrul lor se formează diferite grupuri neformale, diferite tipuri de grupuri primare care influențează în mod hotărîtor asupra felului cum sînt realizate țelurile definite prin statut, felul cum membrii vor înțelege aceste țeluri, cum le vor interpreta, ce importanță le atribuie, ce scopuri personale vor lega de ele. Acest complex de fenomene îl denumim metaforic „conținutul" vieții sociale, pe care îl hotărăsc grupurile primare și neformale. În aceasta constă însemnătatea lor în viața marilor colectivități și a societății globale.

Familia

Antropologul cultural George P. Murdock, analizînd în cartea sa intitulată *The Science of Man in the World Crisis*[14] elementele culturale care apar în toate societățile cunoscute istoric, afirmă că din rîndul lor fac parte, printre altele, asemenea elemente ca: cochetăria, căsătoria, îngrijirea copiilor, relațiile de rudenie, într-un cuvînt, un complex de fenomene care se concentrează în jurul grupului social denumit familie. Știm deja că aceste fenomene apar și în rîndul animalelor. Familia ca grup ce apare în rîndul animalelor nu reprezintă o proiecție sau un produs al trăsăturilor exclusiv umane. Diferențele dintre familia omului și familia lupilor sau a porumbeilor rezultă din bazele culturale ale vieții lor. Cultura reglementează astfel fenomenele de procreație, de educație și conviețuire cu copii, locul familiei în viața grupurilor mai largi. Familia animalelor constituie

[14] New York, 1945.

un fenomen de specie, coeziunea cu urmaşii se întrerupe odată cu venirea pe lume a unor noi urmaşi, familia animalelor nu se află sub controlul unei colectivităţi mai largi, nu transmite o moştenire culturală şi nu introduce tînăra generaţie în totalitatea proceselor vitale.

Aşadar, ceea ce diferenţiază familia umană de cea a animalelor are o însemnătate covîrşitoare în viaţa societăţilor. Trăsăturile acestui grup sînt următoarele: importanţa sarcinii lui, şi anume, misiunea de procreaţie şi sarcina de socializare. Familia este unicul grup reproducător, adică grupul care se înmulţeşte, nu prin primirea de membri din exterior, ci prin naşterea copiilor, constituind grupul care menţine continuitatea biologică a societăţii. În familie se nasc noi membri, cărora familia le transmite pe calea moştenirii biologice trăsăturile biologice ale speciei. A doua sarcină a grupului constă în transmiterea moştenirii culturale a unor grupuri mai largi (cum ar fi clasele sociale, poporul) copiilor. Familia se poate dezvolta, de asemenea, prin adopţiunea de copii şi atunci îşi va îndeplini numai cea de a doua sarcină din cele menţionate mai sus. Familia nu este unicul grup în care au loc procese de socializare şi educaţie; cu toate acestea, însă, felul coeziunii care îl uneşte pe copil de părinţi face ca influenţa familiei să fie decisivă pentru dezvoltarea eului subiectiv şi a altor trăsături importante ale personalităţii. Astfel, caracterul coeziunii din interiorul familiei, bazate pe relaţii deosebit de intime, pe ataşament emoţional şi pe durabilitatea acestei coeziuni este o altă trăsătură distinctivă care hotărăşte importanţa grupului în viaţa colectivităţilor mai largi.

Sarcinile grupului şi trăsăturile coeziunii lui interioare fac ca existenţa şi funcţionarea acestuia să atragă după sine urmări importante în viaţa colectivităţilor mai largi, cu alte cuvinte, putem spune că familia îndeplineşte funcţii importante în viaţa acestor colectivităţi. Înainte de a vorbi însă despre aceste funcţii în mod sistematic, trebuie să facem o caracterizare generală a familiei ca grup social.

Familia este un grup compus din persoane unite prin legături de căsătorie şi paterne. Acestea reprezintă două raporturi de bază care determină apariţia şi existenţa familiei: căsnicia şi înrudirea. Înrudirea poate fi auten-

tică (între părinți și proprii copii) sau suplinitoare (între părinți și copii adoptați). Înrudirea se face în linie ascendentă: părinți, bunici, străbunici și în linie descendentă: părinți, copii, nepoți etc. Aceasta este o înrudire în linie dreaptă. Dar din familie fac parte totodată și rude în linie laterală (frați, mătuși, unchi, veri etc.). Membrii familiei trăiesc, de obicei, sub același acoperămînt și formează o singură gospodărie, care cuprinde două generații (familia mică) sau trei generații, iar cîteodată cîteva familii unite prin înrudire în linie laterală (familia mare). Domeniul gospodăriei casnice determină domeniul funcțiilor economice îndeplinite de către familie în colectivitățile mai largi (în societățile locale, stat, clasă, națiune).

Relațiile dintre soți și dintre părinți și copii, cît și relațiile dintre rude sînt definite prin lege, obicei, religie, modele tradiționale de interacțiuni reciproce, de angajare sentimentală a membrilor. Sarcinile și funcțiile familiei sînt prea importante pentru existența societății ca întreg pentru a putea rămîne numai o problemă individuală a membrilor ei.

Există un întins domeniu particular în viața familiei, concomitent cu un control social foarte concentrat asupra vieții fiecărei familii. Grupurile de vecini, societățile locale, diferitele asociații și instituții specializate, grupurile profesionale, instituțiile de stat, instituțiile religioase, cercurile de prieteni și alte grupuri exercită asupra manifestărilor vieții fiecărei familii un control permanent, ingerindu-se în viața ei direct sau indirect dacă ea nu-și realizează sarcinile sale în conformitate cu modelele stabilite.

Familia se caracterizează printr-o puternică sudură internă, menținută datorită forțelor interne și presiunii externe. Forțele interne care unesc familia sînt sentimentele puternice și atașamentul emoțional al soților, precum și al părinților și copiilor, respectul reciproc, solidaritatea și alte atitudini care rezultă din satisfacerea reciprocă a nevoilor personale emoționale, năzuința spre intimitate, spre simțămîntul de încredere și siguranță etc. Aceste forțe interioare ale familiei îi permit cîteodată să se opună cu eficiență presiunilor exterioare care provin de la familia mai largă, de la societatea locală, instituțiile religioase și de stat. Cu toate acestea,

diferitele forme ale controlului de stat, teama față de opinie, năzuința de a obține aprecierea opiniei pentru executarea exemplară a sarcinilor etc., sînt un factor puternic de argumentație a forțelor interne care menţin sudura familiei.

Sudura internă face ca familia să fie grupul primar esențial, care se formează în mod natural în procesul satisfacerii spontane a nevoilor. În majoritatea cazurilor (adică în majoritatea societăților), aceasta apare pe baza atașamentului emoțional, a dorinței sexuale reciproce, deci în prima fază a existenței este unită prin cea mai puternică coeziune sentimentală. La această coeziune sentimentală se va adăuga o împletire de dependențe rezultate din funcțiile economice, sociale și culturale, din îndatoririle față de copii, față de părinți etc.

Familia creează, de asemenea, un mediu cultural propriu, un stil de viață al ei mai mult sau mai puțin special, obiceiuri, deprinderi, un vocabular propriu în cadrul culturii generale a colectivității, poporului sau clasei și acest mediu cultural formează personalitatea copiilor în procesul socializării sau al educației conștiente, dacă părinții au un ideal de educație definit, conștient, modele de conduită și modele de personalitate fără echivoc.

Familia apare în toate tipurile de societăți și culturi cunoscute istoric. În toate, familia îndeplinește cîteva sarcini de bază, indiferent ce forme îmbracă ea: pretutindeni, familia menține continuitatea biologică a societății, transmite tipurile genotipice și menține sau înmulțește efectivul ei și îi menține continuitatea culturală, transmițînd moștenirea culturală. Îndeplinirea acestor sarcini atrage după sine nenumărate fenomene și urmări importante pentru viața colectivităților mai largi și de aceea ne vom opri asupra felului în care viața familiei este legată de întreaga viață socială, într-un cuvînt, ce funcții îndeplinește familia în societate.

Să distingem mai întîi sarcinile de funcții. Sarcinile sînt un domeniu de activități executate și apreciate de către colectivitățile mai largi. Sarcina familiei este de a crește copii. Dar creșterea presupune ca părinții să dobîndească mijloacele necesare pentru aceasta, să și înfăptuiască multe alte acțiuni intermediare. Funcțiile reprezintă un ansamblu de acțiuni și de urmări ale

acestora legate de executarea sarcinilor. Sarcina poate fi diferențiată de funcție nu numai în cazul familiei. Fiecare instituție (școală, armată, minister), îndeplinind sarcinile încredințate, provoacă în viața societății nenumărate fenomene secundare neprevăzute, cîteodată nedorite, care, împreună, compun funcțiile ei în societate.

Funcțiile îndeplinite de către familie în cadrul colectivităților mai largi pot fi cuprinse în următoarele puncte:

a) Menținerea continuității biologice a societății presupune procrearea, îngrijirea, formarea, educarea copiilor. Satisfacerea instinctului sexual este o nevoie intimă personală a soților. Dorința de a avea copii este, de asemenea, o dorință pur personală. Copilul devine însă obiect de interes al unor colectivități mai largi și familia trebuie să dobîndească mijloacele corespunzătoare pentru a-și îndeplini sarcinile sale de îngrijire, creștere, educație și formare a copilului, pentru a-i asigura o meserie folositoare și a-l introduce în colectivitățile mai largi, ca un membru cu calități depline. De aici rezultă funcțiile economice ale familiei: întreținerea unei gospodării casnice, acumularea unui venit al familiei, cumularea de bunuri, asigurarea existenței copiilor și asigurarea bătrîneții. Sociologii care se ocupă de problemele economice ale dezvoltării instituțiilor de stat au arătat că acumularea bogățiilor de către familie a jucat un rol important în progresul economic tot așa de important ca și acumularea de capital în instituțiile economice din afara familiilor. În orînduirea capitalistă, bogăția și averea au jucat un rol important în creșterea economiei capitaliste, au pus în funcțiune stimulenții puternici ai egoismului individual și familial, care au fost totodată stimulenți ai dezvoltării întreprinderilor pe care le posedau anumite familii. În continuare, rămîne de cercetat ce relație există între accentuarea înstăririi familiilor și creșterea economiei de stat. În orice caz, familia este o unitate economică, gospodăria ei casnică este un element al pieții, deciziile economice a milioane de familii influențează asupra desfășurării vieții economice într-o măsură la fel de importantă ca și deciziile macroeconomice ale instituțiilor care planifică și este un lucru cert că între hotărîrile economice ale familiei

și hotărîrile economice la scara macrosocială nu poate apărea o prea mare discordanță.

Familia asigură conservarea biologică (hrana, îmbrăcămintea, locuința) membrilor săi, iar în anumite societăți izgonirea din familie este echivalentă cu pedeapsa cu moartea.

b) Menținerea continuității culturale prin transmiterea către urmași a limbii, obiceiurilor, modelelor de conduită, într-un cuvînt, a moștenirii culturale, se efectuează în procesul de socializare al noului-născut. Din momentul nașterii, omul pătrunde în lumea socială și în lumea culturală, care este lumea familiei. Contactul permanent cu mama, ca și cu frații, grija părinților, îngrijirea noului-născut, iar apoi a copilului, servesc mai ales canalizării instinctelor și a nevoilor naturale, stăpînirea lor, satisfacerea lor într-o manieră stabilită de cultură. Prin urmare, copilul învață satisfacerea nevoilor naturale, consumarea mîncării, reacția la prezența altor oameni într-o manieră acceptată în colectivitate, sub controlul părinților și fraților, surorilor sau a familiei mai largi, cînd într-o gospodărie casnică se află și bunici. Astfel, în familie copilul învață să fie politicos, învață să-și aprecieze comportarea proprie și a altora, interiorizează criteriile de apreciere morală, criteriile prestigiului social, dobîndește primele înțelesuri și simțămîntul diferențierii sociale, a distanței dintre oamenii care ocupă poziții diferite în societate, într-un cuvînt, în perioada copilăriei, înainte de a merge la școală, dobîndește un bagaj de reprezentări durabile despre lume și oameni, pe care toată viața le va considera ca evidente, fără să se mai gîndească la ele. Aceste reprezentări interiorizate în copilărie, dacă nu vor fi modificate în perioada lungă de învățămînt și de părăsire a clasei sale sociale, vor reprezenta una din premisele esențiale ale continuității culturale a colectivității în care individul respectiv s-a născut și în care trăiește. De exemplu, bagajul de reprezentări interiorizat de un copil crescut într-o familie de iobagi a lăsat pentru întreaga viață ca premisă a comportării țăranului iobag „fatalismul" său, pasivitatea și acceptarea sorții sale. Numai niște impulsuri exterioare puternice pot schimba acest bagaj de noțiuni, atitudini și valori interiorizate.

Numai pătrunderea în familie a presei, a magazinelor ilustrate, a radioului și televiziunii schimbă esențial funcțiile de socializare ale acesteia și introduce elementul schimbărilor încă din fragedă copilărie.

c) Familia conferă copiilor săi o poziție socială, împreună cu moștenirea culturală transmisă. Așa cum copilul unui țăran iobag și-a interiorizat pasivitatea și subordonarea, tot astfel copilul unui feudal și-a interiorizat orgoliul și mîndria de neam. În unele societăți, bunăoară, în cele cu caste, în societățile feudale, nașterea hotăra soarta și poziția individului. În aceste societăți, denumite închise, adică cele care nu lasă drumuri deschise claselor și grupurilor de jos spre cele superioare, poziția socială a familiei a fost transmisă urmașilor, iar posibilitatea schimbării, a ascensiunii era infimă sau aproape inexistentă, ca în sistemul cu caste. În societățile moderne, într-o măsură mai mică, dar în continuare importantă, poziția părinților, starea lor materială, nivelul de pregătire, locul unde trăiesc (sat sau mare oraș) sînt factori care influențează în mod considerabil asupra carierei în viață a urmașilor.

d) Familia asigură indivizilor satisfacerea nevoilor emoționale, a nevoilor de trăiri intime, a nevoii de destăinuire a stărilor conflictuale, a debarasării de înjosirile suferite, asigurînd sentimentul siguranței, într-un cuvînt dă posibilitatea dobîndirii echilibrului emoțional, a menținerii acestui echilibru și totodată a menținerii integrității personalității. Aceste influențe, întîmplări, factori care apar în viața profesională, în activitatea socială, în viața de fiecare zi, care pot amenința cu dezintegrarea personalității, vor putea fi neutralizați și echilibrați de influențele vieții armonioase din cadrul familiei.

e) Familia exercită, de asemenea, un control asupra comportării membrilor săi, mai ales a tinerei generații, fiind și un factor puternic de control al comportării sexuale. O familie unită, echilibrată, previne în mod eficient devierile de la normele de conduită în aproape toate domeniile vieții sociale, cînd aceste devieri pot atrage după ele urmări negative pentru toți membrii familiei. Renumele nefavorabil al unui copil amenință succesul în viață a celorlalți frați sau surori, alcoolismul tatălui este distrugător pentru întreaga familie; în

schimb, bunul renume al părinților este o recomandare pentru copii etc. În plus, familia exercită un control prin coeziunea emoțională, prin angajarea sentimentală a tuturor membrilor în menținerea și înmulțirea bunurilor familiei, a bunului renume, a vieții în ridicarea poziției ei sociale.

Familia îndeplinește funcțiile menționate mai sus în toate tipurile de societăți, indiferent de felul cum este organizată ea însăși. În evoluția speciei umane și a vieții sociale, familia a apărut și se prezintă în continuare sub diferite forme. Aceste forme diferențiate ale familiei pot avea și au deseori funcții specifice într-o anumită societate. Ea poate fi, totodată, o unitate a cultului religios, poate exercita, de asemenea, funcții de justiție, poate cîteodată înlocui școala, funcțiile ei economice pot fi extinse, ca de exemplu în gospodăria țărănească din secolul al XIX-lea, unde organizarea familiei era strîns legată de organizarea gospodăriei agrare. Întotdeauna ea este primul grup social în care participă tînăra generație și în care capătă prima ei orientare în viața socială.

Comparînd, de exemplu, familia de nobili polonezi din secolul al XVIII-lea și transformarea suferită de ea în secolul al XIX-lea, familia în formare a burgheziei bogate din secolul al XIX-lea cu familia modernă a unor intelectuali de la oraș, putem distinge cu ușurință schimbările din domeniul funcțiilor îndeplinite. În jurul anului 1860 am avut în Polonia o familie patriarhală, în care tatăl era unicul întreținător. Femeile nu puteau lucra în afara familiei. Nu aveau acces la școlile profesionale și nici la școlile superioare. Puterea tatălui asupra copiilor era aproape nelimitată. Căsătoria era o instituție mai ales religioasă, nunta se oficia la biserică, iar căsătoria civilă fără cea bisericească era imposibilă. Familia reprezenta o instituție economică extinsă. În gospodăria casnică se cocea pîinea, se cosea îmbrăcămintea, angajînd foarte multe slugi. Relațiile între soț și soție erau reglementate de un ceremonial destul de rigid, la fel ca și relațiile părinților cu copiii. Este suficient să apelăm la beletristică, la literatura de memorialistică pentru a putea reconstitui descrierea unei asemenea familii. În familia modernă s-a schimbat mai ales poziția femeii. Ea a devenit un partener egal al soțului, lucrînd

ca salariată. S-a micșorat aria gospodăriei casnice și o serie de instituții specializate au preluat sarcinile ei. Nu numai că nu se mai coase îmbrăcămintea, nu se coace pîinea, dar chiar și pregătirea hranei a devenit foarte limitată. Căminul nu mai este un centru de dis-tracție și organizare a timpului liber. Copiii au dobîndit dreptul la relații camaraderești cu părinții, s-a micșorat considerabil sfera de acțiune a părinților asupra com-portării copiilor. S-a schimbat, de asemenea, caracterul căsniciei, a crescut numărul divorțurilor, părinții nu mai hotărăsc căsătoria copiilor lor, aceasta nu mai este în-cheiată din calcule mercantile și sociale.

După cum vedem, funcțiile îndeplinite de familie sînt determinate de către starea generală a societății, de către macrostructura ei, de către situația generală a pro-gresului tehnic și economic. Mecanizarea gospodăriei casnice, apariția autoturismului pe scară largă, apariția radioului, iar mai tîrziu a televiziunii, au schimbat orga-nizarea gospodăriei casnice, a organizării muncii în această gospodărie, deci și a organizării conviețuirii membrilor familiei. Munca salariată a femeilor, angaja-rea crescîndă în activități sociale a bărbaților peste norma de muncă salariată, la care se adaugă timpul pier-dut pe drum pentru a ajunge și a se înapoia de la ser-viciu și alte fenomene schimbă, de asemenea, funcțiile educative ale familiei și le limitează în favoarea cămi-nelor, creșelor, grădinițelor, școlilor, cluburilor, organi-zațiilor de tineret. Se micșorează concomitent sfera con-trolului părinților asupra conduitei copiilor, se micșo-rează autoritatea lor — relațiile părintești capătă forma colegialității. Dar acest proces are, de asemenea, și alte consecințe. Copiii lipsiți de atmosfera dăruirii emoțio-nale, încrederii, coeziunii sentimentale cu părinții sînt amenințați de tulburarea dezvoltării personalității lor, iar psihiatrii relevă că motivele inadaptabilității tinere-tului, a revoltei împotriva ordinii sociale își au rădă-cina, printre altele, în insuficenta grijă sentimentală a părinților.

Așadar, constatăm că funcțiile familiei sînt legate între ele, că schimbările care au loc în una din ele atrag după sine în mod necesar schimbări în cealaltă.

Cam atît despre funcțiile familiei. Să trecem acum la prezentarea diferitelor forme de familii, pe care le putem

întîlni în diferite tipuri de societăți și culturi. Aceste forme diferite ale familiei depind de nenumărați factori. Structura familiei și organizarea ei interioară poate depinde de tipul de căsătorie. Cunoaștem căsătorii monogame și poligame. Monogamia reprezintă unirea dintre un bărbat și o femeie. Poligamia poate să apară sub forma poligamiei propriu-zise, adică căsătoria unui bărbat cu cîteva femei sau sub forma poliandriei, adică căsătoria unei femei cu cîțiva bărbați. Poligamia apare în societățile umane mult mai des decît monogamia. G. P. Murdock a constatat apariția monogamiei în 43 de societăți cunoscute etnologilor, poligamia în 193, iar poliandria în două[15]. Problema de ce în diferite societăți apar structuri ale familiei atît de diferențiate este foarte complicată. Poate să-și aibă cauzele în trăsăturile biologice ori în organizarea economică sau religioasă (apariția bruscă a sectei poligamice a mormonilor în Statele Unite, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea).

După aria de alegere a soțului, divizăm căsătoriile în endogamice, adică încheiate în cadrul colectivității proprii mai largi, de exemplu, clasele sociale sau castele, și în căsătorii exogamice, adică încheiate din necesitate între partenerii care fac parte din grupuri diferite. De exemplu, în sistemul castelor sînt permise numai căsătoriile între membrii aceleiași caste. La fel în societatea feudală, deși nu atît de rigid ca în societatea împărțită în caste, endogamia a fost practic obligatorie, și bunăoară fiul unui aristocrat putea să se căsătorească numai în cadrul propriei sale clase. Încă în secolul al XIX-lea, drama lui Wokulski* s-a desfășurat pe fundalul imperativului endogamiei în familiile aristocrate. Endogamia are, de asemenea, diferite justificări, fie în diferența de sînge și în credința mistică că clasele sociale superioare au un alt sînge, fie în credința mistică în calitatea diferită a personalității sau o justificare economică, ca în societatea capitalistă, unde porunca sporirii averii familiei prin căsătorie obliga la căsătorii între parteneri cu o bunăstare asemănătoare. Căsătoriile exogamice își au începutul în tabu-ul rela-

[15] G. P. Murdock, *Social Structure*, 1949, p. 28.

* Personajul principal din romanul *Păpușa*, scris de marele romancier polonez Boleslaw Prus, tradus și în limba română *(N.T.)*.

țiilor sexuale între frați sau între părinți și copii. Acest tabu este mai întîi extins asupra familiei mai largi, interdicția căsătoriei referindu-se la veri și la rude mai îndepărtate. Cîteodată exogamia interzice căsătoriile în interiorul grupurilor etnice. În acest fel, aceasta a devenit un factor al amestecării și integrării diferitelor grupuri sociale. În societățile industrializate, interdicțiile exogamice se referă numai la familii. Endogamia cu imperativele ei acționează în cadrul acestor societăți mult mai puternic și în multe din ele întîlnim puternice rezistențe împotriva căsătoriilor între oameni care aparțin diferitelor rase sau diferitelor grupuri etnice.

Pe considerentul ierarhiei prestigiului și a puterii în familie, distingem familii patriarhale, în care tatăl exercită puterea și se bucură de cea mai mare autoritate, și familii matriarhale, în care puterea în familie o exercită mama. Există, de asemenea, familii egalitare, care apar în societățile moderne, în care soțul și soția au drepturi egale. Această diviziune în familii patriarhale și matriarhale are consecințe importante în viața colectivităților mai largi în care apar. Nu trebuie confundată cu așa-numita concentrare a familiei în jurul tatălui sau al mamei. În societățile moderne, unde tatăl exercită o profesiune și se află în afara casei toată ziua, iar cîteodată apare acasă numai în anumite zile, mai ales atunci cînd lucrează în alt loc decît în cel care locuiește, mama care nu lucrează este de fapt capul familiei, educă copiii și conduce gospodăria, însă hotărîrile le ia împreună cu tatăl. Aceasta nu este o familie matriarhală, deoarece puterea aparține ambilor soți, tatăl întreține familia și ia hotărîrile mai importante, iar mama reprezintă nucleul familiei, copiii și toate problemele se concentrează în jurul ei. O asemenea stare de lucruri o vom denumi familie concentrată în jurul mamei.

Matriarhatul este o formă a familiei, în care mama exercită puterea, iar înrudirea se socotește pe linia mamei (sistem de înrudire matrilineal); cîteodată este unit cu sistemul matrilocal, adică cu așederea tinerilor căsătoriți în casa mamei miresei și nu în casa tatălui mirelui. Matriarhatul a fost întîlnit la anumite triburi de indieni (irochezi), și la alte popoare situate pe treptele inferioare de dezvoltare. Există disensiuni între

etnologi în ceea ce privește aria de răspîndire a matriarhatului în formă pură. De multe ori el este legat de credința că sarcina este provocată de către duhuri și că între relația sexuală și sarcină nu se află nici o legătură.

În schimb, patriarhatul este forma familiei care apare sub forma sa pură în multe societăți. Un exemplu clasic îl poate constitui familia din societatea Romei antice, de la care se trage și familia patriarhală a Europei feudale. Începuturile acestei forme de familie pot fi căutate în dezvoltarea proprietății asupra pămîntului, în dezvoltarea sistemului politic care cerea ca puterea să o dețină cei care luptau, facilitîndu-se astfel apariția statului organizat etc.

Familia patriarhală tradițională a fost deseori o familie mare, în care familiile fiilor erau incluse într-o gospodărie casnică unică, comună, asupra căreia tatăl exercita o putere nelimitată. Tatăl exercita, de asemenea, puterea politică asupra membrilor familiei și asupra slugilor sau a sclavilor.

În anumite culturi, tatăl exercita, de asemenea, funcțiile de capelan, mai ales dacă în religie exista cultul strămoșilor. În anumite societăți antice, tatăl putea să-și vîndă copiii, dispunînd de puterea de viață și moarte asupra lor. Întreaga proprietate a familiei se afla la dispoziția lui, putea s-o transmită cui voia. Nici soția, nici copiii nu aveau dreptul la nimic în afara voinței capului familiei. Femeile nu aveau drepturi politice, nu puteau să participe la viața politică. O tînără fată în Europa Evului Mediu putea să fie căsătorită în conformitate cu voința tatălui, putea să devină călugăriță sau să rămînă domnișoară bătrînă rezidentă la frați. Singurele cariere posibile erau cele din mănăstiri; cîteodată femeia putea să exercite puterea independent, ca regină. Femeile, pînă în secolul al XIX-lea, mai ales în clasele superioare, erau excluse de la posibilitatea exercitării unei profesiuni. În familiile de țărani, care erau de asemenea patriarhale, femeia era forță de muncă în gospodărie. În familia patriarhatului industrial care apărea din secolul al XVIII-lea, femeia era obligată să lucreze în industrie, să exercite o profesie, fiind angajată cu plăcere, deoarece era mai prost plătită. Dezvoltarea capitalismului a adus deci necesitatea muncii femeii mai

întîi în familiile muncitorești, apoi, de asemenea, în alte clase sociale.

Încă din anul 1791, tocmai sub influența schimbărilor produse de către revoluția industrială, Mary Wollstonecraft a prezentat manifestul *A Vindication of the Rights of Woman*, cerînd drepturi egale pentru femei. Pretutindeni s-a considerat atunci că aceasta este o cerere nu numai amorală, dar totodată periculoasă pentru societate. Mișcarea de emancipare a femeilor începută atunci, concomitent cu schimbările provocate de dezvoltarea civilizației industriale, a dus la transformarea completă a familiei patriarhale. S-au schimbat condițiile economice, au apărut clase noi, în care familii întregi erau obligate să lucreze, în economie a apărut nevoia muncii calificate a femeilor, ceea ce a obligat organele de stat să înființeze școli pentru femei și să permită femeilor să urmeze studii superioare, democratizarea și radicalizarea progresivă a societății, dezvoltarea ideologiilor egalitare, socialiste, liberale au dus la acordarea de drepturi politice femeilor. Concomitent, au apărut instituții care au preluat sarcinile și funcțiile familiei, deci instituții de deservire care au preluat funcțiile ei economice, ba chiar și pe cele educative, după cum am arătat cînd am vorbit despre familia din anul 1860 și cea contemporană[16].

Tipurile de structuri ale familiei sînt deci variabile în timp, cu toate că fiecare epocă are înclinații spre absolutizarea acelor forme care apar în cadrul ei și de a le considera ca „naturale". Cu toate acestea, nenumărate studii consacrate transformărilor suferite de familie sub influența revoluției industriale și nenumărate cercetări ale transformărilor familiei contemporane au arătat clar variabilitatea ei și marea capacitate de adaptare la societățile și culturile care se schimbă.

Viața familiei contemporane și factorii care o determină vor constitui obiectul analizelor următoare. După

[16] Pocesul transformărilor familiei patriarhale a fost descris în multe opere. O prezentare concisă a lor a fost făcută de către R. M. Mac Iver și C. H. Page, *Society*, pp. 250—274. Mai pe larg a fost prezentată de către E. W. Burgess și H. J. Locke, *The Family*, New York, 1945. În literatura polonă, pe fundalul fenomenelor acestui proces, B. Prus a scris cartea *Emancypantki (Emancipatele)*.

cum am mai spus, viața familiei are trăsături biologice clare. În rîndul animalelor apar, de asemenea, familii îndeosebi de factură monogamică, ai căror pui nu trăiesc împreună cu părinții decît în perioada de creștere. Aceste căsătorii se mențin doar din cauza satisfacerii instinctelor biologice: sexual, impulsului de dominație, dependența urmașilor față de mamă. În familia umană nu este suficientă numai satisfacerea instinctului sexual ca premisă a apariției familiei (căsătoriei), deoarece el poate fi satisfăcut în diferite feluri și în afara căsniciei (raporturi colegiale, prostituția, onania). Constanța instinctului sexual, diferitele lui forme de sublimare și învelișul emoțional care apare în jurul satisfacerii lui reprezintă un ansamblu de factori biopsihici care constituie baza apariției căsătoriei și a familiei omenești.

Cu toate acestea, în nenumărate societăți există forme de raporturi permise înainte de căsătorie și chiar instituționalizate. Autorul citat, G. P. Murdock, cercetînd 250 de diferite societăți, a descoperit că raporturi înainte de căsătorie (cu excepția incestuoșilor) sînt permise pe deplin în 65 de societăți, permise în condiții reglementate în 43, urmărite în 6, interzise în 44, iar în 92 lipsesc date precise care să permită o rezolvare clară a problemei[17].

În schimb, interzicerea incestului este generală și numai în două societăți asemenea relații au fost permise în condiții cu totul excepționale[18]. Fiecare cultură cunoaște însă un ansamblu larg de mijloace și modalități de trezire a instinctului sexual (editurile, revistele, filmele, piesele de teatru, spectacolele de cabaret, revistele îmbibate de sexualism), cît și un întreg ansamblu de mijloace care limitează acțiunea lui (interdicțiile religioase, posturile, pocăințele, controlul conduitelor, combaterea de către opinie etc.).

Instinctele și nevoile biologice care duc la căsătorie sînt cuprinse în cadrul riguros al obiceiurilor, moralității, dreptului și religiei. Primul fenomen care duce la căsătorie este alegerea partenerului, cît și instituția logodnei. Ca oricare raport, la fel și logodna începe de

[17] G. P. Murdock, *op. cit.*, p. 265.

[18] Problema incestului este prezentată pe larg de către Leslie A. White, *The Science of Culture*, New York, 1949, cap. XI.

la contactul spațial, de la interesul reciproc, trece apoi în contactul social, uniune afectivă, pentru ca pe urmă să se transforme în curtoazie, care începe cu întîlniri mai frecvente și cu „mersul împreună". Curtoazia nu este un complex mai mult sau mai puțin stabilit de conduite care tinde să obțină aprobarea partenerului la căsătorie (sau raport). În anumite tipuri de societăți, curtoazia este mai întîi de toate prezentarea logodnicului sau a logodnicei părinților, care hotărăsc căsătoria. În societatea noastră, în curtoazie se împletesc elementele tradiției, ale obiceiurilor locale, influența literaturii, a filmelor, a diferitelor „subculturi" etc. Aceasta este o perioadă de cunoaștere a partenerului, de apariție a dragostei sau a complexului de sentimente, din care fac parte: atracția fizică, dorința sexuală, atașamentul afectiv și simțămîntul exclusivității acestui atașament, dependența emoțională reciprocă, simpatia, idealizarea partenerului, intimitatea, stimularea activității etc. (Analiza dragostei este sarcina psihologiei.) Perioada de curtoazie poate să ducă la cererea formală în căsătorie, la logodnă, la tîrguieli în privința zestrei, la încheierea înțelegerii de căsătorie și, în sfîrșit, la căsătorie, în funcție de tipul de societate, de clasă socială sau societate locală. În anumite societăți, curtoazia se termină prin cumpărarea logodnicei, iar în altele prin răpirea ei.

Un factor important în dezvoltarea căsătoriei și a familiei contemporane îl constituie tipul de dragoste care apare în perioada logodnei. Fără a intra în probleme psihologice, vom menționa unele din aceste tipuri, remarcate în manualele de psihologie și indicînd consecințele lor pentru viața de familie: dragostea dominată de către dorință, dragostea romantică, care idealizează pe partener, dragostea platonică adică cerebrală, colegială care caută bucuriile comune ale vieții — fiecare din aceste tipuri se deosebesc prin durabilitate, prin atitudinile față de partener și prin diferențele ce apar în ceea ce privește diferitele situații ale conviețuirii cotidiene.

Dragostea este factorul de alegere a partenerului numai în anumite societăți, mai ales în societățile industriale contemporane, unde s-a realizat o emancipare deplină a femeilor și unde relațiile dintre părinți și copii sînt relații de colegialitate. În multe societăți, logodnicii

se întîlnesc pentru prima dată în ziua căsătoriei, iar căsătoria lor este hotărîtă de părinţi.

Factorii de alegere a partenerului pot fi deci înşiruiţi în felul următor: 1) Un factor în alegerea partenerului poate fi apropierea spaţială, vecinătatea, apartenenţa la aceeaşi societate locală. În societăţile săteşti sau în oraşelele mici întîlnim acest fel de împerechere prin căsătorie numai în rîndul cunoştinţelor şi al celor apropiaţi. Apropierea spaţială, desigur, creează numai şanse de întîlnire, iar în plus creează simţămîntul apropierii, dă ocazia cunoaşterii reciproce, fiind o condiţie pentru alegerea partenerului. 2) Al doilea factor în alegerea partenerului îl constituie reprezentarea pe care şi-o formează tinerii despre un partener ideal în perioada cînd se apropie vîrsta la care pot încheia căsătorii. Aceasta poate fi o reprezentare despre un soţ sau o soţie ideală, despre trăsăturile pe care ar trebui să le posede pentru ca viaţa în cadrul căsniciei să fie în conformitate cu visurile făcute. Dar aceste reprezentări nu trebuie să fie neapărat visuri. Acestea pot fi nişte calcule făcute la rece referitoare la avere, mărimea zestrei, şansele pe care le are în viaţă, în funcţie de anumite tipuri de parteneri. 3) Psihologii afirmă că în multe cazuri aceste visuri sau reprezentări despre viitorul partener sînt de natură subconştientă sau inconştientă, copiate după imaginea propriilor părinţi, tinerii dorind să găsească un partener care ar corespunde acestei imagini. 4) Reprezentările despre viitorul partener pot fi create, de asemenea, în funcţie de aspiraţiile şi scopurile personale proprii de a-şi clădi o viaţă după un anumit ideal, de exemplu, căutarea unui soţ (soţie) bogat, cu studii, nobil, care să posede o anumită îmbinare a trăsăturilor dorite. Acestea nu sînt deci nişte visuri, ci un calcul la rece, în care căsătoria reprezintă un mijloc de atingere a scopurilor în viaţă. 5) Aspiraţia spre homogamie, deci căutarea unui partener asemănător ca trăsături psihice sau sociale sau aspiraţia spre heterogamie, adică descoperirea unui partener cu trăsături contrarii sau complementare, în orice caz diferite.

Societăţile contemporane, din dorinţa de a raţionaliza alegerea soţului care să satisfacă voinţa ambilor parteneri, fără nici un fel de presiune socială, tind să dezvolte sistemul de mijloace şi instituţii de consultare, a

căror sarcină este de a asigura o alegere care să dea garanția că viitoarea căsnicie va fi „bună" și „fericită". Acești instituții transmit, pe de o parte, cunoștințe despre viața conjugală, despre condițiile și criteriile de succes în timpul convețuirii, acordînd sfaturi despre viața sexuală, pregătirea pentru maternitate și paternitate. Cu toate acestea, tendințele de rațională a alegerii soțului (soției) se lovesc de a doua orientare, rezultînd din emanciparea progresivă a tineretului și din independența lui în rezolvarea problemelor personale, care determină tot mai des pe tineri să se conducă după propriile sentimente, fără să țină prea mult cont de viitoarele consecințe ale hotărîrilor bruște de încheiere a uniunilor conjugale. Tineretul, care lucrează sau studiază independent și care se află în afara ariei spațiale de control a părinților și a mediilor locale din care provin, întreținîndu-se singur, fără să ceară ajutor de la părinți, poate mai ușor încheia o uniune conjugală, conducîndu-se exclusiv după simțăminte sau chiar după anumite dispoziții trecătoare. Nu trebuie să uităm că procesele acestea se desfășoară diferit chiar și în cadrul aceleiași societăți naționale în diferitele ei clase sociale și categorii profesionale[19] și de aceea experiențele, obiceiurile sau tendințele care apar într-o clasă socială nu trebuie absolutizate. Studiul comparativ al practicilor de alegere a soțului în cadrul cîtorva clase sociale din Polonia scoate în evidență diferențierile serioase ale acestor practici, iar studierea pe scară internațională, pe baza materialelor publicate, arată că în diferite culturi se mențin practici care provin din structura acestor culturi și nu se poate vorbi despre o uniformizare a tendințelor în acest domeniu. Modernizarea sau europenizarea diferitelor societăți, care are loc în urma industriali-

[19] Material pentru asemenea comparații se află în studiile monografice efectuate în Polonia: Danuta Markowska, *Rodzina w środowisku wiejskim* (Familia în mediul rural), Ossolineum, 1964; Wanda Mrozek, *Rodzina górnicza* (Familia de mineri), Katowice, 1965; Franciszek Adamski, *Hutnik i jego rodzina* (Siderurgistul și familia sa), Katowice, 1966; Zbigniew T. Wierzbicki, *Zmiaca w pół wieku później* (Zmiaca, o jumătate de secol mai tîrziu), Ossolineum, 1963, pp. 255—301; Alain Girard, *Le choix du conjoint*, Paris, 1964. Materiale curente despre viața familiei în Polonia se află în publicația „Problemy Rodziny" (Probleme de familie).

zării și urbanizării, schimbă numai treptat practicile matrimoniale și obiceiurile familiale.

Încheierea căsătoriilor, adică obținerea sancțiunii sociale, legale sau religioase pentru conviețuirea în comun, este de obicei un act care însoțește noua familie chiar dacă un anumit timp ea va rămîne în cadrul familiei mai largi și dacă tinerii căsătoriți nu își vor crea imediat o gospodărie aparte. Căsnicia reprezintă un raport normalizat social, în care angajarea personală, sentimentală sau de altă natură se va transforma într-o adaptare durabilă și de colaborare pentru realizarea sarcinilor căsătoriei: întreținerea unei gospodării casnice, preocuparea și educarea copiilor. Trecerea de la logodnă la căsătorie este legată în toate culturile existente pe globul nostru de o sancțiune cu caracter ritual, juridic, social, magic, amical, religios. Actul de încheiere a uniunii conjugale, indiferent sub ce formă, reprezintă pentru tineri un act de recunoaștere a maturității lor sociale, o recunoaștere a capacității de a prelua îndatoririle de soți, a capacității de a întreține o familie și de a crește urmași. De căsătorie este întotdeauna legat un anumit sistem de drepturi, privilegii, îndatoriri, chiar dacă soții nu-și dau seama de ele și consideră căsătoria exclusiv ca o problemă a lor personală. Chiar atunci cînd, de exemplu, în societatea noastră se schimbă radical situația lor legală, ca și situația lor juridico-economică, tinerii soți mai devreme sau mai tîrziu își vor da seama că consecințele încheierii actului conjugal se întind mult mai departe decît au crezut ei.

Cu încheierea căsătoriei începe perioada de adaptare reciprocă a personalității soților, fiind totodată o perioadă de obișnuință legată de îndeplinirea noilor roluri sociale, sub controlul colectivităților mai largi. Adaptarea reciprocă este concomitent o perioadă de încercare pentru simțămintele reciproce. Soții se vor cunoaște mai bine în timpul conviețuirii cotidiene, rezolvării situațiilor practice mărunte, își vor confrunta conduitele și comportările lor în situațiile cele mai prozaice. Adaptarea se poate desfășura cu succes și căsătoria se va transforma într-un grup durabil și armonizat, mai ales după venirea pe lume a copiilor. Dar adaptarea poate să nu aibă loc și atunci căsătoria poate intra într-o perioadă de antagonism permanent, de colaborare obligată

pentru exercitarea îndatoririlor familiale în gospodărie și în creșterea copiilor. În sfîrșit, conviețuirea conjugală poate să devină o stare de încordare permanentă, întreruptă de exploziile conflictelor. În sfîrșit, un exemplu extrem de nereușită a adaptării îl constituie sfărîmarea căsătoriei prin divorț sau prin despărțirea soților. Fiecare căsnicie care nu se desface, trece prin trei faze de dezvoltare: înainte de nașterea copiilor, perioada de creștere a copiilor, perioada de despărțire de copiii majori și independenți. De aceea, problema adaptării reciproce are o importanță covîrșitoare pentru evitarea sfărîmării și a unei stări permanente de conflict, pentru realizarea succesului în căsnicie, pentru asigurarea durabilității ei și a sudurii interne.

Vom analiza mai întîi problema sudării căsniciei. Ea se menține sub acțiunea atît a forțelor interne, cît și sub presiunea externă. Din rîndul forțelor interne fac parte: 1) Dragostea reciprocă, mai ales acolo unde ea hotărăște alegerea soțului. Ca orice sentiment, ea presupune o îngrijire permanentă, fără de care poate foarte repede să treacă. 2) Sentimentul de îndatorire față de celălalt soț și față de copii. Aceasta este o atitudine rațională, care își găsește un sprijin foarte puternic în influențele exterioare și de aceea poate fi foarte durabilă. 3) Aspirația comună spre ascensiune, spre carieră, de răzbatere, de căpătuire în viață. Aceasta apare mai ales la familiile de mici-burghezi, care caută să se îmbogățească, sau în rîndul intelectualilor, cînd ambii soți lucrează în domeniul muncii creatoare. 4) Grija pentru casa comună, locuință, gospodărie, îngrijirea copiilor, diviziunea muncii care stabilește o rutină permanentă, în care își petrec viața fără a mai rămîne timp să se gîndească, dacă nu s-ar fi putut să-și creeze un alt mod de existență. 5) Năzuința conștientă sau subconștientă de a împlini așteptările mediului social, a familiei mai largi și a grupurilor sociale mai largi, năzuința de a dobîndi aprecierea și respectul mediului înconjurător pentru o viață conjugală și familială „exemplară", supunerea în fața obiceiurilor sau a religiei, năzuința de a transmite copiilor valorile esențiale ale clasei sale sociale, ale categoriei profesionale sau a valorilor naționale. 6) Năzuința spre îndeplinirea visurilor și a reprezentărilor proprii din perioada logodnei sau a celor dinaintea logodnei, cînd logodnicii își

făureau planuri sau încercau să-şi imagineze viaţa lor în comun. 7) În sfîrşit, sudura interioară a căsniciei şi a familiei va fi menţinută prin faptul că ea dă posibilitatea unei dezvoltări armonioase a personalităţii, îi călăuzeşte pe indivizi spre aspiraţia dezvoltării depline a posibilităţilor lor, devine baza realizării tendinţelor personalităţilor expansive. Căsnicia şi familia pot crea condiţii de concentrare asupra muncii, care să asigure o realizare completă a tuturor capacităţilor şi virtuţilor personalităţii şi dacă aşa se întîmplă, ele devin durabile.

Aceste forţe interne sînt sprijinite de presiunea externă a grupurilor şi colectivităţilor interesate ca familia şi căsnicia să-şi îndeplinească sarcinile care sînt în interesul lor. Presiunea externă se exprimă prin: 1) Sancţiunile magice sau religioase, care nu permit sau îngreunează foarte mult despărţirea soţilor. Anumite religii fac imposibil divorţul, iar altele au ajuns ca în cazul morţii soţului, soţia să fie de asemenea ucisă. 2) De cele mai multe ori însă această presiune se exprimă prin opinia socială şi prin sancţiunile ei neformale, care refuză aprecierea socială şi poziţia socială persoanelor din căsătorii distruse. Fapte de acest fel au existat şi în societatea noastră încă nu de mult timp. 3) Mai departe, trebuie menţionată presiunea dictată de condiţii economice, de greutatea organizării unei gospodării în afara căsniciei, pentru a putea duce o viaţă de unul singur, de obţinere a locuinţei etc. 4) Multe grupuri şi instituţii, întreaga familie, cît şi concetăţenii şi societatea se preocupă de calitatea îngrijirii copiilor, ca şi de neglijarea lor; în mod deosebit, soarta copiilor din căsniciile divorţate trezeşte o preocupare intensă şi ingerinţa formală a instituţiilor de stat, cît şi ingerinţele neformale ale mediului. Astfel, familia este oarecum „obligată" să îngrijească de copii, ceea ce la rîndul său atrage după sine creşterea gradului de sudură internă a vieţii de familie.

Acţiunea acestor forţe interne şi externe contribuie la realizarea succesului în căsnicie. Prin succes în căsnicie se înţelege în diferite societăţi lucruri diferite. Într-un fel arată concepţia despre succesul conjugal într-o familie monogamă, de exemplu, într-o familie de cercetători din Polonia, altfel într-o familie poligamă din ţă-

rile Islamului. În familiile monogame din civilizațiile europene, prin succes în căsnicie se înțelege de obicei: 1) Dobîndirea fericirii personale, adică a unei adaptări depline a soților, obținerea satisfacerii sexuale, armonizarea personalității, obținerea echilibrului emoțional și a mulțumirii sentimentale, mulțumirea provocată de către realizarea în comun a scopurilor căsniciei și succesul în realizarea lor. Aici succesul este măsurat prin unități de măsură ale simțămîntului intern, subiectiv al membrilor familiei. Dar succesul poate fi înțeles și altfel. 2) În anumite clase sociale sau societăți, prin succes în căsătorie se înțelege succesul în îndeplinirea sarcinilor căsniciei indiferent de simțămintele subiective, înseamnă a avea copii și a-i educa pentru a fi niște cetățeni de nădejde, dobîndirea unui succes economic, adică adunarea de avere, realizarea așteptărilor instituțiilor de stat și religioase, o activitate susținută a soților în viața socială, politică și culturală din mediul local și obținerea de succese în această activitate.

Este clar că atît primul cît și al doilea fel de succes pot apărea împreună. Pot fi, de asemenea, considerați ca unități de măsură sau criterii ale succesului în căsnicie și familie numai unii din factorii menționați mai sus. De exemplu, se poate considera ca unitate de măsură a succesului durabilitatea căsniciei, care îi unește pe cei doi soți pînă la moartea unuia din ei. Se pot considera ca unitate de măsură sentimentele subiective de fericire a ambilor soți. În căsniciile de tip colegial, această unitate de măsură este esențială. În multe societăți locale, măsura succesului în căsătorie îl reprezintă îndeplinirea așteptărilor grupurilor și colectivităților mai largi, adică educarea copiilor, dobîndirea de avere etc. De asemenea, se poate considera ca măsură a succesului faptul că instituția a permis căsătoriei o dezvoltare deplină a potențelor personalității, faptul că a frînat și a deviat această dezvoltare datorită lipsei de adaptare, prin conflictele care frînează dezvoltarea armonioasă. În sfîrșit, se poate considera ca succes în căsnicie lipsa conflictelor, lipsa tensiunilor și a antagonismelor.

Un succes deplin în căsnicie, indiferent de felul criteriilor cu care este măsurat, se întîmplă mai rar. Cu toate acestea, lipsa unui succes deplin nu trebuie să

însemne dezorganizarea și destrămarea căsniciei. Să ne oprim acum asupra problemelor conflictuale, asupra tensiunilor și dezorganizării.

Conflictul reprezintă un incident provocat de divergențele existente între atitudini, scopuri, modalități de acțiune față de un obiect sau o situație concretă. În conflict, una din părți urmărește să-și subordoneze sau să impună celeilalte părți atitudinile sau modalitățile proprii de acțiune. Conflictul se poate referi la tendințele de realizare a propriilor interese prin eliminarea sau subordonarea tendințelor partenerului. În căsnicie, conflictele se pot referi la probleme mărunte ca aranjarea mobilei sau la alegerea ei atunci cînd e cumpărată, dar în același timp se pot referi la probleme importante cum ar fi orientarea educației copiilor. Conflictele sînt inevitabile în orice conviețuire colectivă, deoarece sînt pur și simplu o proiecție a individualității indivizilor care au păreri diferite și atitudini diferite. Ele pot fi însă rezolvate și lichidate fără urmări, prin punerea de acord a pozițiilor, prin adaptarea sau găsirea unor rezolvări de compromis a aspirațiilor divergente.

Conflictele îndelungate și nesoluționate se transformă în tensiune, adică într-o stare permanentă de conflict disimulat și reprimat. Într-un asemenea caz, ambele părți își mențin atitudinile lor divergente, dar nu și le exprimă deschis. Reprimarea exprimării divergențelor duce însă la o acumulare de forță emoțională a atitudinilor divergente și amenință cu explozii violente. Conflictele deschise sînt un fenomen frecvent, dar nu amenință adaptarea permanentă. Tensiunea acumulată duce la o stare de iritație permanentă, la agresivitate și pot merge pînă la dezorganizarea familiei. În familie, simptomele de dezorganizare sînt: neglijarea îndatoririlor de către unul sau de către ambii soți, alcoolismul, certuri și dispute dese, trădări conjugale și, în sfîrșit, distrugerea familiei.

Încordările din familie pot avea diferite surse. Pot fi psihogene, adică rezultate din nepotrivirea de caractere, din diferențe prea mari dintre trăsăturile psihice, din discordanța aspirațiilor și a ambițiilor; pot rezulta apoi din deziluzia provocată de neîndeplinirea așteptărilor reciproce, din neconcordanța dintre realitatea vieții conju-

gale și imaginile create în perioada dinaintea căsătoriei; pot rezulta din divergențele dintre modelele culturale aduse în căsnicie de către soții care provin din clase sau din medii culturale diferite. Încordările apar, de asemenea, atunci cînd unul din soți pierde postul, într-un cuvînt, cînd se schimbă rolurile sociale îndeplinite de către soți în viața extraconjugală cînd, de pildă, soțul își pierde serviciul și soția devine unicul întreținător al familiei, sau cînd bunăoară soțul termină studiile la fără frecvență și își schimbă aspirațiile, respectiv atunci cînd avansează într-un post înalt care pretinde din partea lor o comportare diferită de cea de pînă acum. Încordările pot rezulta, de asemenea, din imposibilitatea de adaptare sentimentală sau sexuală. În sfîrșit, încordările în familie pot apărea pe un fundal economic și pe fundalul conducerii gospodăriei casnice. Enumerarea de pînă acum demonstrează cum căsnicia este amenințată de nenumărate conflicte și încordări și de aceea forțele care acționează asupra ei, atît cele interne, cît și cele externe trebuie să fie suficient de puternice pentru a menține sudura și durabilitatea căsniciei.

Dar conflictele și încordările între soți nu reprezintă unicul fenomen posibil de acest fel. În societățile contemporane, o importanță tot mai mare capătă conflictele dintre părinți și copii. În acele tipuri de familii, unde puterea părinților asupra copiilor a reprezentat o putere absolută și unde părinții au hotărît asupra tuturor problemelor de viață ale copiilor, reflexul natural de împotrivire al acestora față de părinți, conflictele, tensiunile care au apărut între ei au fost rezolvate pur și simplu prin subordonarea copiilor voinței părinților. Tînăra generație nu a avut deci nici un fel de șanse și nici un fel de sprijin în mediul extrafamilial. În societățile contemporane, generația tînără posedă însă un grad considerabil de independență, școala, organizațiile de tineret, diferitele instituții extrafamiliale creează tineretului un mediu socializat la fel de intens ca și cel creat familiei. În afară de aceasta, grupurile de camarazi, mijloacele de comunicație de masă creează alte modele de conduită decît familia. Mai ales grupurile de camarazi, grupuri neformale, dar puternice și sudate, care satisfac toate aceste nevoi și aspirații pe care fa-

milia nu le poate satisface, dau tinerei generații un sprijin puternic în conflictul cu familia. Tinerii se pot împotrivi părinților nu numai prin atitudinile și ambițiile lor diferite, dar și prin sistemele organizate de valori și modele de comportare, se pot sprijini pe grupurile lor neformale și atunci conflictul lor cu părinții se transformă ușor în revoltă deschisă.

Aceste condiții externe pot facilita și menține conflictele între părinți și copii. Cu toate acestea, cauzele și sursele acestor conflicte și încordări rezidă în viața internă a familiei. Ele sînt generate de cauze psihogene și pot rezulta din deosebirile de atitudini și aspirații provocate de diferența de vîrstă care desparte cele două generații. De cele mai multe ori, ele rezultă din deosebirile de civilizație și din deosebirile modelelor culturale. Conflictele între generații sînt un fenomen la fel de vechi ca și omenirea, însă în perioade de dezvoltare rapidă a civilizației ele îmbracă o formă mai intensivă, provocată de puternicele deosebiri dintre mediile culturale în care cresc cele două generații. Copiii trăiesc și se educă întotdeauna într-o civilizație diferită față de cea în care au crescut și s-au educat părinții. Conflictele acute apărute actualmente în lume, fenomene cum ar fi mișcările studențești, mișcarea hippies din Statele Unite, fenomenele puternice de negativism social și de respingere a valorilor culturii adulților, care apar în diferite țări, aspirația tineretului de a-și crea o cultură proprie și modele proprii de conduită, exprimate nu numai printr-o îmbrăcăminte aparte, dar și prin obiceiuri, sînt o reflectare a dezvoltării rapide a civilizației tehnice care face ca tineretul să se dezvolte în mijlocul unor fenomene tehnice necunoscute părinților. De exemplu, chiar și generația care a intrat în viața profesională înainte de 1939, participînd deplin la viața socială, întemeindu-și deci familia înaintea celui de-al doilea război mondial, a fost crescută într-o lume fără armă nucleară, fără lagăre de exterminare în masă, fără avioane cu reacție, fără televiziune, iar zborurile în cosmos păreau o fantezie îndepărtată, care se va realiza într-un viitor nedefinit. Cînd scriu aceste cuvinte, echipajul navei cosmice „Apollo 8" se întoarce din expediția din jurul Lunii și pentru elevii de școală aceasta este o faptă la fel de

naturală cum a fost pentru generația mea expedițiile cu balonul la Polul Nord. Pe fundalul acestor deosebiri de civilizație în care crește tînăra generație, valorile transmise de către părinți, obiceiurile lor și modelele de conduită recomandate par tinerilor învechite și ciudate. Tinerii își înțeleg mai bine și altfel epoca lor. De aceea, conflictele dintre părinți și copii sînt mult mai greu de rezolvat decît cele dintre soți. Dacă deci ambele părți nu pot reuși să ajungă la o înțelegere și o toleranță, conflictele vor duce la o revoltă deschisă. Să adăugăm însă că aceste conflicte își găsesc rezolvarea lor naturală în procesul de creștere a tineretului care, pătrunzînd independent în viața profesională, trebuie să se adapteze la formele organizatorice ale economiei existente, la legile care reglementează activitatea economică, intrînd pe anumite făgașe ale vieții și carierei, în funcție de nivelul de pregătire, de meseria învățată, de tipul de instituție în care lucrează etc. Societățile contemporane sînt într-o mare măsură organizate (vom vorbi despre aceasta mai tîrziu), iar tînărul în momentul în care începe să meargă la școală poate să prevadă cu ușurință ce posibilități îl așteaptă. În societatea socialistă, care își dezvoltă economia foarte rapid, aceste posibilități sînt mai largi, iar în societatea de tipul celei americane, posibilitățile acestea cu anticipație sînt reglementate și stabilite[20]. Dar tineretul se poate revolta, de asemenea, și împotriva unei asemenea organizări a vieții și atunci revolta lui depășește cu mult cadrul vieții familiale care ne preocupă pe noi.

În momentul de față, pe noi ne interesează îndeosebi fenomenele și procesele care apar în familie. Procesele generale care au loc în societățile civilizației tehnice, modificate de formele diferite ale sistemelor sociale, economice, politice se reflectă, de asemenea, în relațiile dintre părinți și copii. Vorbind pe larg, în toate societățile are loc procesul de „emancipare" și de independență a tinerei generații, care se atinge la o vîrstă tot mai mică. În anul 1968, în Europa Occidentală au apărut procese de neliniște în rîndul elevilor școlilor medii, mișcări în care au fost angajați și părinții, dar s-au dovedit

[20] William H. Whyte a descris aceste fenomene în cartea *The Organization Man* (ed. lb. engleză, London, 1957).

a fi la fel de neputincioși ca și profesorii și conducerile școlilor. Se poate trage oare de aici concluzia că nu există nici o modalitate, nici un model prin care să se acomodeze și să se rezolve conflictele și tensiunile din familia contemporană? Desigur că nu, asemenea modele există. Aș dori să subliniez aici că nu împărtășesc părerile care apar cîteodată în literatură referitoare la criza generală a familiei.

Să ne ocupăm mai întîi de factorii care determină rezolvarea conflictelor și a tensiunilor dintre soți. Factorul acomodării e strîns legat de năzuința comună de a se realiza o căsnicie fericită, urmînd ca să devină cît mai repede conștienți de aceasta, deoarece succesul este posibil numai atunci cînd ambele părți se comportă și acționează înțelept, dat fiind că această aspirație nu se realizează automat. Acomodarea se poate realiza, de asemenea, sub influența dragostei care permite să fie învinse diferențele, în acest caz acționînd înțelegerea și indulgența. Factorul esențial îl constituie aspirația permanentă spre înțelegere și ajutor reciproc a ambilor soți, efortul continuu de a dobîndi considerația partenerului. În nenumărate publicații care abordează aspectele practice ale conviețuirii conjugale, se subliniază în permanență că cel mai important lucru este ca ambele părți, după încheierea căsătoriei, să se comporte în continuare la fel ca în perioada de logodnă, ca soția să înlocuiască colegele și amantele potențiale ale soțului, să se intereseze de cariera lui profesională, să-i dea acea plinătate a trăirilor la care el aspiră; soțul, de asemenea, trebuie să ofere toate acestea soției. Aceasta presupune o artă a luptei pentru fericire și succes în căsnicie, cît și un efort permanent. Acomodarea se poate face și mult mai ușor, dacă ambele părți înțeleg importanța conflictelor care apar și pot aprecia gravitatea lor relativă în raport cu scopurile pe care vor să le realizeze în căsnicie și dacă aceste scopuri ale căsătoriei le vor pune deasupra problemelor mărunte care determină conflictele. Este totodată un lucru important ca soții să învețe să-și rezolve conflictele și să nu permită să apară tensiuni permanente, acumulînd aversiunea care distruge încet toate forțele interne ce integrează căsnicia.

Evitarea și rezolvarea conflictelor între părinți și copii presupune din partea părinților un efort substanțial pentru a înțelege motivația și sistemul de valori adoptat de copii sub influența grupurilor externe, a mijloacelor de comunicație de masă și, mai ales, a grupurilor de camarazi; presupune, de asemenea, o abilitate în manipularea impulsurilor biopsihice ale copiilor, toleranță și o indulgență deplină în satisfacerea nevoilor trezite de către mediul extrafamilial, menținerea familiei ca principal grup de referință la care copilul să apeleze. Acest lucru este foarte greu, mai ales în perioada pubertății biologice și psihice, cînd copilul în mod natural caută să-și definească independent personalitatea sa și să se impună în lumea care-l înconjoară, iar într-un mod oarecum natural se definește situîndu-se „împotriva" a ceea ce îi dă și îi transmite familia. Represiunea stîngace a acestor aspirații naturale dă copilului „ocazia" să se revolte împotriva obstacolelor întîmpinate în calea autodefinirii. Știința psihică se ocupă de altfel intens cu cercetarea mecanismelor psihice de opoziție a tineretului, iar concluziile la care ajung diferiți cercetători sînt destul de discordante, în funcție de principiile generale adoptate de diferitele școli.

Dacă rezolvarea crizelor și tensiunilor și acomodarea la acestea dau greș, familia poate să intre în faza de criză. În cazul de față, prin criză înțelegem apariția situației în care au dat greș metodele de acțiune și modelele de conduită cunoscute și folosite pînă acum, situația rămînînd nerezolvată, iar nevoile esențiale ale indivizilor și ale întregului grup nesatisfăcute. Această definiție generală a crizei poate fi, de asemenea, aplicată pentru definirea crizelor familiale. Prin criza familiei înțelegem apariția într-o familie individuală a unor asemenea situații în care nevoile indivizilor nu sînt satisfăcătoare, iar coeziunea interioară și soliditatea grupului și chiar existența lui ca un întreg sînt amenințate.

Să ne ocupăm mai întîi de această primă problemă. Ce situații de criză pot apărea în căsnicie și într-o familie individuală? 1) Triunghiul conjugal, adică încurcarea unuia din soți în raportul cu o a treia persoană, lucru

despre care știe celălalt soț. Situații de acest fel se întîmplă foarte des și în familiile monogame; ele sînt tratate diferit în funcție de cultura, obiceiurile și moralitatea acceptată în mediul respectiv. De exemplu, în familiile de aristocrați sau în cercurile de la curtea franceză din secolul al XVIII-lea, „triunghiul" era un fenomen „normal", uimind mai degrabă familiile și căsniciile fidele. În familiile puritane din Anglia, „triunghiul" reprezenta o situație catastrofală și de neînchipuit, condamnată în mod absolut. Istoria obiceiurilor pune în evidență modalități diferite de interpretare și de considerare socială a unor asemenea situații. Cu toate acestea, în societatea noastră triunghiul este o situație care duce la destrămarea căsniciei, dacă soții nu găsesc o posibilitate de revenire la viața în doi. 2) Situația de criză în căsnicie și în familie poate fi creată, de asemenea, de o abatere prea mare de la așteptările din perioada de logodnă, de neîmplinirea așteptărilor părinților față de copii. După cum am mai spus, în perioada de logodnă soții își imaginează un ansamblu de speranțe și așteptări față de partenerul lor și dacă aceste speranțe dau greș, se poate ajunge la discordie în conviețuire și apoi la descompunerea familiei. O situație de criză poate fi creată, de asemenea, de către copiii care se revoltă împotriva părinților și care pleacă de acasă, căutîndu-și posibilități de a se aranja în viață independent de părinți. Este adevărat că plecarea copilului de acasă nu este o descompunere completă a familiei și nu poate fi comparată cu despărțirea soților; cu toate acestea, atunci cînd asemenea plecări au loc masiv, ele creează probleme serioase pentru întreaga societate. 3) Compromiterea unuia din soți, ceea ce determină degradarea lui socială, dă naștere de obicei la o criză de familie. Astfel de situații se petrec în cazul comiterii unei infracțiuni, al beției care provoacă pierderea postului și degradarea, din cauza comiterii unor fapte condamnabile din punct de vedere etic, a unei atitudini brutale față de membrii propriei familii etc. 4) Situații de criză a familiei pot apărea, de asemenea, ca urmare a unor fenomene extrafamiliale, cum ar fi o criză economică, care îl lipsește de lucru pe capul familiei, minînd condițiile de existență ale familiei, falimentul etc. În ase-

menea situații apar schimbări violente în ce privește rolurile părinților, schimbări în modul și ordinea vieții casnice stabilite, o micșorare bruscă a nivelului economic. În asemenea situații are loc atît o zdruncinare a echilibrului relațiilor dintre soți, cît și dintre părinți și copii. 5) Din rîndul situațiilor care provoacă criza familiei fac parte, de asemenea, calamitățile naturale și catastrofele, care distrug ordinea normală de desfășurare a vieții familiale. Asemenea situații, pe de o parte, distrug forțele interne care mențin coeziunea familiei iar, pe de altă parte, slăbesc forțele externe. 6) Asemenea situații pot fi provocate, de asemenea, de război; o despărțire îndelungată a soților, demoralizarea care apare în timpul războiului slăbește forțele care concentrează și care controlează comportările membrilor familiei. Nu numai războiul, dar și toate celelalte procese de dezorganizare socială / îndelungată determină o apariție mai intensă a fundamentelor de criză în conviețuirea familială. De obicei, abia atunci cînd situația internă este amenințată, cînd atitudinea soților, dispozițiile și sentimentele lor, pregătirea acestora de a conviețui și colabora sînt stabilite, cînd pierd simțămîntul îndatoririlor reciproce, de-abia atunci situația internă poate duce la apariția unor crize în sînul familiei. În orice caz, familia este un grup primar și forța ei internă depinde în mod direct de ceea ce se petrece între membrii ei.

Criza familiei individuale poate duce la dezorganizarea ei, adică la o asemenea stare de lucruri în care membrii familiei nu-și mai îndeplinesc îndatoririle lor reciproce. Într-o familie dezorganizată, gospodăria casnică decade, atitudinile soților devin antagoniste, locul prieteniei, al iubirii și al ajutorului sînt ocupate de simțămîntul de aversiune și ură, iar locul acțiunilor de ajutorare și prietenie îl ocupă acțiunile de dăunare reciprocă. Asemenea atitudini și acțiuni pot apărea nu numai între soți, dar și între părinți și copii. O familie dezorganizată încetează de a-și mai îndeplini sarcinile și funcțiile în cadrul colectivităților mai largi și în cadrul societății globale. Dispar funcțiile ei de socializare, dar mai ales cele educative. Copiii din familiile dezorganizate pot foarte ușor devia și păși pe drumul infrac-

țiunii[21]. Gospodăria acestor familii încetează de a mai fi un factor de acumulare a bunurilor, un factor de edificare a bunăstării și devine un factor de risipire. Remarcăm că apariția la scară de masă a familiilor dezorganizate reprezintă un pericol pentru existența societăților organizate, care sînt în acest fel private de unitățile lor economice de bază; sînt perturbate, de asemenea, procesele de socializare.

Sociologii au remarcat de mult pericolul care rezultă pentru societate din slăbirea proceselor de socializare. Unii dintre ei au vorbit chiar despre o „invazie a barbarilor" specifică, care se efectuează anual odată cu copiii care vin pe lume în fiecare an și pe care societatea trebuie să-i învețe modelele de conduită, respectarea sistemelor de valori existente în această societate. De aceea, unii sociologi văd în mișcările și revoltele tineretului, care au zguduit unele societăți în anul 1968, tocmai rezultatul unei asemenea slăbiri a funcțiilor de socializare, a funcțiilor educative ale familiei și ale altor instituții cu caracter educativ și amenințarea durabilității societăților civilizate. Aceste păreri le asociază cu importanta criză generală a familiei pe scara societății globale, despre care vom vorbi în continuare.

Dezorganizarea familiei poate duce la distrugerea ei. Aceasta capătă diferite aspecte, dar întotdeauna constă în despărțirea soților. Plecarea de acasă a copiilor, uneori prematură, este un simptom de criză, de slăbire a familiei, de neîndeplinire a sarcinilor ei educative, dar nu de dezmembrare. Dezmembrarea are loc de-abia atunci cînd soții se despart. Despărțirea poate îmbrăca diferite aspecte de o importanță socială și cu urmări juridice diferite. Aceasta poate fi părăsirea, cînd unul din soți pleacă fără să se îngrijească de legalizarea sau reglementarea urmărilor părăsirii celuilalt soț. Poate fi apoi despărțirea reglementată și, în sfîrșit, divorțul obținut de la organele care legalizează uniunea matrimonială. Divorțurile reprezintă o rezolvare completă și

[21] Acest lucru este subliniat de către cercetările efectuate sub conducerea lui Stanislaw Batawia. Vezi S. Batawia, *Proces społecznego wykolejania się nieletnich przestępców* (Procesul de deviere socială a infractorilor minori), Warszawa, 1958, mai ales cap. *Dom rodzinny nieletnich przestępców (Casa părintească a infractorilor minori).*

reglementată a uniunii matrimoniale; ele reprezintă obiectul unor cercetări sociologice intensive[22]. În sfîrșit, fiecare familie în mod inevitabil va fi distrusă prin moarte.

●

Am făcut o trecere în revistă a problemelor sociologice ale familiei ca grup social. După cum am văzut, funcțiile sociale ale acestui grup o unesc cu totalitatea fenomenelor și proceselor care se desfășoară în societatea globală. Foarte puține sînt fenomenele care într-un mod indirect sau direct să nu se raporteze la vreun aspect al vieții de familie. Aceasta face ca atenția sociologilor contemporani să se concentreze asupra multor probleme ale dezvoltării familiei. Pe primul loc se află, în prezent, problema educației copiilor, a activității profesionale a femeilor și a consecințelor pe care le are aceasta asupra îndeplinirii sarcinilor femeii în familie, problemele transformărilor petrecute în organizarea economiei casnice sub influența mecanizării și a progresului tehnic și sub influența schimbării organizării economice a colectivităților mai largi. De exemplu, probleme ca acestea: care sînt consecințele activității profesionale a mamelor, care sînt urmările sociale pentru viața familiei ale modului nou de construire a orașelor și cartierelor, ce schimbări introduce civilizația tehnică, îndeosebi televiziunea, în viața de familie și în educația copiilor, care sînt urmările procesului progresiv de emancipare a tineretului pentru viața de familie, a căsătoriilor timpurii etc. Odată cu revoluția industrială, de-a lungul întregului secol al XIX-lea s-a schimbat organizarea și funcțiile familiei din cadrul claselor stăpînitoare din societățile europene. În prezent, procesul schimbărilor a cuprins toate clasele sociale, civilizația tehnică a pătruns în toate mediile, iar cultura de masă a cuprins în aria sa toate clasele și păturile sociale. Deci, familiile din aceste clase și medii locale trebuie să se adapteze, trebuie să-și schimbe modul de viață; se schim-

[22] Barbara Lobodzinska, *Manowce małżeństwa i rodziny* (Greșelile căsniciei și ale familiei), Warszawa, 1963; Anna Olszewska-Ladyka, *Rodzina* (Familia), Warszawa, 1964.

bă, de asemenea, rolurile soților și relațiile din interiorul familiei. Fiecare reorganizare este inevitabil legată de dezorganizare și de aceea, de la începutul secolului al XIX-lea apar necontenit teorii referitoare la criza generală progresivă a familiei care ar amenința continuitatea și durabilitatea societăților contemporane. Fenomenele de negativism social al tineretului, care apar masiv în aceste societăți, ca și revolta tinerilor împotriva valorilor societăților contemporane, fenomenele crescînde de huliganism și delictele comise de către tineri, în sfîrșit tulburările provocate de studenți și tineri în anul 1968, desfășurate cu o violență neobișnuită în multe țări din societatea occidentală sînt explicate de către unii sociologi ca o urmare indirectă a perturbațiilor produse în funcțiile de socializare și educare ale familiei, prin slăbirea influenței ei asupra tinerei generații. Metaforic vorbind, valul „barbarilor", care inundă în fiecare an societatea, nu este suficient de bine socializat de către familie și începe să distrugă ordinea socială stabilită.

Consider că aceste teorii au un caracter mult prea simpificator. Familia în societățile contemporane, la fel ca și în Polonia, trebuie să-și schimbe destul de repede funcțiile și să se adapteze evoluției condițiilor tehnice, economice și social-politice. Dar, pe de altă parte, observăm că numărul căsătoriilor crește, că numărul divorțurilor se menține la un anumit nivel și îl depășește numai în perioadele de mari crize sociale, ca de exemplu, în timpul războiului și în perioada postbelică, că rebeliunea și revolta tineretului cuprinde numai un anumit procentaj al tinerilor, iar organizarea progresivă a vieții publice și economice creează un sistem suficient de puternic pentru a atrage tineretul pe făgașul normal (în instituții corespunzătoare), atunci cînd se angajează în muncă. În același timp, nu slăbesc forțele interne care unesc familia, rezultate din structura fiziologică și emoțională a omului. Deci afirm că avem de-a face numai cu un ritm crescînd al schimbărilor care au loc în familia contemporană și nu cu o criză generală a familiei. Consider că mai devreme sau mai tîrziu, familia din societățile dezvoltate va găsi modalitățile corespunzătoare de adaptare la schimbări, că își va forma mecanisme de apărare, că va deveni mai „plastică", menținîndu-și sar-

cinile de bază, despre care am vorbit la începutul acestui capitol[23].

Să ne oprim pe scurt asupra întrebării esențiale pentru oricare analiză sociologică: în ce fel structura familiei determină modul de acțiune și conduita membrilor ei? Se pot oare stabili între structura familiei și comportamente dependențe permanente care să permită precizarea, prevederea conduitelor membrilor familiei în anumite situații?

Pentru a răspunde, trebuie să începem prin a sublinia că omul nu face parte niciodată numai dintr-un grup, ci întotdeauna din mai multe grupuri și colectivități diferite. De aceea și comportarea lui este determinată de o multitudine de grupuri și colectivități, care au structuri diferite. Avînd în vedere că procesul de socializare se efectuează în nenumărate grupuri și colectivități, se poate vorbi despre o complementaritate a participării la viața socială. Așadar, ca să se realizeze o dezvoltare completă a personalității, pentru o participare deplină în societatea globală, omul *trebuie* să facă parte din mai multe grupuri. Fiecare din aceste grupuri poate să devină grup de referință în situații curente. Pentru explicarea dependențelor dintre structura grupului și conduită, concepția despre grupurile de referință are o foarte mare importanță. Aceasta nu este vreun tip special de grup, care ar trebui să fie distins în cadrul clasificării, ci o funcție specială pe care o pot îndeplini

[23] Despre problemele menționate aici se dezvoltă rapid o literatură bogată. În mod curent, informează despre aceste probleme revista „Problemy Rodziny" (Probleme ale familiei), revistă bilunară a Asociației maternității conștiente din Varșovia. Vezi Jerzy Piotrowski, *Praca zawodowa kobiety a rodzina* (Activitatea profesională a femeii și familia), Warszawa, 1963; Magdalena Sokolowska, *Kobieta pracujaca* (Femeia care lucrează), Warszawa, 1963; Stefania Dziecielska-Machnikowska și Jolanta Kulpinska, *Awans Kobiety* (Avansul femeii), Lodz, 1966. Adam Kurzynowski, *Ciagłość pracy a macierzyństwo* (Continuitatea muncii și maternitatea), Warszawa, 1967 și *Aktywizacja zawodowa kobiet zamężnych w Plocu w latach 1931—1960* (Activizarea profesională a femeilor căsătorite din orașul Plock în perioada 1931—1960), Warszawa, 1963; Hanna Malewska, *Kulturowe i psychospołeczne determinanty życia seksualnego* (Determinanții culturali și psihosociali ai vieții sexuale), Warszawa, 1969; Antonina Kłoskowska, *Rodzina w Polsce Ludowej* (Familia în Polonia Populară) și *Przemiany społeczne w Polsce Ludowej* (Schimbările sociale din Polonia populară), Warszawa, 1965.

cinile de bază, despre care am vorbit la începutul acestui capitol[23].

Să ne oprim pe scurt asupra întrebării esențiale pentru oricare analiză sociologică: în ce fel structura familiei determină modul de acțiune și conduita membrilor ei? Se pot oare stabili între structura familiei și comportamente dependențe permanente care să permită precizarea, prevederea conduitelor membrilor familiei în anumite situații?

Pentru a răspunde, trebuie să începem prin a sublinia că omul nu face parte niciodată numai dintr-un grup, ci întotdeauna din mai multe grupuri și colectivități diferite. De aceea și comportarea lui este determinată de o multitudine de grupuri și colectivități, care au structuri diferite. Avînd în vedere că procesul de socializare se efectuează în nenumărate grupuri și colectivități, se poate vorbi despre o complementaritate a participării la viața socială. Așadar, ca să se realizeze o dezvoltare completă a personalității, pentru o participare deplină în societatea globală, omul *trebuie* să facă parte din mai multe grupuri. Fiecare din aceste grupuri poate să devină grup de referință în situații curente. Pentru explicarea dependențelor dintre structura grupului și conduită, concepția despre grupurile de referință are o foarte mare importanță. Aceasta nu este vreun tip special de grup, care ar trebui să fie distins în cadrul clasificării, ci o funcție specială pe care o pot îndeplini

[23] Despre problemele menționate aici se dezvoltă rapid o literatură bogată. În mod curent, informează despre aceste probleme revista „Problemy Rodziny" (Probleme ale familiei), revistă bilunară a Asociației maternității conștiente din Varșovia. Vezi Jerzy Piotrowski, *Praca zawodowa kobiety a rodzina* (Activitatea profesională a femeii și familia), Warszawa, 1963; Magdalena Sokolowska, *Kobieta pracujaca* (Femeia care lucrează), Warszawa, 1963; Stefania Dziecielska-Machnikowska și Jolanta Kulpinska, *Awans Kobiety* (Avansul femeii), Lodz, 1966. Adam Kurzynowski, *Ciagłość pracy a macierzynstwo* (Continuitatea muncii și maternitatea), Warszawa, 1967 și *Aktywizacja zawodowa kobiet zameżnych w Plocu w latach 1931—1960* (Activizarea profesională a femeilor căsătorite din orașul Plock în perioada 1931—1960), Warszawa, 1963; Hanna Malewska, *Kulturowe i psychospołeczne determinanty życia seksualnego* (Determinanții culturali și psihosociali ai vieții sexuale), Warszawa, 1969; Antonina Kłoskowska, *Rodzina w Polsce Ludowej* (Familia în Polonia Populară) și *Przemiany społeczne w Polsce Ludowej* (Schimbările sociale din Polonia populară), Warszawa, 1965.

toate grupurile, iar premisa dobîndirii acestei funcții este sentimentul apartenenței subiective și sfera în care membrul se identifică cu grupul. Devin grupuri de referință pentru anumiți membri, acele grupuri care sînt cele mai importante pentru ei, ale căror modele și valori au pentru aceștia o importanță supremă. De exemplu, pentru un activist politic, grup de referință este partidul său, iar valorile și modelele lui sînt pentru el decisive. În orice situație conflictuală, acesta se referă la ideologia partidului, la dispozițiile trasate și acționează în conformitate cu ele.

Familia poate deveni și ea grup de referință; pentru copiii mici, chiar și pentru tineret, familia, de regulă, este grup de referință, deoarece tînărul nu participă încă în alte grupuri și nu cunoaște o participare subiectivă la alte grupuri. De-abia cercurile formale și grupurile de camarazi devin primul concurent pentru familie și pot deveni pentru copil un grup mai important, ale cărui modele și valori le poate opune familiei.

Familia determină deci comportarea membrilor săi în sensul că valorile și modelele ei devin din punct de vedere subiectiv cele mai importante; aceasta înseamnă că familia constituie pentru ei grupul de referință în adoptarea comportării în anumite situații. De exemplu, conduitele sexuale pot fi determinate de simțămîntul îndatoririi fidelității conjugale. Dar ca oricare grup, tot așa și familia poate influența asupra conduitei membrilor săi prin controlul și puterea exercitată. În familia patriarhală în care puterea tatălui se întinde foarte mult, comportarea copiilor trebuia să fie în conformitate cu voința lui. Am putea distinge mult mai multe situații asemănătoare. Așadar, apartenența obiectivă, sudura interioară a grupului, libertatea de acțiune a diferiților membri, sarcinile și tehnica de control, puterea exercitată de tată sau de părinți, ca și puterea exercitată în grupurile organizate, determină comportarea membrilor familiei. În această lumină, structura familiei, organizarea ei interioară, diviziunea muncii, stabilirea rolurilor îndeplinite de către membrii ei determină comportarea membrilor familiei.

Cu toate acestea, asupra comportării membrilor ei o influență mai importantă decît structura familiei o exercită coeziunea socială existentă în familie. Faptul că în

această coeziune apar elemente emoționale la o înaltă tensiune, că coeziunea familiei satisface nevoile personale cele mai intime, reprezintă un regulator puternic al conduitelor atîta timp cît aceste sentimente sînt intense și reciproce. Această coeziune face ca indivizii, aproape întotdeauna și mult timp, să considere familia ca grup de referință în domeniul multor probleme ale activității din viața lor. Influența familiei asupra comportării membrilor ei depinde deci de coerența ei interioară, de starea coeziunii ei subiective, de gradul în care ea poate să fie grup de referință pentru membrii ei.

Multe tehnici de acțiune socială se sprijină pe principiul că influența coeziunii familiale rămîne puternică toată viața. De exemplu, selecția candidaților pentru învățămînt și preferința acordată tinerilor din familiile muncitorești și țărănești se întemeiază pe principiul că influența atitudinilor de clasă transmise de către familie va determina nu numai comportarea studenților, ci și a absolvenților după terminarea studiilor și intrarea în viața profesională chiar după trecerea în altă clasă socială.

Grupurile cu scop

În sensul larg al cuvîntului, toate colectivitățile sociale servesc unui anumit scop, iar familia are și ea țelurile ei. Cu toate acestea, vom denumi grupuri cu scop, în accepțiunea strictă a acestui cuvînt, numai acele grupuri care au fost organizate planificat pentru realizarea strictă a unui anumit scop sau a unui evantai de scopuri și în care coeziunea este formalizată doar pe considerentul realizării scopului respectiv. În asemenea grupuri nu există deci o coeziune personală, sentimentală, iar dacă aceasta apare în relațiile și în cercurile neformale, atunci comportările rezultate din asemenea contacte personale și atitudini emoționale sînt eliminate din relațiile „de serviciu". Așadar, în grupurile cu scop predomină coeziunea concretă și relațiile bazate pe contactele concrete. Ele sînt create intenționat, prevăzîndu-se că vor servi la realizarea scopurilor stabilite de către organizatori și exprimate în statutul formalizat. Pot exista, de asemenea, grupuri cu scop neformale, de exemplu clicile care apar în întreprinderile de producție

pentru realizarea unor beneficii ilegale. Dar și o astfel de clică, cu toate că nu are un statut formalizat, trebuie să aibă o organizare foarte precisă[24].

Grupurile cu scop cel mai frecvent întîlnite sînt grupurile de tipul asociațiilor sportive, partidelor politice, organizațiilor economice, diferitele societăți create și înființate pentru realizarea anumitor scopuri, pentru executarea unor misiuni importante din punct de vedere social, pentru realizarea unor schimbări sau aspirații în dobîndirea unei anumite stări dorite, de pildă, asociațiile de luptă împotriva alcoolismului, asociațiile pentru răspîndirea culturii, pentru ocrotirea naturii, pentru propagarea unor asemenea idei cum ar fi prietenia între popoare etc.

Mecanismul de apariție al grupurilor cu scop, numite de asemenea, asociații sau uniuni, putem să-l descriem servindu-ne de noțiunile introduse pînă acum. Punctul de plecare al procesului de apariție al acestor grupuri îl reprezintă trebuințele umane și aspirația pentru satisfacerea lor. Nevoile — după cum am văzut — duc la acțiuni vizînd dobîndirea mijloacelor de satisfacere a acestora. Cu toate acestea, anumite nevoi se pot transforma în interese. Apariția intereselor este esențială pentru apariția grupurilor cu scop și de aceea trebuie să ne oprim asupra acestei probleme ceva mai mult. Termenul „interes" are diferite accepțiuni și îl întîlnim în diferite științe. În accepțiune psihologică, prin interes înțelegem o anumită stare psihică în care anumite nevoi și dorințe se unesc cu actele de voință pentru obținerea unui obiect oarecare, stări de lucruri, sau comportarea din partea cuiva. Economia politică înțelege prin interese anumite stări de lucruri obiective care reprezintă obiectul dorințelor sau al aspirațiilor indivizilor și a grupurilor menite să gospodărească. În analizele noastre, vorbind despre interese vom vorbi despre anumite obiecte, despre complexitatea lor, despre stări de lucruri a căror dobîndire indivizii și grupurile o consideră dorită, prețioasă, iar cîteodată necesară. Pentru realizarea acestora își mobilizează activitatea și mijloacele pe care

[24] Analiza acestor grupuri de infractori neformale este făcută de către Irena Majchrzak în cartea *Pracownicze przestępstwo gospodarcze i jego sprawca* (Infracțiunea economică în timpul exercitării funcționării și autorul ei), Warszawa, 1965.

le au la dispoziție. Interesele sînt întotdeauna legate de sistemul de valori. Interesele sînt suprastructurate pe nevoi, dar nu sînt identice cu ele. De exemplu, interesul studenților este să obțină diploma. Acest interes are în componența sa: aprecierea pozitivă a pregătirii, aprecierea pozitivă a activității profesionale efectuată după obținerea unei asemenea diplome și veniturile legate de aceasta, prestigiul, posibilitățile etc. Aspirația de a obține diploma mobilizează diferite forme de activitate ale studentului, cum ar fi studiul, dobîndirea de condiții bune pentru învățătură, obținerea de materiale auxiliare pentru studiu, folosirea diferitelor forme de ajutor material în timpul studiilor. Interesele studentului sînt deci ceva mai mult decît nevoile lui, sînt oarecum ca un etaj superior al nevoilor de bază. Similar, putem vorbi despre interesele unui cerc de studenți, adică despre ansamblul valorilor, aspirațiilor și activităților efectuate pentru realizarea valorilor sale, despre interesele industriei, ale statului, ale poporului, ale partidului politic etc. Așadar, sînt trebuințe de rang superior, transformate de către aspirațiile apărute în situații actuale din viața indivizilor și a colectivităților. Nevoia de satisfacere a foamei duce la producerea alimentelor. Dar în cazul producătorului de alimente, cînd începe să producă pentru piață, încep să-i intre în funcțiune o seamă de interese, cum ar fi obținerea de profit, obținerea uneltelor necesare cu prețuri scăzute, folosirea unei forțe de muncă ieftine etc. În acest fel, nevoile se transformă în interese. Dorința de satisfacere a intereselor duce la fixarea scopurilor pentru sine. Termenul „scop" are, de asemenea, mai multe accepții în filozofie, praxiologie și în diferite alte științe sociale[25]. Scopul reprezintă un obiect bine definit sau o stare de lucruri pe care omul sau colectivitatea care acționează vrea să-l obțină. Scopul este concretizarea intereselor. Realizarea intereselor duce deseori la acțiuni îndelungate și la sisteme de acțiuni îndelungate. Fiecare acțiune are un scop definit. Învățătura are drept scop reușita la examen. Luarea examenului are drept scop apropierea de etapa dobîndirii diplomei etc. În mod asemănător, diferitele colectivități pot să-și fi-

[25] Vezi analiza diferitelor definiții efectuată de Jan Zieleniewski, *Organizacja zespołów ludzkich* (Organizarea colectivelor umane), Warszawa, 1964, pp. 181—188.

xeze scopuri pe baza intereselor lor. Înfăptuirea succesivă a unor scopuri reprezintă etape pe calea realizării intereselor.

Cum poate omul să-şi realizeze scopurile propuse? Le poate realiza independent, fără să se uite la ceea ce fac alţii. De exemplu, un student care doreşte să reuşească la examen se poate încuia în camera sa şi să înveţe singur. Agricultorul care-şi vinde produsele sale poate să le aducă singur la piaţă şi să le vîndă de unul singur, fără să se uite la ceea ce fac ceilalţi agricultori. A doua posibilitate de realizare a scopurilor constă în eliminarea concurentului. Deci, agricultorul poate să ia o hotărîre în defavoarea celorlalţi agricultori pentru a le împiedica producţia şi desfacerea de produse pe piaţă, în acest fel putînd obţine el un preţ mai mare pentru produsele sale. Există însă şi a treia posibilitate şi anume ca agricultorul să caute să colaboreze cu alţi agricultori care au interese asemănătoare şi scopuri similare pentru ca împreună să urmărească realizarea scopului — vinderea favorabilă a produselor lor.

La fel şi studenţii pot învăţa împreună, meseriaşii pot înfiinţa asociaţii pentru a realiza cu eforturi comune scopurile lor etc. Aceasta este mecanismul de înfiinţare a grupurilor cu scop.

Există diferite grupuri cu scop. Vom distinge uniunile de grupurile cu scop forţate. Uniunile sînt grupuri cu scop care se formează de bună voie, care pot fi dizolvate prin decizia tuturor sau a majorităţii membrilor lor. Grupurile cu scop forţate sînt acelea în care membrii sînt chemaţi să participe în virtutea legii sau a obligaţiilor şi care există independent de voinţa lor. De exemplu, armata este un grup cu scop forţat şi nu poate fi dizolvată în virtutea hotărîrii soldaţilor. În schimb, cooperativa înfiinţată de către locuitorii unui cartier este un grup cu scop în accepţia strictă a acestui cuvînt, deoarece este un grup de bunăvoie; membrii pot intra şi ieşi cînd vor şi au puterea de a dizolva cooperativa dacă la adunarea generală majoritatea adoptă o asemenea hotărîre.

Grupurile cu scop au anumite trăsături comune de care ne vom ocupa aici. Anumite ramuri ale sociologiei descriu şi cercetează în mod detaliat grupurile cu scop care apar în diferite domenii ale vieţii colective. So-

ciologia politicii cercetează partidele și organizațiile politice, sociologia industriei — organizațiile care apar în cadrul economiei industriale, sociologia educației — organizațiile cu scop educativ etc. Înainte de a trece la analiza trăsăturilor generale ale grupurilor cu scop trebuie să introducem încă anumite distincții. Am spus că mecanismul social care duce la apariția acestor grupuri începe de la trebuințe, trecînd prin autoconvingerea conștientă că anumite nevoi se transformă în interese comune ale unui anumit număr de persoane, iar realizarea acestor interese este necesară pentru stabilirea scopurilor comune.

Trebuie subliniat că aceste scopuri nu trebuie să fie neapărat comune, că este suficient ca ele să fie similare. Subliniem această diferență între „scopuri similare" și „scopuri comune". Scopurile similare sînt scopuri individuale a căror realizare poate fi obținută de către colectivitățile de oameni care colaborează, dar care urmăresc interese personale individuale. De exemplu, cînd locuitorii unui oraș nou de pe teritoriile din vest au înființat o cooperativă meșteșugărească, care unește cîțiva croitori, este un lucru evident că fiecare din ei urmărește cîștigul personal, iar cooperativa trebuie să-i asigure lui aprovizionarea și desfacerea. Baza apariției unui astfel de grup cu scop o constituie identitatea țelului. Dar cînd aceiași locuitori înființează o asociație pentru înfrumusețarea orașului și lucrează împreună la amenajarea unui parc, a unor ronduri cu flori etc., atunci aceasta reprezintă un scop comun, deoarece urmăresc să creeze ceva ce va fi folosit în comun de către ei toți. Comun este ceea ce nu este împărțit între indivizi. În analiza grupurilor cu scop trebuie întotdeauna să ne dăm seama dacă în acel grup avem de a face cu scopuri similare sau cu scopuri comune.

Dar chiar și atunci cînd scopurile grupului sînt comune în accepțiunea strictă a acestui cuvînt, coeziunea din cadrul acestora are o serie de trăsături caracteristice: 1) În primul rînd, această coeziune se caracterizează prin existența unui sistem dezvoltat de instituții și mecanisme formalizate, care permite colaborarea unor oameni ce nu se întîlnesc în mod direct și pe care îi interesează numai acele trăsături ale altor membri, fiindu-le necesare pentru obținerea scopurilor propuse și

permiţîndu-le să dirijeze aspiraţiile şi activităţile membrilor într-un mod care coordonează acţiunile lor în vederea realizării scopurilor propuse. Grupurile cu scop creează, aşadar, acel tip de organizaţie despre care am vorbit în capitolul precedent (definind-o ca „modalitate de conducere şi dirijare a oamenilor, precum şi diferitele mijloace de acţiune, modalităţi de coordonare a activităţilor, armonizare a eforturilor şi control al rezultatelor"). Grupul cu scop trebuie să posede o asemenea organizaţie şi de aceea aceste grupuri sînt denumite, deseori, pur şi simplu, „organizaţii". Existenţa unei astfel de organizaţii este neapărat necesară pentru realizarea scopurilor. După cum am mai spus în capitolul precedent, ştiinţa despre organizare se dezvoltă în prezent foarte intens, iar de ea se ocupă o serie de discipline[26].

2) Existenţa unei asemenea organizaţii coordonatoare, conducătoare a acţiunilor unor persoane asociate, presupune ca participarea la un asemenea grup să aibă caracterul de „contract", adică să se bazeze pe angajamentul fiecărui membru că îşi va îndeplini îndatoririle rezultate din principiile organizaţiei. Organizaţia trebuie să ducă la instituirea unei ierarhii, a unei conduceri, a unor forme de relaţii formalizate care să reglementeze diviziunea muncii şi care să stabilească principiile de conducere. Acest lucru nu exclude faptul că în grup pot apărea şi relaţii personale, se pot forma grupuri primare neformale, relaţii de prietenie şi legături emoţionale. Asociaţia presupune întotdeauna de la membri un anumit ataşament emoţional, o identificare, capacitatea de executare a treburilor în numele intereselor întregului grup, dar asupra succesului în realizarea scopurilor va hotărî eficacitatea formelor instituţionalizate ale „organizaţiei".

3) Acest lucru duce la crearea unei „atmosfere impersonale", adică la o modalitate de rezolvare a problemelor în mod formalizat, definit în numele eficacităţii de prescripţii independent faţă de ingerinţa atitudinilor personale şi a aspiraţiilor individuale ale membrilor. Fără

[26] Vezi Jan Zieleniewski, *Organizacja zespołów ludzkich. Wstęp do teorii organizacji i kierowania* (Organizarea colectivelor umane. Introducere în teoria organizării şi conducerii), Warszawa, 1967; Amitai Etzioni, *The comparative Analysis of Complex Organisation*, New York, 1965.

îndoială, fiecare rezolvare a unei probleme, fiecare acțiune individuală va fi marcată de trăsătura personalității celui care acționează, dar modul de rezolvare a problemei este definit prin prescripții și nu poate ieși în afara cadrului lor.

Uniunile contemporane mari care concentrează un număr de oameni, fie că sînt politice, economice, sociale sau sportive, se caracterizează prin apariția a patru tendințe fundamentale:

a) Tendința de unitate, unificare și consolidare a uniunilor înrudite sau asemănătoare. Această tendință apare sub formă de înțelegeri, acorduri de colaborare, crearea de organe comune, comisii consultative sau, în sfîrșit, prin unire definitivă. Aceste tendințe le observăm în mișcarea sindicală și profesională, cînd diferitele sindicate încheie diferite forme de colaborare, pentru ca în final să creeze o federație compactă. Observăm aceasta în mișcarea asociațiilor sportive, în mișcarea cooperatistă etc. Argumentele care justifică aspirațiile de unificare sînt întotdeauna asemănătoare: obținerea unei eficacități mai mari în gospodărirea mijloacelor, eliminarea concurenței și a risipei de energie, realizarea unei puteri superioare a instituției și lărgirea ariei de influență, economisirea forțelor umane și a mijloacelor financiare pentru administrare și o îndeplinire mai bună a activităților ce duc la realizarea scopului. Este un lucru cunoscut că uniunile (organizațiile) își pot spori, pe măsură ce cresc, eficiența acțiunii lor și există o strînsă dependență între numărul membrilor, mijloacele care le stau la dispoziție și realizarea scopurilor. Acest lucru este vizibil mai ales în activitatea uniunilor economice — de aici și cunoscuta lege a tendinței spre concentrație.

b) Drept urmare a acestei tendințe, apare a doua năzuință de coordonare și centralizare. De exemplu, unele mișcări social-politice apar în cîteva localități din țară cu caracter de uniuni locale, dar după un anumit timp apare tendința de coordonare tot mai strînsă a activității lor și a unei conduceri centrale. Aceste tendințe apar și în organizațiile științifice, profesionale, sociale, ba chiar și religioase. De exemplu, mici cooperative locale, case de ajutor, organizații sindicale și altele creează mai întîi organe coordonatoare, comitete consultative, conferințe comune, întîlniri etc. Aceste forme de

conducere comună se consolidează, se permanentizează, își extind competențele, își lărgesc aria de influențe pînă ce se transformă în centrale puternice de conducere. Procesul de organizare a unei uniuni o dată început duce cu necesitate la expansiune, unire și centralizare a conducerii.

c) A treia consecință a acestui proces o constituie apariția categoriei de conducători specializați, de experți, organizatori și tehnicieni specializați în îndeplinirea sarcinilor tehnice, în conducerea uniunii și în obținerea unei înalte eficacități a acestor acțiuni, indiferente de scopurile esențiale ale organizației și ale ideologiei ei. De exemplu, sindicatele trebuie să angajeze ca experți juriști care să rezolve problemele litigiilor procedurale și ale proceselor, care să pregătească actele și documentația, iar ideologia sindicatelor le poate fi complet indiferentă acestor juriști. Marile organizații economice angajează specialiști în domeniul reclamei, organizării comerțului, organizării muncii, psihiatri și psihologi care execută sarcini specializate. La fel și societățile înființate pentru rezolvarea anumitor probleme sociale care au caracterul unor mișcări sociale; de pildă, pentru a lupta împotriva alcoolismului trebuie să angajeze ca experți medici, psihologi, psihiatri, apoi specialiști în contabilitate și administrație, pe de o parte pentru rezolvarea problemelor formale ale uniunii, iar pe de altă parte, pentru efectuarea de cercetări, fără de care lupta împotriva alcoolismului este imposibilă. Deci, în toate organizațiile mari, indiferent de scopurile lor intrinsece, se formează grupuri de experți pe care i-am putea denumi „tehnicieni neutri".

De asemenea, alături de acești experți se creează categoria de conducători-specialiști, șefi, care se deosebesc de experții neutri prin aceea că sînt angajați în realizarea scopurilor esențiale ale uniunii, că recunosc ideologia ei și totodată posedă capacitatea tehnică de conducere eficientă și cu randament. Ambele categorii de experți și conducători limitează foarte mult rolul membrilor de rînd care nu au cunoștințe tehnice, nu se orientează în activitățile tehnice, și de aceea sînt în permanență dați de o parte, devenind obiect de manipulare în mîinile specialiștilor. Aspirațiile lor de exercitare a unei influențe sînt respinse pe baza principiului com-

petenței și al eficienței în acțiune. Acest lucru dă naștere la tensiuni și conflicte specifice între „tehnocrați" și masele manipulate de ei.

d) În sfîrșit, a patra consecință a dezvoltării uniunilor o constituie apariția unui grup închis al conducerii supreme, care se află în frunte; acesta poate fi un grup nu prea mare de conducători de direcție generală — un stat major specific care domină deasupra tuturor celorlalți membri, deoarece posedă accesul la toate informațiile, care poate lua și da decizii în toate problemele, iar în numele omogenității și al eficienței acțiunii treibuie să ceară o subordonare absolută a tuturor membrilor și a verigilor de la nivel inferior. Acest lucru duce la ruperea grupului conducerii centrale de masele de membri. Aceste patru tendințe sînt strîns unite între ele, iar unii sociologi le denumesc „imperativ organizatoric". Este vorba de simplul fapt că fiecare organizație, înainte de a începe să-și îndeplinească scopurile sale esențiale, trebuie să atingă un anumit nivel de pregătire internă, adică trebuie să creeze toate elementele care sînt necesare pentru realizarea acelor scopuri. De exemplu, clubul sportiv, înainte de a începe să-și desfășoare adevărata activitate (antrenamente sportive, organizarea de întreceri etc.), trebuie să se organizeze intern (să aleagă conducerea, să împartă funcțiile), să cumpere materialul sportiv necesar pentru antrenamente, să facă rost de teren și de săli de antrenament, să angajeze antrenori, să procure mijloace financiare etc. Trebuie deci să-și dezvolte organizarea sa, administrația, să stabilească prescripțiile care reglementează activitatea membrilor, a conducerii, a antrenorilor, a medicilor, a concurenților, care să definească responsabilitatea lor etc. De acum vor începe să acționeze cu necesitate cele patru tendințe menționate mai sus. Se formează deci un întreg sistem de intimitate rațională, eficace, dar care limitează drepturile indivizilor, sfera deciziilor lor.

Aceste fenomene au loc nu numai la scara diferitelor uniuni, dar pot apărea și la scara întregii societăți. Avem nenumărate relatări, de exemplu, a societății contemporane din Statele Unite, în care acest sistem de organizare a cuprins întregul popor. Organizațiile specializate care apar se ocupă de toate problemele individului, de la nașterea lui pînă la moarte, creează modalități stabi-

lite de rezolvare a tuturor problemelor vitale în mod raţional, care se bazează pe metode încercate şi justificate din punct de vedere ştiinţific, impunînd individului modalităţi de gîndire, acţiune şi conduită în orice situaţie. Individul născut într-o astfel de societate pătrunde în acest sistem în timpul socializării, îl consideră ca natural, are simţămîntul deplin al libertăţii sale complete, este convins că dispune de alegerea liberă a profesiunii sale, a carierei, a vieţii de familie etc. Între timp, posibilitatea reală de libertate în acţiunea întreprinsă de el este neînchipuit de îngustă, deoarece toate alegerile lui şi toate posibilităţile sînt stabilite anticipat de către organizaţii specializate, de către conducătorii şi experţii acestora. De aici şi revolta care se schiţează împotriva unei asemenea societăţi „programate", care apare în rîndul tineretului şi studenţilor americani sub forma mişcării hippies şi care constă în negarea completă a tuturor valorilor pe care se sprijină această societate.

Dar să revenim la analiza noastră privind uniunile cu scop. Ele trebuie, de asemenea, să-şi elaboreze un sistem de stimulenţi care să determine înscrierea în rîndurile lor şi stimulenţi care să menţină participarea la activităţile lor. Aceste sisteme depind de natura organizaţiei. Într-un fel se prezintă acestea în organizaţiile politice, în cadrul cărora stimulentul fundamental de înscriere şi participare la activitate îl constituie ideologia care promite realizarea intereselor membrilor lor; în alt fel în organizaţiile economice, unde un asemenea stimulent îl reprezintă beneficiile care rezultă din apartenenţă; organizaţiile sociale apelează la cerinţele acţiunii şi ale activităţii sociale. Pentru unele organizaţii cu scop, acest sistem de stimulenţi care atrag membrii reprezintă un factor esenţial care decide durata lor. Nu va fi un lucru prea greu pentru fiecare din noi să întreprindă o analiză a grupurilor cu scop cunoscute şi să stabilească ce sisteme de stimulenţi folosesc pentru a determina înscrierea în rîndurile lor.

În schimb, pentru menţinerea activităţii membrilor, organizaţiile folosesc metode diferenţiate. Ştim din analizele anterioare că forţa grupurilor depinde de cerinţele puse în faţa membrilor lor. În lumea contemporană, în grupurile cu scop se disting două tendinţe: una am

putea-o numi tehnocratică, care constă în aceea că forța de asociere se bazează pe organizarea condusă și manipulată de către experții și tehnicienii conducători; a doua tendință vede forța de asociere în participarea membrilor de conducere și dirijare, în antrenarea membrilor în toate problemele uniunii.

Cu toate acestea, modelele ideale ale ambelor tipuri de uniuni nu sînt niciodată folosite complet. Exemple de organizații dirijate de către tehnocrați pot fi societățile de acțiuni unde conducerea întreprinderilor trebuie să se afle în mîinile specialiștilor, iar membrii se interesează și au doar o influență foarte limitată. Un exemplu de uniune care poate acționa și exista numai printr-o angajare completă a tuturor membrilor îl reprezintă partidele politice din ilegalitate. Cercurile științifice de studenți pot, de asemenea, exista numai printr-o participare a tuturor sau a majorității membrilor.

Cu toate acestea, chiar și uniunile care se bazează pe participare trebuie să creeze anumite organizații și instituții interioare care să le permită să funcționeze atunci cînd uniunea se extinde teritorial, cînd apar secții ale ei în diferite orașe, cînd numărul membrilor ei crește rapid. Pentru menținerea legăturii interne, nu mai sînt suficiente mecanismele de control social care se formează în mod spontan. Uniunea trebuie să-și creeze un sistem de instituții care să îndeplinească următoarele sarcini: a) Trebuie să creeze un sistem de canale de comunicare a informațiilor, precum și de modalități de înțelegere între membri, între unități, între conducere și membri. Acest sistem de comunicație este indispensabil pentru menținerea legăturii, pentru menținerea sentimentelor și pentru conducerea tehnică a problemelor uniunii. De aici și necesitatea apariției buletinelor interne, a presei proprii, a întocmirii dărilor de seamă care îmbracă forma de chestionare, a ședințelor permanente și a deplasărilor etc. b) Trebuie să creeze un sistem de control formalizat al activității membrilor, conducerilor locale și organelor centrale. De aceea, pînă și cercul științific, deși este un grup cu scop foarte restrîns, își înființează comisia de revizie proprie, care controlează activitatea conducerii, încasarea cotizațiilor, organizarea adunărilor științifice, cheltuirea banilor etc. c) Fiecare uniune trebuie să-și creeze un sistem de instituții pentru

contacte externe cu alte grupuri, organizații, instituții și colectivități. Sarcina acestor instituții este de a supraveghea interesele uniunii, de a le apăra, de a asigura diferite genuri de beneficii din partea organelor de stat sau a altora. În organizațiile mari, acestea pot fi secții juridice, secții de reclamă și propagandă, de organizare a unor contacte etc.

Din cele spuse pînă în prezent rezultă însemnătatea fundamentală a organizării formale a uniunilor. Pentru realizarea majorității scopurilor este necesară o organizare a muncii cu mare randament și eficiență pe care nu o poate înlocui nici un fel de entuziasm și sacrificiu al maselor de membri. Acest lucru este cu atît mai evident în uniunile economice, industriale, în marile organizații politice și în altele care presupun deprinderi și capacități tehnice superioare pentru realizarea scopurilor în situații foarte complexe. De aceea, în toate uniunile se creează o serie de trăsături care trebuie să sporească eficiența realizării scopurilor: a) diviziunea muncii și specializarea activităților care, după cum am văzut, duce la angajarea experților pentru executarea acelor sarcini specializate; b) diviziunea muncii și extinderea teritorială a uniunilor care duce la delegarea puterii, adică la transmiterea unei părți a împuternicirilor conducerii centrale în luarea de decizii verigilor inferioare care conduc și controlează. În acest fel se formează ierarhia puterii și a responsabilității; c) delegarea puterii presupune înființarea unor modalități permanente de comunicare și transmitere a deciziilor, a indicațiilor între instituțiile care exercită puterea. Organizarea puterii devine o problemă importantă, deoarece o conducere eficientă reprezintă condiția fundamentală a rodnicei activități a uniunii; d) în sfîrșit, diviziunea muncii și delegarea puterii trebuie să ducă inevitabil la apariția unor metode speciale de coordonare a activităților de conducere la diferite nivele.

Sociologia contemporană a organizării și teoria organizării se ocupă de multe probleme ale conducerii și de probleme ale rolului personalității conducătorului[27].

[27] J. Zieleniewski acordă un spațiu important acestor probleme în cartea citată. Vezi, totodată, Zbigniew Pietrasinski, *Sprawne kierownictwo* (Conducerea eficientă), Warszawa, 1962.

Se distinge tipul de conducere autocrată, cînd conducătorul rezolvă singur toate problemele și singur ia deciziile; conducerea democrată, cînd deciziile sînt luate după discutarea problemelor de către colectivele care trebuie să le rezolve; și conducerea incompetentă, anarhică, cînd conducătorul nu cunoaște problemele în totalitatea lor și prin hotărîrile luate dezorganizează activitatea subalternilor săi.

Se remarcă, de asemenea, că în diferite perioade de dezvoltare ale uniunii sînt necesare diferite tipuri de șefi sau conducători. În momentul apariției uniunii, ei trebuie să-i facă conștienți pe candidați și pe membrii potențiali de interesele lor și de posibilitățile de satisfacere a acestor interese prin uniunea nou înființată. Aceștia trebuie să fie conducători sau activiști înzestrați cu calitatea de a vedea cît mai departe sau care să posede cel puțin una din aceste trăsături. În perioada cînd uniunea este deja permanentizată și începe să se extindă, este nevoie de tipuri de conducători organizatori, care să construiască organizarea formală și care dețin în mod pregnant simțămîntul scopurilor și iscusința creării unei organizații care să poată realiza cu eficiență și randament aceste scopuri. În continuare, uniunea are nevoie de șefi administratori care să știe a conduce bine personalul administrativ și de birou, precum și de conducători care știu să mențină contactele cu membrii, știu să mențină atitudinile pozitive ale membrilor față de uniune, față de scopurile ei, valorile și metodele ei de acțiune. Din această cauză, de cele mai multe ori uniunile creează grupuri conducătoare care-și împart diferitele sarcini de conducere între membrii lor. Este un lucru important ca toți membrii, chiar și cei care nu participă la lucrările ei, să-și păstreze încrederea în forțele uniunii, în posibilitățile de realizare a scopurilor propuse. Trebuie ca marile uniuni să-și aibă entuziaștii și vizionarii lor, șefii lor, organizatorii și conducătorii lor care să știe să conducă masele. De aici și însemnătatea selectării conducătorilor care ajung în posturile de conducere. În toate grupurile cu scop apare tendința de stabilire a grupurilor conducătoare. Istoria societăților contemporane, începînd din secolul al XIX-lea, arată că stabilirea grupurilor conducătoare dă uniunilor unele avantaje; cu toate acestea,

însă, ea are mai multe părți negative. Avantajele decurg din acumularea experienței, din iscusința organizatorică dobîndită cu timpul, din întreținerea unor largi contacte personale care pot avea importanța lor în realizarea scopurilor uniunii. Dar o stabilire prea îndelungată a grupului conducător în fruntea uniunii face să apară rutina în rezolvarea problemelor, precum și lipsa de imaginație și înțelegere pentru posibilitățile noi de rezolvare. În continuare, apare fenomenul identificării scopurilor sale personale cu scopurile uniunii. De aceea, problema selecționării șefilor se leagă de crearea unor mecanisme care să asigure o rotație permanentă a grupurilor conducătoare. Problema continuității conducerii poate fi asigurată prin personalul administrativ, prin directorii organizatorici, dar șefii responsabili pentru realizarea scopurilor esențiale trebuie să se schimbe la cîțiva ani. De aceea uniunile prevăd, de regulă, posibilitatea exercitării puterii numai în cadrul unei anumite perioade.

Există căi diferite care conduc prin diferite mecanisme la o selecție în cadrul posturilor de conducere de la nivelul uniunilor. De exemplu, calea prin activitatea în administrația uniunii, calea activistului care trece prin diferite niveluri ale puterii, începînd de la activitatea în grupurile locale mici, calea expertului avînd pregătire și începîndu-și activitatea în uniune în calitate de tehnician neutru. În asociațiile științifice, acest drum poate fi deschis prin realizări științifice deosebite. Însemnătatea selectării rezultă din faptul că ea trebuie să asigure ca șeful sau grupul conducător să posede acele trăsături care sînt indispensabile pentru atingerea scopurilor uniunii, a trăsăturilor intelectuale și de caracter necesare pentru realizarea scopurilor esențiale, pentru conducerea organizației, pentru menținerea atitudinilor pozitive ale membrilor, pentru dezvoltarea uniunii, pentru a putea prevedea situațiile viitoare și pentru pregătirea uniunii în vederea rezolvării lor.

La fel de importante ca mecanismele de selecție sînt mecanismele de rezolvare a conflictelor care pot apărea în interiorul uniunii. Două feluri de conflicte sînt mai importante: conflictele în interiorul grupului de conducere și conflictele dintre grupul conducător și membrii.

Conflictele dintre conducători sau din interiorul grupu-

lui de conducere sînt inevitabile. Căci întotdeauna apar modalități deosebite de înțelegere a scopurilor și a metodelor de lucru ale uniunii, care rezultă din deosebirile de atitudine, de temperament individual, de percepere a realității sociale în care acționează uniunea, de apreciere a eficienței metodelor și a mijloacelor de acțiune folosite etc. Aceste conflicte pot avea un caracter personal sau pot avea loc între interesele diferitelor categorii de membri reprezentate în grupul de conducere prin diferite persoane. Știm din experiența de zi cu zi, din participarea la diferite uniuni, mai ales în partidele politice, cît și din informațiile din presă, că în organizațiile de masă apar grupuri, fracțiuni, „aripi", diferite grupuri de interese, cu atît mai acut cu cît uniunea înglobează mase de membri foarte eterogene din punct de vedere social. Atunci deosebirile în înțelegerea intereselor uniunii sînt pur și simplu o reflectare a deosebirilor de interese a diferitelor părți a masei de membri.

Pentru rezolvarea acestor conflicte, fiecare uniune trebuie să elaboreze modalități și metode specifice de creștere a compactității și a integrării interioare. Fiecare uniune caută să ascundă disensiunile și să creeze aparența unei omogenități interne. Mai ales în partidele politice, accentuarea asupra unității și coeziunii interne face parte din metodele permanente de menținere a unității și de preîntîmpinare a fracțiunilor. În afară de aceasta, în convingerea că participarea va contribui la o mai mare identificare a membrilor cu întregul, uniunile creează o serie de stimulenți care sporesc intensitatea participării membrilor la viața și activitatea uniunii.

Aceste metode sînt: lansarea de lozinci și slogane care, repetate, creează atmosfera de unitate (de exemplu, „puternici, strîns uniți, sîntem gata"). Apoi organizarea unor adunări festive, procesiuni cu steaguri sau cu torțe, organizarea unor defilări, în care membrii apar ca o unitate compactă, demonstrînd, oarecum fizic, compactitatea lor morală. Se mai poate menționa: „ritualul" festiv de primire a membrilor, promovarea festivă, înmînarea festivă a insignelor, distincțiilor, titlurilor de onoare — iată acțiunile atît de des întîlnite. În sfîrșit, uniunile își au insignele lor, pe care membrii sînt obligați să le poarte, cîteodată uniforme colorate (de exemplu, străjeria), baticuri colorate, care subliniază apartenența și

care amintesc membrilor de îndatorirea de solidaritate cu organizația. Fiecare din noi poate cu ușurință să indice, pe baza propriei experiențe, ce metode de sporire a gradului de participare și de compactitate interioară folosesc uniunile din care facem sau am făcut parte.

Totuși, metodele de sporire a sentimentului sudurii și solidarității interne nu sînt totdeauna eficiente în ceea ce privește preîntîmpinarea conflictelor care apar sub cele două forme menționate mai sus. De aceea, uniunile și-au elaborat diferite tipuri de mecanisme sociale pentru rezolvarea conflictelor ce apar, atît în interiorul grupului conducător, cît și între acest grup și membrii.

Cele mai importante sînt următoarele patru mecanisme:

1) Primul constă în crearea puterii și înzestrarea ei cu competențe și împuterniciri corespunzătoare de impunere a îndatoririlor membrilor, crearea unui sistem de control și sancțiuni formale, negative și pozitive, de care dispune puterea. În acest caz, ea poate reprima comportările nedorite și răsplăti comportările dorite și astfel nu va permite explozia deschisă a conflictelor. De exemplu, în partidele politice există comisii de revizie și control care exercită o acțiune de represiune față de membrii care pun la îndoială linia partidului, eliminînd în acest fel posibilitatea de formare a fracțiunilor. În plus, conducerea uniunii poate să acționeze prin autoritatea sa, prin competență, prin succesele dobîndite în conducerea și în realizarea scopurilor generale. Obținerea de succese cimentează întotdeauna întregul. Fracțiunile și criticile explodează mai ales în perioada de criză. Cu toate acestea, uniunile voluntare nu renunță de bună voie, cu prea multă plăcere, în favoarea unei conduceri prea puternice, temîndu-se ca aceasta să nu degenereze și să se transforme într-o clică dictatorială. Mai ales în uniunile cu scopuri economice sau culturale, acest mod de rezolvare a conflictelor prin represiune are o aplicabilitate limitată.

2) De aceea, în uniuni apar organizații instituționale pentru realizarea unui compromis între indivizii și grupurile antagoniste. Aceste instituții pot fi comisiile de împăciuire, instanțe organizatorice care rezolvă problemele litigioase, cum ar fi colegiul sau comisiile de

arbitraj, comisiile de experți care analizează problemele litigioase în funcție de natura lor. Conflictul poate fi rezolvat prin luarea unei hotărîri în ceea ce privește activitatea și atunci atitudinea contrară poate să-și piardă sensul, deoarece activitatea uniunii continuă, iar chestiunea va fi învechită. Se poate, de asemenea, realiza un compromis care să constea în concesii reciproce și în acceptarea unei propuneri care să sintetizeze sau să unească elementele propunerilor contrarii. Ca rezultat, se formează o unitate formală, rămînînd diferențe în atitudini și convingeri, dar acestea nu se vor manifesta în cadrul activității.

3) În cazul apariției unor divergențe în cadrul grupului conducător, în uniunile conduse în mod democrat, problemele litigioase vor fi prezentate pentru luarea unor decizii pe baza votului tuturor membrilor, iar hotărîrea adoptată va deveni obligatorie pentru toți. Acest lucru este posibil în uniunile în care există un înalt grad de participare a tuturor membrilor la problemele uniunii. Dacă uniunea este condusă în mod tehnocrat și nu toți membrii sînt în stare să-și formeze o părere esențială asupra problemei, atunci problemele litigioase sînt rezolvate în favoarea lor de către grupurile de tehnocrați care știu să pregătească o atitudine pozitivă față de ei în rîndul majorității membrilor. Apelarea la opinia majorității se face prin vot în adunările generale, la congrese, prin referendum, prin exprimarea poziției de către diferitele filiale și secții ale uniunii etc. Prezentarea problemei spre rezolvare prin vot arată că discuția nu a dus la compromis, că decide majoritatea, dar că persistă o diferență de păreri, atitudini, iar, parțial, și de posibilități de acțiune. Minoritatea învinsă la vot nu a fost prin această convinsă și nu este de acord cu compromisul. Se întîmplă de multe ori ca în ochii ei hotărîrile majorității să apară ca nejuste, dăunătoare, iar minoritatea care a pierdut la vot consideră că o îndatorire a sa să schimbe, în cadrul acțiunii, hotărîrile luate.

4) În sfîrșit, uniunea poate să urmărească conștient nu un compromis, ci o sinteză a părerilor contrarii, căutarea prin discuții a unor noi rezolvări. Este vorba nu de a găsi o modalitate de împăcare a diferitelor păreri,

ci de a găsi rezolvări noi pentru problemele divergente, pe care toți să le recunoască ca mai bune decît cele propuse anterior. Realizarea unei asemenea concluzii duce la unitatea de convingeri și atitudini și la unitatea de acțiune a antagoniștilor de pînă atunci.

Birocrația

Prezentînd problema legăturii sociale, îndeosebi problema organizării sociale, am folosit termenul de „birocrație" pentru desemnarea unui anumit gen de organizare formală. Birocrația este un anumit tip de organizare, în accepțiunea că reprezintă o modalitate de conducere a oamenilor și că servește atingerii scopurilor anumitor grupuri sociale. Termenul a fost introdus de către Max Weber pentru desemnarea unui anumit tip de putere exercitată cu ajutorul unui aparat administrativ raționalizat. Weber considera că un asemenea tip de putere administrativă raționalizată apare odată cu economia bănească și a demonstrat acest lucru pe baza unui material istoric imens, începînd cu Egiptul antic, monarhia romană a lui Diocletian, Imperiul bizantin, China, Biserica catolică din secolul al XIII-lea pînă la statele europene moderne. Pretutindeni acolo unde au apărut elemente ale economiei bănești, conducerea economiei a trebuit să fie organizată pe baze raționale care să asigure eficiența acestei economii. De aceea și puterea exercitată asupra unei asemenea economii nu putea să se bazeze nici pe tradiție, nici pe însușirile mistice sau religioase ale conducătorului, ci trebuia să fie o administrație organizată rațional.

Weber a introdus deci termenul de „birocrație" pentru desemnarea organizării puterii administrative, raționalizate, eficiente, subordonate normelor legii, clar stabilite și cu severitate respectate. Să adăugăm că Weber nu s-a ocupat de cercetarea organizării birocratice ci, pe baza materialelor istorice, a analizelor cazurilor de putere birocratică care au existat în epocile sus-menționate, s-a străduit să construiască un „tip ideal" de birocrație, adică să prezinte sub formă de schemă abstractă toate trăsăturile care apar în cazurile de putere birocratică cunoscute din istorie. Schema unui asemenea

tip ideal de organizare birocratică se prezenta în accepțiunea lui Weber în felul următor: baza lui îl constituie întotdeauna un sistem stabilit de prescripții ale legii, care reprezintă un sistem coerent folosit în mod sistematic, respectat de către toți membrii colectivității. Procesul administrativ care utilizează aceste prescripții poate realiza în mod rațional scopurile propuse. Lucrătorii angajați în acest sistem administrativ ocupă și exercită o „funcție", reglementată de către regulamente care prescriu comportarea „funcționarilor". Funcționarul respectă legile în exercițiul funcțiunii. Serviciile sînt organizate într-un sistem continuu și coerent, prin intermediul regulamentelor. Fiecare serviciu presupune o anumită competență, iar munca în cadrul lui este împărțită în mod rațional. Organizarea internă a funcțiilor este ierarhică, fiecare nivel inferior este supus controlului și conducerii de către serviciul superior. Exercitarea funcției în cadrul biroului (serviciului) este separată de satisfacerea unor interese personale ale funcționarului în cadrul problemelor pe care le rezolvă, iar în rezolvarea lor se orientează după reguli cu caracter impersonal care corespund competenței și raționalității întregului sistem la care se referă problema (de exemplu, el se orientează după legea care definește interesul public sau interesul unei anumite instituții și nu în folosul său propriu sau al vreunui individ). Funcționarii sînt aleși în posturi după principiul capacității lor și al cunoștințelor. Ei dețin posturi în funcție de competența lor în rezolvarea problemelor. Sînt liberi, fiind subordonați superiorilor numai pe considerentul îndatoririlor impersonale de serviciu. Ocupă un loc în ierarhia serviciilor și se supun regulilor care definesc organizarea acestora. Sînt angajați pe baza unui contract și a unei selecții efectuate în rîndul candidaților care se prezintă de bună voie. Primesc o remunerație pe baza principiilor stabilite de lege și avansează pe baza principiului stabilit de regulament, dar mai ales pe baza capacității de care au dat dovadă și a mărimii stagiului. Funcționarul este supus disciplinei, iar comportarea lui în serviciu este controlată de superiori.

Subliniez că aceasta nu este o descriere a organizării birocratice existente în realitate, ci numai un model

ideal, care în realitate poate fi realizat cu diferite devieri și modificări. Organizarea birocratică a administrației politice sau economice trebuia deci să asigure o funcționare rațională și eficientă, trebuia să asigure o activitate corespunzătoare a funcționarilor care rezolvă acele probleme, într-un mod raționalizat aproape mecanic, în orice caz, indiferent de interesele, părerile lor personale și ale convingerilor. Trebuia să funcționeze ca un mecanism bun, în care diferiții funcționari acționează ca niște rotițe și arcuri, iar motivele care determină astfel de comportări (au fost, de asemenea, construite în însuși interiorul mecanismului de organizare a biroului (serviciului) respectiv.

Acest „tip ideal" de birocrație a fost deseori criticat pentru că a încercat să găsească trăsături comune diferitelor organizări birocratice aflate în tipuri de societăți atît de diferite ca Egiptul antic, Biserica din secolul al XIII-lea și statele capitaliste moderne, că în căutarea trăsăturilor comune nu s-au observat diferențele.

În cercetările contemporane se acordă atenție problemelor specifice ale organizărilor birocratice care apar din diferite tipuri de sarcini esențiale (economice, politice, religioase și altele), din variatele tipuri de mecanisme ale puterii care apar în cadrul lor, din structurile interne ale acestor organizații. Se analizează, de asemenea, sistemul posturilor și prestigiul legat de acest sistem, conflictele interne care apar în cadrul acestuia, recrutarea salariaților și procesul avansării lor, se fac cercetări ale tipurilor de personalități formate de către diferitele genuri de organizări birocratice, se fac studii despre funcționari. În ultimul timp se acordă o atenție tot mai mare problemei deformărilor care au loc în sistemele birocratice.

În accepțiunea curentă, termenul de „birocrație" are aproape în exclusivitate o însemnătate peiorativă și înseamnă nu un mod ideal de organizare care să servească la rezolvarea în mod optim, rațional și eficient a problemelor, ci înseamnă organizarea, în cadrul căreia rezolvarea esențială a problemelor și eficiența intrinsecă sînt subordonate funcționării aparatului organizatoric axat în special pe îndeplinirea sarcinilor de serviciu și pe respectarea prescripțiilor care reglementează funcțio-

narea lui. Se vorbește deci despre birocrație atunci cînd problemele esențiale importante ale cetățenilor sau ale statului nu sînt rezolvate, deoarece prescripțiile care reglementează activitatea instituțiilor de stat obligă la tărăgănare și la decizii în discordanță cu nevoile esențiale. De exemplu, cînd la punctele de colectare a cerealelor procedura de cumpărare se prelungește și se completează o mare cantitate de formulare stabilite prin regulamente, ținînd o zi întreagă inactiv pe un agricultor în timpul lucrărilor urgente de recoltare.

Procesul de schimbare a birocrației din mecanism de funcționare eficientă în mecanism de stagnare are multe cauze. În primul rînd, trebuie amintit „imperativul organizatoric", menționat mai sus, apoi principiul responsabilității diferiților funcționari, care, evitînd această responsabilitate, recurg la mecanisme de apărare și asigurare. Atunci nivelurile inferioare de organizare nu iau decizii, transferîndu-le împreună cu responsabilitatea la nivelurile superioare. Tendința spre asigurare se dezvoltă mai repede în perioadele cînd principiile de apreciere a activității funcționarilor sînt variabile, iar ei se tem ca în viitor să nu fie apreciați negativ pentru decizii și procedee, apreciate în prezent ca pozitive. În asemenea situații, salvarea o constituie numai recurgerea la inactivitate acoperită cu un sistem de prescripții interpretate diferit. Deci, orice emitere excesivă de prescripții și acte juridice care reglementează activitatea aparatului administrativ trebuie să ducă la asemenea schimbări.

Lupta dusă cîteodată în diferite perioade cu ineficacitatea crescîndă a administrației, denumită uneori lupta cu birocrația, duce de regulă la creșterea acestei birocrații, adică la crearea de noi prescripții și de noi posturi care înmulțesc numărul instanțelor organizatorice, care frînează reglementarea problemelor esențiale. Acest proces durează pînă cînd se ajunge la o situație absurdă, cînd aparatul devine nefuncțional, adică nu numai că nu rezolvă problemele, ci chiar împiedică rezolvarea lor. Atunci survine o perioadă de reforme radicale și de înființare a unei noi forme de organizare.

Pe tema birocrației se dezvoltă o literatură imensă, iar teoria organizării, praxiologia, adică știința despre

funcționare eficientă, au sarcina de a crea scheme organizatorice ale organizării birocratice fără „defecte înnăscute"[28].

Statul

Următorul tip de grupuri pe care îl vom analiza îl constituie grupurile și colectivitățile teritoriale. Să începem prin a arunca o privire asupra problematicii sociologice a statului, care reprezintă un grup la granița dintre grupurile cu scop și cele teritoriale. Statul este, pe de o parte, un grup teritorial, deoarece fără teritoriul pe care puterea de stat își exercită puterea reală și suverană, poate exista numai ca o ficțiune juridică. Adică, poate exista, de exemplu, un guvern în emigrație, iar din punct de vedere juridic el poate să-și mențină anumite trăsături ale unui guvern suveran atîta timp cît există posibilitatea unei reîntoarceri rapide pe teritoriul propriu.

Am subliniat că în istoria civilizației europene și a gîndirii ei sociale statul a fost considerat secole de-a rîndul ca forma de bază a vieții colective. Abia dezvoltarea științelor sociale empirice, și mai ales dezvoltarea etnografiei și a etnologiei, au arătat că statul este produsul unei anumite perioade istorice, iar unele teorii sociale au dat naștere speranței dispariției lui în viitor.

În mod tradițional se consideră oarecum că statul reprezintă o colectivitate de cetățeni subordonați puterii

[28] Cea mai bună trecere în revistă a problemelor din acest domeniu o dă culegerea de extrase: R. K. Merton și alții, *Reader* în *Bureaucracy*, New York, 1967, cît și cartea citată a lui A. Etzioni, dedicată problematicii organizării. Vezi, de asemenea, Ryszard Panasiuk, *Problem Biurokracji wa wczesnej twórczości Marksa* (Problema birocrației în opera timpurie a lui Marx), în „Studia Filozoficzne" nr. 1, 1964; A. Sarapata și K. Doktór *Elementy socjologii przemysłu* (Elemente de sociologie industrială), Warszawa, 1962, p. 91 și urm. Merită, de asemenea, să fie amintită lucrarea mai veche, dar remarcabilă, a lui T. Geiger, *Biurokratyzm a wychowanie* (Birocratismul și educația), în „Kultura Pedagogiczna", 1934, caiet 4, pp. 305—357 și descrierea funcționării birocrației Vaticanului în *Spiżowa brama* (Poarta de bronz) de Tadeusz Breza. (Ultima lucrare, apreciată pe drept cuvînt cea mai de seamă culegere de eseuri pe această temă a scriitorului contemporan polonez a fost tipărită în mai multe ediții în R. P. Polonă — N.T.).

suverane, care locuiesc un anumit teritoriu, asupra căruia se limitează puterea. Este un lucru considerat în mod evident că puterea ca raport între cei care conduc și cei conduși apare cu mult mai devreme decît au apărut statele organizate. Se poate indica, pe baza materialelor etnologice și istorice, că apariția statelor mai mult sau mai puțin formate în perioadele de constituire a colectivităților sociale, sînt legate de apariția proprietății private, dar mai ales de stăpînirea privată a pămîntului. Rezultă că formarea statelor subordonate unei puteri concordă cu diviziunea societății în clase.

Pe noi ne interesează aici mai ales statele contemporane și de aceea nu vom intra în problema genezei și a dezvoltării lor istorice.

Statul este o colectivitate politică, cu alte cuvinte, se poate spune că reprezintă organizarea politică a colectivității teritoriale, în cadrul căreia, pe fundamentul tradiției culturale, de cele mai multe ori și a celei etnice, există o putere politică organizată, cum ar fi guvernul, care exprimă interesele claselor celor mai puternice în acea perioadă, capabile să preia puterea, să o exercite și să o mențină. Statul se confundă de obicei cu națiunea, deși se cunosc nenumărate exemple de state multinaționale. Atunci, fie că una din națiuni este dominantă, fie că statul are caracter de confederație, ca de pildă, Elveția. Statele naționale, deși sînt un produs istoric relativ tîrziu, joacă în prezent un rol esențial; statele postcoloniale, care apar actualmente, rămîn sub influența puternică a tradițiilor naționale, deși în multe cazuri această tradiție este produsul activității unor intelectuali de frunte.

Între elementele componente ale statului, puterea este cea mai importantă. Ea îndeplinește două funcții fundamentale: internă, care constă în asigurarea ordinii și a domniei legii, indiferent cine emite legea respectivă, și externă, care constă în apărarea teritoriului și a cetățenilor de atacurile altor colectivități, și în asigurarea neîncălcării drepturilor lor. Pentru explicarea funcției interne a statului sînt importante două noțiuni: dominația și puterea. Teoria marxistă definește statul ca un instrument al dominației de clasă, văzînd esența funcției interne în menținerea dominației unei clase sociale asupra altora. În acest fel statul nu permite ca luptele

de clasă (despre care vom vorbi ceva mai departe) să ducă la sfărîmarea sau chiar distrugerea întregii colectivități, adică a societății naționale. În acest scop, statul dezvoltă o serie de instituții care controlează comportarea cetățenilor, conduita lor, întreprinde reprimarea comportărilor nedorite, adică definite de către lege ca nepermise, ca comportări care încalcă principiile ordinii sociale, principiile legii și prescripțiile ei, principiile conviețuirii sociale. Am amintit despre instituții de tipul tribunalelor, miliției, forțelor armate, penitenciarelor și altele, subordonate statului și care exercită funcția sa internă.

Aceste instituții stau de strajă intereselor tuturor cetățenilor, cărora legea le asigură posibilitatea exercitării profesiunii, satisfacerea nevoilor, dobîndirea de cunoștințe etc. Dar aceste instituții stau, de asemenea, de strajă intereselor grupurilor care domină în prezent, adică ale acelora care exercită puterea politică[29]. Noțiunea de putere este mai largă decît noțiunea de dominație. Dominația este o categorie politică. Puterea poate avea și un caracter economic, magic, religios, cultural. În societățile împărțite în clase, instituțiile de stat menționate mai sus au asigurat deci dominația proprietarilor de sclavi și a feudalilor sau a claselor stăpînitoare din orînduirea capitalistă. În orînduirea socialistă, ele sînt instrumentul de exercitare a puterii de către partidul clasei muncitoare și de către alte clase de oameni ai muncii.

Aparatul puterii de stat în societățile contemporane, atît capitaliste, cît și socialiste comportă atît componenta sa politică, cît și componenta sa tehnică. Componenta tehnică care constă în aplicarea tehnicii moderne pentru controlarea conduitei cetățenilor, devine din ce în ce mai importantă, iar în statele contemporane apar categorii profesionale de „tehnicieni ai puterii", adică de salariați specializați ai aparatului de stat (administrativ, politic, de propagandă etc.), pe care se sprijină continuitatea existenței statului atunci cînd guvernele alese de către parlament se schimbă foarte des, cum a fost de

[29] Vezi Włodzimierz Wełowski, *Klasy, warstwy i władza* (Clase, pături sociale și puterea), Warszawa, 1966, pp. 49—71.

exemplu în Franța în timpul celei de a III-a și a IV-a republici.

Puterea de stat este exercitată de către guvern. Guvernul este de obicei un grup (denumiți miniștri, secretari, membri ai cabinetului, în funcție de tradiția țării respective), numit de către partidul politic sau de către partidele care au dobîndit puterea, fie pe calea alegerilor, fie pe alte căi. Guvernul este deci expresia și reprezentantul partidului, iar partidele sînt reprezentanți politici ai diferitelor clase sociale. Sfera puterii guvernului este definită de structura de clasă a societății, de orînduirea politică, adică de către tipul instituțiilor politice menționate în constituția statului respectiv. Constituția și alți factori care definesc orînduirea stabilesc domeniul problemelor care sînt de competența guvernului, organizarea instituțiilor și a administrației, cu ajutorul cărora guvernul acționează, modalitatea de participare a cetățenilor la exercitarea puterii și relațiile dintre instituțiile guvernamentale și cetățeni. În statele liberale, rolul guvernului a fost limitat la asigurarea ordinii, iar problemele particulare ale cetățenilor au fost lăsate la competența și la inițiativa lor personală. În statul socialist, domeniul problemelor rezolvate de către instituțiile guvernamentale este foarte larg, deoarece economia este socialistă și planificată central.

Mecanismul de creare a guvernului poate apărea sub diferite forme. Schema generală a acestui proces se prezintă în felul următor: pentru realizarea intereselor lor politice și economice, clasele sociale își creează partide politice. Acestea sînt grupuri cu scop, care posedă o organizare internă mai mult sau mai puțin compactă, al căror țel este cucerirea puterii și exercitarea funcțiilor guvernamentale. Partidele se compun de obicei din grupuri conducătoare, din cercuri mai largi de activiști, din membri activi, membri pasivi, iar în plus au întotdeauna în rîndul societății mase de adepți, care votează în favoarea lor cu ocazia alegerilor, sau care le sprijină în diferite ocazii. Anumite clase sau pături sociale creează cîteodată cîteva partide, în funcție de interesele lor diferențiate sau de programele de realizare a acestor interese. După dobîndirea puterii, partidele alcătuiesc guvernul și exercită controlul asupra lui.

În fiecare societate apar, de asemenea, așa-numitele grupuri de presiune, adică grupuri care reprezintă diferite categorii sociale, de exemplu, categoria meseriașilor, categoria industriașilor și altele care, avînd acces la instituțiile guvernamentale, folosesc aceste posibilități pentru obținerea unor decizii politice sau economice avantajoase pentru reprezentanții lor.

Mecanismul de exercitare a puterii este deci un sistem complex de influențe, relații, acțiuni reciproce între cetățeni, partide, grupurile de interes și grupurile de presiune, instituții politice, cît și diferite alte forțe organizate și neorganizate care acționează în societate. Marile grupuri cu scop cu caracter economic, social, cultural etc. pot cîteodată să joace de asemenea un rol important prin influența lor asupra atitudinilor, aspirațiilor și năzuințelor politice ale cetățenilor. Tot pe această bază se definește rolul presei, radioului și televiziunii, care exercită o influență substanțială asupra opiniei publice, adică asupra atitudinilor și convingerilor cetățenilor, cît și asupra opiniei membrilor partidelor politice și a grupurilor conducătoare.

Există diferite forme ale puterii politice. De cele mai multe ori distingem puterea exercitată de către un individ, de exemplu, monarhia absolută, dictatura; puterea oligarhică exercitată de către grupuri stabilizate, puțin numeroase și care se schimbă încet pe calea cooptării; puterea democratică exercitată și controlată de către toți cetățenii care participă la exercitarea ei, sau direct, sau prin organe reprezentative (consilii populare, parlament) și care au posibilitatea să revoce guvernul cînd acesta pierde încrederea lor. Sociologii disting puterea tradiționalistă, adică o asemenea putere unde conducătorul ajunge la putere pe baza unei succesiuni stabilite (de exemplu, monarhia ereditară). Al doilea tip îl constituie puterea charismatică, rezultată din trăsăturile excepționale ale omului adus la putere, căruia i se acordă o încredere socială datorită trăsăturilor sale personale extraordinare. Astfel de conducători charismatici au fost unii suverani sau dictatori cărora li s-au atribuit trăsături aproape divine. În sfîrșit, se distinge puterea birocratică bazată pe funcționarea unui aparat administrativ bine organizat, după cum am descris mai sus.

În fiecare societate apar, de asemenea, așa-numitele grupuri de presiune, adică grupuri care reprezintă diferite categorii sociale, de exemplu, categoria meseriașilor, categoria industriașilor și altele care, avînd acces la instituțiile guvernamentale, folosesc aceste posibilități pentru obținerea unor decizii politice sau economice avantajoase pentru reprezentanții lor.

Mecanismul de exercitare a puterii este deci un sistem complex de influențe, relații, acțiuni reciproce între cetățeni, partide, grupurile de interes și grupurile de presiune, instituții politice, cît și diferite alte forțe organizate și neorganizate care acționează în societate. Marile grupuri cu scop cu caracter economic, social, cultural etc. pot cîteodată să joace de asemenea un rol important prin influența lor asupra atitudinilor, aspirațiilor și năzuințelor politice ale cetățenilor. Tot pe această bază se definește rolul presei, radioului și televiziunii, care exercită o influență substanțială asupra opiniei publice, adică asupra atitudinilor și convingerilor cetățenilor, cît și asupra opiniei membrilor partidelor politice și a grupurilor conducătoare.

Există diferite forme ale puterii politice. De cele mai multe ori distingem puterea exercitată de către un individ, de exemplu, monarhia absolută, dictatura; puterea oligarhică exercitată de către grupuri stabilizate, puțin numeroase și care se schimbă încet pe calea cooptării; puterea democratică exercitată și controlată de către toți cetățenii care participă la exercitarea ei, sau direct, sau prin organe reprezentative (consilii populare, parlament) și care au posibilitatea să revoce guvernul cînd acesta pierde încrederea lor. Sociologii disting puterea tradițională, adică o asemenea putere unde conducătorul ajunge la putere pe baza unei succesiuni stabilite (de exemplu, monarhia ereditară). Al doilea tip îl constituie puterea charismatică, rezultată din trăsăturile excepționale ale omului adus la putere, căruia i se acordă o încredere socială datorită trăsăturilor sale personale extraordinare. Astfel de conducători charismatici au fost unii suverani sau dictatori cărora li s-au atribuit trăsături aproape divine. În sfîrșit, se distinge puterea birocratică bazată pe funcționarea unui aparat administrativ bine organizat, după cum am descris mai sus.

Aceste tipuri de putere, rareori apar în formă pură, puterea tradiţionalistă poate fi împletită cu elemente de birocraţie, ca şi cu elemente ale puterii charismatice. Toate tipurile de putere menţionate mai sus se pot exercita prin diferite tehnici. Putem distinge următoarele tipuri de tehnici de exercitare a puterii, dealtfel care apar de regulă în formă mixtă: 1) Tehnica bazată pe autoritatea magică sau religioasă a suveranului, care îşi subordonează cetăţenii sau supuşii (deosebirea dintre cetăţean şi supus constă în aceea că cetăţeanul este liber şi posedă drepturi pe care puterea trebuie să le respecte, iar supusul nu posedă drepturi şi depinde exclusiv de voinţa sau de favoarea suveranului), prin invocarea forţelor magice sau religioase. 2) Tehnica bazată pe ascultare rezultată din autoritatea puterii, din competenţa ei în rezolvarea problemelor de stat sau din sentimentul cetăţenilor că exercită asupra suveranului un control deplin. 3) Tehnica care apelează la persuasiune şi convingere. 4) Tehnica care constă în educarea şi în inocularea cetăţenilor cu principiile ideologiei în numele căreia exercită puterea grupul conducător. 5) Tehnica bazată pe speranţa recompensării pentru ascultare. Toate aceste tehnici duc la apariţia condiţiilor de exercitare eficientă a puterii: ascultare faţă de deciziile luate de către conducător; combinarea acestora le poate ridica eficienţa.

Funcţiile externe ale statului constau în aceea că guvernul care exercită puterea trebuie să apere teritoriul şi cetăţenii faţă de atacurile altor state, să apere integritatea teritorială, să ducă o politică externă care să asigure securitatea, să urmărească realizarea intereselor statului şi a cetăţenilor lui şi recunoaşterea de către alte state. Funcţiile externe sînt deci complexe şi presupun din partea guvernului multă iscusinţă, prevedere şi planificare pe o lungă durată pentru a se asigura existenţa statului, indiferent de raporturile de forţe posibile pe arena internaţională[30].

[30] O prezentare mai largă a problemelor sociologice ale statului o face Jerzy J. Wiatr, *Społeczeństwo. Wstęp do socjologii systematycznej* (Societatea. Introducere în sociologia sistematică), Warszawa, 1968, cap. intitulat „Państwo" (Statul).

Colectivităţile teritoriale

Vom numi colectivităţi teritoriale acele colectivităţi ai căror membri sînt uniţi printr-o coeziune rezultată din faptul locuirii unui teritoriu considerat comun şi prin coeziunea legăturilor asemănătoare sau comune cu pămîntul respectiv. Deci colectivităţi teritoriale sînt oraşul, orăşelul, comuna, satul, cătunul, un cartier din oraş, cîteodată o regiune mai întinsă, respectiv un municipiu, statul, după cum am arătat mai sus. În aceste colectivităţi apar diferite feluri de grupuri şi instituţii, dar toate sînt subordonate influenţei fenomenelor şi proceselor rezultate din atitudinea faţă de teritoriu; vom analiza colectivităţile teritoriale tocmai sub aceste aspecte ale legăturilor cu mediul geografic şi spaţial. Independenţele dintre fenomenele şi procesele care au loc în mediul natural le-am prezentat deja în capitolul dedicat premiselor naturale ale vieţii sociale; aici ne vom referi numai la ceea ce a fost deja spus acolo. Proprietăţile naturale ale acelui teritoriu pe care trăieşte populaţia, determină desfăşurarea importantelor procese de obţinere a mijloacelor de satisfacere a trebuinţelor, influenţează asupra modalităţilor de lucru şi a organizării colectivelor celor care lucrează, influenţează asupra contactelor şi relaţiilor, aşa cum am văzut, referindu-ne la monografia satului Zmiaca de Z. Wierzbicki. Organizarea socială a acestor colectivităţi se adaptează la condiţiile naturale ale mediului. Această adaptare provoacă o serie de procese care au loc în alte tipuri de colectivităţi. Vom denumi aceste procese, ecologice. După cum am mai spus, în cercetările efectuate asupra ecologiei plantelor şi animalelor s-a elaborat un aparat terminologic care poate fi, de asemenea, folosit în cercetările proceselor ecologice care au loc în colectivităţile teritoriale.

Este evident că procesele ecologice nu sînt singurele procese care se desfăşoară în colectivităţile teritoriale. De asemenea, nici coeziunea socială a acestor colectivităţi nu rămîne numai sub influenţa legăturilor cu teritoriul şi cu proprietăţile lui naturale. În cadrul lor au loc toate acele elemente ale coeziunii sociale pe care le-am întîlnit în grupurile cu scop şi în cadrul altor colectivităţi. Trebuie să subliniem că în alte colectivităţi nu vom întîlni nici procese ecologice, nici relaţii

sociale rezultate din legătura cu teritoriul. Ce înseamnă legătura cu teritoriul? Trebuie să distingem legătura în accepțiune obiectivă și legătura în accepțiune subiectivă. În prima accepțiune, această corelație constă în cîteva dependențe ale vieții sociale față de proprietățile terenului. Teritoriul furnizează mijloace de satisfacere a trebuințelor, poate furniza premisele existenței (de exemplu, exploatarea bogățiilor naturale); în continuare, această legătură constă în aceea că trăsăturile teritoriului determină amplasarea membrilor colectivității în spațiu; trăsăturile mediului geografic determină, de asemenea, anumite trăsături de caracter, modalități de conduită, modele de relații, de exemplu, ajutorarea reciprocă, colaborarea vecinilor în lupta cu natura. În accepțiune subiectivă, legătura cu teritoriul înseamnă sentimentul de atașament emoțional față de locul natal, care se manifestă în atitudinea de „patriotism local", în disponibilitatea pentru anumite acțiuni altruiste în folosul propriei colectivități (de exemplu, activitatea varșovienilor în timpul reconstrucției sau a înfrumusețării orașului). Legătura subiectivă constă, de asemenea, din obișnuința rezultată din sentimentul sporit de securitate pe care îl dă viața între „ai tăi", în transmiterea legăturilor emoționale pe care le avem față de unele grupuri asupra colectivității teritoriale (de pildă, atașamentul față de familie, de cercul de prieteni, de instituție este transmis asupra orașului sau satului natal).

Raportarea indivizilor sau a grupurilor față de mediul geografic și trăsăturile lui se poate cel mai bine observa cercetînd istoria așezărilor umane pe un anumit teritoriu și observînd schimbările care au avut loc în cadrul acestei raportări de-a lungul istoriei. Putem deci observa mai întîi apariția așezărilor de vînători care trăiau din vînătoare, ducînd o viață nomadă pe teritoriul respectiv în căutarea de animale. Legătura lor cu mediul și teritoriul este alta decît legătura așezărilor de agricultori care, în decursul vremii, au luat locul vînătorilor. În funcție de desfășurarea muncilor agricole, de tehnica lor, de ritualurile și credințele legate de ele, legătura cu pămîntul îmbracă forme diferite. Pămîntul este obiectul venerației magice sau religioase, asupra lui se influențează prin ritualuri magice, acesta este ca un partener puternic care îl hrănește, dar îl poate și dis-

truge pe omul slab. Progresul tehnicii și al cunoștințelor agricole schimbă acest raport față de pămînt. În societățile moderne industrializate, pămîntul reprezintă un atelier de muncă și raportul fermierului modern față de el este pur economic. Altul este raportul față de pămînt și teritoriu în orășele și orașe, mai ales în marile orașe contemporane. Schimbarea modului de producție, schimbarea metodelor de dobîndire din pămînt a mijloacelor de satisfacere a nevoilor, schimbarea numărului populației care locuiește pe teritoriul respectiv și densitatea acesteia modifică acest raport, atît cel subiectiv, cît și cel obiectiv.

Procesele ecologice depind, deci, de această influență reciprocă dintre oameni și teritoriu, iar modelele acestor interacțiuni reciproce se schimbă sub influența dezvoltării forțelor de producție, a progresului tehnic, a schimbărilor în relațiile de producție.

Se disting următoarele procese ecologice: concentrarea populației, a instituțiilor, în funcție de trăsăturile teritoriului și de posibilitățile lui de satisfacere a trebuințelor, cum ar fi crearea orașelor industriale, a orașelor comerciale, o orașelor care sînt centre administrative și culturale. În aceste orașe se creează, de asemenea, cartiere specializate, de pildă, cartiere de locuit, comerciale, industriale etc. Observăm, de asemenea, procese de mobilitate a populației, de deplasări permanente ale acestora în locurile unde domiciliază, în locurile de muncă și în locurile de recreere și distracții, cît și în locurile de aprovizionare. Observăm, în continuare, că există o structură specifică social-spațială, adică de distribuire a populației în spațiu, unită cu amplasarea instituțiilor și cu concentrarea diferitelor tipuri de fenomene sociale[31].

De-a lungul istoriei societății umane observăm crearea diferitelor tipuri de așezări — de la taberele no-

[31] Vezi Wacław Piotrowski, *Społeczno-przestrzenna struktura m. Lodzi*, (Structura social-spațială a orașului Lodz), Ossolineum, 1966; lucrare colectivă sub red. lui Janusz Ziółkowsky, *Społeczno-przestrzenne skutki industrializacji* (Urmările sociale-spațiale ale industrializării), Warszawa, 1967. Vezi informații generale despre curentul ecologic în sociologie la Jan Szczepański, *Socjologia. Rozwoj problematyki i metod* (Sociologia. Dezvoltarea problematicii și a metodelor), Warszawa, 1969, pp. 219—225.

mazilor, aşezările sezoniere, semistabile, aşezările pescarilor lîngă ape, aşezările primitive ale agricultorilor, la aşezări cu funcţii specializate (de meşteşugari, de negustori), oraşe cu funcţii administrative, care sînt capitale ale statelor în formare, pînă la marile oraşe cu funcţii foarte diferenţiate şi o populaţie eterogenă. Vorbind despre funcţiile aşezării sau ale oraşului, avem în vedere de cele mai multe ori principalele ocupaţii ale populaţiei: de satisfacere a nevoilor colectivităţilor mai largi (agricultura, industria, comerţul etc.) sau satisfacerea nevoilor populaţiei care locuieşte în oraşul respectiv, de exemplu, cartierul rezidenţial, cartierul comercial etc. Cu cercetarea transformărilor suferite de către aşezările umane se ocupă arheologia, istoria şi etnografia[32]. Aşezările au apărut pentru protejarea faţă de influenţele mediului geografic şi ale climatului, pentru dobîndirea în comun, colectivă, a mijloacelor de întreţinere, pentru apărarea faţă de atacurile altor colectivităţi etc. De la începuturile timpurii ale apariţiei şi existenţei lor se defineşte un anumit model de amplasare spaţială a instituţiilor şi de divizare a spaţiului: piaţa pentru adunări, reşedinţa instituţiilor principale (chiar şi taberele nomazilor aveau locuri permanente pentru corturile conducătorului sau ale conducătorilor, cort pentru adunare etc.), încăperi pentru animale, locuri pentru schimburi sau comerţ etc. Satele agrare şi-au format diferite feluri de organizare spaţială (sat cu uliţe, sat radial, sat împrăştiat şi altele, descrise în lucrarea lui Burszta citată mai sus). Un plan spaţial mult mai complex au avut deja orăşelele cu funcţii diferenţiate, de exemplu, oraşele sau orăşelele agrar-comerciale, agrar-industriale. Le putem observa de-a lungul istoriei în diferitele formaţiuni istorice, chiar în Polonia contemporană mai există încă orăşele cu multe funcţii şi cu o organizare social-spaţială corespunzător adaptată. Ele au cartiere specializate, de exemplu, pentru tîrg şi comerţ, agrare, administrative, meşteşugăreşti. Trebuie, de asemenea, să-şi creeze reţeaua internă de comunicaţii, care să permită scurgerea populaţiei între centrele specializate. Specializarea diferitelor cartiere este mult mai

[32] Vezi Josef Burszta, *Od osady słowiańnskiej do wsi współczesnej* (De la aşezările slave la satul contemporan), Wroclaw, 1958.

avansată în orașele mari. Orașele și orășelele pot avea o singură funcție (de exemplu, Garwolin înainte de război a fost un orășel de blănuri, blănăria reprezentînd activitatea de bază pentru marea majoritate a populației și principala sursă de întreținere a orașului). Pot exista, de asemenea, orășele industriale, concentrate în jurul unei sau a mai multor fabrici în care lucrează marea majoritate a locuitorilor.

În timpurile moderne, marile orașe devin treptat forma dominantă de concentrare o oamenilor. Marile orașe nu reprezintă un fenomen nou, ele se cunosc deja din antichitate. Dar abia după revoluția industrială de la jumătatea secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea a început perioada creșterii neîntrerupte a marilor orașe și perioada influenței lor asupra vieții și culturii unor societăți întregi. În anul 1800 existau pe globul nostru 21 de orașe care aveau o populație de peste 100 000 locuitori, iar în anul 1940 erau deja 720. Între anii 1800—1950 populația lumii a crescut cu 2,5 ori, iar populația care trăia în orașe cu peste 5000 de locuitori a crescut de 25 de ori. În 1950, în orașe trăia circa 30% din populația lumii. Tot în 1950, în Europa existau 33 de orașe care numărau peste un milion de locuitori, în Asia 42, în America 34, în Africa 3, în Australia 2. Procesul de concentrare a populației în marile orașe, crearea unei culturi caracteristice marilor orașe și răspîndirea ei asupra altor tipuri de așezări o numim *urbanizare*.

Marile orașe, fenomenele și procesele care au loc în cadrul lor constituie obiectul unor cercetări intense din partea diferitelor științe sociale. Sociologii se interesează pe de o parte de ecologia socială a marilor orașe, iar pe de altă parte, de formele specifice de colectivitate care apar în cadrul lor, de tipurile de relații și interacțiunea reciprocă dintre oameni și, în plus, de dezvoltarea culturii caracteristice marilor orașe. Cercetările asupra așezării în spațiu a marilor orașe scot la iveală regularități care permit ca acest fenomen să fie cuprins în cîteva scheme. În teoriile de pînă acum au fost distinse trei asemenea scheme de amplasare a orașelor în spațiu.

Primul este așa-numitul sistem concentric. Sociologii din așa-numita școală ecologică din Chicago, cercetînd marile orașe americane, au observat că acestea pot fi înscrise în cinci zone circulare. În centru se află zona

care concentrează instituțiile administrative și comerciale. Aici sînt amplasate stațiile de cale ferată, hotelurile, marile magazine și case de mărfuri, sediile ministerelor, ale băncilor, reședința conducerii orașului, redacțiile ziarelor, centrele de deservire, de transport etc., teatrele și cinematografele. Aici se află amplasate puține locuințe. În jurul acestei zone se întinde zona de tranziție, care este de obicei locuită de populația săracă, fiind plină de locuințe ieftine, cîndva case ale populației înstărite, care însă în prezent s-a mutat în alte cartiere, lăsînd locul emigranților și populației sărmane, nevoiașe. Acest cartier este plin de instituții de distracție ieftine, magazine ieftine, reprezintă, de asemenea, un loc de concentrare al micilor teatre nu prea grozave, al cabaretelor, este locul infracțiunilor și al prostituției. Aici se concentrează populația care sosește dinafară și care caută de-abia posibilități de a se stabili în oraș. În jurul acestei zone de tranziție sînt amplasate cartierele locuite de către populația muncitorească stabilizată, de mici funcționari și industriași mărunți. Aceasta este o populație stabilizată, dar nu prea avută. A patra zonă, care se întinde și mai departe de centru, este locuită de către păturile superioare ale claselor medii și de către clasele bogate. Aici se află case bogate, apartamente luxoase, reședințele claselor superioare. În sfîrșit, în afara granițelor administrative ale orașului se întind zonele periferice, locuite de populația legată de oraș prin munca salariată sau de cea care beneficiază de instituțiile și organizațiile orășenești pentru satisfacerea nevoilor lor.

Această schemă a sistemului concentric a corespuns structurii spațiale a orașelor americane din perioada de după primul război mondial, cînd abia au început să apară automobilele, fără a intra încă în folosința generală a tuturor claselor sociale. Folosirea masivă a automobilului a spart această structură și a schimbat sistemul sferelor, determinînd exodul în afara orașului și a claselor inferioare. Acest sistem nu a fost desigur un rezultat al planificării, ci un rezultat al acțiunii spontane a economiei capitaliste, a prețului terenului în oraș, a prețului locuințelor, o urmare a acțiunii concurenței, a barierelor dintre clase și pături, a tendinței de îndepărtare de clasele inferioare și a altor factori cu acțiune spontană. Introducerea planificării orașelor, cît

și legislația care reglementează construirea au schimbat, de asemenea, acest sistem concentric al orașelor.

Mai tîrziu, cercetătorii au dezvoltat o altă concepție despre sistemul spațial al orașelor, arătînd că orașele contemporane se dezvoltă mai curînd prin cartiere specializate decît prin zone concentrice. Marile orașe au cartierele lor specializate, adică sectoare cum sînt: sectorul central, avînd în continuare aceleași trăsături ca și zona centrală descrisă mai sus, apoi sectorul industrial, sectorul de deservire și comerț, sectorul de locuințe, sectorul de reședințe al claselor avute, periferiile diferitelor industrii, periferiile locuite de către populația care vine în fiecare zi în centru sau în cartierele specializate.

Această schemă a corespuns etapei ulterioare de dezvoltare a marilor orașe din societățile industrializate. În sfîrșit, marile orașe contemporane se dezvoltă mai curînd pe cartiere, care sînt deja prin ele însele multifuncționale. Așa-numitele noi cartiere care apar în marile orașe sînt cartiere de locuit, dar înzestrate cu magazine, instituții de deservire, cinematografe și teatre, cîteodată unele ramuri ale industriei, dispun de școli și instituțiile lor culturale. De oraș le leagă interesele administrative, cît și diferitele instituții mari și centrale situate în centrul orașului (institutele de învățămînt superior, ministere etc.). Se poate vorbi deci despre o schemă cu multe centre. Orașele moderne apar deja sub influența planificării, creșterea lor este reglementată de concepțiile urbanistice (urbanistica este știința despre planificarea orașelor în spațiu, în așa fel încît să-și îndeplinească funcțiile lor diferențiate cît mai eficace posibil, rațional și economic, și totodată să corespundă cerințelor esteticii). Dar marile orașe sînt, de asemenea, modelate de dezvoltarea mijloacelor de comunicație moderne, de schimbările în tehnica de construcție, de schimbările în metodele de gospodărire a terenurilor, de creșterea rapidă a populației etc.

În marile orașe contemporane observăm fuga populației din orașe spre periferie, spre casele pentru o singură familie, în căutarea de condiții de viață cît mai igienice. Automobilul propriu asigură soțului deplasarea la serviciu, iar mama poate să meargă ușor cu al doilea automobil la magazin, deoarece aceste magazine se vor

muta și ele spre periferie în căutarea de spațiu de parcare pentru sutele sau miile de automobile. Radioul și televiziunea asigură distracții acasă, școlile pentru copii sînt în apropiere, instituțiile de deservire asigură diferite prestații printr-un apel telefonic. În acest fel, în jurul marilor orașe se formează mari „teritorii metropolitane". Modul de viață urban cuprinde nu numai periferii tot mai largi, dar și satele și orășelele din împrejurimi. În acest fel se creează mari aglomerări care concentrează cîteodată zeci de milioane de oameni, într-un singur oraș uriaș — megalopolis.

În cadrul lor se formează un gen specific de coeziune socială și de cultură specifică. Coeziunea socială se sprijină mai ales pe contactele concrete, iar oamenii care trăiesc în marile orașe pot să se întîlnească în fiecare zi cu sute de oameni și să fie totuși complet singuri, deoarece nu au nici un fel de contacte personale. Apar, de asemenea, fenomene de slăbire a relațiilor dintre oameni, de izolare și în consecință, și de micșorare a eficacității mecanismelor neformale ale controlului social. De aceea, în asemenea orașe sînt mai multe comportări deviate de la normele recunoscute, o creștere a criminalității și a altor fenomene de dezorganizare socială. Dar, pe de altă parte, marile orașe sînt locul de concentrare al marilor instituții științifice și culturale, sînt centre ale unei activități științifice și artistice intense, oferă mai mulți stimulenți de creație și devin centre ale progresului științific, tehnic și artistic[33].

Toate tipurile actuale de așezări și concentrări umane pot fi dispuse într-o linie continuă în care la unul din capete se vor afla megalopolisurile contemporane, iar la

[33] Sociologia orașului reprezintă un domeniu al sociologiei particulare care se dezvoltă rapid. Vezi lucrarea colectivă sub red. lui S. Nowakowski, *Socjologiczne problemy miasta polskiego* (Problemele sociologice ale orașului polonez), Warszawa, 1964, unde a fost anexată o bibliografie bogată a lucrărilor poloneze din acest domeniu Cf. și J. Ziółkowski, *Urbanizacja, miasto, osiedle. Studia socjologiczne* (Urbanizarea, orașul, așezarea. Studii sociologice), Warszawa, 1965; Al. Wallis, *Socjologia wielkiego miasta* (Sociologia marelui oraș), Omega, 1967; S. Nowakowski, *Narodziny miasta* (Nașterea orașului), Warszawa, 1967; J. Goryński, *Urbanizacja, urbanistyka i arhitektura* (Urbanizarea, urbanistica și arhitectura), Warszawa, 1966; K. Przecławski, *Miasto i wychowanie* (Orașul și educația), Warszawa, 1968. Acestea sînt numai unele mențiuni din bogata literatură poloneză pe această temă.

celălalt satul mic și așezările agrare. Procesul de urbanizare prin intermediul mijloacelor actuale de transport rapid a pătruns și în așezările rurale, iar radioul, presa, televiziunea aduc aici cultura creată în orașe. Cu toate acestea, satul reprezintă în continuare un tip caracteristic de concentrare socială și este un gen complet aparte de colectivitate teritorială. În multe țări cu un grad înalt de industrializare, formele vieții rurale tradiționale și care se mențin încă din evul mediu, dispar destul de rapid. Cu toate acestea, însă, pe multe continente, ca de exemplu, în Africa, America de Sud, Asia, cît și în unele părți din Europa, colectivitățile sociale rurale reprezintă un procent mare al populației din diferite state.

Societatea rurală tradițională, așa cum a existat înaintea perioadelor de industrializare și urbanizare intensivă, înainte de a pătrunde în agricultură tehnica modernă a mașinilor și a metodelor științifice, a posedat alte trăsături decît cele ale marilor orașe. Aceste trăsături rezultau din ritmul activității productive legate de ritmul naturii. Rezultatele muncii depindeau de factori asupra cărora omul nu avea influență, ca vremea, fenomenele atmosferice, calamitățile naturale și de aceea modul de gîndire și concepția despre lume s-au aflat sub influența factorilor iraționali. Așa cum industria, munca mecanizată de la oraș conducea spre acceptarea unor concepții raționaliste și încrederii în posibilitatea de dirijare a destinului, tot așa munca de la sate și dependența față de forțele naturii conduceau spre fatalism, spre modalitatea magică de înțelegere a fenomenelor din viața zilnică.

Colectivitățiile rurale au fost mult mai puțin numeroase, densitatea populației cu mult mai mică decît în oraș, contactele între oameni preponderent personale, asemănarea situațiilor, asemănarea muncii, necesitatea colaborării au determinat ca sudura interioară a grupurilor rurale să fie mult mai mare decît la oraș, deci controlul social neformal cu mult mai riguros. Era mai mică și diferențierea socială și profesională, diferențierea nivelului de pregătire, diferența de avere etc. Era mai mică mobilitatea populației. Aici nu avea loc pendularea cotidiană a populației între domiciliu, locul de muncă, de aprovizionare și distracție. Gospodăria rurală

era totodată o gospodărie familială și această unitate dintre gospodăria casnică și gospodăria agrară imprima un caracter deosebit gospodăriei țărănești. Abia odată cu pătrunderea capitalismului la sate gospodăria agrară a început să fie tratată ca o întreprindere și nu ca o prelungire sau o anexă a gospodăriei casnice, familiale. Deci întreaga zi și toate ocupațiile cotidiene cele mai importante se desfășurau în cadrul gospodăriei. Totodată și mobilitatea socială, adică trecerea indivizilor din pături și grupuri sociale inferioare în cele sociale superioare era mai mică, deoarece diferențierea societăților rurale era legată de posesiunea pămîntului, iar dobîndirea de pămînt se făcea pe căile stabilite ale moștenirii, prin transmitere sub formă de zestre sau vînzare. În schimb, clasa funciară, clasa marilor proprietari de averi funciare s-a aflat în afara colectivităților rurale.

Societățile rurale se compuneau dintr-un număr mai mic de elemente componente decît societățile de la orașe. Unitățile de bază erau familia, vecinătatea sau grupurile de familii unite prin relații de ajutor reciproc, prin relații tovărășești. Aici nu existau instituții economice, culturale diferențiate, cum erau la orașe. Societatea sătească se compunea din grupuri familiale și de vecinătate, cît și din cîteva instituții cum ar fi primăria, parohia, școala, cîrciuma și organizații cu scop incipient. Familia rurală era, de regulă, o familie de trei generații, baza ei materială o constituia gospodăria agrară, organizarea ei interioară era determinată de ciclul activității în gospodărie și de diviziunea muncii în această gospodărie. Legătura cu pămîntul se reflecta nu numai asupra aspectului economic al vieții familiei rurale, ci și asupra psihologiei ei, al culturii, al relațiilor cu alte grupuri[34].

[34] Din bogata literatură poloneză consacrată acestei probleme menționez: J. Chalasinski, *Mlode pokolenie chlopów* (Generațiile tinere de țărani), 4 vol. Warszawa, 1938; Kazimiera Zawistowicz-Adamska, *Społeczność wiejska* (Societatea rurală), Warszawa, 1958; Dyzma Gałaj, *Aktywnosć społeczno-gospodarcza chlópów* (Activitatea social-economică a țăranilor), Warszawa, 1961; Stefan Nowakowski, *Przeobrazenia społeczne wsi opolskiej* (Transformările sociale ale satului din regiunea Opole), Poznan, 1960; Z. Wierzbicki, *Zmiąca w pól wieku później* (Zmiaca, o jumătate de secol mai tîrziu), Ossolineum, 1963; K. Dobrowolski, *Studia nad zyciem społecznym i kultura* (Studii asupra vieții sociale și ale culturii), Ossolineum, 1966; B. Galeski, *Socjologia wsi* (Sociologia satului), Omega, 1966.

O astfel de prezentare succintă a modelului de societate rurală tradițională subliniază nu numai trăsături caracteristice. Aici au avut loc procese ecologice, formîndu-se o structură social-spațială[35], au avut loc și alte procese ecologice, schițate mai clar, deoarece rezultau din legătura directă cu pămîntul și din raportul față de el.

Societățile sătești tradiționale se transformă sub influența contactelor cu societățile mai largi, și mai ales sub influența instituțiilor create la oraș, care încep să pătrundă în cadrul ei. Un rol fundamental l-a jucat dezvoltarea economiei capitaliste, pătrunderea banului și legarea gospodăriei agrare de piață, apoi schimbările culturale efectuate de școală, iar mai tîrziu, de mijloacele de comunicație de masă. În sfîrșit, satul a fost cuprins de către organizațiile cu scop (economice, politice) și în acest fel a fost legat de totalitatea proceselor și schimbărilor care au loc în întreg statul. Cercetarea amănunțită a acestor schimbări reprezintă o sarcină a sociologiei satului, domeniu particular al sociologiei, echivalent cu sociologia orașului[36].

Contrastul puternic dintre sat și oraș începe deci să dispară treptat sub influența urbanizării, adică a pătrunderii la sate a stilului de viață orășenesc, și sub influența scăderii violente a numărului populației angajate

[35] Cf. Krystyna Duda-Dziewierz, *Wies małopolska a emigracja amerykanska* (Satul din regiunea Polonia mică și emigrația americană), Warszawa, 1938, unde se face o analiză ecologică a structurii satului și o prezentare a urmărilor ei sociale.

[36] Referitoare la schimbările din societățile rurale, vezi B. Galeski, *Chlopi i zawód rolnika. Studia z socjologii wsi.* (Țăranii și meseria de agricultor. Studii de sociologia satului), Warszawa, 1963. Sociologia satului se dezvoltă în Polonia foarte intens; cf. Lili Maria-Szwengrub, *Bibliografia socjologii wsi polskiej 1918—1965* (Bibliografia sociologiei satului polonez 1918—1965). Osselineum, 1967. Materiale bogate referitoare la schimbările care au loc în societățile rurale sub influența industrializării pot fi găsite în „Zeszyty Badan Rejonów Uprzemysłowionych" (Caiete de cercetări ale raioanelor industrializate). Materiale care cuprind memoriile tineretului de la sate, ce prezintă procesele actuale de transformări, se află în seria intitulată: „Mlode pokolenie wsi Polski Ludowej" (Tînăra generație a satului din Polonia Populară) al Comitetului de cercetare a culturii contemporane PAN (publicate din anul 1964). Vezi și „Roczniki Socjologii wsi" (Analele de sociologie a satului) a Institutului de Filozofie și Sociologie PAN (editată din anul 1963).

în agricultură, determinată de progresul ştiinţific şi tehnic. În prezent, însă, diferenţele care se menţin între aceste două tipuri de societăţi teritoriale sînt esenţiale.

Clasele sociale

Clasele şi păturile sînt considerate drept cele mai importante colectivităţi, cele mai de seamă elemente ale macrostructurilor. Marile colectivităţi, cum ar fi poporul, statul se compun din nenumărate grupuri şi subgrupuri de diferite feluri: vom întîlni în cadrul lor mii de familii, mii de colectivităţi teritoriale, grupuri cu scop foarte diferenţiate şi multe alte feluri de forme ale vieţii sociale menţionate la începutul acestui capitol. Există însă colectivităţi care imprimă acestor colectivităţi mari un caracter special, determinînd relaţiile de superioritate sau inferioritate ale unor oameni faţă de alţii, hotărînd asupra şanselor în viaţă de care dispun membrii, ponderea deţinută în venitul naţional şi gradul de înavuţire etc. Aceste colectivităţi sînt clasele sociale care, la rîndul lor, se divid în pături.

Noţiunea de clasă în ştiinţele sociale este folosită în diferite accepţiuni. Ea a fost adoptată din domeniul matematicii şi în această accepţiune este folosită încă în statistică pentru desemnarea unui ansamblu de oameni (sau obiecte) care posedă o anumită trăsătură ce reprezintă baza lor de diferenţiere. De exemplu, în accepţiunea statistică se poate vorbi despre o clasă de oameni înalţi, care au o înălţime de peste 170 cm. Noi, însă, pentru definirea unor asemenea ansambluri am folosit termenul de „categorie".

Noţiunea de clasă socială, în accepţiune sociologică, apare în ştiinţele sociale foarte de timpuriu. Într-un anumit sens, a fost folosită deja de Aristotel, iar teoreticienii de mai tîrziu ai statului şi filozofii, oprindu-se asupra fenomenelor sociale au observat diviziunea în bogaţi şi săraci, în cei care exercită puterea şi cei care nu o posedă, în grupuri care ocupă poziţii superioare şi de conducere în societate şi în oamenii umiliţi şi exploaţi. Dar abia în perioada modernă aceste diviziuni au început să fie analizate sistematic, iar prima teorie completă a claselor sociale a fost dată de către Karl Marx şi tot el a arătat primul importanţa acestei diviziuni şi

rolul pe care îl îndeplinește în existența și dezvoltarea societăților. Marx nu a reușit însă să-și expună sistematic teoria sa, deoarece moartea i-a întrerupt redactarea ultimului capitol din volumul al treilea al *Capitalului* în care începuse această prezentare.

Începînd de la Marx, termenul de „clasă socială" este nu numai un termen științific, ci și o noțiune ideologică cu care se asociază un conținut emoțional și politic. Pe noi ne interesează aici numai accepțiunea lui sociologică, utilitatea lui în descrierea și explicarea fenomenelor sociale. Deoarece noțiunea de clasă socială a căpătat un colorit ideologic, iar teoria marxistă a luptei de clasă a devenit baza strategiei și a tacticii luptelor revoluționare, însăși teoria claselor sociale s-a aflat în centrul luptelor politice. Trebuie, de asemenea, subliniat — lucru indicat de J. J. Wiatr[37] — că absența unei expuneri sistematice a acestei teorii de către Marx a determinat diferite interpretări asupra concepțiilor fundamentale și dispute în ceea ce privește înțelegerea adecvată a intenției acestei teorii, întrucît se arată că în diferitele texte ale lui Marx acest termen apare în diferite accepțiuni. Lenin, în interpretarea pe care o face marxismului, a dat următoarea definiție claselor sociale: „Prin clase înțelegem grupuri mari de oameni care se deosebesc între ele după locul pe care-l ocupă într-un anumit sistem de producție socială istoricește dominant, după raportul lor (de cele mai multe ori formulat și consfințit prin legi) față de mijloacele de producție, după rolul lor în organizarea socială a muncii și, deci, după modul de obținere și după mărimea acelei părți din avuția socială, de care dispun ele"[38]. Nu trebuie să uităm că această definiție a fost formulată de Lenin într-o dispută publicistică; cu toate acestea, însă, toate intențiile de bază ale teoriei marxiste au fost cuprinse în ea. Lenin a adăugat: „Clasele sînt grupuri de oameni, din care un grup își poate însuși munca altuia datorită locului diferit pe care îl ocupă într-un anumit sistem de economie socială".

Conform teoriei marxiste, clasele sociale sînt un produs istoric și apar numai în anumite perioade ale istoriei

[37] *Op. cit.*, p. 197.
[38] V. I. Lenin, *Marea inițiativă*, în *Opere complete*, ed. II, vol. 39, Editura politică, București, 1966, p. 15.

omenirii. Societatea primitivă nu cunoaște clasele, ele nu vor mai exista în societatea viitoare, comunistă. Clasele sînt colectivități care apar împreună cu proprietatea privată asupra mijloacelor de producție, iar posedarea sau neposedarea mijloacelor de producție reprezintă caracteristica fundamentală care îi diferențiază pe oameni, deoarece proprietarii mijloacelor de producție își pot impune propriile condiții tuturor acelora care, pentru a trăi, trebuie să-și vîndă forța lor de muncă, talentul și capacitatea lor, exploatatorii profitînd de pe urma acestora. Acesta este un fapt fundamental: raportul față de mijloacele de producție, posedarea sau neposedarea uneltelor de producție hotărăște locul ocupat în procesul de producție, participarea la venit, nivelul material al vieții, șansele în viață, participarea la putere, accesul la bunurile dorite etc.

Teoria marxistă nu este singura teorie despre clasele sociale. Înaintea lui Marx, mulți gînditori socialiști, liberali, chiar și conservatori au observat diviziunile și inegalitățile existente, interesele contradictorii și luptele dintre clase pentru a participa la împărțirea profitului și pentru exercitarea puterii în societate și în stat. Sociologia nemarxistă, de asemenea, a elaborat teorii despre inegalitatea socială, teorii despre împărțirea în clase și pături, acceptînd alte criterii de diferențiere a claselor și acordîndu-le un rol mai puțin important în procesul dezvoltării istorice. Punctul de plecare al acestor teorii îl constituie diferențierea socială existentă, adică faptul apariției între oameni a unor deosebiri în cadrul unor trăsături sociale, precum și diferențieri în aprecierea socială a acestor trăsături și a posibilităților de conduită determinate de acestea. De exemplu, diferențele în ce privește culoarea părului sau a pielii pot să nu fie esențiale, dar în anumite condiții sociale pot fi apreciate ca foarte importante și, de pildă, oamenii cu pielea neagră se află într-o situație de umilire socială, deși pot fi instruiți și avuți. Instruirea poate reprezenta, în anumite societăți, condiția ocupării unei poziții superioare. În unele societăți sînt foarte apreciate deprinderile militare sau sportive, în altele îndemînarea comercială. În funcție de criteriile de apreciere adoptate, purtătorii anumitor trăsături ocupă poziții superioare și inferioare în ierarhia socială acceptată în societatea respectivă și

recunoscută în mod general. De exemplu, în sudul Statelor Unite, un capitalist negru nu ar ocupa o poziție socială egală cu cea a unui capitalist alb, ba chiar s-ar afla mai jos pe scara prestigiului social decît un muncitor alb angajat.

În istoria dezvoltării sociale au existat diferite tipuri de împărțiri în clase: în societatea sclavagistă a existat diviziunea esențială în proprietarii de sclavi, care reprezentau vîrful scării esențiale, și sclavii, care se aflau la baza ei. Cu toate acestea, înșiși proprietarii de sclavi reprezentau pături foarte intermediare. Sclavii înșiși reprezentau, de asemenea, o clasă cu pături, iar unele pături de sclavi puteau ocupa poziții relativ importante în instituții, în învățămînt etc.

În societatea feudală, diviziunea în clase: aristocrația, clerul, orășenimea și țărănimea a fost împărțirea socială de bază, dar în interiorul fiecăreia din aceste clase exista încă o diferențiere internă și o împărțire în pături în funcție de alte criterii, ca de exemplu, tradițiile, instruirea, poziția ocupată în ierarhie (clerul) etc.

În societatea capitalistă, care s-a format în Europa după revoluția industrială, împărțirea fundamentală în capitaliști, adică proprietari ai mijloacelor de producție și în proletariat, adică lucrători care își vînd forța fizică era legată de existența unei serii de clase și pături intermediare, și atît clasa capitaliștilor, cît și clasa muncitorilor erau, de asemenea, puternic diferențiate și împărțite în pături. Din rîndul claselor și al păturilor intermediare făcea parte așa-numita mică burghezie, adică proprietarii unor întreprinderi mărunte de diferite feluri, țăranii, împărțiți de asemenea în cîteva pături, intelectualitatea.

În societatea poloneză contemporană, care se află în perioada de trecere de la capitalism la socialism, continuă să existe împărțirea tradițională în clase, dar acum nu mai există marile clase de stăpînitori, cum au fost moșierimea și capitaliștii, dar există încă clasa muncitoare, intelectualitatea, țărănimea și mica burghezie. În plus, începe să se schițeze o nouă împărțire pe pături, rezultată din funcționarea economiei de stat și planificate.

După cum vedem, toate tipurile de societăți cunoscute istoric sînt stratificate, adică împărțite în pături, de-

oarece și în triburile primitive existau pături care se caracterizau prin trăsături diferite și care ocupau poziții diferite în ierarhia socială. Cu toate acestea, aceste diferite tipuri de împărțire pe pături nu au fost omogene. Între pături și clase există diferențe importante, asupra cărora ne vom opri mai mult. Analiza o vom începe de la prezentarea claselor sociale ca colectivități. Baza discuției o vor constitui clasele existente în societatea capitalistă clasică din secolul al XIX-lea.

Analizînd societatea capitalistă și observînd inegalitățile care apar în cadrul ei în repartizarea venitului, a averii, a puterii, a privilegiilor, a șanselor în viață, a prestigiului etc., Marx a deosebit împărțirea fundamentală care divide această societate în proprietari ai mijloacelor de producție și în salariați, care trăiesc din vinderea forței lor de muncă. (Subliniem că termenul forță de muncă înseamnă aici „suma capacităților fizice și spirituale ale omului, puse în funcțiune la începerea unei activități cu caracter atît productiv, cît și neproductiv"[39]. În a doua accepțiune, acest termen este folosit pentru desemnarea numărului total de angajați din economia națională a unei anumite țări.) Proprietarii mijloacelor de producție au posibilitatea să-și însușească produsul creat de către lucrătorii plătiți și, în acest fel, prin exploatarea lor, ei obțin un mare profit. Acest raport față de mijloacele de producție, adică forma proprietății, determină caracterul relațiilor de producție și, așa cum am prezentat în capitolul al treilea al acestei cărți, determină orînduirea socială și politică care apare pe baza relațiilor de proprietate. Referindu-ne, deci, la cele ce am spus despre premisele economice ale vieții sociale, ne vom limita numai la prezentarea consecințelor sociale ale acestei diviziuni după raportul față de mijloacele de producție.

Această deosebire a avut mai ales consecințe economice. Proprietarul mijloacelor de producție, adică al mașinilor, al instalațiilor din fabrici, al pămîntului și al uneltelor agricole, al magazinelor, al mijloacelor de transport etc., putea să dicteze lucrătorului angajat, cu muncă fizică și intelectuală, condițiile de muncă, adică

[39] *Mała Encyklopedia Ekonomiczna* (Mica Enciclopedie Economică), Warszawa, 1962, p. 14.

durata zilei de lucru, mărimea salariului etc. deci avea posibilitatea să obțină profit prin prelungirea muncii lor și prin micșorarea retribuției. Această situație a durat atîta timp cît muncitorii salariați nu și-au înființat propriile lor sindicate profesionale, care au fost recunoscute de către lege ca reprezentantul lor care stabilește în cursul tratativelor cu capitalistul condițiile de muncă. Interesul de clasă al capitalistului consta deci în adjudecarea unei părți pe cît posibil mai mare din produsul creat de către lucrătorii salariați cu ajutorul uneltelor lui. O bună parte din secolul al XIX-lea, exploatarea capitalistă a fost dictată numai de interesele lor de clasă, iar lupta lucrătorilor salariați pentru drepturile lor și pentru ingerința statului și a legii în relațiile de muncă a durat timp îndelungat.

Consecințele economice au avut repercusiuni — și anume politice — constînd în faptul că clasele bogate puteau exercita o influență hotărîtoare asupra puterii de stat, asupra guvernului și asupra politicii lui. Participarea la putere a fost deci a doua consecință și totodată importantă trăsătură de clasă. De acest lucru se lega, de asemenea, prestigiul pe care îl posedau ca un întreg în societate diferitele clase, datorită stăpînirii și participării la conducere.

Clasele bogate au avut o serie de privilegii sociale care constau în șanse mai bune în viață: accesul la instruire, apărarea sănătății, condiții de trai luxoase, posibilitatea unui consum luxos etc. Pentru menținerea acestei poziții, aceste clase au creat o serie de mecanisme sociale de protecție, care apărau interesele lor de clasă. Și-au creat mai ales conștiința lor de clasă, care justifica poziția lor privilegiată. Din sfera acesteia făcea în primul rînd parte ideologia, adică concepția despre lume, în care starea de lucruri favorabilă clasei capitaliștilor a fost prezentată ca o stare „naturală" sau „înnăscută" a societății și, totodată, ca cea mai bună stare. Clasa muncitoare și-a creat, de asemenea, ideologia sa — o concepție despre viața socială — opusă, în care exploatarea trebuie lichidată, la fel și privilegiile, în cadrul căreia repartizarea venitului social trebuie să se facă just, după munca depusă. Aceste ideologii au pătruns în toate domeniile activității spirituale și în acest fel a pătruns în științele sociale lupta de clasă sub

forma luptei ideologice (de exemplu, economia politică, care apăra orînduirea capitalistă și economia politică care critica defectele acesteia; în literatură — romane care prezentau o imagine favorabilă asupra orînduirii și romane care prezentau racilele ei; în jurnalistică — presa de dreapta care apăra interesele industriașilor și presa de stînga care apăra interesele lucrătorilor, în artele plastice etc.).

Pentru realizarea intereselor lor, clasele sociale și-au creat instituții politice, economice, sociale și culturale specifice. Instituțiile claselor capitaliste au fost trusturile, cartelurile și alte forme de organizare care le asigurau menținerea și sporirea profitului. Instituțiile clasei muncitoare au fost sindicatele, casele de ajutor pentru greviști, „consumatele" muncitorești (magazine pentru muncitori — n.t.). Instituțiile politice de clasă au fost partidele politice și organizațiile de masă. Instituțiile culturale au fost casele de cultură muncitorești, teatrele muncitorești de amatori, iar capitaliștii dispuneau de un întreg aparat de instituții sociale și culturale, organizate de către stat, dar care rămîneau sub controlul lor.

Capitaliștii și proletariatul au fost cele două clase principale ale societății capitaliste. Orînduirea capitalistă s-a format treptat, odată cu dezvoltarea economiei capitaliste în diferitele sale aspecte și forme în decursul cîtorva secole, în cadrul societății feudale. Instituția constitutivă fundamentală, adică instituția indispensabilă pentru apariția ei, a cărei funcționare a dat naștere altor elemente componente ale acestei orînduiri, a fost întreprinderea capitalistă. Funcționarea acesteia a dus la apariția claselor sociale a capitaliștilor și a lucrătorilor salariați, a proletariatului. Mai ales după revoluția industrială, cînd au apărut mai întîi manufacturile puse în mișcare de forța mașinilor cu aburi și apoi industria de mașini dezvoltată, s-a format clasa muncitoare modernă, proletariatul de fabrică, concentrat în uzine și în centre muncitorești, care trăia din vinderea forței lui de muncă. Procesul de apariție a claselor sociale moderne este bine cunoscut din literatura istorică și nu vom intra aici în analiza lui; ne vom opri numai asupra unor probleme sociologice privind formarea claselor sociale ca colectivități. Karl Marx a distins două etape

fundamentale în formarea clasei sociale. Prima etapă constă în aceea că un număr din ce în ce mai mare de persoane se aflau, din punct de vedere obiectiv, în aceeași situație, adică ocupau același loc în diviziunea muncii, se aflau în același raport față de mijloacele de producție, salariu și nivel de viață asemănător, aceeași dependență față de alte grupuri sociale, deci interese identice sau asemănătoare. Această etapă Marx a denumit-o etapa formării „clasei în sine" *(Klasse an sich)*, adică crearea unui ansamblu social, neunit încă printr-o legătură internă, dar care se afla într-o astfel de situație, în care erau create condițiile pentru apariția unei asemenea legături. A doua etapă în formarea unei clase constă în aceea că acum apare legătura internă, membrii acestui ansamblu încep să devină conștienți de situația lor, de asemănarea intereselor lor, între ei încep să se stabilească și influențe reciproce care duc la crearea unor instituții proprii, a unei organizări proprii și a unei ideologii proprii. Astfel se formează „clase pentru sine" *(Klasse für sich)*.

Apare aici o întrebare importantă: care sînt elementele componente esențiale ale claselor sociale? Este evident că clasele sociale apar pe baza unor relații economice și că fabricile, întreprinderile, instituțiile, grupurile care se formează în întreprinderile de producție constituie elementul esențial al claselor sociale. Nu ne putem imagina clasa capitaliștilor fără întreprinderi și clasa muncitoare fără întreprinderi. Deci, pentru ambele clase, aceste forme ale vieții în colectivitate care s-au format în întreprinderi, deși se aflau la cei doi poli opuși, au fost elementele esențiale ale claselor sociale. Organizațiile economice ale capitaliștilor, cît și organizațiile muncitorești care apar în întreprinderile de producție sînt deci elementele esențiale ale claselor sociale; astfel de elemente sînt instituțiile create de către aceste clase, organizațiile politice etc. Rămîne întrebarea dacă trebuie să considerăm ca unitate de bază componentă a claselor sociale deplin dezvoltate, adică ai clasei pentru sine, membri aparte, adică muncitori luați individual sau familii muncitorești. În această privință, consider că, trebuie să acceptăm cea de a doua variantă. Clasa socială se menține prin familii, prin procesul de autocontinuitate, așadar, prin transmiterea poziției sociale, (profesio-

nale), din tată în fiu, cît și prin procesul mobilității sociale (prin procesul trecerii dintr-o clasă în alta), cum ar fi trecerea copilului de țăran în clasa muncitoare, ori trecerea copilului de muncitor în rîndul intelectualității, sau al micii burghezii. În unele orînduiri împărțite în clase, de exemplu, în cea feudală, procesul de trecere dintr-o clasă în alta a fost foarte greoi, iar autocontinuitatea a constituit baza menținerii clasei. În acest proces, familia joacă rolul principal. Căci în familie se creează tradițiile claselor sociale, aici sînt ele transmise, în acest cadru ajung copiii la conștiința de clasă, intrînd în clasa socială mai înainte de a începe să lucreze ca salariați ori liberi profesioniști. De exemplu, în procesul formării clasei capitaliștilor, acumularea averii familiei a jucat un rol important. Și acum în țara noastră se mai consideră că legăturile copilului cu familia, înnodate în copilărie, determină comportarea omului de-a lungul întregii sale vieți și, de exemplu, la admiterea studenților în institutele de învățămînt superior se acorda note mai bune copiilor din clasele muncitorești, țărănești, considerînd că ei vor păstra toată viața, chiar și în altă clasă socială, atitudinile și convingerile dezvoltate în familie.

O descriere completă a clasei sociale presupune deci o descriere a bazelor ei economice, a instituțiilor ei de clasă, a ideologiei ei de clasă, a tipului de familie care apare în cadrul ei, a categoriilor profesionale din care este compusă și mai ales a factorilor care schimbă în permanență clasele sociale. De exemplu, clasa muncitoare în societatea capitalistă contemporană se schimbă sub influența progresului tehnic și a noilor forme de organizare a muncii, sub influența nivelului de pregătire, sub influența activității instituțiilor și a partidelor lor politice, sub influența politicii salariilor[40] etc. În anul 1845 a apărut cartea lui Fr. Engels, ce arăta situația muncitorilor din Anglia, și care a exercitat o puternică influență și a jucat un mare rol nu numai în dezvoltarea socialismului, ci și în dezvoltarea teoriei materialist-istorice. Iată însă că compararea acestei cărți cu descri-

[40] *Przeniamy w strukturze klasy roboticzej w krajach kapitalis-cznych* (Transformările din structura clasei muncitoare în țările capitaliste). Warszawa, 1963.

erea clasei muncitoare din Anglia din cartea lui F. Zweig din anul 1961, luînd în considerare deosebirile dintre metodele de descriere și principiile ideologice, arată uriașele schimbări care au avut loc în cadrul acestei clase[41]. Concomitent, s-a schimbat și clasa capitaliștilor — sub influența transformărilor care au avut loc în organizarea întreprinderilor, a tehnicii de producție și de transport, a schimbărilor din orînduirea politică etc. Schimbările care au loc în clasele sociale se evidențiază în perioadele de tranziție. În Polonia, de exemplu, după anul 1945, odată cu schimbarea orînduirii sociale, a bazelor economice și juridice, clasele „tradiționale" formate în perioadele anterioare, trebuie să se adapteze noilor condiții de existență[42].

Cercetarea transformării claselor sociale ne permite să observăm mai bine care sînt factorii lor constitutivi, adică instituțiile și fenomenele care determină continuitatea lor, menținerea lor, coeziunea internă și continuitatea de acțiune, într-un cuvînt, posibilitatea lor de a funcționa ca colectivitate sau chiar ca grupuri sociale. De exemplu, lichidarea bazelor economice, efectuată prin exproprierea sau prin naționalizarea fabricilor și averilor funciare, determină dispariția burgheziei și moșierimii ca un întreg capabil de acțiune și influență, dar nu lichidează multe elemente ale acestor clase și anume, familia lor, microstructurile lor și chiar anumite instituții care nu sînt legate direct de proprietate, de exemplu, anumite organizații culturale, mai departe, nu lichidează ideologia creată de clasa respectivă, obiceiurile, modelele de conduită, valorile culturale, care pot fi preluate și continuate de către alte clase sociale.

Marile colectivități sociale, ca națiunea și statul, se compun întotdeauna din mai multe clase sociale. Între ele se formează uniuni funcționale destul de strînse și

[41] Ferdynand Zweig, *The Worker in an Affluent Society*, London, 1961.

[42] Vezi lucrarea colectivă sub redacția lui A. Sarapata, *Przemiany społeczne w Polsce Ludowej* (Transformările sociale în Polonia Populară), Warszawa, 1965. Aceste procese au ajuns mult mai departe în URSS: *Classy sotialnîie sloi i grupi v SSSR*, Moskva, 1968; *Problemî izmienienîia sotialnoi structuri sovietscovo obșcestva*, Moskva, 1968.

transformările dintr-o clasă determină cu necesitate schimbări în alte clase sociale. Acest lucru se referă mai ales la clasele sociale superioare, dominante, ca burghezia sau moșierimea în societatea capitalistă. Bunăoară, schimbările din clasa burgheză, separarea proprietății capitaliste de exercitarea conducerii nemijlocite de către proprietari, care a avut loc în perioada dezvoltării capitalismului monopolist și mai tîrziu, în perioada revoluției tehnico-științifice, a determinat schimbarea raporturilor ei față de intelectualitate, transformarea diferitelor categorii ale intelectualității angajate în întreprinderile ei în tehnicieni însărcinați cu organizarea și conducerea care, din lucrători salariați au devenit un fel de participanți alături de proprietar, concentrînd în mîinile lor deciziile tehnice privind conducerea întreprinderilor. S-a schimbat, de asemenea, organizarea clasei muncitoare, a crescut importanța sindicatelor acesteia, a determinat creșterea salariilor și a nivelului de viață. În Polonia, lichidarea clasei latifundiare a determinat dispariția multor categorii profesionale care aparțineau altor clase sociale, cum ar fi: servitorii de casă, proletariatul agrar angajat pe proprietățile funciare, categorii speciale de salariați intelectuali create pentru conducerea averilor.

Cel mai important raport între clase este lupta pentru interese economice și politice, lupta pentru repartizarea venitului național și pentru dominație în societate. Karl Marx a văzut în lupta de clasă factorul principal al dezvoltării sociale, al trecerii de la o formațiune socială la alta. Societatea capitalistă a avut două clase sociale de bază: capitaliștii și proletariatul. Capitaliștii, pentru a se dezvolta ca clasă, au trebuit să-și dezvolte întreprinderile și concomitent să angajeze un număr tot mai mare de muncitori salariați. Pentru a aduna profituri tot mai mari, au trebuit să limiteze participarea muncitorilor la venitul adus de aceste întreprinderi, iar prin aceasta au ascuțit tot mai mult antagonismul muncitorilor și lupta de clasă. Ca rezultat al acestui proces dialectic trebuia să se ajungă la polarizarea claselor, clasele intermediare, cum ar fi mica burghezie, intelectualitatea, țărănimea trebuiau să fie absorbite de către cele două clase fundamentale iar între acestea trebuia să se dea lupta decisivă, încheiată prin revoluția victorioasă a proletariatului și prin exproprierea capitaliștilor,

socializarea mijloacelor de producție, a cărei urmare ar fi fost lichidarea claselor sociale și apariția unei societăți fără clase. Am prezentat aici teoria relațiilor de clasă antagoniste foarte succint, deoarece ea este bine cunoscută[43].

Marx și-a dat seama, iar continuatorii lui și mai bine, de faptul că procesul istoric nu are loc întotdeauna și peste tot uniform, conform unei scheme simple și a văzut mulți factori care complică și modifică acest proces. Înainte de toate, însăși lupta proletariatului a determinat procesul de adaptare și concesii din partea clasei capitaliștilor și, mai ales, în rîndul „managerilor" iluminați, adică a directorilor profesioniști care conduc întreprinderile în perioadele de mai tîrziu ale dezvoltării capitalismului. Clasele intermediare nu au dispărut, iar progresul tehnic și organizatoric a determinat apariția unor forme tot mai noi ale micii burghezii. Pătura lucrătorilor intelectuali salariați a crescut considerabil, iar asimilarea sa de către clasele fundamentale s-a desfășurat foarte lent. În consecință, societățile capitaliste contemporane au creat o structură de clasă de pături foarte complicată[44].

Lupta de clasă în lumea contemporană, în care există societăți capitaliste foarte dezvoltate, țări capitaliste mai puțin dezvoltate, țări postcoloniale care se organizează după eliberarea de sub stăpînirea colonială, precum și țările socialiste, îmbracă forme cunoscute în secolul al XIX-lea. Un rol din ce în ce mai mare încep să-l joace păturile și categoriile profesionale. Economia planificată începe să limiteze acțiunea pieței, care a fost principalul teren pe care se desfășura lupta pentru interesele de clasă. Schimbările cele mai importante sînt provocate de revoluția tehnico-științifică, precum și de revoluția organizatorică bazată pe aplicarea ciberneticii în conducerea societății și a economiei.

Automatizarea mașinilor electronice, mecanizarea muncii intelectuale, dezvoltarea mijloacelor de informare în masă, îndeosebi a televiziunii, creșterea numă-

[43] Cf. *Podstawy marksizmu-leninizmu* (Bazele marxism-leninismului), Warszawa, 1960.

[44] Cf. *Miejskie warstwy pośrednie we współczesnym społeczeństwie kapitalistycznym* (Păturile orășenești intermediare în societatea capitalistă contemporană), Warszawa, 1964.

rului de automobile și punerea la dispoziția tuturor claselor sociale a automobilului, progresul în construcții și dezvoltarea urbanisticii, planificarea orașelor și a așezărilor — iată factorii care influențează asupra structurii claselor, precum și asupra relațiilor dintre ele. Aceste probleme se află în centrul atenției instituțiilor de cercetări aflate la dispoziția tuturor claselor sociale și a partidelor lor politice care trebuie să-și adapteze strategia și tactica luptei de clasă la starea tehnicii contemporane, a proceselor economice și a transformărilor sociale care au loc în mod obiectiv.

Păturile sociale

Despre păturile sociale am amintit în timpul prezentării claselor sociale. Marx și continuatorii lui au văzut păturile ca niște colectivități de oameni a căror poziție în societate nu este determinată de raportul față de mijloacele de producție, ci de trăsăturile suprastructurii[45]. Sociologii sovietici înțeleg prin păturile intermediare ale societății capitaliste „totalitatea grupurilor sociale care se află între cei doi poli de clasă ai societății burgheze"[46]. Dintr-o dată vedem că noțiunea de grup este folosită aici în accepțiune statistică.

Noțiunea de bază în teoria păturilor sociale este noțiunea de diferențiere socială. Experiența de zi cu zi ne învață că oamenii se deosebesc între ei printr-o serie de trăsături: înălțime, culoarea părului, inteligență, starea sănătății, avere etc. Sistematizînd aceste afirmații, putem spune că aceste diferențe se pot referi la trăsăturile biologice (rasă), psihice (inteligență, imaginație, aptitudini etc.), sociale (educație, apartenență de clasă, profesiunea exercitată etc.), economice (venitul realizat, averea posedată).

Aceste trăsături sociale sînt apreciate în mod diferit în grupurile sociale. De exemplu, o echipă de baschet apreciază foarte mult pe oamenii înalți, în institutele de cercetări se apreciază mai mult nivelul inteligenței decît forța fizică, care, în schimb, se bucură de o mare apreciere în rîndul luptătorilor. Trăsăturile economice, cum

[45] Vezi Oskar Lange, *Ekonomia polityczna* (Economia politică), vol. I, Warszawa, 1961, p. 46.
[46] *Miejskie warstwy pośrednie* ... p. 46.

ar fi averea posedată sau realizarea unui venit mare, au complet altă valoare socială decît trăsăturile biologice ca, de exemplu, culoarea pielii sau culoarea ochilor. Aceste trăsături se leagă de o arie mai largă de posibilități de exercitare a influenței asupra comportării și modului de a acționa a altor oameni, asupra relațiilor sociale și asupra grupurilor. La fel, calificarea profesională dobîndită reprezintă o trăsătură socială importantă, dînd dreptul la o poziție socială definitivă, la venit și la prestigiu. Se poate deci afirma, în general, că posedarea unor trăsături diferite plasează indivizii în anumite poziții, în diferite ierarhii sociale.

Vedem deci că trebuie să diferențiem aici cel puțin două aspecte ale problemei: primul — existența unor diferențieri între indivizi, precum și între ansambluri și colectivități întregi care sînt compuse din indivizi cu trăsături asemănătoare; aceasta înseamnă existența unor diferențieri obiective, care pot fi stabilite, iar în unele cazuri chiar măsurate, cum ar fi măsurarea și compararea averii, a inteligenței, a duratei studiilor, a diplomelor obținute etc. Al doilea aspect îl reprezintă modalitățile stabilite și acceptate de apreciere a acestor trăsături și considerarea lor din punctul de vedere al superiorității sau al inferiorității. La prima vedere se remarcă că există diferite ierarhii, care nu trebuie să se acopere obligatoriu. Cu alte cuvinte, există cîțiva determinanți care servesc drept criterii și măsurători ale superiorității și inferiorității sociale. În unele societăți europene, nivelul de pregătire școlară a fost apreciat ca avînd o valoare mai mare decît venitul realizat, în timp ce în Statele Unite nivelul venitului realizat reprezintă criteriul fundamental de apreciere a oamenilor. Analizînd deci împărțirea în pături a unui anumit grup sau colectivități sociale, mari sau locale, totdeauna trebuie să avem în vedere stratificarea în funcție de diferite criterii și imaginea acestei stratificări în conștiința socială a membrilor acelei colectivități[47].

Care este însă corelația dintre împărțirea în pături și diviziunea în clase existentă în aceste colectivități?

[47] Acest lucru se referă, de asemenea, la structura de clasă. Vezi Stanislaw Ośsowski, *Structura klasowa w społecznej świadomości* (Structura de clasă în conștiința socială), în „Opere", t. V., Warszawa, 1968.

Am stabilit că clasele sînt o realitate socială obiectivă, a cărei imagine subiectivă în conștiința membrilor societății nu poate schimba societatea. O asemenea imagine subiectivă fiind asemănătoare cu o definiție definitivă a realității sociale, influențează desigur asupra modului de acțiune al oamenilor, deoarece oamenii se comportă în conformitate cu modul în care văd ei situația respectivă și în funcție de ce știu despre ea și nu după cum se prezintă lucrurile în realitate. Cu toate acestea, cercetătorul trebuie să diferențieze întotdeauna cu grijă realitatea obiectivă și imaginea ei în conștiința socială. Să respectăm deci principiul „factorului umanist" formulat de către Florian Znaniecki, care susține că fenomenele sociale, faptele și procesele sociale există în măsura în care influențează asupra comportărilor oamenilor, dar să acordăm acestui principiu o interpretare metodologică și nu ontologică[48]. În schimb, păturile pot fi diferențiate pe baza aprecierilor pe care oamenii le fac. Este cunoscută și pe larg aplicată, cercetată și descrisă stratificarea pe baza criteriului prestigiului social[49]. Fără îndoială, acesta este un criteriu de apreciere existent în conștiință, acceptat și folosit în comportările umane, în acțiunile membrilor acestor colectivități. Prestigiul social are anumite baze reale și ar putea consta dintr-o seamă de fenomene sau fapte obiective. Se poate, deci, întotdeauna ca o asemenea propoziție: „*A* se află mai sus decît *B* pe scara prestigiului social" să fie tradusă într-un limbaj care descrie stări de lucruri obiective, de exemplu „*A* este mai bogat decît *B*" și „*A* este membru al grupului care exercită puterea" etc. Dar prestigiul poate fi legat de factori iraționali, care să nu se limiteze la fapte sociale obiective și comensurabile, poate să se bazeze pe farmecul personal, pe aspectul exterior etc. Deci, trebuie să recunoaștem existența ierarhiei păturilor sociale, care nu sînt legate de ierarhia claselor sociale și de determinanții obiectivi care despart aceste clase.

[48] Vezi Jan Szczepański, *Rozumienie i interpretacja zachowania ludzkiego* (Înțelegerea și interpretarea comportării umane) în „Mysl Wspolczesna" (Gîndirea contemporană), 1946.

[49] Vezi Włodzimierz Wesolowski, *Studia z socjologii klas i warstw społecznych* (Studii privind sociologia claselor și păturilor sociale), Warszawa, 1962, cap. 4.

Ajungem deci la următoarele afirmații: clasele sociale sînt împărțite în interior în pături. De exemplu, clasa socială a capitaliștilor este împărțită în burghezia financiară, burghezia industrială, burghezia comercială. În continuare, în cadrul ei există pături în funcție de mărimea întreprinderilor posedate, de situarea acestor întreprinderi etc. Clasa muncitoare s-a împărțit de la începutul existenței sale în „aristocrația" muncitorească — adică în muncitori cu o calificare înaltă în masa de bază a clasei — în muncitori cu calificare medie și în muncitori necalificați, care reprezentau pătura de jos ce cădea de cele mai multe ori victimă șomajului și care primea cele mai mici salarii. Și clasa țărănimii era structurată intern într-un mod asemănător. Criteriile de distingere a păturilor interne ale claselor sociale au fost diferite: averea sau venitul obținut, nivelul pregătirii, participarea la conducere, accesul la șanse în viață (apărarea sănătății, avansarea, accesul la privilegii) etc.

În plus, au existat pături în afară sau între clase, care se încrucișau cîteodată sau care parțial se interfereau cu unele clase. Un asemenea exemplu l-a constituit, în societatea poloneză, intelectualitatea. Ea se diviza în diferite categorii profesionale care se uneau în pături, cum ar fi profesiunile libere (medicii, avocații, arhitecții etc.), categoriile superioare de funcționari, funcționarii administrativi și de birou, profesorii și oamenii de știință, artiștii etc.

Cîteodată se pot distinge pături economice, avînd ca bază diferențierea în ce privește venitul realizat. De exemplu, în fiecare *Anuar statistic* găsim un tabel care reprezintă „Angajații din economia socialistă în funcție de salariul lunar"[50], care arată ce procent de salariați cîștigă pînă la 600 zloți, între 601—700, 701—800, 801—1000, 1001—1200, 1201—1400, 1401—2000, 2001—2500, 2501—3000, peste trei mii de zloți. Regrupînd aceste categorii, putem să împărțim salariații angajați în economia noastră socialistă în pături economice care cîștigă pînă la 1000 de zloți, de la 1001—3000, de la 3001—5000, de la 5001—10 000, și cei care cîștigă 10 000 zloți lunar, deși *Anuarele*, din păcate, nu indică numărul de sala-

[50] *Rocznik Statistyczny 1968* (Anuarul statistic pe anul 1968) p. 502.

riați din categoriile care cîștigă peste 3000 de zloți. Cunoscînd care sînt prețurile chiriilor, alimentelor, îmbrăcămintii, cărților și a presei, a transportului, taxele de radio și televiziune, prețurile diferitelor prestații și cunoscînd ce scutire au salariații de la diferite niveluri, ce sporuri la salariu, ce alte drepturi, putem să calculăm și să descriem nivelul mediu de viață al oamenilor care se află în toate aceste pături economice. Știm doar că cîștigul permite un anumit stil de viață, se leagă de anumite tipuri de bugete de familie, deci păturile economice reprezintă ansambluri de oameni ce se caracterizează printr-un mod de viață precis stabilit. Desigur, trebuie să avem în vedere aici veniturile întregii familii, ale tuturor membrilor de familie care lucrează și mărimea venitului care revine pe cap de membru de familie.

În mod similar, unii sociologi vorbesc despre păturile culturale, distingîndu-le pe baza nivelului de pregătire. Acest procedeu este asemănător cu diferențierea păturilor economice. Cunoaștem doar că nivelul de pregătire determină un anumit nivel de preocupări culturale, genurile de literatură critică, genurile de activități culturale, adică piesele de teatru vizionate, filmele vizionate la cinematograf, programele de televiziune, criteriile de apreciere artistică folosite, preocupările intelectuale, intensitatea participării la viața culturală, ca receptori și creatori. Fără îndoială, pot exista asemenea excepții, cum ar fi de exemplu Wantuła Jan, țăran muncitor care a absolvit numai trei clase elementare, dar a devenit scriitor și cercetător remarcabil al istoriei regiunii Silezia-Cieszyn[51], totuși dependența dintre nivelul de pregătire și activitatea culturală a fost confirmată în nenumărate cercetări.

După cum am mai spus, posibilitățile de creare a diferitelor sisteme de gratificare, adică de diferențiere a unor pături sociale din societate, poate fi foarte mare, deoarece există o bogăție uriașă de trăsături care îi deosebesc pe oameni și care determină ca unele caracteristici să se unească funcțional în sisteme compacte de trăsături importante din punct de vedere social, după cum am arătat mai sus referindu-ne la venituri și pre-

[51] Cf. Jan Wantuła, *Ksiazki i ludzie* (Cărți și oameni), Krakow, 1956, precum și *Karty z dziejow ludu Slaska Cieszynskiego* (Pagini din istoria populației Sileziei-Cieszyn), Kraków, 1954.

gătire. Să enumerăm aceste modalităţi diferite de stratificare, care sînt importante în societăţile contemporane: a) diferenţierea în cadrul diferitelor profesiuni datorită nivelului de calificare, care îşi găseşte expresia sa practică în grupurile de muncitori industriali calificaţi; b) diferenţierea titlurilor profesionale şi ierarhia importanţei profesiunilor exprimată în diferenţierile de salariu şi prestigiu; c) ierarhia funcţiilor din instituţii şi crearea de ansambluri sau colectivităţi de oameni care ocupă anumite poziţii (directori de întreprinderi, de direcţii centrale, de cooperative etc.); d) ierarhia instituţiilor care îi situează pe salariaţi pe poziţii diferite (în societatea feudală, biserica a fost cea mai importantă instituţie, în Statele Unite, business-ul, în societăţile socialiste, instituţiile politice); e) ierarhia importanţei diferitelor sectoare de activitate (poziţia înaltă a oamenilor de ştiinţă în anumite societăţi, poziţia artiştilor în altele, a actorilor de film); f) ierarhii pe baza cîtorva criterii, de exemplu, instrucţia dobîndită, unită cu poziţia înaltă în ierarhia puterii şi cu un venit mare.

Aceste diferenţieri şi stratificări joacă un rol diferit în societate. Păturile din interiorul claselor se deosebesc fie prin forţa politică sau economică (de pildă în cadrul moşierimii poloneze, aristocraţia cu tradiţie, care dispunea de averi funciare uriaşe), păturile care intră în componenţa unor clase prin importanţa lor tehnică, pentru dezvoltarea economică şi culturală (intelectualitatea tehnică).

Să vedem acum ce fel de realitate socială reprezintă păturile sociale? Din prezentarea de pînă acum rezultă că acestea pot fi ansambluri în sens static — deci un ansamblu de oameni care se află într-o situaţie asemănătoare din punctul de vedere al raportului faţă de o trăsătură socială importantă. Astfel, ţăranii, proprietari ai unor gospodării de la 5 la 10 ha, sînt tocmai un asemenea ansamblu, sau meseriaşii, care angajează unul sau doi muncitori plătiţi. Dar păturile pot fi, de asemenea, colectivităţi conştiente de individualitatea lor, colectivităţi care creează principiile individualităţii şi reprezintă bariere ce le separă de alte pături, mai ales de cele inferioare. Noţiunea de strat (pătură) a apărut mai întîi în geologie, iar imaginea fîşiilor situate unele deasupra altora care nu se întrepătrund în permanenţă

îngreunează asocierea pe care o facem cu termenul de pătură socială. De cele mai multe ori, prin pături sociale se înțeleg colectivitățile care se deosebesc după stilul de viață, obiceiuri, nivelul venitului și identitatea barierelor care le desparte de altele, mai ales de colectivitățile inferioare[52]. Pentru deosebirea păturilor există criteriul superiorității și al inferiorității sociale, conștientizate ca distanță socială, ca o situare net diferită pe scara socială, indiferent dacă simțământul superiorității este justificat de nivelul venitului, de „origine aleasă" (adică născut într-o familie care aparține cercurilor superioare), de nivelul cultural, într-un cuvînt, de criterii reale sau imaginare. Un astfel de criteriu a fost „capacitatea de a fi onorabil", cu alte cuvinte, chemarea la duel conform unor principii ale codului onoarei. Păturile au deci simțământul legăturii interioare, al caracterului distinctiv, cîteodată instituții proprii, de cele mai multe ori neformale, precum și stilul de viață și conduită care le desparte de păturile inferioare sau superioare, modele de atitudini și comportări față de aceste pături.

●

Terminînd analiza claselor și păturilor sociale, ne punem întrebarea pe ce se bazează faptul social real al diviziunii în clase și pături sociale? Răspunsul îl vom sintetiza în patru puncte: 1) pe raporturile obiective, mai ales față de mijloacele de producție, care se formează în procesul de producție, în cadrul diviziunii muncii și organizării sociale a muncii; 2) pe posibilitățile obiective de acțiune pe care le au oamenii care ocupă poziții diferite în acest sistem obiectiv de raporturi; 3) pe reprezentările formate ca urmare a superiorității sau inferiorității proprii sau străine; 4) pe formarea unei ideologii justificatoare a diviziunii în superiori și inferiori, buni sau răi, care conferă reprezentărilor

[52] Vezi S. Rychlinski, *Warstwy społeczne* (Păturile sociale), în „Przeglad Socjologiczny", t. VIII, pp. 171—184; Bronislaw Minc, *O uwarstwieniu społeczanstwa socjalistycznego* (Despre stratificarea societății socialiste) în „Kultura i Spoleczenstwo", 1963, nr. 3; Pawel Rybicki, *Ze studiów nad uwarstwieniem społecznym* (Studii despre stratificarea socială), în „Przeglad Socjologiczny", t. X, pp. 81—96.

subiective despre superioritate și inferioritate un caracter obiectivizat[53].

Trebuie să mai adăugăm cîteva cuvinte despre clasele și păturile din societatea socialistă. Nu toate clasele care există în societatea capitalistă vor fi lichidate după revoluție. Vor dispărea clasele stăpînitoare ale capitaliștilor, proprietari ai unor întreprinderi mari sau mijlocii după naționalizarea acestor întreprinderi, va dispărea de asemenea, clasa moșierimii după reforma agrară. Vor rămîne clasele micii burghezii, a intelectualității, a muncitorilor și țăranilor. Aceste clase vor suferi desigur un proces de transformări, deoarece dispare proprietatea particulară asupra mijloacelor de producție în industrie, transport, prestații etc. În Polonia se menține mica proprietate numai în agricultură, în meșteșuguri, în industria mărunță și în comerț. Economia planificată introdusă limitează foarte mult acțiunea pieței, care a fost doar principalul teren al luptei de clasă. Astfel, clasele tradiționale se transformă încet. Clasa muncitoare devine coproprietar al mijloacelor de producție socializate, deci încetează de a mai fi clasa proletariatului. Progresul tehnic, accesul liber la școli, nivelul cultural ridicat, accesul la instituțiile puterii și la autoconducere schimbă poziția acestei clase în societate. Numai raportul muncitorului față de mașină și față de cerințele organizării muncii nu se schimbă, iar acest lucru determină ca el să rămînă în continuare lucrător salariat, subordonat conducerii organizate a întreprin-

[53] Literatura pe tema claselor și a păturilor sociale este uriașă. Merită să mai menționăm în afara literaturii deja citată pe J. Hochfeld, *Studia o marksowskiej teorii spoleczenstwa* (Studii despre teoria marxistă a societății), Warszawa, 1963. Teoria stratificării culturale a societății a fost dezvoltată de către Th. Geiger, *Die Stellung der Intelligenz in der Gesellschaft*, Stuttgart, 1949. Descrieri sistematice ale claselor și păturilor existente în cadrul diferitelor popoare sînt prezentate în articole în „Cahiers Internationaux de Sociologie", vol. XXXVIII și XXXIX, 1965. Dintre teoriile nemarxiste este interesantă teoria lui G. E. Lenski, *Power and Privilege*, New York, 1966. O descriere perfectă a claselor și păturilor societății canadiene o face John Porter, *The Vertical Mosaic*, Toronto, 1965. Studii despre stratificarea societăților socialiste găsim în culegerea de sub redacția lui P. Machonin, *Socialni struktura socialisticke spolecnosti*, Praga, 1966. Sociologia poloneză în ultimii 15 ani a cules material descriptiv imens referitor la clase, pături și categorii profesionale, care reprezintă o bază pentru studii comparative și pentru generalizări.

derii de producție. De aici apare și rolul social dublu al muncitorului: cel de producător și de coproprietar[54].

Schimbări asemănătoare au avut loc în rîndul intelectualității, clasei țărănești și micii burghezii. Astfel, pe de o parte, au loc transformări în rîndul claselor tradiționale, care s-au format în societatea capitalistă iar, pe de altă parte, procese de diferențiere și stratificare ce se efectuează sub influența funcționării economiei socializate și sub influența noului sistem de instituții politice și sociale. Cele mai importante transformări în rîndul claselor tradiționale sînt: egalizarea, dispariția deosebirilor acute în nivelul veniturilor, al instruirii, în șansele în viață, în prestigiu. După dispariția raportului inegal față de mijloacele de producție s-a schimbat și participarea la putere și accesul la bunurile dorite.

Societatea socialistă, deși în cadrul ei clasele sociale nu vor mai apărea, în accepțiunea clasică marxistă a acestui cuvînt, va fi totuși o societate stratificată. Bazele acestei stratificări constă în necesitatea menținerii organizării ierarhice a economiei planificate, ierarhia calificării și a pregătirii, ierarhia însemnătății meseriilor, ierarhia domeniului deciziilor politice și economice, ierarhia veniturilor. Cu toate acestea, în această societate nu există mecanisme care să permită crearea claselor sociale. Posturile înalte ocupate nu dau posibilitatea acumulării de avere care să fie transmisă prin moștenire copiilor, fapt care a constituit baza formării clasei capitaliștilor. Nu există, de asemenea, mecanisme de transmitere a poziției sociale înalte, fiecare generație nouă trebuind să dobîndească o poziție înaltă prin propria-i muncă. Nu are loc, de asemenea, moștenirea pozițiilor politice superioare. În acest sens, se poate vorbi despre dispariția claselor. În sfîrșit, nu există luptă de clasă între păturile ierarhizate, deoarece planurile naționale sînt concepute din punctul de vedere al intereselor întregului popor.

[54] Vezi Irena Pietruska și Jadwiga Gazdecka, *Procesy prezemian społecznych w Polsce. Bibliografia* (Transformările sociale în Polonia. Bibliografie), Warszawa, 1967, unde se dă un tabel vast al lucrărilor care conțin rezultatele cercetărilor efectuate asupra clasei muncitoare din Polonia Populară.

Castele

Sistemul castelor constituie un exemplu de diviziune stratificată deosebit de acută, bazată pe credința religioasă care susține că împărțirea în caste este stabilită de forțe transcendentale și că respectarea ei este de ordin religios. Acesta s-a definitivat în formă pură în India și dacă-l vom defini într-o accepțiune îngustă, atunci se va limita numai la această societate. În schimb, dacă folosim termenul „castă" în sens figurat, atunci vom putea descoperi, de asemenea, și în alte societăți colectivități care au trăsături asemănătoare cu castele. În această accepțiune, sociologii americani vorbesc despre castele din Statele Unite.

Sistemul castelor astfel format (disensiunile despre geneza lui continuă încă) întruchipează o ordine socială cu caracter religios. Societatea a fost împărțită în caste, adică în grupuri de oameni izolate complet, cu trăsături sociale, obiceiuri, modele de viață diferite. A existat dispoziția strictă a endogamiei și nu există nici o posibilitate de trecere de la o castă la alta. Omul născut într-o castă trebuia să rămînă în aceasta pînă la sfîrșitul vieții și dacă cît trăia respecta cu strictețe prescripțiile religioase și modul de viață prevăzut pentru casta respectivă, numai după moarte putea să treacă într-o castă superioară și apoi, într-o altă viață să se nască în noua castă.

Baza izolării castelor a reprezentat-o credința în reîncarnare, adică în renașterea într-o castă superioară sau într-o castă inferioară, în funcție de felul cum a respectat omul în timpul vieții prescripțiile care reglementau viața castei. Această credință în reîncarnare a fost factorul care a conferit durabilitate sistemului castelor, care a rămas neschimbat de-a lungul mileniilor. Oricine ar fi dorit să schimbe acest sistem și să-l îmbunătățească, încălca dharma castei sale, adică suma de prescripții religioase ce stabileau modul de viață corespunzător castei respective, iar după moarte renștea într-o castă inferioară. În consecință, orice activitate de îmbunătățire a soartei ducea în mod inevitabil la înrăutățirea ei. Pentru un hindus credincios, unica posibilitate de a urca pe scara socială o reprezenta respectarea scrupuloasă a prescripțiilor castei, în spe-

ranța de a renaște după moarte într-o castă superioară, pînă ajungea la casta cea mai de sus, din care putea trece după moarte în Nirvana. În schimb, dacă nu respecta prescripțiile castei sale, cu fiecare renaștere consecutivă sufletul său se încarna în corpul unui membru al unei caste inferioare, iar apoi în corpul unui animal de condiție tot mai coborîtă. Credința în reîncarnare, care funcționa în acest fel, a asigurat invariabilitatea sistemului.

Sistemul clasic al castelor constă în împărțirea în patru caste principale, care se divizau la rîndul lor în subcaste. Acestea au fost: casta *brahmanilor*, adică a sacerdoților și a conducătorilor spirituali; a doua castă a *cșatrilor*, a fost o castă a războinicilor aristocrați, a conducătorilor militari; *vaisia* a fost casta negustorilor, a meșteșugarilor și, în sfîrșit, casta *sudra*, formată din țărani. În afara sistemului castelor existau așa-zișii paria, „intangibili", atît de izolați de celelalte caste încît nici umbra unuia dintre acești „intangibili" nu putea să cadă asupra unui membru al altei caste — fie el și din cea mai de jos castă. În decursul secolelor, sistemul castelor s-a divizat, astfel că la sfîrșitul secolului al XIX-lea recensămintele au scos la iveală existența a circa 2000 de caste, subcaste și alte subdiviziuni ale lor.

Sistemul castelor a reprezentat un obstacol în calea progresului. Un membru dintr-o castă inferioară nu putea să dea ordin unui membru dintr-o castă superioară, iar organizarea modernă a industriei, armatei, diviziunea muncii etc., a putut să se dezvolte abia după înfrîngerea lui. Fiecare castă și subcastă avea tabu-ul său strict, referitor la alimentație — de aici și greutățile imense în organizarea sistemului alimentației comune. Fiecare castă își avea sărbătorile și ritualurile sale, care trebuiau respectate cu strictețe și care se desfășurau în zile diferite — de aici greutățile de completare a colectivelor din fabricile care lucrau în permanență după un anumit orar etc.

Odată cu dobîndirea independenței, deci odată cu eliberarea de sub stăpînirea colonială engleză, s-au făcut eforturi uriașe pentru a include în viața socială activă pe „intangibili", ceea ce s-a realizat, în principiu, în marile orașe.

Sistemul castelor se baza deci pe credința religioasă, iar castele au reprezentat unități ale cultului religios și totodată colectivități sociale cu caracter de clasă. A fost un sistem de stratificare foarte strict care stabilea cu precizie criteriile superiorității și inferiorității sociale. Castele au fost colectivități impermeabile, lipsite de canale de mobilitate socială între ele. Ele au avut nu numai modelele lor morale specifice ale membrilor lor, ci și modele fizice (adică semne exterioare ale îmbrăcămințiii, podoabe etc.), apartenența la castă fiind deci vizibilă după semnele exterioare. Sistemul castelor a fost totodată o diviziune profesională, deoarece o parte a modului de viață a castelor constă în exercitarea profesiunii, proprii castei respective, și această profesiune putea fi exercitată numai de către membrii castei respective.

În accepțiune strictă, castele au fost legate de religia hindusă și nu puteau apărea acolo unde această religie nu era recunoscută. Dar în multe alte societăți s-au format colectivități asemănătoare castelor. De exemplu, în societatea feudală clasele superioare, aristocrația, clerul, aveau trăsături asemănătoare castelor: izolare, stil de viață corespunzător numai acelei clase, impermeabilitate și lipsa canalelor de mobilitate, în anumite clase se practica endogamia etc. În societățile moderne, corpul ofițerilor a reprezentat un grup care avea anumite trăsături de caste. În societatea americană s-a remarcat că în sud colectivitățile de rasă erau delimitate la fel cum sînt castele. Negrii, vechii sclavi au fost despărțiți prin bariere ținînd de obiceiuri, segregație în școli, restaurante, mijloace de transport publice, parcuri etc., prin dispoziția endogamiei, prin prescripții specifice ale obiceiurilor și stilului de viață.

În această accepțiune, vom denumi castă orice colectivitate socială cu caracter de clasă închis, al cărei membru poate deveni în virtutea nașterii, care nu permite să se încheie căsătorii cu membrii altor clase, care reglementează relațiile cu membrii altor clase după un ritual și care dispune de obiceiuri și mod de viață stabilite, diferite de ale altor clase. Barierele de castă sînt în principiu de netrecut. Castele de acest fel pot avea justificări de rasă (Statele Unite), de orînduire, (feudalism) sau religioase. Cîteodată anumite grupuri cu scop,

care creează sentimentul unei misiuni speciale, care pun în fața membrilor lor cerințe foarte mari, dobîndesc, de asemenea, trăsături de castă.

Totuși, în accepțiunea strictă a acestui cuvînt, sistemul castelor este un sistem stratificat, rezultat din credințele religioase, iar diviziunea în caste este justificată prin dogma religioasă.

Colectivități care se deosebesc pe baza unei culturi aparte

Aceste colectivități sînt denumite colectivități (grupuri) etnice[55]. Baza deosebirii lor o constituie de obicei limba comună, cîteodată dialectul aparte, ori un complex cultural mai larg. De cercetarea acestor grupuri și a culturilor lor se ocupă etnografia și etnologia. Procesul de apariție a acestor grupuri, denumit etnogeneză, constituie obiectul de cercetare nu numai pentru etnografie și etnologie, ci și pentru arheologie și lingvistică, precum și a altor științe auxiliare, care dispun de obicei de izvoare de diferite feluri, foarte reduse, dar care permit totuși să se reconstituie procesul de apariție al acestor grupuri. Conform reprezentărilor simpliste, evoluționiste, acest proces a trecut prin crearea unor uniuni familiale mai largi și a unor uniuni de înrudire, crearea unor clanuri, care s-au unit în triburi, care la rîndul lor s-au transformat în popoare, iar din acestea s-au format națiunile. Această schemă de dezvoltare este desigur o construcție teoretică și nu explică cum s-a efectuat această unire și transforme. Etnologii și sociologii indică de obicei contactele intergrupale, pătrunderea elementelor de cultură dintr-un grup în celălalt, asimilarea grupurilor culturale care se unesc sub influența împrejurărilor externe etc. Pe noi aici ne interesează mai puțin procesul de formare al acestor colectivități, și mai curînd anumite trăsături descriptive ale acestora.

Fără îndoială că grupul etnic cel mai simplu sînt uniunile familiale, ginții, adică grupurile bazate pe relații de înrudire. În viața societăților primare, aceste grupuri joacă un rol foarte important. Ele se pot forma pe baza

[55] Cf. Josef Obrebski, *Problem grup etniczych w etnologii* (Problema grupurilor etnice în etnologie).

subordonării marilor familii celui mai bătrîn bărbat sau pe baza matrilineară. Uniunile de înrudire pot fi mai largi decît familia mare și atunci dă naștere la neamuri formate din cîteva familii mari. Ginţile reprezintă ori o uniune de înrudire reală, deci o uniune de familii, ori reprezintă uniuni sociale, bazate pe credința în origine a unui strămoș comun, deseori mitic. Cîteodată granița dintre familia mare și neam este fluă, de obicei însă neamul nu este concentrat spațial, nu întotdeauna are o economie comună[56].

În societățile primare, un rol esențial l-au jucat *clanurile*. Se poate vorbi despre două feluri de grupuri denumite clanuri. În prima accepțiune, clanurile, mai ales scoțiene sau irlandeze, au fost uniuni familiale care aveau un comandant comun, ce exercita anumite funcții politice. Ele au jucat un rol politic pînă la jumătatea secolului al XVIII-lea. În a doua accepțiune, termenul „clan" este folosit în cercurile societăților primare, unde a servit pentru desemnarea ginților de cele mai multe ori exogamice, unite prin credința într-un strămoș comun, deseori mitic (pasăre, animal) denumit totem. Clanurile totemice au îndeplinit importante funcții economice și religioase[57]. Interdicția religioasă de consumare a totemului a obligat pe membrii clanului la schimbul animalului vînat contra altor alimente. Clanurile totemice au fost totodată uniuni în care ritualurile religioase reprezentau elementul de legătură principal.

Importanța descoperirii rolului clanului și ginților în societate a revenit evoluționiștilor, mai ales lui L. H. Morgan, care a descris ginţile în societatea romană și clanurile la tribul irochezilor din America de Nord, arătînd asemănările care apar între ele în ce privește structura și funcțiile. În societățile industriale contemporane ele dispar complet.

[56] Cf. T. Szczurkiewicz, *Rodzina w swietle etnosociologii* (Familia în lumina etnosociologiei), în „Studia socjologiczne" (Studii sociologice), Warszawa, 1969.

[57] Cf. Ch. Hainchelin, *Originea religiei*, Warszawa, 1954, p. 103, și urm. Împărțirea în clanuri în societatea trobrianzilor și miturile legate de apariția clanurilor au fost descrise de către B. Malinowski: *Zycie seksualne dzikich* (Viața sexuală la sălbatici), Warszawa, 1958, p. 411 și urm., precum și *Argonauci Zachodniego Pacyfiku* (Argonauții Pacificului de Vest), Warszawa, 1967, p. 99 și urm.

Tribul este o formă de colectivitate socială mai mare și mult mai compactă. El cuprinde de obicei un număr mai mare de ginți și clanuri. Triburile se disting prin limbă sau dialect propriu, obiceiuri proprii, deseori cultură materială proprie, religie, denumiri caracteristice care exprimă simțămîntul individualității lor.[58] Triburile au avut de obicei o anumită organizare formală, un conducător sau un grup de conducători, sfaturi tribale care își spuneau cuvîntul în problemele importante pentru întregul trib, sau unele subgrupuri, cum ar fi uniunile luptătorilor (existente la triburile indienilor din America de Nord). Triburile se strîngeau la un loc pentru ritualurile religioase importante, pentru vînătoare, război etc. Triburile pot fi nomade, legate de un anumit teritoriu geografic, pe care se deplasează, pe care-l consideră ca al lor, și pe care-l apără față de pătrunderea străinilor. Unele triburi care se compun din nenumărate ginți sau clanuri, trăiesc în anumite perioade împrăștiate și se strîng numai pentru ritualurile religioase comune sau pentru vînătorile mari. Este foarte greu să se stabilească efectivul triburilor primare.[59] Știm însă că triburile au reprezentat o formă de viață colectivă care a existat pretutindeni, pe toate continentele. Ele au continuat atît baza dezvoltării statale ulterioare, atît în Europa antică (Grecia, Roma) cît și a apariției statelor slave în Evul mediu timpuriu. Triburile au creat, de asemenea, forme de economie superior dezvoltate, de la vînătoare la agricultură și păstorit.

Poporul reprezintă forma următoare a dezvoltării colectivităților bazate pe asemănări ale culturii. Termenul este folosit în diverse accepțiuni. În vorbirea curentă, prin popor se înțelege, de obicei, locuitorii statului (de aici denumirea de partide poporaniste pentru partidele în care membrii sînt țărani). Cîteodată prin popor se denumesc toate păturile sociale care lucrează fizic de

[58] Rolul denumirilor tribale în relațiile dintre triburi a fost prezentat de către Ludwik Krzywicki, *Nazwy plemienne* (Denumirile tribale) în „Przeglad Socjologzny", t. III, nr. 2, 1935.

[59] Vezi L. Krzywicki, *Ustroje społeczno-gospodarcze w okresie dzikości i barbarzyństwa* (Orînduirea social-economică în perioada sălbăticiei și a barbariei), Warszawa, 1914, precum și *Społeczeństwo pierwotne. Jego rozmiary i wzrost* (Societatea primitivă. Dimensiunile și dezvoltarea ei), Warszawa, 1937.

la oraș și sat. Folosirea lui în acest sens apare în limbajul anumitor doctrine politice, (de aici denumirea de democrație populară pentru desemnarea unei orînduiri în care oamenii muncii reprezintă baza puterii). În științele sociale, denumirea de „popor" este folosită în diverse accepțiuni. (Denumirea de „popor" întruchipează două accepțiuni — în limba greacă *ethnos* și *demos*). Etnografia înțelege prin popor colectivități mai largi decît triburile organizate superior care posedă un nivel superior de dezvoltare culturală, care se deosebesc pe baza culturii proprii mai ales prin particularități nete în cultura materială (construcții, îmbrăcăminte, unelte de muncă), dar și prin obiceiuri, cîntece, dansuri, ritualuri și podoabe. Popoarele sînt o verigă intermediară între triburi și națiuni. Pentru desemnarea elementelor culturii spirituale a popoarelor se folosește denumirea de folclor — mituri, credințe, legende, proverbe, dansuri, formule magice, superstiții, obiceiuri etc. Opera monumentală a lui Oskar Kolberg intitulată *Lud. Jego zwyczaje, spośob zycia, nowa, podania przysłowia, obrzedy, gusla, zabawy, piesni, muzyka i tance* (Poporul. Obiceiurile lui, modul de viață, vorba, povestirile, proverbele, ceremoniile, farmecele, distracțiile, cîntecele, muzica și dansurile — 1857—1890), prezintă bazele „populare" ale culturii naționale poloneze.

Trăsătura distinctivă între popor și națiune o constituie gradul de evoluție culturală. Popoarele pot avea culturi fără o scriere proprie, națiunile nu pot exista fără scriere. Popoarele au numai forme de organizare politică incipiente, — națiunile trebuie să se bazeze pe o organizare politică formalizată. Sociologii care se ocupă cu cercetarea colectivităților poporului (în limba americană, folk society) denumesc astfel societățile locale relativ mici, în care conviețuirea colectivă este reglementată mai ales de tradiții, obiceiuri, religie, iar legile pozitive joacă în cadrul lor un rol foarte mic. Individul este apreciat mai ales după trăsăturile sale personale și nu după poziția ocupată.[60] Acestea sînt societăți sătești, iar opusul lor îl constituie colectivitatea urbană din marile orașe.

[60] Robert Redfield, *The Folk Society*, în „Human Nature and the of Society", Chicago, 1962, pp. 231—253.

Popoarele există în continuare în interiorul naţiunilor organizate politic, iar relaţiile reciproce şi influenţele dintre popor şi naţiune sînt deosebit de interesante. Faptul că au continuat să existe popoare lipsite de organizare statală proprie (sîrbii şi bulgarii în timpul stăpînirii turceşti, cehii sub dominaţia Habsburgilor, polonezii în timpul împărţirii Poloniei), a fost posibil, printre altele, datorită menţinerii elementelor de cultură populară. De exemplu, menţinerea elementului polon în regiunea Sileziei de-a lungul celor 600 de ani cît a fost despărţită de statul polonez a fost posibilă datorită menţinerii culturii populare şi a elementelor culturii poloneze naţionale bazate pe acestea.

Naţiunea este o colectivitate care reprezintă închiderea acestui lanţ al dezvoltării — de la familie prin gintă, clan, trib şi popor. Se poate — şi nu lipsesc desigur astfel de teorii — să se prezinte formarea naţiunilor altfel. În orice caz, naţiunile sînt produsul unei perioade istorice relativ tîrzii; în prezent, sub ochii noştri are loc procesul de transformare a triburilor şi popoarelor din Africa în naţiuni, în accepţiunea modernă a acestui cuvînt.[61] Atît la naţiunile care s-au format mai de mult, cît şi la cele nou formate, coeziunea de sînge, coeziunea de apropiere care apare la ginţi şi triburi a lăsat anumite urme sub forma unor mitologii, a înclinaţiilor spre înţelegerea mistică a coeziunilor naţionale, ceea ce introduce în sentimentul comunităţii naţionale elemente emoţionale puternice, care se fac simţite mai ales în perioadele de pericol.

Termenul „naţiune" apare în literatura politică şi ştiinţifică în două accepţiuni: 1) În literatura ţărilor din Europa occidentală, mai ales în cea anglo-saxonă, predomină părerea că naţiunea este colectivitatea de cetăţeni ai unui stat, deci poporul care a atins deja un înalt grad de organizare politică, şi un grad înalt de cultură, bazată pe scriere, limbă şi aşa-numita cultură artistică. Totuşi, pentru autorii acestor ţări, organizarea politică, statală reprezintă factorul cel mai important. Termenul englez *Nation* înseamnă mai ales cetăţenii unui stat, indiferent de apartenenţa lor etnică. 2) În literatura ţări-

[61] Cf. A. Zajaczkowski, *Plemie, rasa, socjalizm* (Trib, rasă, socialism), Warszawa, 1965.

lor Europei centrale și răsăritene predomină părerea că naţiunea reprezintă o colectivitate formată printr-o cultură comună, care-şi creează literatura proprie, arta şi ştiinţa, deci cultura artistică este factorul decisiv, deoarece naţiunile pot exista ca colectivităţi distincte chiar şi atunci cînd sînt lipsite un timp mai îndelungat de un stat propriu. În anumite ţări, de exemplu, în literatura ştiinţifică germană, se face distincţie între *Volk* şi *Nation*, unde *Volk* reprezintă baza existenţei lui *Nation*. *Volk* este comunitatea culturală, este colectivitatea bazată pe tradiţia comună, pe obiceiuri comune, pe coeziunea naţională (unii ideologi germani au dat acestui termen un sens aproape mistic, iar ideologii hitlerismului au tratat *Volkul* ca o comunitate de sînge sau rasă). *Nation*, în schimb, este *Volkul* organizat politic în care scopurile de stat dau formă vieţii sociale.

În literatura ştiinţifică poloneză nu se fac astfel de distincţii detaliate. Poporul este considerat ca o parte componentă a naţiunii, trăsătura distinctivă a naţiunii este cultura ei, iar statul este un element important în viaţa naţiunii, deoarece asigură şi garantează existenţa independentă a naţiunii. În perioada interbelică au avut loc dispute ideologice între adepţii concepţiei lui Pilsudsky, care tratau statul ca element supraordonat faţă de naţiune, şi adepţii Democraţiei Naţionale, care considerau naţiunea ca „existenţa primară", iar statul ca un ansamblu de instituţii care servesc naţiunea. În concepţia marxistă, aceste dispute sînt neesenţiale, marxismul contemporan subliniază însemnătatea naţiunii şi a problemelor ei.

I. Stalin a definit în felul următor naţiunea: „Naţiunea este o comunitate stabilă de oameni, istoriceşte constituită şi care a luat fiinţă pe baza comunităţii de limbă, de teritoriu, de viaţă economică şi de factură psihică ce se manifestă în comunitatea culturii".[62] Părerile diferiţilor autori şi definiţiile lor sînt prezentate de către J. Wiatr[63]. Cîteodată se foloseşte termenul de naţionalitate. El are două accepţiuni principale: 1) de indicare a

[62] I. Stalin, *Opere*, vol. II, Bucureşti, 1949, p. 312. Vezi şi *Krotki slownik filozoficzny* (Mic dicţionar filozofic), Warszawa, 1955, pp. 440—443.

[63] *Op. cit.*, pp. 271—322.

apartenenței la națiune (rubrica naționalității în pașaport indică tocmai apartenența la națiune sau cetățenie); 2) de indicare a unei anumite etape de dezvoltare a poporului, care s-a ridicat deja deasupra stării caracteristice pentru popor, dar nu a atins însă gradul de dezvoltare a unei națiuni pe deplin formate. Se poate spune, cu aproximație, că naționalitatea este o colectivitate care și-a creat deja cultura proprie, dar nu s-a constituit încă ca colectivitate politică, care să posede un stat propriu. Astfel, deși națiunile pot exista fără un stat propriu, pentru distingerea lor existența de stat are o importanță esențială. Caracterul distinctiv al națiunii se confirmă în organizarea ca stat. Este adevărat că multe națiuni au existat mult timp fără stat, cu toate acestea însă, pentru a se putea menține în această stare au trebuit mai întîi să treacă printr-o perioadă îndelungată de existență statală independentă.

Însemnătatea națiunii ca colectivitate socială rezultă din cîteva trăsături ale ei. Ea este mai ales una din marile colectivități de bază care pot fi considerate drept „societăți globale", adică o mare colectivitate cu o structură foarte complexă cu mai multe trepte, care reprezintă cadrul cel mai larg al multor altor colectivități. Pe acest considerent, națiunea este asemănătoare cu statul, care poate îndeplini o astfel de funcție. În unele cazuri, națiunea se confundă cu statul, ca de exemplu, în Statele Unite, unde grupuri etnice numeroase fac parte din națiunea americană pe baza apartenenței cetățenești la stat. Există totodată și alte criterii care dovedesc importanța națiunii ca colectivitate: a) Este o formă de colectivitate foarte durabilă, care supraviețuiește cîteodată cîteva mii de ani (de exemplu, națiunea chineză): b) Creează o moștenire culturală durabilă. Așa-numitele mari culturi istorice au fost aproape întotdeauna opera unei anumite națiuni. c) Creează un sentiment de identificare a indivizilor cu colectivitatea deosebit de puternică. Apartenența la națiune, care-i dă individului limba, legătura cu pămîntul natal, locul de istorie și locul în lanțul generațiilor, este un factor foarte important sau aproape cel mai important factor al autodefinirii sociale a indivizilor. Apartenența la națiune este deci mai importantă decît apartenența la alte grupuri mari, în accepțiunea că individul nu poate

să se dezică de apartenența la națiune și să existe în afara națiunii. d) Națiunile creează, de asemenea, sentimente puternice de solidaritate între membri, precum și antagonism față de națiunile străine. Aceste trăsături ale națiunii și aceste fenomene care au loc în cadrul ei, se află la originea faptului că națiunile devin purtătoare ale unor ideologii extremiste și ale mișcărilor sociale puternice. În rîndul acestor ideologii și mișcări se cuvine să dăm o atenție deosebită naționalismului.

Termenul „naționalism" este folosit pentru desemnarea unor fenomene diferite. Poate fi folosit pentru descrierea unor atitudini de solidaritate și identificare cu națiunea, a atitudinilor de atașament față de națiunea proprie și disponibilitatea de a se sacrifica pentru binele ei. În această accepțiune, naționalismul se identifică cu patriotismul, adică cu atașamentul emoțional și intelectual față de patrie și capacitatea de a se sacrifica pentru binele ei. În a doua accepțiune — mult mai frecvent folosită — prin naționalism se înțelege sistemul de idei politice care consideră solidaritatea și servirea intereselor națiunii proprii — sarcină supremă, legată de obicei de aspirația de subordonare a altor națiuni. În această accepțiune, naționalismul reprezintă o ideologie extremistă, lipsită de compromis, care consideră egoismul național directiva supremă de acțiune politică. El este legat de obicei de antagonismul față de alte națiuni, mai ales față de minoritățile din propria țară. Un exemplu de ideologie naționalistă deosebit de brutală a fost ideologia hitlerismului, precum și a fascismului. În fine, termenul naționalism indică mișcările sociale care recunosc ideologiile naționaliste.

În toate aceste trei accepțiuni, naționalismul apare în forme diferite. Trebuie subliniată cu această ocazie diferența fundamentală dintre naționalismul națiunilor mici, pentru care el reprezintă forma de manifestare a aspirațiilor de menținere a particularității lor culturale și a existenței naționale și naționalismul marilor națiuni, care se transformă de obicei în imperialism, adică în aspirația spre expansiune pe seama națiunilor mai slabe. Imperialismul are nu numai baze naționale, dar mai ales de clasă; la baza lui se află aspirațiile claselor stăpînitoare din națiunea respectivă, dar pentru a dobîndi sprijinul întregului popor pentru scopurile lor, a tuturor cla-

selor și păturilor, el trebuie să-și prezinte scopurile lor de clasă ca scopuri naționale. Ideologia imperialistă apelează, de asemenea, la sentimentul de solidaritate națională și la factorii ei emoționali. Acest naționalism expansionist este întotdeauna legat de sentimentul de mîndrie pentru propria forță, de disprețul pentru națiunile slabe.

Ideile fundamentale ale naționalismului ca ideologie constau în recunoașterea individualității și a specificului națiunii proprii ca valori supreme, sublinierea exagerată a importanței și a însemnătății națiunii proprii în istoria omenirii, atribuirea de calități excepționale națiunii proprii care să justifice rolul ei istoric. Fiecare națiune posedă ceva de felul unui „eu subiectiv", un ansamblu de reprezentări despre propria superioritate, dar ideologia naționalistă tratează aceste reprezentări, de multe ori irațională, ca dogme[64], deseori le dă o justificare mistică și le leagă de intoleranța față de alte națiuni. Deseori intoleranța este legată de aspirația de a subordona alte națiuni și de a proclama exclusivismul național, adică de neamestec cu alte națiuni prin căsătorie sau alte forme de conviețuire. De asemenea, deseori naționalismul este legat de rasism, considerînd că națiunea are de îndeplinit o misiune specială, dat fiind că reprezintă o rasă cu calități superioare. Rasismul și naționalismul au reprezentat nu numai ideologia dominantă a mișcărilor fasciste din perioada interbelică. Acestea pot fi întîlnite, cu forme diferite de intensitate, la multe națiuni contemporane care se eliberează de sub stăpînirea colonială, precum și în rîndul națiunilor care doresc să mențină această dominație. În Statele Unite întîlnim tendințe rasiste și naționaliste puternice în rîndul albilor, al anglo-saxonilor protestanți, dar și în rîndul grupărilor extremiste din mișcările negrilor. În a doua jumătate a secolului al XX-lea observăm din nou o creștere a mișcărilor naționaliste și proliferarea diferitelor variante ale ideologiei naționaliste.

În diferite țări se efectuează, cu o intensitate variată, cercetări sociologice privind națiunea și ideologia națio-

[64] Vezi Jan St. Bystron, *Megalomania naradowa* (Megalomania națională), în care autorul analizează just aceste fenomene pe baza exemplelor naționalismelor din perioada interbelică.

nală. O literatură imensă a fost consacrată cercetării național-socialismului și fascismului. Și alte forme mai vechi ale naționalismului, creat în formă modernă în Europa secolului al XIX-lea, sînt obiectul cercetărilor istorice și sociologice[65]. În Polonia, naționalismul a îmbrăcat forme specifice. Sub forma mesianismului s-a încercat consolarea polonezilor pentru pierderea independenței determinată de miopia și incapacitatea politică a claselor stăpînitoare din secolul al XVIII-lea și de lipsa altor clase sociale care să fie în stare să preia puterea din mîna șleahtei degenerate din punct de vedere politic, pretinzîndu-se că acest lucru este hotărît de providență, făcîndu-se din Polonia un Christos al popoarelor, sacrificat pentru păcatele altor națiuni. Pierderea independenței politice, lupta continuă pentru redobîndirea ei au reprezentat un factor permanent care a conservat conștiința națională și diferite forme de naționalism.

Trebuie subliniat, de asemenea, că între națiuni există diferențe foarte mari, rezultate din deosebirile de tradiție culturală, grad de dezvoltare economică, din diversitatea istorică a situațiilor politice. În interiorul națiunilor există deosebiri istorice în funcție de clasele sociale care joacă rolul dominant. Una a fost „națiunea nobililor" în Polonia și cu totul altceva este națiunea poloneză contemporană, în cadrul căreia rolul dominant îl joacă clasa muncitoare. De aceea, va trebui să ne oprim puțin asupra problemei structurii interne a națiunii.

Am menționat deja că națiunea reprezintă o mare colectivitate, structurată pe mai multe trepte. Desigur, trebuie să avem în vedere diferențele dintre marile națiuni, cum ar fi, de exemplu, cea chineză, care numără cîteva sute de milioane de membri, și națiunile mici, care numără cîteodată numai cîteva sute de mii de membri. Fiecare națiune este compusă din clase și pături sociale, care joacă în cadrul ei rol important, și anume de grupuri dominante și conducătoare. În continuare, sînt importante categoriile profesionale instituționalizate

[65] Vezi K. S. Pinson, *A Bibliographical Introduction to Nationalism*, New York, 1935; H. Kohn, *The Idea of Nationalism*, New York, 1948; Florian Znaniecki, *Modern Nationalities*, Urbana, 1952.

cu organizații proprii. Un rol deosebit joacă, de asemenea, colectivitățile teritoriale regionale, care au deseori caracterul unor colectivități regionale poporale. În Polonia, de exemplu, o asemenea regiune este Kurpie[66], unde colectivitatea teritorială și-a creat o cultură populară proprie. Regiuni culturale asemănătoare distincte sînt: Podhale, Silezia, Cieszyn, Lowice etc.

Fiecare națiune își creează instituții naționale proprii care servesc menținerii culturii sale: acestea pot fi școli de tip special, mai ales școli cu caracter umanist și social. Școlile tehnice și de științe naturale sînt în mare măsură asemănătoare în toate țările. Specificația și individualitatea națiunii se exprimă în științele ei umaniste și sociale, în creația ei literară și artistică. Dintre acestea fac parte muzeele, teatrele, unele edituri (de pildă, Ossolineum* în Polonia).

Cu toate acestea, instituția națională și elementul component al națiunii de mare importanță este familia, în care se desfășoară procesul de transmitere a moștenirii culturale naționale, dar mai ales a limbii, din generație în generație. Istoria tuturor națiunilor, inclusiv cea poloneză, lipsite o perioadă îndelungată de independența politică, indică evident că în menținerea existenței lor naționale familia a fost factorul decisiv, preluînd nenumărate funcții, pe care în cazul națiunilor independente le îndeplinește sistemul școlar, instituțiile de stat etc.

Influența coeziunii naționale asupra comportării indivizilor rezultă deci din îmbibarea puternică a sentimentului identificării cu națiunea, cu elemente emoționale și din rolul pe care îl joacă grupurile primare, deci familia, cercurile de colegi și prieteni, grupurile mici de diferite feluri, în menținerea națiunii, deoarece, în cadrul lor, presiunea controlului neformal este cea mai puternică și tot ele pot aplica cu cea mai mare forță, sancțiuni etice.

[66] Vezi monografia în trei volume intitulată: *Kurpie. Puszcza zielona* (Kurpie. Deșertul verde), sub red. Anńa Kutrzeba-Pojnarowa, Warszawa, 1962.

* Editură a Academiei Poloneze de Științe cu o tradiție de peste 150 de ani (N.T.)

Colectivități bazate pe asemănarea conduitei

Printr-o denumire atît de complexă definim o serie de colectivități sociale relativ slabe, care nu au o coeziune internă instituționalizată, dar care pot cîteodată să releve o capacitate uimitoare de determinare a conduitelor umane, distingîndu-se prin asemănarea comportării membrilor lor. Am în vedere astfel de colectivități cum ar fi: mulțimile care se manifestă în diferite chipuri, precum și diferitele forme de public care se strîng în sălile de cinematograf, de teatru, la întruniri și conferințe, apoi publicul care nu este strîns într-un singur loc, dar care este unit prin acțiunea acelorași stimulenți, ca publicul emisiunilor de radio, televiziune, care citește presa și în sfîrșit, adunările de diferite feluri. Fenomenele care au loc în aceste forme de viață colectivă au o influență importantă asupra vieții sociale. Comportarea mulțimii, mai ales a mulțimii agresive, a trezit de mult un viu interes în rîndul sociologilor și psihologilor, deoarece în cadrul ei au loc fenomene care depășesc cu mult desfășurarea „normală" a vieții colective. Unor sociologi li s-a părut că aici se manifestă anumite modalități de conduită „elementare" sau „primare", că mulțimea din punct de vedere genetic este o formă primară a colectivităților umane, că prin urmare, în mulțime au cuvîntul și se manifestă reminiscențele formelor îndepărtate ale activității colective a oamenilor. Alții au considerat că în cadrul mulțimii iese la iveală cel mai bine „psihicul colectiv", „conștiința colectivă" a colectivităților sociale. Conform acestei teorii, fiecare grup are „psihicul" său propriu, „conștiința sa colectivă", care în situațiile cotidiene este suficient de puternic controlată și numai în mulțime se eliberează și-și manifestă aspectul său real. De aceea, cercetările privind mulțimea au constituit întotdeauna o ocupație pasionantă. Mulțimile au trezit un interes dictat de rațiuni practice, deoarece acțiunea mulțimilor reprezintă un factor esențial al oricărei revoluții, a fiecărei lovituri de stat violente sau al zguduirilor sociale, în consecință, mulțimile reprezintă un pericol serios pentru ordinea socială și orînduirea politică stabilită. Conducerea abilă a maselor reprezintă

deci un element important al cunoștințelor practice ale tehnicienilor puterii.

Unii psihologi sociali și sociologi denumesc aceste forme ale vieții colective pur și simplu *collective behavior*[67], adică forme de comportare colectivă, refuzînd să le denumească colectivități. Într-adevăr, legătura dintre oamenii care citesc în fiecare zi același ziar sau care se strîng în fiecare seară în fața televizoarelor pentru a asculta jurnalul de seară, este deosebit de slabă. Deci refuzul de a numi colectivitate publicul care nu este adunat își are rațiunile sale serioase. Cu toate acestea, mulțimea strînsă și care acționează reprezintă cu siguranță o colectivitate, deoarece legătura este deosebit de puternică în cadrul ei și își subordonează toți participanții acestei mulțimi. La fel și publicul adunat într-un cinematograf sau la o ședință este o colectivitate în cadrul căreia foarte ușor se pot dezvolta elementele legăturii instituționalizate. Aici există deja contactul spațial, există coeziunea psihică, comunitatea de interese, există forme ale controlului social (un participant care se comportă necorespunzător este adus imediat la ordine), deci și începuturile instituționalizării. Publicul nestrîns este unit potențial prin asemănarea preocupărilor, prin similitudinea de reacții la aceiași stimulenți, prin asemănarea situațiilor. Publicul neadunat se poate denumi colectivitate potențială. El posedă cel puțin acele trăsături ale colectivității care constau în exercitarea unei influențe asupra conduitei membrilor ei, iar în cadrul totalității vieții sociale a statului, a națiunii sau a clasei sociale, publicul neadunat constituie un element important. Discursurile la radio sau televiziune în perioada alegerilor, în timpul unor evenimente politice importante etc. sînt doar adresate publicului nestrîns.

Între aceste forme de colectivitate distingem trei forme de bază: reuniunea ocazională, mulțimea și publicul.

Reuniunea ocazională reprezintă o adunare trecătoare de cîteva sau cîteva zeci de persoane preocupate de un eveniment. De exemplu, o reuniune ocazională de oameni are loc în jurul accidentelor de pe străzi, în jurul unui lucru neobișnuit, care atrage atenția trecătorilor.

[67] Neil J. Smelser, *Theory of Collective Behavior*, New York, 1963.

Acesta poate fi un vînzător de stradă sau un scamator care dă un spectacol, o ciocnire de mașini, un beţiv care face scandal. Baza reuniunii ocazionale a unei astfel de îmbulzeli o constituie stimulentul brusc cu acţiune puternică. Este suficient ca undeva pe stradă să răsune deodată un ţipăt înspăimîntat, că oamenii se și strîng din toate părţile, interesaţi. Sînt atrași îndeosebi de curiozitate. Dar sociologii și psihologii sociali arată că curiozitatea își are temeiul în legătura existentă în colectivităţile mai largi. Acest ţipăt înspăimîntat poate să anunţe o amenințare potenţială, poate să arate că s-a întîmplat ceva care poate avea urmări mai serioase pentru întreaga colectivitate. Oamenii care se reunesc ocazional se strîng în acest loc nu numai pentru a căsca gura, ci dintr-o preocupare pentru problemele societăţii lor, în care s-a întîmplat ceva neobișnuit.

Acest lucru se observă și din conduita reuniunii ocazionale. Participanţii acesteia se comportă așa cum ar avea dreptul să se informeze și să explice. În cadrul reuniunii ocazionale apar numai unele elemente ale coeziunii: contactul spaţial, contactul social, schimbul de observaţii și informaţii, reacţii emoţionale asemănătoare, preocuparea pentru același fenomen. De aceea, apar în cadrul acesteia înclinaţii spre o acţiune asemănătoare: acordarea de ajutor, acordarea de sfaturi etc. În orice caz, în cadrul îmbulzelilor reuniunii ocazionale, întotdeauna sau deseori apar atitudini care se pot transforma în înclinaţii sau capacitate de acţiune colectivă, de efectuare a unor activităţi comune. Așadar, în reuniunile ocazionale, comportările obișnuite pot fi transformate brusc în conduite dictate de situaţia neobișnuită și de reacţiile la această situaţie.

Mulţimea este deja o colectivitate în cadrul căreia fenomenele care au avut loc în reuniunea ocazională au mers mai departe. Vom denumi mulţime adunarea trecătoare a unui număr mai mare de oameni (cel puţin cîteva sute de persoane, deși fenomenele caracteristice pentru mulţime pot apărea deja în rîndul a cîtorva zeci de persoane, pe un spaţiu care permite un contact direct, care reacţionează în mod spontan la aceiași stimulenţi în mod asemănător sau identic. Coeziunea care îi leagă pe oameni în mulţime este compusă mai ales din elemente stimulatorii sau emoţionale. Desigur că apare aici

contactul spațial, o coeziune psihică deosebit de puternică, care duce pînă la o identificare a individului cu mulțimea. Aici nu sînt nici un fel de norme organizatorice stabilite, nici un fel de norme morale. Mulțimea nu posedă nici o organizare formală, precum nici un fel de forme raționale de control social. Mulțimea se strînge și se formează sub influența unor stimulenți emoționali puternici (mînie, stimulentul de nedreptate, răzbunarea, de a dobîndi ceva, de cucerire etc.), iar pe măsura ce se formează și crește, toți participanții vor fi sub influența unor stimulenți puternici care nu sînt stăpîniți de nici un fel de oprelişti organizatorice sau etice. Din această cauză, mulțimea este capabilă de conduite neprevăzute, iar membrii ei sînt în stare de comportări la care nu s-ar preta în situații „normale", în situații de stabilitate.

Mulți dintre noi am văzut publicul înfuriat la maximum de pe stadioanele sportive, protestînd împotriva deciziilor arbitrilor ce „nedreptățesc" pe favoriții săi, cînd cetățeni serioși și respectabili, care ocupă în viața de toate zilele funcții importante și care apreciază demnitatea acestei funcții, se comportă aici ca niște smintiți, țipă, gesticulează, aruncă cu invective, ba chiar și cu sticle. Sub influența unor asemenea impulsuri, publicul sportiv se poate transforma în mulțime care să-i linșeze, să-i bată pe arbitrii și pe sportivi. Publicul sportiv se comportă în conformitate cu anumite reguli stabilite, reușește să fie obiectiv, aplaudă comportările sportive și performanțele, dar cînd se transformă în mulțime, atunci cade sub stăpînirea impulsurilor și a emoțiilor și numai acestea îi dictează conduita.

Există categorii diferite de mulțimi. De obicei, se disting patru categorii ca: mulțimea agresivă, mulțimea care fuge cuprinsă de panică, mulțime prădalnică (care jefuiește, care pradă), precum și mulțimea care demonstrează, dînd expresie unor sentimente.

Vom denumi mulțime agresivă o astfel de mulțime care atacă fie un individ, fie alte grupuri, sau anumite instituții. Mulțimea care atacă un individ se numește de obicei linșatoare (de la cuvîntul american *Lynch* care înseamnă uciderea cuiva fără judecată de către mulțime). O astfel de mulțime apare de obicei ca urmare a descoperirii unui fapt ce trezește condamnarea și revolta generală sau în urma unor zvonuri că un asemenea fapt

a avut loc, de exemplu, un viol, o crimă, un atac etc. Formarea mulțimii începe de la un grup mic, care lansează o chemare de răzbunare a acestei fapte rușinoase. La acest grup, pe măsura căutării făptașului, se atașează tot mai mulți participanți pînă ce făptașul este urmărit de o mare mulțime stăpînită de o singură dorință: de răzbunare. O astfel de mulțime este capabilă să comită și, de obicei, comite fapte la fel de înfiorătoare sau mai înfiorătoare decît făptașul real sau bănuit.

Al doilea fel de mulțime, agresivă, este mulțimea terorizantă, cunoscută din pogromuri, adică din actele îndreptate împotriva minorităților sau a unor grupuri bănuite sau acuzate de fapte revoltătoare. În Evul mediu, astfel de mulțimi îi ucideau pe cei de alte credințe, în timpurile moderne astfel de mulțimi supuneau la pogromuri populația evreiască din unele țări sau își nimiceau adversarii politici. O astfel de mulțime se poate crea în timpul unei manifestații organizate pentru demonstrație, ca de exemplu, în anul 1955 la Istanbul, unde demonstrația organizată împotriva grecilor s-a terminat cu pogromul populației grecești și cu jefuirea cartierului locuit de aceasta.

A treia categorie o reprezintă mulțimea militantă. Ea apare în timpul tulburărilor, grevelor, manifestațiilor, cînd reuniunile ocazionale sau demonstrațiile împrăștiate încep să se apere mai întîi spontan în mod neorganizat, iar apoi trec la atac, la fel de firesc asupra forțelor de ordine și a instituțiilor care stau în spatele acestora, distrugînd localurile instituțiilor și pe cele de folosință publică. Cu apariția acestor mulțimi încep de obicei revoluțiile și cotiturile politice. De aceea, tehnica de formare și de conducere a mulțimilor face parte din deprinderile elementare ale fiecărui revoluționar, care împreună cu statul său major nu-și pierde capul, ci dirijează impulsurile care incită mulțimea spre acțiune.

Mulțimea care fuge se manifestă sub două aspecte: al panicii care are loc în cadrul unei reuniuni ocazionale oarecare sau al unui public strîns în rîndul unora din locuitorii unei localități în timpul unei catastrofe (cutremur, incendiu, bombardament etc.). În astfel de situații, mulțimile de oameni își pierd stăpînirea de sine, pierd capacitatea de discernămînt asupra situației, nu se mai

contactul spațial, o coeziune psihică deosebit de puternică, care duce pînă la o identificare a individului cu mulțimea. Aici nu sînt nici un fel de norme organizatorice stabilite, nici un fel de norme morale. Mulțimea nu posedă nici o organizare formală, precum nici un fel de forme raționale de control social. Mulțimea se strînge și se formează sub influența unor stimulenți emoționali puternici (mînie, stimulentul de nedreptate, răzbunarea, de a dobîndi ceva, de cucerire etc.), iar pe măsura ce se formează și crește, toți participanții vor fi sub influența unor stimulenți puternici care nu sînt stăpîniți de nici un fel de oprelişti organizatorice sau etice. Din această cauză, mulțimea este capabilă de conduite neprevăzute, iar membrii ei sînt în stare de comportări la care nu s-ar preta în situații „normale", în situații de stabilitate.

Mulți dintre noi am văzut publicul înfuriat la maximum de pe stadioanele sportive, protestînd împotriva deciziilor arbitrilor ce „nedreptățesc" pe favoriții săi, cînd cetățeni serioși și respectabili, care ocupă în viața de toate zilele funcții importante și care apreciază demnitatea acestei funcții, se comportă aici ca niște smintiți, țipă, gesticulează, aruncă cu invective, ba chiar și cu sticle. Sub influența unor asemenea impulsuri, publicul sportiv se poate transforma în mulțime care să-i linșeze, să-i bată pe arbitrii și pe sportivi. Publicul sportiv se comportă în conformitate cu anumite reguli stabilite, reușește să fie obiectiv, aplaudă comportările sportive și performanțele, dar cînd se transformă în mulțime, atunci cade sub stăpînirea impulsurilor și a emoțiilor și numai acestea îi dictează conduita.

Există categorii diferite de mulțimi. De obicei, se disting patru categorii ca: mulțimea agresivă, mulțimea care fuge cuprinsă de panică, mulțime prădalnică (care jefuiește, care pradă), precum și mulțimea care demonstrează, dînd expresie unor sentimente.

Vom denumi mulțime agresivă o astfel de mulțime care atacă fie un individ, fie alte grupuri, sau anumite instituții. Mulțimea care atacă un individ se numește de obicei linșatoare (de la cuvîntul american *Lynch* care înseamnă uciderea cuiva fără judecată de către mulțime). O astfel de mulțime apare de obicei ca urmare a descoperirii unui fapt ce trezește condamnarea și revolta generală sau în urma unor zvonuri că un asemenea fapt

a avut loc, de exemplu, un viol, o crimă, un atac etc. Formarea mulțimii începe de la un grup mic, care lansează o chemare de răzbunare a acestei fapte rușinoase. La acest grup, pe măsura căutării făptașului, se atașează tot mai mulți participanți pînă ce făptașul este urmărit de o mare mulțime stăpînită de o singură dorință: de răzbunare. O astfel de mulțime este capabilă să comită și, de obicei, comite fapte la fel de înfiorătoare sau mai înfiorătoare decît făptașul real sau bănuit.

Al doilea fel de mulțime, agresivă, este mulțimea terorizantă, cunoscută din pogromuri, adică din actele îndreptate împotriva minorităților sau a unor grupuri bănuite sau acuzate de fapte revoltătoare. În Evul mediu, astfel de mulțimi îi ucideau pe cei de alte credințe, în timpurile moderne astfel de mulțimi supuneau la pogromuri populația evreiască din unele țări sau își nimiceau adversarii politici. O astfel de mulțime se poate crea în timpul unei manifestații organizate pentru demonstrație, ca de exemplu, în anul 1955 la Istanbul, unde demonstrația organizată împotriva grecilor s-a terminat cu pogromul populației grecești și cu jefuirea cartierului locuit de aceasta.

A treia categorie o reprezintă mulțimea militantă. Ea apare în timpul tulburărilor, grevelor, manifestațiilor, cînd reuniunile ocazionale sau demonstrațiile împrăștiate încep să se apere mai întîi spontan în mod neorganizat, iar apoi trec la atac, la fel de firesc asupra forțelor de ordine și a instituțiilor care stau în spatele acestora, distrugînd localurile instituțiilor și pe cele de folosință publică. Cu apariția acestor mulțimi încep de obicei revoluțiile și cotiturile politice. De aceea, tehnica de formare și de conducere a mulțimilor face parte din deprinderile elementare ale fiecărui revoluționar, care împreună cu statul său major nu-și pierde capul, ci dirijează impulsurile care incită mulțimea spre acțiune.

Mulțimea care fuge se manifestă sub două aspecte: al panicii care are loc în cadrul unei reuniuni ocazionale oarecare sau al unui public strîns în rîndul unora din locuitorii unei localități în timpul unei catastrofe (cutremur, incendiu, bombardament etc.). În astfel de situații, mulțimile de oameni își pierd stăpînirea de sine, pierd capacitatea de discernămînt asupra situației, nu se mai

comportă rațional și o iau la fugă, conduși fiind numai de spaimă și instinctul de autoconservare.

Al doilea fel de mulțime care fuge o reprezintă unitatea militară sau o altă organizație cu un înalt grad de formalizare, cuprinsă de panică. Și aici încetează de a mai acționa toate legăturile și dispozițiile organizatorice, iar cei care fug se comportă irațional, nu mai ascultă de ordine, pierd conștiința misiunii și a activității lor.

Al treilea fel de mulțime apare în perioadele de criză economică, de foamete, de lipsuri provocate de catastrofe sau în perioadele de dezorganizare generală, cînd reuniunile ocazionale încep să atace magazinele, depozitele, băncile, prădînd și jefuind. Astfel de mulțimi apar numai pe fundalul dezorganizării produse de o catastrofă, din presentimentul unei puternice amenințări ori cauzate de acțiunea mulțimilor agresive (de exemplu, pogromurile se uneau de obicei cu jaful).

În sfîrșit, mulțimea demonstrantă, care dă expresie fie sentimentelor de recunoștință și apreciere, fie de condamnări și dispreț, de laudă sau de protest. Aceste mulțimi sînt de cele mai multe ori organizate, căci demonstrațiile sînt organizate de către organizatori pentru a nu se transforma într-o expresie spontană a sentimentelor mulțimii. Căci mulțimea demonstrantă se poate ușor transforma în oricare alt gen de mulțime, fie agresivă, fie de jaf, fie cuprinsă de panică. Urmările pot fi incomensurabile.

În toate aceste feluri de mulțimi au loc nenumărate fenomene comune și asemănătoare. Și acestea au făcut obiectul unor cercetări psihologice și sociologice intensive. Psihologii au constatat că în mulțime apare fenomenul dezindividualizării, adică al dispariției parțiale a trăsăturilor personalității specifice a individului. Fără îndoială că aceasta nu este o dispariție în accepțiunea strictă a acestui cuvînt, ci o scoatere a lor din circuit, pe perioada „topirii" individualității participanților într-un psihic comun. Acest lucru înseamnă că în mulțime, în înfierbîntеala emoțională, pe toți participanții îi stăpînește o dispoziție asemănătoare sau identică, că toți acceptă aceleași modalități de gîndire și de reacționare la stimulenții externi. Tocmai această identificare sau asemănare ale reacțiilor, gîndirii, sentimentelor și acțiunilor dusă foarte departe a sugerat unor teoreticieni

presupunerea că mulțimea este forma „primară" a colectivităților umane, deoarece în cadrul ei coeziunea emoțional-stimulativă care îi unește pe participanți este cea mai strînsă, aici participarea individului la acțiunea și gîndirea colectivă este cea mai profundă, fiind deci cea mai „socială" formă dintre toate colectivitățile. Împotriva acestei teorii se ridică multe obiecțiuni, mai ales aceea că mulțimea este o colectivitate trecătoare, lipsită de trăinicie, că reprezintă numai un rezultat al excitării emoționale, că legătura în cadrul ei este lipsită de trăsătura durabilității, că mulțimea nu este capabilă de nici o acțiune constructivă și că elementele de acțiune rațională, necesare menținerii și dezvoltării societății, în mulțime, în general nu apar. Cu toate acestea, un lucru interesant este că tocmai în mulțime se manifestă sentimentul identificării indivizilor cu colectivitatea, care merge cel mai departe, iar legătura emoțională este aici cea mai puternică; deci cercetările asupra acestor fenomene aruncă o lumină asupra tuturor aspectelor coeziunii sociale, deoarece elementele emoționale apar în toate aspectele ei.

Ca urmare a dispariției trăsăturilor conduitei individuale, în mulțime are loc fenomenul imitării intensive. De aceea, tehnica de conducere a mulțimii se servește de aceste înclinații. Este suficient ca cineva să lanseze o lozincă, să strige ceva, să propună o anumită acțiune, că acestea sînt acceptate fără rezerve de către mulțime. Reacția la stimulenții exteriori nu este deci dirijată de o reflexiune intelectuală, ci de impulsuri emoționale și de imitarea comportărilor altor oameni. Sentimentul de unificare cu alții dă participanților mulțimii o satisfacție profundă. Nenumărate anchete intensive cu participanții la tulburări sau la alte forme de mulțimi, studenți sau oameni capabili de introspecție, arată că ei toți au trăit un elan, o mulțumire profundă din unificarea cu colectivitatea care acționa identic cu ei. Acest fapt este subliniat de către nenumărați psihologi sociali, confruntîndu-se teza că mulțimea este o formă de viață colectivă care satisface nevoile esențiale ale naturii umane. Dispariția reflecției, dezindividualizarea, mulțumirea creată de participare, sporește sentimentul solidarității participanților la mulțimi. Mulțimea este solidară în acțiunile ei și are simțămîntul profund al importanței

acțiunilor întreprinse. Acest lucru atrage după sine micșorarea importanței normelor etice și juridice. Mulțimea nu are nici un fel de norme organizatorice și instituționale, în cadrul cărora reflectarea juridică sau morală ar putea să-și spună cuvîntul. Modalitățile de acțiune impuse de emoții nu sînt deci apreciate nici din punct de vedere juridic, nici din punct de vedere moral de către membrii mulțimii. În schimb, mulțimile, mai ales mulțimile agresive, creează simțămîntul unei justeți înalte a acțiunilor efectuate, simțămîntul îndeplinirii unei opere importante, drepte și necesare. În sfîrșit, trebuie subliniat că în cadrul mulțimii apare sentimentul forței și al capacității de înfăptuire a unor fapte mari. Mai ales mulțimile care demonstrează și mulțimile care luptă sînt capabile să întreprindă fapte fanatice, extreme, să aibă comportări situate deasupra curajului uman „normal" și dincolo de forțele „normale". Căci în mulțime au cuvîntul emoțiile puternice, ura, impulsurile și înclinațiile primitive, înăbușite de obicei în situațiile cotidiene reglementate și ele transformă complet pe oamenii „obișnuiți".

Scopurile mulțimilor agresive sînt întotdeauna definite social, constau în aruncarea responsabilității pentru unele insuccese, deziluzii și înfrîngeri asupra anumitor persoane, grupuri sau instituții. O astfel de mulțime este compusă din persoane care caută să-și descarce tensiunea interioară, care urmăresc să-și „facă socoteala" cu făptașii reali sau imaginari ai acestor situații nefericite. Această imaginare a dușmanului, real sau fantezist, joacă un rol important în cazul mulțimii celor care terorizează.

În ultimul timp se acordă o atenție deosebită mulțimilor cuprinse de panică. Mai ales după experiențele celui de al doilea război mondial, după bombardamentele masive asupra orașelor neapărate s-a dovedit a fi necesară elaborarea unei tehnici de stăpînire a panicii prin metode psihologice, sau elaborarea de metode de prevenire a panicii, deoarece comportarea populației civile are o importanță considerabilă. Reprimarea fizică, împrăștierea mulțimilor cu forța poliției și a armatei nu dă întotdeauna efectul scontat, deoarece nu rezolvă problemele care se află la baza fenomenelor de formare a mulțimilor de acest fel.

În mulțimea cuprinsă de panică avem de-a face cu un exemplu clasic de comportare a indivizilor după dispariția oricăror forme de coeziune socială. Dacă în mulțimea agresivă această coeziune este deosebit de puternică și strînsă, în mulțimea celor care fug are cuvîntul numai instinctul individual de autoconservare, dispărînd complet sentimentul de legătură cu alți oameni. În mulțimea agresivă domină sentimentul acțiunii comune și al înfăptuirii comune a unei opere importante. În mulțimea care fuge domină teama irațională, care nu e controlată de nici un fel de reflexie, fiind oarbă și irefutabilă. De asemenea, aici nu acționează nici o legătură organizatorică și instituțională, se întrerupe orice formă de contact și interacționare reciprocă. Celălalt individ încetează de a mai exista. Eul subiectiv începe să domine asupra întregii personalități. Din acest punct de vedere, cercetările privind mulțimea care fuge sînt foarte importante pentru cunoașterea elementelor coeziunii sociale.

În toate mulțimile apare fenomenul denumit „contaminare emoțională". Denumim așa acea stare care apare în rîndul tuturor sau a majorității membrilor colectivității și care este o stare de neliniște și așteptare, de încordare și excitare. Este produsă de unele fapte importante pentru întreaga colectivitate care provoacă nesiguranță, care prin diferitele posibilități de evoluție ulterioară a situației va fi rezolvată. Astfel de situații se caracterizează, de asemenea, prin lipsa unor informații corespunzătoare, ceea ce permite difuzarea diferitelor zvonuri, de multe ori fantastice. Această stare de încordare devine insuportabilă și creează în rîndul membrilor colectivității pregătirea unei acțiuni care să descarce tensiunea. „Contaminarea" constă deci în crearea unor stări de încordare emoțională identice sau asemănătoare care apar pe baza unor atitudini, dispoziții și așteptări identice. Aceasta este un ansamblu de procese psihologice, care nu sînt complet cercetate, în care însă apar cu siguranță următoarele elemente: a) cedarea în fața sugestiilor, adică disponibilitatea puternică de a da crezare diferitelor zvonuri și interpretarea arbitrară a unui stimulent oarecare, precum așteptarea, cît și strîmtarea cîmpului reacțiilor, limitarea capacității reflecției critice; b) supunerea sporită față de interacțiunile stimu-

lative reciproce, determinînd existența fenomenului cercurilor închise la excitările crescînde: *A* transmite lui *B* un zvon care provoacă neliniște, *B* îl transmite lui *C* cu un anumit adaos emoțional, iar la rîndul lui, *C* îl retransmite lui *A* și mai mult exagerat; c) omogenitatea experiențelor este, de asemenea, un element indispensabil al procesului de contaminare emoțională. De aici rezultă că un străin nu cedează atît de ușor ca membrii colectivității date.

Contaminarea emoțională face ca membrii mulțimii să se comporte ca niște oameni care se află sub acțiunea unei sugestii. Se vorbește de asemenea despre hipnotizarea mulțimii, dar aceasta este numai o formă prescurtată de exprimare, care definește gradul intensității acțiunii la toți membri, a impulsurilor și emoțiilor asemănătoare. Această sugestie acționează mai puternic sau mai slab, în funcție de conținutul stimulenților care provoacă acțiunea mulțimii, de situația socială concretă în care se strînge mulțimea și de trăsăturile individuale ale membrilor ei. Condițiile care favorizează acțiunea ei sînt următoarele: existența prealabilă a unor atitudini și convingeri (este mai ușor ca acțiunea mulțimii să fie împotriva unor grupuri sau instituții detestate), tinerețea și lipsa de experiență a participanților (de aceea, în mulțimi, mai ales în cadrul celor care demonstrează, se află aproape de regulă un mare procent de tineri). Mai departe, în apariția mulțimilor agresive sau a celor care fug, un anumit rol îl joacă nivelul inteligenței, capacitatea de reflexie, obișnuința de a-și analiza comportarea, lipsa unei voințe puternice, precum și lipsa unor păreri hotărîte.

Influența mulțimii asupra comportării indivizilor este trecătoare, dar sentimentele create în cadrul ei sînt mai durabile, iar amintirea încercărilor trăite este îndelungată. Coeziunea care unește mulțimea dispare cînd vor apărea stimulenți noi care creează emoții noi. Din această categorie face parte teama, în cazul în care se ajunge la ciocniri fizice, dar mulțimea se poate împărtăși și sub influența altor trăiri ca foamea, simțămîntul ridiculității, îndreptarea nemulțumirii către alte scopuri decît acelea pentru care s-a strîns mulțimea. Pe folosirea acestor mecanisme psihice se sprijină atît tehnicile

de neutralizare psihologică a mulțimii, cît și tehnicile de conducere și de incitare a lor.

Publicul reprezintă o colectivitate de cu totul alt gen. Să prezentăm mai întîi publicul adunat, adică auditoriul. Reuniunea ocazională este o anumită formă de public strîns datorită unui eveniment care în mod întîmplător trezește curiozitatea. Vorbind despre publicul adunat, vom avea în vedere publicul care se manifestă intenționat sub două aspecte: ca public ce se recreează, ce caută distracție, de exemplu, la cinematograf, la teatru, în săli de concert, la circ, la întrecerile sportive, precum și publicul care caută informații, care se strînge la conferințe, la adunări informative, la demonstrații, la mitinguri și adunări politice.

Publicul adunat reprezintă concentrarea unui anumit număr de persoane care sînt animate de așteptări asemănătoare, de trăiri în fața anumitor stimulenți sau preocupați de același obiect. Aceste preocupări comune sau asemănătoare și polarizarea atitudinilor în jurul aceluiași obiect (cauză) sau eveniment reprezintă criteriul pe baza căruia se distinge. O altă trăsătură a publicului o constituie pregătirea de a reacționa: aplauze, fluierături, strigăte etc. De aici rezultă pregătirea de a acționa asemănător, care poate să transforme publicul în mulțime. După adunare, ca urmare a suportării acțiunii acelorași stimulenți și ca urmare a faptului că procesul de adunare a publicului este totodată o selecție a celor cu preocupări și cu dispoziții asemănătoare, în cadrul publicului se nasc reacții similare sau comune, trăiri, dispoziții durabile sau trecătoare. Publicul de la cinematograf, teatru, concert, are conștiința dispozițiilor care se nasc în el și această conștiință întărește impresia produsă de artă, film sau muzică. La adunările celor care caută informații, mai ales la adunările politice, poate avea loc o puternică tensiune emoțională, o pierdere a reflexivității, un sentiment de solidaritate și astfel adunările de acest fel se pot transforma în mulțime agresivă sau care demonstrează. De multe ori se întîmplă ca un public amorf, de exemplu, cel de la întrecerile sportive, luptele cu tauri, sub influența contaminării emoționale care se naște să se transforme în mulțime de linșaj sau de teroare.

În rîndul oricărui public adunat există deci un contact

spațial, în cadrul lui se formează ușor o coeziune psihică, o interacțiune reciprocă și o pregătire emoțională de acțiune în comun. Grupurile abile de „tehnicieni" politici reușesc să transforme cu ușurință publicul în mulțime.

Public neadunat sînt și cititorii acelorași ziare, ascultătorii acelorași emisiuni de radio și a programelor de televiziune, cititorii acelorași reviste. Nu fără justificare a apărut în Polonia termenul de „cultura Przekrojului"*, adică modalitățile de conduită, de exprimare și gîndire create de acest săptămînal și lansată de către autorii lui. Publicul neadunat este numai o „masă polarizată", adică o mare cantitate de oameni pe care stimulenți identici îi plasează într-o direcție unică de gîndire și preocupări[68].

Pentru crearea unei astfel de public este necesară autoritatea ziarului, radioului sau televiziunii, căci chiar dacă cititorii (receptorii) au o atitudine critică se poate vorbi despre public, deoarece influența continuă și durabilă determină, cu toată atitudinea critică, modalități permanente de gîndire, modalități de folosire a noțiunilor, asociații și modalități de recepționare permanente. În această accepțiune vorbim despre „publicul presei"[69]. Sfera de preocupări a cititorilor sau auditorilor mijloacelor de comunicație în masă poate fi diferită. Aceasta poate fi moda, opiniile despre film și literatură, informațiile sportive și părerile despre sport, pot fi „faptele căpitanului Val Vîrtej", dar pot fi și probleme importante pentru viața colectivă, ca ideologia, politica, știința, economia. În cadrul publicului neadunat nu apar fenomenele care apar în cadrul publicului adunat[70], aici

* Un magazin săptămînal de tipul revistei „Flacăra" (N.T.)

[68] T. Szczurkiewicz, *Wpływ prasy codziennej* (Influența presei cotidiene), în „Studia socjologiczne", pp. 298—326.

[69] Vezi J. Kadzielski, *Publicznosc prasowa Katowic* (Publicul presei din Katowice), Krakow, 1963. Rezultatele cercetării privind influența socială a presei sînt prezentate în mod sistematic de către publicația „Zeszyty prasoznawcze", editată de către Centrul de cercetări asupra presei din Cracovia.

[70] Compară analiza publicului de film cu lucrările lui K. Zygulski, *Film w srodowisku robotniczym* (Filmul în mediul muncitoresc), Warszawa, 1962, precum și *Film na wsi i w malych miastach* (Filmul la sate și în orașele mici) Warszawa, 1969, cu analiza influenței presei cotidiene efectuată de către T. Szczurkiewicz în lucrarea citată mai sus.

nu avem contact spațial direct, nu există o legătură psihică, nu există o contaminare emoțională directă, nu apare procesul dezindividualizării și nu dispare reflexivitatea. Cu toate acestea, influența directă, sugestivă a emisiunii de radio poate fi imensă, după cum ne-a convins emisiunea radiofonică care a relatat despre invazia marțienilor asupra Statelor Unite, pe care milioane de oameni au luat-o în serios și care a provocat panică și fuga mai multor milioane de oameni de pe teritoriile „amenințate" de invazie (în anul 1938). Apariția unor mase cu atitudini și păreri polarizate, dispoziția de a accepta fără nici o critică conținutul informativ este un factor important în dezvoltarea mișcărilor politice, după cum ne demonstrează acest lucru, de exemplu, dezvoltarea național-socialismului în Germania interbelică. Acesta este, de asemenea, fundamentul pentru adoptarea modei, a opiniilor artistice, a difuzării miturilor sociale, precum și a legendelor, adică a reprezentărilor simpliste, de cele mai multe ori a prezentării idealizate a diferitelor evenimente (legendele despre faptele sportive sau militare). Publicul neadunat este baza socială pentru crearea cultului stelelor de cinema, sportive, precum și a politicienilor. În nenumărate țări există un stat major de specialiști care se ocupă de prezentarea și crearea de legende în jurul anumitor politicieni (de pildă, a președintelui Statelor Unite), care impun poporului reprezentări despre calitățile lui exterioare. Introducerea televiziunii în politică a obligat pe politicieni să studieze și tehnica de apariție în fața camerelor Tv.

Un anumit timp în sociologie a dominat teoria că societățile contemporane, în care mijloacele de comunicație de masă, adică presa, radioul și televiziunea ajung aproape la fiecare familie, seamănă din ce în ce mai mult cu publicul neadunat, că devin o „masă polarizată", adică o masă de oameni care nu trăiesc împreună, ci unul lîngă altul, care comunică între ei îndeosebi prin intermediul mijloacelor de comunicație de masă, că la toți oamenii ajung aceiași stimulenți și că toți reacționează asemănător. Fără a pătrunde mai adînc în prezentarea acestei teorii a societății de masă, trebuie să subliniem că cercetările ulterioare ale percepției și reacției indivizilor la mijloacele de comunicație de masă au schimbat această părere. S-a dovedit că mijloacele de

comunicație de masă nu produc o astfel de uniformizare a reacțiilor indivizilor, că niciodată individul nu rămîne „singur" în fața sursei de informare de masă, că aceste informații trec întotdeauna prin „filtrul" cercurilor sociale, că opiniile și reacțiile la aceste transmisiuni se creează în cercuri diferențiate și de aceea sînt foarte diferențiate. Deci, această schemă a societății de masă, prezentată ca un public imens ce ascultă în fața unui singur ecran, de la care vin stimulenți identici sau asemănători (informații), ce determină atitudini, opinii, modalități de gîndire și acțiune uniformizate, s-a dovedit a fi neadevărată. Mijloacele de comunicație de masă creează mase polarizate, dar niciodată nu pot transforma un popor întreg sau stat într-un public unic neadunat. Niciodată nu pot face ca toți oamenii să reacționeze identic la conținutul lor. Această imagine simplificată a sociotehnicii conducerii societăților contemporane a fost o bucată de timp discutată și analizată în literatura sociologică, dar nu a rezistat criticii. După cum a arătat K. Zygulski în cărțile citate mai sus, chiar și publicul de cinematograf nu se compune din indivizi izolați, supuși acțiunii conținutului transmis pe ecran, ci acest conținut este discutat, iar reacția față de el este determinată și diferențiată de către grupurile și cercurile din care fac parte spectatorii.

Societatea globală

Cu aceasta am terminat prezentarea diferitelor tipuri de colectivități sociale, clasificarea și caracterizarea trăsăturilor lor fundamentale. Acum vom încerca să revenim la problema enunțată la începutul acestui capitol și să răspundem la întrebarea: ce înțelegem prin denumirea de „societate"? Am folosit acest termen des, cîteodată ne-am servit și de denumirea de „societate globală", fără a o defini însă mai îndeaproape. Este timpul să facem aceasta acum. În plus, denumirea de „societate" este des folosită în limbajul curent. În presă se scrie deseori despre „societatea poloneză", despre „societatea orașului Lodz", despre „societatea care gîndește sănătos", despre „societățile socialiste" etc. La prima vedere, observăm că în fiecare din aceste exemple această denumire are altă semnificație. În prima accepțiune putem

să ne dăm seama că este vorba despre totalitatea polonezilor ori despre totalitatea cetățenilor statului polonez (ceea ce nu este același lucru, deoarece în primul caz societatea poloneză desemnează un grup etnic, național, deci pe toți polonezii, indiferent în ce țară trăiesc, iar în al doilea numai pe acei cetățeni care trăiesc în granițele statului polonez). Societatea orașului Lodz definește probabil pe locuitorii acestui oraș, iar dacă cineva vorbește despre „o societate care gîndește sănătos", are probabil în vedere pe toți acei oameni care gîndesc identic cu el în anumite probleme. Prin societatea socialistă se înțelege, de obicei, sau cetățenii statelor socialiste, ori un astfel de tip de colectivitate în care mijloacele de producție au fost naționalizate, clasele sociale au încetat să mai existe, iar membrii au venituri în funcție de nevoile lor. Vedem că și în acest caz această denumire poate desemna două feluri de colectivități destul de diferite.

În toate modalitățile de folosire prezentate aici a denumirii de „societate" în limbajul curent, această denumire s-a referit la o colectivitate numeroasă, mare, care are ceva comun. Ca știință, sociologia a apărut atunci cînd în procesul îndelungat de dezvoltare a gîndirii sociale s-a ajuns la convingerea că alături de colectivitățile organizate, cum ar fi statul sau biserica, precum și a grupurilor cu scop și a instituțiilor create de către acestea, există forme ale vieții colective care apar în mod spontan, că în cadrul lor au loc procese spontane, naturale, și că aceste procese se conduc după legile firești proprii lor, independent de felul cum ar dori statul, biserica sau alte colectivități formalizate să reglementeze structura lor, organizarea, coeziunea existentă între membri, modelele de conduită ale membrilor etc. Conștiința că tocmai aceste fenomene și procese care au loc în mod spontan, care creează forme de viață colectivă foarte diverse, (alcătuind un întreg care cuprinde toate formele vieții colective, un întreg reglementat, condus de legi specifice), a reprezentat condiția apariției sociologiei ca știință despre acest întreg denumit societate. O astfel de accepțiune a termenului de societate este formulată în mod clar în secolul al XVIII-lea, iar primele evocări ale sociologiei ca știință, formulate de către Saint-Simon și Comte, consideră făurirea științei

despre societate ca știință a unui întreg alcătuit din formele naturale ale vieții colective și a proceselor care au loc în cadrul acestuia, susținînd că societatea este un tot organizat, guvernat de legi cauzale. Cu toate acestea, nici aceste prime teorii, nici cele următoare dezvoltate de-a lungul întregului secol al XIX-lea, nu au putut să facă față greutăților apărute în urma folosirii acestei noțiuni. Se știe doar ce este statul și există o înțelegere clară a specificității sale. Există, de asemenea, o înțelegere clară a specificității bisericii sau a altor uniuni religioase. Dar termenul de „societate" putea să desemneze întreaga omenire care trăiește pe globul pămîntesc, ceea ce părea absurd, deoarece această omenire este atît de divizată, de diferențiată în rase, în colectivități cu un nivel cultural atît de diferit, încît este greu de considerat întreaga omenire ca o colectivitate unică. De aceea a apărut propunerea ca prin societate să se definească anumite părți ale omenirii care se află într-un stadiu asemănător de dezvoltare a culturii, de exemplu societatea primitivă, sclavagistă, feudală, capitalistă. În acest fel au apărut colectivități istoric definite, aproximativ uniforme. Cu toate acestea, a trebuit ca societatea primitivă să fie, de asemenea, divizată în colectivități geografice (de exemplu, cea australiană, africană, americană) și, în plus, s-a dovedit că această societate primitivă este împărțită în triburi cu o structură și organizare foarte diferite, că în cadrul ei există diferite niveluri de dezvoltare. Mergînd mai departe pe această linie a gîndirii, etnologii și sociologii au ajuns pînă acolo încît a trebuit să folosească denumirea de „societate" pentru colectivități tribale relativ mici, izolate geografic, care constituie întreguri compacte din punctul de vedere al trăsăturilor culturii și structurii sociale. Astfel, accepțiunea acestei denumiri se confunda nu o dată cu cea de trib. Denumirea de „societate primitivă" ar fi deci menținută numai ca o generalizare, la un înalt nivel de abstracție, pentru desemnarea tuturor formelor de viață colectivă, care se află într-un anumit stadiu de dezvoltare socială și culturală, dar nu ca definire a unei colectivități concrete, date de experiența empirică a cercetătorului.

În această accepțiune, pe baza materialelor descriptive ale unor colectivități tribale concrete, descrierilor cla-

nurilor sau grupurilor teritoriale australiene, africane, americane, a datelor culese de către arheologi, etnografi și etnologi, s-a putut încerca construirea unei teorii generale a societății primitive, adică căutarea trăsăturilor care trebuie să apară în toate aceste grupuri, a legilor lor de dezvoltare, regularitatea structurilor lor.

În mod analog, s-ar putea spune că au existat state și stătulețe feudale, națiuni și state capitaliste, însă societatea feudală este doar o construcție teoretică, o generalizare a trăsăturilor unor colectivități concrete existente istoric și care posedau trăsături comune. La fel și societatea capitalistă ar fi o construcție teoretică asemănătoare, alcătuită pe baza descrierii națiunilor și statelor capitaliste istorice.

Dar o astfel de accepțiune a noțiunii de „societate" nu ar conveni sociologilor, care ar dori să o folosească la descrierea unor colectivități concret-istorice. Toate aceste definiții le putem cuprinde în cîteva grupe:

1) Definițiile care prezintă societatea ca pe un gen de colectivitate largă sau foarte largă, cum ar fi marile colectivități teritoriale sau totalitatea colectivităților care se cuprind în cadrul unei colectivități mai largi. O astfel de definiție a folosit Florian Znaniecki, care a definit societatea ca o complexitate de grupuri care conviețuiesc în comun și care se intersectează, subordonate fiind unui grup dominant. Acest grup dominant poate fi națiunea, poate fi statul, poate fi o organizație religioasă. Znaniecki s-a străduit să prezinte societatea ca un sistem închis, care posedă un principiu de specificitate, fiind niște colectivități concrete, accesibile cercetării empirice și istorice.

2) Definițiile care prezintă societatea drept colectivități largi, legate de tipuri specifice de relații. Dintre acestea face parte mai ales definiția marxistă, care prezintă societatea ca pe o formațiune social-economică, ca un tip istoric de colectivitate care se caracterizează printr-un anumit tip de relații de producție și prin consecințele acestora asupra macrostructurii. Marx, după cum se știe, a deosebit cîteva tipuri de formațiuni: primitivă, sclavagistă, feudală, capitalistă și socialistă. În cadrul acestor formațiuni au existat colectivități naționale, state sau alte colectivități mai mici (de pildă, triburile în societatea primitivă). Marx nu a considerat că

noțiunea de societate este numai o generalizare abstractă a trăsăturilor acestor colectivități concrete, istorice, ci ca fiind un stadiu de dezvoltare istorică prin care trece fiecare colectivitate umană. Societatea este deci o stare a colectivităților umane aflate pe o anumită treaptă de dezvoltare a relațiilor de producție[71]. Desigur că astfel de societăți există numai sub formă de colectivități concrete, pe un teritoriu limitat, de exemplu, societatea capitalistă engleză sau franceză, societatea germană sau societatea socialistă bulgară. Atunci, într-o asemenea accepțiune, în mod empiric avem de a face cu state sau națiuni care posedă un sistem socialist sau capitalist, iar denumirea de „societate" va fi rezervată pentru tipul general al sistemului respectiv.

3) Putem, de asemenea, întîlni definiții „organizaționale" care privesc societatea nu ca o totalitate de indivizi, ci ca o totalitate de instituții și departamente care asigură indivizilor satisfacerea în comun a nevoilor și reglementarea conviețuirii, crearea culturii și dezvoltarea ei. Esența societății o reprezintă deci ceea ce-i unește pe oameni, îi concentrează și îi organizează. Societatea este în această accepțiune denumirea generală a stării de organizare, aspectul general al vieții în cadrul colectivităților organizate formal sau neformal. Fiecare formă a vieții colective este deci unul din aspectele societății. Societatea nu este o colectivitate unică specifică, ci o denumire generală pentru toate formele de colectivitate.

4) Unele teorii prezintă societatea ca pe o formă de existență a omului, ca atare, care completează sau se opune existenței individuale. Conform acestei teorii, fiecare om există și ca individ și ca societate: ca „eu" și ca „noi" în dimensiune individuală, și în dimensiune socială. În această accepțiune, societatea nu este o anumită colectivitate concretă, empirică care există istoric, ci este înțeleasă ca o categorie a existenței umane, care se manifestă în toate formele de colectivitate date empiric.

5) În fîrșit, în limbajul curent, societatea este folosită pentru desemnarea tuturor acelor forme de viață colec-

[71] Teoria marxistă a fost prezentată și comentată de către Julian Hochfeld, *Studia o marksowskiej teorii społeczeństwa* (Studii despre teoria marxistă a societății), Warszawa, 1963.

tivă care există în afara organizației de stat. Deci, cînd se vorbește despre organizații sociale, se au în vedere nu organizațiile administrației de stat, ci organizațiile alcătuite prin efortul voluntar al cetățenilor. Activitatea socială este munca plătită de către administrația de stat. Deci, societatea este totalitatea cetățenilor care acționează în afara aparatului administrativ de către stat. În știință, această accepțiune este folosită numai metaforic. Rezumînd aceste considerațiuni nu prea ușor de însușit, putem spune că, în știință, prin societate se înțelege genul cel mai larg de colectivitate socială, care cuprinde în cadrul său totalitatea structurilor plurietajate, a grupurilor, cercurilor și a tuturor felurilor de colectivitate, dar care reprezintă un sistem închis, care are un principiu al său de evidențiere. Aceasta este, aș spune, concepția *empirică despre societate*. A doua concepție este cea *conceptualistă*, care privește societatea ca pe un *model ideal dat al tipului general de colectivitate*. Empiric date sînt numai colectivitățile istorice, dar trăsăturile lor pot fi abstractizate, descrierea lor generalizată și se poate crea un model general dat, de pildă, societatea capitalistă europeană sau feudală. Manifestările istorice ale acestei societăți sînt de cele mai multe ori popoarele sau statele care au un ansamblu de trăsături ale modelului respectiv. În sfîrșit, societatea poate fi prezentată ca o *categorie de existență a omului*, ca o stare, ca o formă a vieții umane. Aceasta este o concepție filozofică despre societate ca manifestare a existenței umane.

Sînt înclinat să folosesc denumirea de „societate" în concepția ei empirică, adică consider că putem denumi societăți — ca Znaniecki — toate formele vieții colective care există concomitent, care se intersectează (care au o parte din membri comuni), care se completează în cadrul unei națiuni, stat, configurație culturală, care posedă un principiu definit de specificitate, care-și mențin existența timp mai îndelungat cel puțin cîteva generații, care au particularitățile lor culturale, structurale, personalitatea lor de dezvoltare și o istorie proprie.

Societățile acceptate astfel sînt, desigur, legate între ele și pot crea uniuni mai largi. De exemplu, în lumea contemporană apar astfel de sisteme ca sistemul statelor socialiste, sistemul statelor capitaliste și postcapitaliste,

sistemul țărilor din așa-numita lume a treia. Aceste sisteme sînt unite prin anumite trăsături comune: de orînduire economică, prin asemănări ale culturii tehnice, prin comunitatea poziției politice etc. Se poate deci vorbi că în lumea contemporană se creează din ce în ce mai mult un tip de „societate umană" pe care-l vom putea numi societate globală în accepțiunea strictă a acestui cuvînt, adică o societate umană care îi cuprinde pe toți oamenii care trăiesc pe globul nostru. Acest lucru se realizează prin lărgirea civilizației tehnice, a afluenței de informații cu ajutorul mijloacelor de comunicație de masă, întreținerea unor contacte comerciale și politice între aproape toate țările și prin organizațiile care grupează aproape toate statele, cum ar fi ONU și organizațiile sale specializate (UNESCO, FAO și altele). Se va putea vorbi despre o societate globală atunci cînd acest proces va ajunge și mai departe și cînd se va forma convingerea unei comunități de destin a întregii omeniri a globului. Faptul că omul, aselenizînd, a putut să se uite spre pămînt din spațiul cosmic ca spre patria oamenilor, are importanța sa în acest proces.

În astfel de societăți empirice, pentru sociolog două sînt procesele cele mai interesante: stabilitatea și persistența identității acestei societăți, precum și schimbarea și dezvoltarea ei. Ca știință, sociologia s-a dezvoltat din considerațiile istorice, adică din filozofia istoriei, care se străduia să descopere legitățile procesului istoric și să stabilească fazele lui de dezvoltare. Mai tîrziu, marea școală evoluționistă a stabilit scheme simple de dezvoltare a societății umane, concentrînd atenția exclusiv asupra problemelor schimbării și dezvoltării. La fel și clasicii marxismului s-au interesat mai ales de variabilitatea societăților, preocupîndu-se de formațiunea care va urma — cea socialistă. Astfel că atenția tuturor școlilor marxiste, indiferent de nuanța lor, a fost consacrată asupra regularității lor care se manifestă în procesul dezvoltării. Dar nu trebuie să uităm însemnătatea continuității. Dacă nu ar exista numai continuitatea cu caracter durabil al societăților, nu ar avea ce să se schimbe. Cercetarea continuității permite deci să se pătrundă mai profund în adevărata substanță a societății, în adevărata natură a realității

sociale. Acestea sînt problemele filozofice, pe cînd sociologul trebuie să știe să răspundă la astfel de întrebări: ce este un grup social, ce sînt alte tipuri de colectivități și ce este societatea înțeleasă potrivit concepției empirice?

Problemele ontologice ale realității sociale

Ontologia este o parte a filozofiei care se ocupă de problemele existenței, ale ființării. Problemele ontologice ale sociologiei sînt probleme privind esența sau natura realității sociale. În timpul considerațiunilor noastre despre grupuri și colectivități, nu o dată am abordat aceste chestiuni. Să fie oare grupul social numai o sumă de indivizi sau un întreg compus din relații de indivizi, ori trebuie să avem în vedere trăsăturile indivizilor, relațiile, instituțiile, condițiile materiale, simbolurile etc.? Ce poate fi mai importantă: realitatea materială sau elementele psihice? Se poate oare să existe o anumită realitate specifică, nici materială, nici psihică, ci de cu totul alt gen? Sau poate că realitatea socială constă numai în unirea specifică a elementelor materiale, psihice, precum și a relațiilor dintre oameni?

Aceste probleme sînt prezentate în literatura poloneză de către Tadeusz Szczurkiewicz[72] și de aceea ne vom limita aici numai la o prezentare simplificată a problemelor și a pozițiilor existente în rezolvarea acestora. Szczurkiewicz indică patru poziții ontologice de seamă în înțelegerea realității grupului social:

1) Poziția nominalismului consecvent, pentru care denumirea de „grup social" reprezintă numai o abreviere ce exprimă faptul că un număr dat de indivizi se comportă într-un anumit fel. Nu există nici un fel de realitate în afara acestor indivizi, iar grupul nu reprezintă o realitate oarecare supraindividuală. Vrînd să descriem grupul social, trebuie să facem o „reducție individualizatoare" (termen introdus de către Czeslaw Znamierowski în *Prolegomenach do nauki o panstwie* — Prolegomene la știința despre stat), adică să descriem pe fiecare membru în parte. Unica realitate cu care sociologia are de-a face sînt indivizii concreți și mani-

[72] Cf. *Studia socjologiczne*, pp. 337—366.

festările lor. Acest principiu nominalist este acceptat inconștient de foarte mulți sociologi contemporani, care reduc cercetarea grupurilor la cercetarea comportărilor.

2) A doua poziție distinsă de către Szczurkiewicz este ficționismul, reprezentat mai ales de către sociologii germani din perioada interbelică. „Pentru ficționiști — scrie Szczurkiewicz — grupul nu este un întreg neperisabil, transindividual, cu o existență proprie, ci numai o denumire înlocuitoare, o abreviere". Pentru sociologul german L. V. Wiese, care reprezintă această poziție, grupul este numai o condensare a proceselor care au loc între indivizi, a acțiunilor care determină apropierea și îndepărtarea indivizilor și pe care, ca urmare a modului de gîndire substanțializat, noi îl percepem ca o totalitate specifică. Aceasta este însă o ficțiune, iar grupul nu este supus niciodată experienței noastre; aceasta este numai o ficțiune a gîndirii noastre, pe care o tratăm convențional ca realitate.

3) A treia concepție este așa-numitul „modalism genetic" (aprioric), după concepția căruia grupul nu are o existență independentă, nu este nici o realitate materială și nici ideală, ci este conștiința lui „noi", care nu permite să fie redusă la conștiința individuală — iar această conștiință a lui „noi" reprezintă trăsătura constitutivă a grupului. Szczurkiewicz a denumit această părere poziție conceptualistă (vezi cartea *Rasa, srodowisko, rodzina*, editată prima dată în anul 1938).

4) În sfîrșit, a patra poziție prezentată de către Szczurkiewicz este realismul sociologic, care prezintă grupul ca pe o realitate specifică, supraindividuală și care nu e reductibilă la trăsăturile indivizilor. Grupul este ceva mai mult decît suma trăsăturilor indivizilor, decît conștiința colectivă, este un obiect care există aparte, real. Această poziție poate avea un aspect materialist, deoarece grupul este tratat ca o formă specifică de materie, ca un obiect care există în mod obiectiv. Poate avea și aspect idealist, deoarece această realitate reală a grupului este tratată ca o realitate culturală, ca un spirit obiectiv. Poate, în fine, să apară ca un realism metodologic, cînd acceptăm că în cursul cercetării vom trata realitatea grupului ca pe un lucru, ca pe o realitate obiectivă, supraindividuală, care nu este reductibilă la trăsăturile indivizilor, fără a face vreo conside-

rațle pe tema naturii acestei realități. Aceste poziții sînt prezentate în mod critic de către T. Szczurkiewicz, iar pe cei interesați îi trimit la textul lui. În această lucrare am adoptat poziția materialistă, dar ea este diferită de pozițiile realiste menționate mai sus. Analizînd grupurile și colectivitățile, subliniez că elementele lor sînt nu numai oamenii, nu numai indivizii, ci de asemenea și elementele materiale, cum ar fi averea, bunurile materiale, cîteodată pămîntul (ca în colectivități teritoriale), simbolurile, tradiția, cultura, valorile ideale, precum și elementele psihice cum ar fi atitudinile și trăirile membrilor, stările conștiinței lor. Deci în ceea ce denumim noi realitate a colectivităților sau a grupurilor, întîlnim elemente materiale, ideale, psihice și nu văd necesitatea creării unei noi categorii despre existență, și anume a categoriei existenței sociale și a creării unei noi ontologii sociale. Ceea ce este social este felul legăturii, modul de unire a acestor elemente într-un tot care reprezintă ceva mai mult decît elementele componente, fiind o sinteză a acestora, o realitate obiectivă, adică există independent de diferiții indivizi, nu o dată sute și chiar mii de ani, supusă fiind experienței și cunoașterii ca realitate independentă de cel care o observă. Durkheim a subliniat că astfel de forme (fapte) sociale, ca legea, limba, obiceiurile, dogmele religioase, instituțiile politice, există independent de indivizi, deși sînt realizate prin activitatea acestor indivizi. Trăsăturile indivizilor sînt importante pentru caracterizarea grupului, dar dispariția indivizilor nu determină dispariția grupului. Grupul își păstrează identitatea sa ca grup, chiar dacă cîteodată se schimbă complet componența membrilor. Se schimbă anumite trăsături ale lui odată cu schimbarea trăsăturilor membrilor, acesta este un lucru evident; la fel ca tot ce există, tot așa și colectivitățile sociale sînt supuse unor schimbări și transformări continue. Deoarece — ca orice întreg viu — în cadrul lor au loc o serie de procese, pe care aceste schimbări le provoacă. Despre aceste procese vom vorbi în continuare.

crearea diferitelor instituții, schimbările survenite în opiniile politice, întinerirea cadrelor în industrie, dezvoltarea sportului, creșterea numărului de cititori, apariția de cluburi și cercuri la sate, dezvoltarea turismului, migrația spre orașe și apariția stilului de viață urban la sate, industrializarea și urmările ei, într-un cuvînt, tot ceea ce se petrece în fiecare colectivitate și care durează o bucată de vreme poate fi considerat proces de viață în cadrul colectivității.

Unor sociologi li s-ar părea că totalitatea vieții sociale poate fi înțeleasă ca suma unor astfel de procese, că sarcina sociologiei este de a face o înregistrare completă a tuturor proceselor posibile; clasificarea și analiza lor va constitui, de asemenea, un sistem complet al științei sociologice. L. von Wiese, sociologul german despre care am amintit în capitolul precedent, analizînd poziția ficționismului, reprezentată de el în problema realității grupului social, a făcut cea mai completă încercare din cîte sînt cunoscute, de clasificare a tuturor proceselor posibile care se desfășoară între oameni. Pentru el, întreaga realitate socială se reduce la concentrarea proceselor, pe care le-a considerat ca elemente componente fundamentale ale acestei realități. Există oameni și între ei procese. Însă toate procesele posibile dintre oameni se reduc la două mari categorii: procese de apropiere a oamenilor, adică procese care îi leagă pe oameni, și procese de îndepărtare, adică procesele care îi despart pe oameni. Pe primele le-a numit procese asociabile, distingînd în cadrul lor patru categorii principale: de apropiere, de adaptare, de egalare și de unire. Pe celelalte le-a denumit procese disjunctive și a distins trei procese de bază de acest tip: concurența, opoziția, conflictul. Fiecare din aceste procese de bază din ambele categorii poate cunoaște nenumărate subprocese, de pildă numai pentru apropiere, Wiese a distins optsprezece subprocese[1]. Nu vom prezenta aici pe larg această întrepătrundere, deoarece evident ea nu a reușit. Fără prea mare dificultate, G. Simmel a demonstrat că tocmai opoziția și lupta îi „apropie" cel mai mult pe adversari, deoarece pentru ducerea luptei

[1] Leopold von Wiese, *System der Allgemeinen Soziologie*, 1933.

cunoașterea adversarului este mult mai necesară decît cunoașterea prietenului pentru menținerea prieteniei. În orice caz, încercarea de a include toate fenomenele în viața colectivităților umane în categorii de procese nu a reușit.

O perioadă de timp, în toate manualele de sociologie se puteau întîlni capitole consacrate proceselor sociale. În prezent, aceste capitole au dispărut. Acest lucru a rezultat din faptul că s-a considerat prea puțin utilă această noțiune pentru a fi folosită în explicarea fenomenelor care au loc în colectivități, din faptul că au fost introduse noi categorii descriptive care au părut a fi mai eficiente. Cu toate acestea, noțiunea de proces social într-un anumit domeniu este în continuare folosită: ne folosim de ea la descrierea grupurilor concrete. De aceea trebuie să avem în vedere accepțiunile ei, limitele aplicabilității, precum și faptul că trebuie să menționăm acele procese a căror prezentare este necesară pentru descrierea unei anumite colectivități sociale. Pe baza celor spuse pînă în prezent despre colectivitățile sociale și legăturile lor, am putea oferi numai o descriere statică a acestora. Pentru o caracterizare mai completă trebuie, de asemenea, să arătăm întotdeauna ce se întîmplă în colectivitatea respectivă, cum se schimbă legătura ei socială, cum se transformă elementele ei componente, cum se schimbă structura și organizarea ei. De aceea sînt necesare cunoștințele despre procesele sociale, deși sîntem departe de părerea că întreaga realitate socială se poate reduce numai la complexe de procese.

Să încercăm deci să definim ceea ce vom numi proces social și fenomenele de care trebuie să le deosebim.

Mai întîi trebuie să avem în vedere că apariția simultană a fenomenelor în proporție de masă nu reprezintă întotdeauna un proces. De exemplu, nașterea copiilor, mortalitatea, morbiditatea, încheierea unei căsătorii etc., fenomene demografice, pe care demografii cîteodată le pot numi procese demografice, sînt mai curînd un exemplu de apariție masivă a fenomenelor rezultate din ciclul biologic al vieții umane; ele se desfășoară și în rîndul animalelor, dar nu le vom numi procese sociale în accepțiunea strictă a acestui cuvînt.

În colectivitățile sociale pot avea loc serii întregi de fenomene asemănătoare, dar care nu sînt legate între ele. De exemplu, în fiecare an se întîmplă cîteva mii de accidente de circulație, în fiecare an în Polonia se petrece un număr de infracțiuni cum ar fi delapidări, spargeri, chiar și crime. Unele din ele pot fi înfăptuite de către aceiași făptași, dar cifra unor astfel de infracțiuni este relativ mică. Crimele, jafurile, atentatele, delapidările efectuate în diferite puncte ale țării, de către oameni care nu au nimic comun unul cu altul, sînt astfel de serii de fenomene care nu seamănă unul cu altul, sînt fără nici o legătură. Putem analiza infracțiunile dintr-o țară oarecare ca proces, e posibil să le căutăm cauzele în organizarea instituțiilor, în sistemul economic, în nivelul salariilor, în nivelul moralității etc. și să le privim ca un element al procesului de dezorganizare a societății. Atunci unim aceste fenomene diferite la scara macro și căutăm în ele cauza destrămării coeziunii sociale. Procesul de dezorganizare va fi deci o destrămare a coeziunii, o diminuare a eficienței controlului social, iar cazurile de infracțiune vor fi considerate indicatori ai acestui proces. Ele însele sînt numai o serie de fenomene asemănătoare, nelegate între ele, și nu un proces social.

În societate pot apărea o serie de fenomene corelate, deseori numite procese sociale. De exemplu, lupta cu analfabetismul, extinderea rețelei de școli în toate raioanele țării se leagă de nenumărate fenomene derivate în raport cu extinderea rețelei școlare cum ar fi sporirea numărului de cititori, creșterea numărului de abonamente la ziare, dezvoltarea rețelei de biblioteci de cultură generală etc. Toate aceste fenomene sînt fără îndoială legate între ele, adică apariția lor nu este numai o apariție concomitentă, ci totodată, se condiționează reciproc și sînt cuplate împreună. Se poate pune deci întrebarea dacă acesta este un proces social sau mai curînd un proces care are loc în societate? Aș fi înclinat să mă declar pentru a folosi aici cel de al doilea termen și să afirm că astfel de serii de fenomene legate între ele prin diferite feluri de dependențe cum ar fi dezvoltarea școlii și sporirea consecutivă a numărului de cititori, sînt mai degrabă procese care se desfășoară în societate, iar denumirea de „proces social" să o

păstrăm pentru desemnarea acelor procese care modifică însăși „substanța" vieții sociale.

Pentru că în societate au loc nenumărate procese, cum ar fi: industrializarea și efectele ei, descrisă într-o literatură foarte bogată, urbanizarea, adică mutarea populației la orașe, dezvoltarea marilor orașe, crearea unui stil de viață specific marilor orașe și răspîndirea lui; asemenea procese se desfășoară în societate ori, mai exact vorbind, există în societate o serie de astfel de procese cuplate între ele.

Așadar, este timpul să încercăm să definim, pe baza acestor exemple, ce numim proces social. Mai întîi, însă, definiția generală: vom numi proces o serie de fenomene relativ omogene, unite prin dependențe cauzale sau structural-funcționale. De exemplu, creșterea organismului este un proces, deoarece stările ulterioare sînt determinate sau codeterminate de către stările anterioare. Seriile de fenomene care compun procesul permit să fie distinse în procesul cunoașterii, să fie izolate din complexitatea altor fenomene, care au loc concomitent. Dar aceste fenomene trebuie să fie legate între ele obiectiv, adică procesul nu este numai o construcție gnoseologică a cercetătorului. Procesele au deci — metaforic vorbind — o anumită „axă", de-a lungul căreia se „înșiruie" fenomenele care se angrenează între ele. Cu toate acestea, în natură și în societate procesele sînt întotdeauna unite și împletite cu alte procese și izolarea lor în scopuri analitice nu înseamnă că poate fi ruptă în acest fel împletirea dialectică a existenței în întregul ei. Vom numi procese sociale seriile de fenomene privind personalitatea, grupurile, colectivitățile, în așa fel încît acestea să fie doar serii de fenomene sociale. În societate au loc nenumărate procese în care fenomenele tehnice, economice, estetice, religioase și altele se împletesc cu fenomenele sociale. Aceste procese le vom numi procese care au loc în societate. Sociale sînt numai acele procese în care există serii de fenomene sociale în accepțiunea strictă a acestui cuvînt. Astfel proces social va fi procesul de adaptare a personalității la noi condiții de cultură și la structura colectivității după trecerea în alt mediu, de exemplu, adaptarea țăranului la activitatea din fabrică. Acest proces social este legat de totalitatea proceselor de industrializare sau urbani-

zare, dar sociologul poate să-l distingă ca o serie de fenomene de reorientare a valorilor, a atitudinilor, a modelelor de conduìtă, și să-l analizeze ca o serie a acestor fenomene sociale. Procesul de reorganizare a grupului sau schimbările din organizarea lui pot fi o parte a proceselor mai largi care au loc în societate, însă sociologul poate să-l analizeze ca o serie de fenomene distincte din punct de vedere logic și ontologic, ca o transformare a organizării și structurii sociale sau a elementelor pur sociale ale colectivității.

Distincția dintre procesele sociale și procesele care au loc în societate nu este acceptată pretutindeni. Denumirea de „proces social" se folosește mai curînd într-o accepțiune largă, și atunci toate seriile de fenomene, unite între ele, sînt denumite procese sociale. Menținînd însă această deosebire și folosind termenul de „proces social" în accepțiunea mai îngustă, vom încerca să prezentăm cîteva din cele mai importante procese sociale, deosebit de importante în cercetările sociologice. Astfel de procese sînt, de pildă, socializarea copilului, ea fiind o serie lungă de influențe reciproce între copii, familie, grupurile de prieteni de aceeași vîrstă și mediul înconjurător. Această serie își menține identitatea datorită identității personalității formate. Personalitatea copilului este acel „ax", pe care se „înșiră" toate fenomenele care compun acest proces; reacțiile personalității copilului și transformarea acestei personalități unesc toate aceste fenomene într-un șir mai mult sau mai puțin coerent. La fel, dezvoltarea unui anumit grup social este un proces social în accepțiunea strictă a acestui cuvînt, deoarece aici acest ax este identitatea grupului, iar continuitatea seriei constă în aceea că fiecare treaptă de dezvoltare atinsă, fiecare stadiu de organizare și structură influențează asupra treptelor următoare, deoarece grupul își menține identitatea, procesul este continuu, iar fenomenele care compun această serie sînt fenomene sociale în accepțiunea strictă a acestui cuvînt.

Tipurile de procese sociale

În general vorbind, putem distinge procesele sociale în funcție de ceea ce asigură identitatea și continuitatea lor, în funcție de sistemul în care se desfășoară seriile

de fenomene, care compun un proces: 1) Procese intrapersonale, care se desfășoară în cadrul personalității omului. Acestea sînt de cele mai multe ori fenomene psihice, dar unele dintre ele pot avea caracter social. Wladyslaw Okinski a arătat că procesul de autoformare este nu numai un proces psihic, ci și social, deoarece constă dintr-o serie de interacțiuni reciproce între omul care se formează și idealul de grup pe care vrea să-l atingă[2].

Cercetarea proceselor intrapersonale revine psihologiei sociale. Este însă un lucru important ca sociologul care cercetează colectivitățile sociale să-și dea seama de mecanismul lor de desfășurare. În nenumărate procese sociale, acestea sînt factori care apar împreună. Astfel, în procesul de adaptare a individului la noi condiții de cultură sau la un nou grup, procesele intrapersonale sînt foarte importante; la fel ca și în educație și în alte cazuri. 2) Procesele care au loc între doi indivizi: apariția relațiilor de diferite feluri, adaptarea, colaborarea, prietenia, conflictul, dușmănia. La apariția acestor relații se poate privi ca la o serie de fenomene legate care se schimbă prin interacțiunile reciproce, prin aprecieri, prin moduri de percepție, prin raportări ale comportărilor la situațiile sociale, prin interpretarea comportărilor etc. Fiecare analiză dinamică a relațiilor sociale trebuie să le aibă în vedere ca pe un proces de transformări.

3) Procesele care au loc între individ și grup. Individul, după cum am afirmat cînd am vorbit despre problema apartenenței individului la grup, se întîlnește cu membrii individuali, cu instituțiile grupului, cu valorile stabilite în grup, cu modelele de conduită, cu mecanismele controlului social. În reprezentările lui, grupul, sau cel puțin o parte din el, apare ca o „totalitate" și relația lui se formează nu ca față de membri individuali, ci față de totalitatea elementelor care compun acest întreg. Aici vom întîlni astfel de procese cum ar fi subordonarea, identificarea, aspirația spre dominație, opoziția, revolta, separarea etc. Aceste procese se compun din numeroase fenomene: atitudini (toate fenome-

[2] Wladyslaw Okinski, *Procesy samokształceniowe*, (Procesele autoformării), Poznan, 1935.

de fenomene, care compun un proces: 1) Procese intrapersonale, care se desfășoară în cadrul personalității omului. Acestea sînt de cele mai multe ori fenomene psihice, dar unele dintre ele pot avea caracter social. Wladyslaw Okinski a arătat că procesul de autoformare este nu numai un proces psihic, ci și social, deoarece constă dintr-o serie de interacțiuni reciproce între omul care se formează și idealul de grup pe care vrea să-l atingă[2].

Cercetarea proceselor intrapersonale revine psihologiei sociale. Este însă un lucru important ca sociologul care cercetează colectivitățile sociale să-și dea seama de mecanismul lor de desfășurare. În nenumărate procese sociale, acestea sînt factori care apar împreună. Astfel, în procesul de adaptare a individului la noi condiții de cultură sau la un nou grup, procesele intrapersonale sînt foarte importante; la fel ca și în educație și în alte cazuri. 2) Procesele care au loc între doi indivizi: apariția relațiilor de diferite feluri, adaptarea, colaborarea, prietenia, conflictul, dușmănia. La apariția acestor relații se poate privi ca la o serie de fenomene legate care se schimbă prin interacțiunile reciproce, prin aprecieri, prin moduri de percepție, prin raportări ale comportărilor la situațiile sociale, prin interpretarea comportărilor etc. Fiecare analiză dinamică a relațiilor sociale trebuie să le aibă în vedere ca pe un proces de transformări.

3) Procesele care au loc între individ și grup. Individul, după cum am afirmat cînd am vorbit despre problema apartenenței individului la grup, se întîlnește cu membrii individuali, cu instituțiile grupului, cu valorile stabilite în grup, cu modelele de conduită, cu mecanismele controlului social. În reprezentările lui, grupul, sau cel puțin o parte din el, apare ca o „totalitate" și relația lui se formează nu ca față de membri individuali, ci față de totalitatea elementelor care compun acest întreg. Aici vom întîlni astfel de procese cum ar fi subordonarea, identificarea, aspirația spre dominație, opoziția, revolta, separarea etc. Aceste procese se compun din numeroase fenomene: atitudini (toate fenome-

[2] Wladyslaw Okinski, *Procesy samokształceniowe*, (Procesele autoformării), Poznan, 1935.

nele menționate mai sus pot fi examinate ca atitudini, dacă sînt luate într-o perioadă de timp), ca acțiuni (fapte) în diferite situații, precum și ca procese, dacă sînt analizate ca serie de atitudini, conduite și urmările lor, pe o perioadă de timp mai îndelungată.

4) În mod analog, putem examina procesele care au loc între două grupuri. Aici avem însă de-a face, nu cu stări ale conștiinței individuale, cu atitudinile și comportările unui individ, ci cu conștiința lui „noi" a ambelor grupuri. Relațiile dintre două grupuri se pot desfășura la nivelul relațiilor dintre membrii individuali, care fac parte din cele două grupuri, între instituții, între grupuri ca totalități (fără să mai enumerăm toate posibilitățile intermediare). La fel ca și procesele care se desfășoară între individ și grup, tot astfel și aceste procese pot fi cercetate sub diferite aspecte. Aici ne interesează mai ales seriile de fenomene temporare dintre grupuri, care alcătuiesc procesele de colaborare, coexistență pașnică, ajutor reciproc, toleranță, aversiune, concurență, conflict, dușmănie, luptă, iar între state, război economic, psihologic sau război armat.

Aici putem observa ușor că enumerarea acestor procese care se desfășoară între grupuri (la fel și între indivizi și individ și grup) corespund aproximativ tipurilor de conduită deosebite cu ocazia prezentării faptelor sociale. În fond, seriile de fenomene care compun procesele, apar doar în timpul unor fapte concrete, deci aceste fapte reprezintă „axul" acestor procese.

5) Procesele care schimbă organizarea și structura grupurilor. Acestea pot fi procese de dezvoltare, decadență, reorganizare, dezorganizarea mobilității sociale, modernizare etc. Schimbările de structură pot fi determinate de apariția a noi elemente, de modificarea relațiilor dintre elementele existente, adică de schimbări privitoare la modalitățile de ierarhizare reciprocă a acestor elemente, de dispariția anumitor factori. Putem întîlni, de asemenea, schimbări în sistemele de valori sau în sistemele subgrupurilor etc. Procesele care apar referitoare la organizare sînt determinate de apariția unor noi modele de conduită, de schimbări din sistemul de control social, de dispariția sau apariția unor noi instituții.

Aceste procese trebuie analizate la diferite niveluri ale structurii grupurilor. Grupurile cu structuri simple au alte procese decît grupurile cu structuri multietajate. Cu totul diferit se prezintă procesele care se desfășoară în societățile globale care schimbă structura și organizarea lor la scara macro. La o astfel de scară, „axul" procesului care se desfășoară nu este atît de clar schițat. Aceste procese se compun din fenomene care au loc în colectivitățile mari (teritoriale, în marile grupuri cu scop, în societățile locale, cu mulți membri), continuitatea lor în timp poate fi întreruptă[3]. Procesele sociale la scara macro, de exemplu, schimbarea structurii de clasă a societății globale, au caracter derivatoriu, în raport cu nenumăratele fapte și procese tehnice și economice, sînt dependente de nenumărate procese care se petrec la nivelul bazei economice și culturale a vieții sociale, astfel că distingerea proceselor sociale în cadrul lor, în accepțiunea strictă a acestui cuvînt, adică a proceselor care au loc între oameni, este o problemă foarte complexă. Deoarece, aici, astfel de procese, cum ar fi reorientarea atitudinilor, a modelelor de conduită, transformarea tipurilor de relații, adaptarea, conflictele etc., care au loc și prezintă partea socială a proceselor, concomitent petrecute în societatea globală la scara macro, sînt destul de greu de descris în mod separat.

Din cele afirmate mai sus se pot trage concluzii teoretice de perspectivă referitoare la natura proceselor sociale. În această lucrare ne limităm numai la observații introductive. Clasificarea de mai sus a fost într-un anumit sens o clasificare formală, după criteriul „purtătorului" procesului respectiv: indivizii, grupurile, marile colectivități sau societatea globală. Din întreaga bogăție de procese care pot apărea în grupuri și colectivități, putem distinge anumite procese care se repetă continuu, fie între indivizi, grupuri, fie într-o societate mare. Așa cum am deosebit cele cîteva modele fundamentale de acțiune și comportare socială, tot așa putem reduce întreaga gamă de procese la un număr dat de procese

[3] Edward A. Tyriakin a introdus o distincție între *social change* și *societal change*, definind prin cea de a doua denumire schimbările din societățile globale. Vezi *A Model of Societal Change and its Lead Indicators*, în S. Z. Klausner, (ed) *The Study of Societies*, New York, 1967.

de bază. Procesele vitale ale colectivităților sociale sînt doar o rezultantă a aspirațiilor umane de întreținere a vieții, de satisfacere a nevoilor, de realizare a intereselor, de îndeplinire a funcțiilor în grupuri și colectivități, de îndeplinire a rolurilor sociale din cadrul lor.

Urmărind satisfacerea necesităților lor, realizarea intereselor, exercitarea funcțiilor lor, oamenii se întîlnesc cu aspirațiile analoage ale altora, care tind spre scopuri asemănătoare sau identice. Această întîlnire de aspirații reprezintă începutul proceselor sociale de bază care au loc între indivizi și grupuri. Ori, procesele care au loc în societatea globală ca totalitate, care îi schimbă structura și organizarea globală, pot avea alte cauze.

Cele mai importante procese sociale

Să vedem mai întîi acele procese care rezultă din aspirații, prezentîndu-le pe rînd:

Procesele de adaptare apar pretutindeni acolo unde indivizii sau grupurile, aflîndu-se într-o situație în care întîlnesc aspirații asemănătoare sau diferite ale altor oameni, neputînd să le impună modul lor de acțiune, trebuie să-și adapteze reciproc acțiunile lor. Aceste procese apar în toate acele cazuri în care indivizii sau grupurile se află într-o situație nouă, în care modelele de acțiune, de interacțiune reciprocă, criteriile de apreciere și modelele culturale folosite pînă acum nu mai fac posibilă satisfacerea nevoilor și participarea la viața colectivă. Deci, cînd doi studenți se află împreună în aceeași cameră la un cămin de studenți și ambii au moduri de comportament complet diferite în camera lor, după un anumit timp se conving că dacă nu-și vor adapta reciproc comportările, conviețuirea se va dovedi a fi imposibilă. La fel și un grup de emigranți care au ajuns într-un nou oraș de pe pămînturile din vest, se convinge repede că continuarea modului de viață, a modalităților de acțiune și comportare vechi este aici neadecvată, nu duce la aranjarea lor în acel loc și că trebuie să se adapteze. Pot fi date mai multe exemple asemănătoare: absolventul care trece de pe băncile institutului în întreprinderea de producție; țăranul care trece de la gospodăria lui proprie în industrie, ca muncitor salariat; două întreprinderi care sînt unificate etc.

Procesul de adaptare nu este niciodată în întregime unilateral, deoarece chiar și un singur țăran venind la fabrică determină din partea altor muncitori și a maistrului o anumită necesitate de adaptare la prezența și nivelul lui de pregătire, deși, desigur, aceasta nu se poate compara cu efortul pe care trebuie să-l facă el pentru a se adapta. Din ambele părți, acest proces conține numeroase elemente (fenomene) și trece prin diferite etape, îmbrăcînd diferite forme.

Întotdeauna se începe de la recunoașterea noii situații și de la definirea ei. După cum se știe, definirea situației se efectuează totdeauna în termeni cunoscuți și deabia constatarea că această definiție este inadecvată trebuie să ducă la schimbarea ei. Studentul, aflat într-o cameră comună, poate să definească subconștient situația colocatarului cu situația de acasă, cînd împărțea camera cu fratele mai tînăr și abia după un anumit timp trebuie să dea o nouă definiție colegului său ca a unui colocatar. Recunoașterea noii situații este deci necesară pentru deprinderea noilor modalități de comportare, în conformitate cu modelele și criteriile noi de apreciere. Studentul trebuie să învețe „să fie coleg" conform tradiției căminului studențesc și în conformitate cu criteriile de apreciere a comportării adoptate aici. Analog, putem descoperi elemente asemănătoare în toate exemplele de adaptare menționate mai sus.

Recunoașterea situației arată că modelele de comportare de pînă acum sînt neadecvate și nu conduc la atingerea scopurilor. Omul care se adaptează trebuie deci să recunoască că vechile lui modele sînt neadecvate, să le respingă total și să adopte altele noi, mai eficiente pentru noua situație creată. De exemplu, emigrantul care vine într-o țară străină trebuie să recunoască că obiceiurile lui aduse din patrie, modul său de apreciere a oamenilor și a situațiilor nu pot fi aplicate aici și de aceea trebuie să le respingă, dacă activitatea lui trebuie să-l ducă spre un anumit scop, de exemplu, la dobîndirea unei profesiuni, la dobîndirea de avere și respect. Dar el poate să recunoască că obiceiurile lui, valorile sale sînt bune, numai că oamenii aceia străini nu le înțeleg și nu reușesc să le aprecieze corespunzător. Drept consecință, trebuie să păstreze valorile proprii

pentru viața sa particulară, iar în activitatea publică să adopte altele noi.

Așadar, procesul adaptării poate avea cîteva aspecte. Poate să se oprească la stadiul de reorientare psihologică. Individul care se adaptează învață noi modele de conduită, noi sisteme de valori și criterii de apreciere, știe să le folosească cînd trebuie, dar nu le recunoaște ca fiind ale lui, nu se identifică cu ele complet. Poate chiar păstra aversiune, dispreț față de ele, ca de exemplu, populația dintr-o țară ocupată care știe cum trebuie să se comporte pentru a nu atrage asupra ei represiunea, dar își menține aversiunea și dușmănia față de ceea ce a adus cu sine ocupantul.

În anumite situații, adaptarea poate să meargă mai departe și să ajungă la stadiul de toleranță. Ambii studenți își tolerează reciproc modalitățile de comportare, deși nu le apreciază și nici unul din ei nu vrea să adopte modelele celuilalt. La fel și emigranții din diferite regiuni care locuiesc într-un nou oraș, pot să-și tolereze reciproc modurile lor de exprimare, de salut, de petrecere a timpului liber, de muncă, de gospodărie, de casnică, deși nu le recunosc ca ale lor. Recunoscîndu-se fapta în sine, se tolerează și manifestarea sa.

Forma cea mai des întîlnită de adaptare este acomodarea sau toleranța, unită însă cu concesii reciproce, cu acceptarea sistemelor de valori de bază existente în noua situație a principalelor modele de conduită, ca proprii. Aici nu există acea duplicitate care există în etapa reorientării și a toleranței. Acomodarea înseamnă deja crearea de valori și norme comune sau de modele ale ambilor parteneri între care se desfășoară procesul.

Asimilarea este o adaptare deplină, și se manifestă cînd persoana care se adaptează renunță la toate valorile și modelele sale de pînă acum, adoptînd altele noi în toate domeniile și identificîndu-se cu ele complet. Vorbim deci că emigranții s-au asimilat dacă au încetat să se mai servească de limba lor și, adoptînd limba noii țări, adoptă toate obiceiurile, valorile, modelele ei de conduită, renunțînd la cele vechi.

Adaptarea este un proces care se manifestă frecvent în natură. Termenul „adaptare" este folosit deseori în sociologie ca echivalent al termenului acomodare. Pro-

cesele de adaptare au făcut obiectul unor cercetări ample, mai ales pe teritoriile poloneze din vest, unde s-au întîlnit după război diferite categorii de populație: populația poloneză de baștină pe aceste teritorii care locuia aici de veacuri, repatriații din diferite țări, populația de la Bug și din Polonia centrală. Adaptarea reciprocă a acestor grupuri și categorii diferite, formarea unor societăți locale sudate și bine organizate, a reprezentat o problemă socială de prim ordin, iar sociologii i-au acordat o mare atenție[4].

Imposibilitatea adaptării la noile condiții atrage după sine multe fenomene negative. Neadaptarea permanentă duce la dezorganizarea personalității, iar grupurile și colectivitățile care nu se pot adapta reciproc la noile condiții ale mediului modificat de diferitele procese care au loc în societatea globală sînt supuse dezorganizării. Modurile de acțiune, modelele de conduită, sistemele de valori pur și simplu nu sînt suficiente pentru satisfacerea necesităților, pentru îndeplinirea funcțiilor vitale și pentru realizarea propriilor interese de grup. Astfel, societățile sătești care s-au aflat dintr-o dată în centre de industrializare, de cele mai multe ori sînt supuse unei dezorganizări rapide, dacă nu au reușit să se adapteze și să se reorganizeze.

Cercetările sociologice privind procesele de adaptare și neadaptare au o importanță practică în nenumărate domenii, cum ar fi: combaterea infracțiunilor, resocializarea infractorilor, conducerea transformărilor societăți-

[4] Procesul adaptării populației pe teritoriile din vest este prezentat, printre alții, de către: Stefan Nowakowski, *Adaptacja ludnosci na Slasku Opolskim* (Adaptarea populației în Silezia-Opole), Poznan, 1957; K. Zygulski, *Adaptacja kulturalna repatriantow na Ziemiach Zachodnich* (Adaptarea culturală a repatriaților pe pămînturile din Vest) în „Przeglad socjologiczny", t. XIII, nr. 2, pp. 72—93; Cf. Z. *badan nad procesami adaptacji i integracjii spolecnej repatriantow*. Din cercetările privind procesul de adaptare și integrare socială a repatriaților, în „*Tworzenie sie nowego spoleczenstwa na Ziemiach Zachodnich*" (Formarea noii societăți pe pămînturile din Vest), Poznan, 1961, pp. 181—232. Nenumărate materiale pentru această problemă aduc *Pamietniki osadnikow Ziem Odzyskanych* (Memoriile coloniștilor de pe pămînturile redobîndite), Poznan, 1963, sub red. Z. Dulkzewski și A. Kwilecki.

lor locale în regiunile industrializate, în stabilirea migrației, a angajării de tineri muncitori în industrie[5] etc.

Adaptarea duce la *colaborare*, aceasta reprezentînd un important complex de fenomene, componente. Unii sociologi au considerat că această colaborare este procesul cel mai important care asigură continuitatea și existența colectivităților sociale, iar unii au văzut în ea chiar procesul fundamental care creează societatea și care garantează dezvoltarea ei. Fără a intra în analiza teoriilor generale, ne vom limita la cîteva observații care caracterizează acest proces. Colaborarea este un proces derivat al diviziunii muncii, mai precis necesitatea efectuării unor acțiuni în comun de către cîțiva oameni. Colaborarea este deci o activitate sincronizată, în care diferiții indivizi sau grupuri îndeplinesc sarcini parțiale în vederea realizării unui scop comun indiferent de ce natură este acest scop: economic, politic, camaraderesc sau religios. Procesul de colaborare apare în toate domeniile vieții sociale. De cercetarea sa se ocupă diferitele ramuri ale sociologiei. Aici vom prezenta numai aspectele cele mai generale ale acestui proces.

Colaborarea dintre doi parteneri este o serie de acțiuni coordonate în realizarea intereselor comune sau asemănătoare. Ea apare pe baza contactelor sociale, cînd ambii parteneri (indivizi, grupuri, instituții) își dau seama de posibilitățile de divizare a acțiunilor în realizarea sarcinilor parțiale constatînd tendințe similare la partener. Colaborarea presupune existența unor canale de comunicație permanente între parteneri, existența unei limbi comune, presupune, de asemenea, cunoașterea reciprocă a partenerilor, precum și loialitatea bilaterală. În sfîrșit, întotdeauna există reguli și mijloace, norme și sancțiuni care asigură interesele ambilor parteneri. Aceste elemente pot fi formale, cum este cazul convenției de colaborare dintre două întreprinderi neformale, cazul colaborării dintre doi agricultori vecini sau doi studenți care scriu împreună referatul. Sensul colaborării este folosul bilateral sau realizarea unui scop important cu care ambii parteneri se identifică (realizarea unui scop

[5] Vezi Maria Jarosinska, *Adaptacja młodiezy wieskiej do klasy robotniczej* (Adaptarea tineretului sătesc la clasa muncitoare), Wroclaw, 1964.

politic sau religios, care nu le aduce foloase materiale). Acest folos poate fi moral, poate fi prestigiul etc. Colaborarea nu presupune foloase egale, ea este posibilă și în cazul sacrificării complete a unei părți și renunțarea completă de la beneficiu, printr-o motivare a colaborării ca îndatorire.

Fiecare colaborare presupune adaptare, restrîngerea independenței proprii, limitarea libertății proprii de decizie, care presupune armonizarea cu deciziile partenerului. Deci colaborarea este un proces schimbător, care creează sisteme cu un echilibru oscilant. Ea constituie obiectul cercetărilor sociologice și etnografice.[6] Colaborarea se poate menține pe baza solidarității sau sentimentului de identificare cu unul din grupuri. Acest fel de colaborare apare în toate grupurile și colectivitățile organizate. Nu este posibilă menținerea nici unei colectivități, dacă membrii ei nu colaborează între ei. Această diviziune a muncii se poate face la scara macro, astfel că diferiții membri ai grupului nu-și dau seama cine este colaboratorul lor în realizarea produsului finit (crescătorul de oi nu știe despre torcători și țesători, nici despre croitorii care, în viitor, din lîna produsă de el, vor face îmbrăcăminte), precum și la scara micro, cînd colaboratorii se întîlnesc între ei. Pe noi ne interesează aici numai acest al doilea fel de colaborare, care presupune contactul, înțelegerea, schimbul de informații. Colaborarea se poate, de asemenea, menține pe baza unui compromis egoist sau chiar a unui conflict. Complexitatea desfășurării vieții sociale face ca desfășurarea proceselor să nu fie niciodată exclusivă. Prietenia nu exclude conflictele, aversiunile trecătoare, la fel și colaborarea nu exclude apariția concomitentă între parteneri a altor procese. Generalizînd, am putea spune că în spațiul social procesele se desfășoară altfel decît în spațiul fizic, că principiul subtil al apariției simultane a contrastelor își află aici o largă aplicabilitate.

[6] Vezi Kazimiera Zawistowicz-Adamska, *Pomoc wzajemna i współdzialanie w kulturach ludowych* (Ajutorul reciproc și colaborarea în cultura populară), în „Prace i Materialy Etnograficzne", t. VIII—IX, precum și Zywe *tradycje współdzialania na wsi* (Tradițiile vii ale colaborării la sate), Lodz, 1948, al aceleiași autoare.

Un alt proces pe care îl vom prezenta aici este concurența care apare pe fundalul disensiunilor de interese sau pe fundalul aspirațiilor de satisfacere a acestor interese, în defavoarea partenerului. Concurența apare peste tot acolo unde volumul mijloacelor sau posibilităților de satisfacere a nevoilor este limitat și membrii grupului sau ai cîtorva grupuri concurează pentru a le dobîndi. Concurența se poate defini ca tendință de dobîndire a obiectelor, a bunurilor sau de realizare a scopurilor prin acțiuni sincronizate. Rolul concurenței în dobîndirea mijloacelor de trai în viața socială este subliniat în mod deosebit de către Malthus, care afirmă că producția mijloacelor de trai nu merge în pas cu creșterea populației[7], și că de aici rezultă nenumărate fenomene și procese sociale negative, cum ar fi concurența, exploatarea, persistența mizeriei etc. De la Malthus, noțiunea de concurență a trecut în biologie, iar în teoria lui Darwin, sub denumirea de „luptă pentru existență", a devenit noțiunea centrală în explicarea mecanismelor de evoluție a speciilor. Darvinismul, la rîndul lui, a exercitat o puternică influență asupra științelor sociale.[8]

Trebuie însă să deosebim concurența de conflict. Sub influența lui Malthus, destul de des se identifică concurența cu concurența economică, cu conflictul de interese și tendința de distrugere reciprocă. Există, de asemenea, alte forme de colaborare, deosebit de importante pentru dezvoltarea socială, care duc la perfecționarea indivizilor, la perfecționarea metodelor lor de acțiune. Concurența poate apărea și în timpul colaborării și în timpul adaptării. Poate exista concurență între doi elevi pentru a obține note mai bune. Un exemplu de astfel de concurență este și sportul, în care cîștigă cel mai bun, fără distrugerea adversarului. Aici nu există o acțiune dușmănoasă împotriva adversarului, ci o demonstrație a propriei superiorități. Există o concurență pentru dobîndirea de posturi. Fără o astfel de concurență, colectivitățiile sociale ar fi amenințate cu stagnarea.

[7] T. R. Malthus, *Legile omenirii*, Warszawa, 1925.
[8] Vezi T. Szczurkiewicz, *Wpływ teorii ewolucji Karola Darwina na nauki społeczne* (Evoluția teoriei evoluționiste a lui Ch. Darwin asupra științelor sociale), în „Studia socjologiczne", Warszawa, 1969.

La fel ca și colaborarea, tot așa concurența există la scara macro, în care caz persoanele sau grupurile care se concurează pot să nu știe nimic unii despre alții, să nu se cunoască, și la scara micro, în grupurile mici, în cadrul contactelor directe, cînd cei care concurează își adaptează acțiunile lor la acțiunile concurentului. Și unele și celelalte sînt necesare pentru menținerea societății.

Deși nu recunoaștem tezele darvinismului social în toată amploarea lor și nu considerăm că concurența, rivalitatea sau lupta pentru existență sînt un factor esențial al dezvoltării sociale, admitem însă că dispariția concurenței poate determina perturbarea „echilibrului" dintre diferitele procese necesare vieții și dezvoltării colectivității. La această problemă vom mai reveni după ce vom prezenta rolul conflictului.

Subliniem că concurența poate fi antagonistă, adică formată dintr-o serie de acțiuni și fenomene care urmăresc satisfacerea nevoilor proprii sau realizarea intereselor proprii ale unui grup sau individ pe seama limitării posibilităților celeilalte persoane sau grup. Însă concurența poate fi și neantagonistă, după cum am amintit, atunci cînd o concurență ține perfecționarea, îmbunătățirea rezultatelor muncii, ori crearea de noi valori. Din acest motiv, în viața socială există o concurență permanentă pentru prestigiu, pentru dobîndirea unui renume bun pentru ascensiunea ierarhică. Doi colegi care au început activitatea în aceeași întreprindere, în același post, indiferent că vor sau nu, concurează pentru avansare, pentru a ajunge în posturi de conducere, pentru a obține salarii mai mari, într-un cuvînt pentru tot ceea ce este dorit, dar nu poate fi acordat tuturor. Concurența este deci un proces spontan, independent de intenție, tipul acesta de concurență deosebindu-se de concurența planificată, gîndită, adică de concurența dintre două întreprinderi capitaliste.

Recapitulînd, diferențiem cîteva genuri de concurență:

a) Procesul spontan, natural de concurență între persoane și colectivități pentru dobîndirea bunurilor și valorilor dorite care există însă în cantități insuficiente pentru a le putea obține toți. Această concurență este un proces independent de voința și intenția indivizilor

și el poate fi oarecum comparat cu concurența plantelor pentru accesul la soare, umiditate, aer.

b) Concurența care poate fi organizată conștient și cu un anumit scop de către indivizi și grupuri care tind planificat spre eliminarea partenerilor de la accesul la valorile și bunurile dorite și pentru realizarea intereselor proprii. Din această categorie fac parte astfel de exemple: concurența dintre două firme; concurența dintre doi candidați la un anumit post etc.

c) Al treilea gen de concurență îl reprezintă concurența care poate fi denumită creatoare, de pildă, concurența pentru o mai bună îndeplinire a muncii, pentru realizarea unor rezultate mai bune, de descoperire a unor soluții optime unor probleme importante etc. De acest gen este întrecerea în muncă între două colective pentru mai rapida și mai buna îndeplinire a planului, sau întrecerea dintre oamenii de știință pentru descoperirea unor soluții optime ale problemelor care le cercetează.

Al doilea fel de concurență din cele menționate mai sus se poate transforma ușor în luptă și conflict. În principiu, însă, prin concurență nu se intenționează distrugerea adversarului cu care se concurează. Se urmărește mai curînd o astfel de satisfacere a intereselor proprii care nu aduce un prejudiciu direct adversarului. Concurența înseamnă deci perfecționarea propriilor demersuri pentru realizarea intereselor, cîștigător fiind acela care va face acest lucru mai bine. În schimb, conflictul înseamnă ceva mai mult, este tendința de realizare a propriilor interese și de atingere a propriilor țeluri prin distrugerea adversarului.

Conflictul reprezintă deci o serie de fenomene care se formează pe baza unor interese divergente sau, mai precis vorbind, este un proces în care individul sau grupul urmărește să-și atingă propriile țeluri (satisfacerea necesităților, realizarea intereselor) prin eliminarea, subordonarea sau distrugerea individului sau grupului care urmărește scopuri asemănătoare sau identice. Conflictul se poate naște din concurență, dar poate să apară, fără a trece prin stadiul concurenței, direct dintr-o ciocnire dușmănoasă a partenerilor, fie direct după contact, fie după luarea la cunoștință de existența unui concurent. Seria de comportări care determină conflictul dintre

colectivităţi face parte din categoria denumită de către Znaniecki opoziţie intergrupală. (Vezi cap. „Coeziunea socială".) Conflictul apare deci după contactul social, pe baza anticipării negative care duce la convingerea că individul sau grupul cu care avem contact, reprezintă o ameninţare pentru realizarea intereselor şi scopurilor noastre. Deci, cînd doi colegi îşi dau seama că numai unul din ei poate să avanseze într-un post de conducere, atunci poate să apară între ei, fie concurenţa care să constea în perfecţionarea profesională, pentru a se dovedi mai bun decît colegul său şi în acest fel demn să obţină acel post, fie un conflict care să constea în combatere, ponegrire, în crearea reciprocă de greutăţi în muncă etc. Conflictul poate să apară, de asemenea, între persoane şi colectivităţi care urmăresc aceleaşi scopuri, dar care vor să folosească metode de acţiune diferite. În conflict există întotdeauna conştiinţa adversităţii, există o definiţie clară a situaţiei, ca situaţie conflictuală, adversarul este definit în termenii divergenţi dintre tendinţe, năzuinţe şi scopuri. Anticiparea negativă care apare după contact duce la antagonism. Antagonismul poate apărea pe fundalul atitudinilor iraţionale, pe fundalul iluziilor, pe fundalul tratării altor oameni, mai ales a străinilor, ca o ameninţare potenţială sau reală. Antagonismul înseamnă o opoziţie activă faţă de acţiunile, năzuinţele, atitudinile altui individ sau grup. Poate apărea pe baza intereselor divergente, a ameninţării reale, cu toate acestea însă în marea lor majoritate antagonismele întîlnite în viaţa cotidiană se bazează pe imaginaţie, pe teamă şi anticipări fictive.

Conflictele nu sînt numai un element destructiv al vieţii sociale. Din conflicte se desprind deseori noi sinteze şi noi valori. De asemenea, conflictele elimină grupurile, colectivităţile, sistemele de valori care devin un obstacol în dezvoltarea pe mai departe a colectivităţilor. Deci şi clasificarea conflictelor este deosebit de importantă: distingem conflicte sociale, cum sînt conflictele de clasă, intergrupale; conflictele culturale, de pildă, conflictele a două culturi: europeană, adusă de către colonizatori şi cultura creată de către populaţia locală; conflicte interstatale, care se pot transforma în război; conflicte economice, de exemplu, lupta de concurenţă a două concerne pentru exploatarea cîmpurilor petroliere

sau a pieţelor de desfacere; conflictele de valori, care sînt o variantă a conflictului cultural, cînd într-o societate locală se opun unele altora valorile culturii legate de comerţ şi ale culturii religiei ascetice. Se pot, de asemenea, distinge încă nenumărate aspecte ale conflictelor. Pe noi ne interesează aici mai ales conflictele sociale intergrupale, însă trebuie subliniată îmbinarea reciprocă, care se manifestă între diferitele aspecte ale conflictelor ce apar în societăţile contemporane. De exemplu, conflictele de clasă, care au un fundament net economic — lupta pentru participarea la venitul naţional — au, de asemenea, aspecte culturale şi ideologice, aceste conflicte desfăşurîndu-se pe cîteva planuri.

Conflictele sociale se pot desfăşura ca conflicte între rolurile sociale, conflicte de valori, conflicte industriale şi cîteodată ca conflicte internaţionale, cînd este vorba despre conflicte între două naţiuni care au orînduiri diferite: de exemplu, conflictele dintre statele şi naţiunile socialiste şi cele capitaliste au nenumărate elemente de conflicte sociale.

Conflictele pot cunoaşte diferite grade de intensitate, se pot desfăşura în mod organizat sau neorganizat, pot fi durabile sau temporare, se pot desfăşura în sfera intelectuală, estetică, spirituală, sau fizică. De exemplu, conflictele dintre roluri se desfăşoară temporar (vezi capitolul consacrat familiei), dar conflictul de clasă este permanent şi se poate termina numai prin distrugerea uneia din clasele sociale oponente. Conflictul de clasă se poate desfăşura ca proces neorganizat, cum sînt revoltele şi răscoalele ţărăneşti, sau poate să se desfăşoare prin intermediul sindicatelor şi partidelor organizate.

Procesul conflictual poate îmbrăca diferite aspecte: de luptă, în care se urmăreşte obligarea adversarului să-ţi recunoască superioritatea. O astfel de luptă este ca şi o partidă de şah. Scopul luptei este obligarea adversarului să capituleze prin recunoaşterea superiorităţii şi acceptarea condiţiilor pe care le impune în domeniul respectiv (economic, politic, artă, ştiinţă) această recunoaştere. În schimb, războiul este o luptă armată dusă pentru realizarea scopurilor politice. Războiul presupune existenţa unui stat organizat sau a altei entităţi politice. De aceea, dacă lupta este un fenomen general, războiul este un fenomen limitat istoric la perioadele în care

există colectivități organizate politic și care posedă forțe armate organizate pentru realizarea intereselor lor. Se poate imagina o astfel de dezvoltare a lumii contemporane, încît războaiele să fie înlocuite prin alte forme ale luptei. În societatea contemporană, rezolvarea problemelor politice cu ajutorul forțelor armate devine din ce în ce mai îndoielnică, avînd în vedere faptul că ambele părți au șanse asemănătoare de distrugere completă. Pentru ducerea unui război există armate, adică grupuri specializate în metodele de desfășurare a războiului și pregătite pentru a se folosi de arme. Rolul lor în societatea contemporană crește considerabil[9]. Un tip aparte de conflicte îl reprezintă revoluția, pe care o vom prezenta mai departe.

Problema rezolvării conflictelor devine o problemă însemnată pentru societatea contemporană. Avînd în vedere forța distructivă a armamentului modern, popoarele trebuie să caute mecanisme care să le permită rezolvarea conflictelor într-un mod care să asigure realizarea intereselor celor două părți aflate în conflict. Aceasta este posibil numai dacă conflictul se transformă în forme de colaborare pentru rezolvarea propriilor probleme, pentru satisfacerea nevoilor și realizarea intereselor. Greutățile existente în acest domeniu rezultă mai ales din existența ideologiilor opuse. Un rol important îl joacă, de asemenea, inegalitatea nivelului de dezvoltare economică și deosebirile de interese economice care rezultă de aici. După al doilea război mondial, Organizația Națiunilor Unite a creat multe instituții internaționale care să contribuie la învingerea conflictelor internaționale, la afirmarea și dezvoltarea colaborării în toate domeniile posibile ale vieții, dar, din păcate, numărul așa-numitelor războaie locale nu s-a micșorat în decursul anilor care au trecut de la înființarea acestor organizații. Ele pot însă să limiteze aria acestor războaie și să preîntîmpine izbucnirea unui nou război mondial.

Procesele de adaptare, de colaborare, de concurență și conflict se manifestă permanent în fiecare colectivitate.

[9] Cf. Jerzy J. Wiatr, *Wojsko, społeczństwo, polityka w Stanach Zjednoczonych* (Armata, societatea, politica în Statele Unite), Warszawa, 1962; Cf. de același autor, *Socjologia wojska* (Sociologia armatei), Warszawa, 1964.

Ele sînt procese sociale în accepțiunea strictă a acestui cuvînt, se află la baza multor procese care au loc în societate și a multor serii de fenomene corelate. Manifestîndu-se într-o anumită amploare și intensitate, ele mențin echilibrul desfășurării vieții sociale, adică facilitează satisfacerea necesităților, realizarea intereselor, progresul economic, dezvoltarea personalității, într-un cuvînt, permit menținerea ordinii sociale, a orînduielii sociale. Vorbim de echilibru, deoarece viața socială este plină întotdeauna de tendințe divergente. Deci, dacă procesele de concurență și conflict depășesc procesele de adaptare și colaborare, atunci echilibrul este sfărîmat. Ce înseamnă aceasta? Înseamnă că un mare procent dintre membrii societății nu-și va putea satisface necesitățile, nu-și va realiza interesele și va începe să tindă spre schimbarea ordinii existente; atunci mecanismele controlului social vor începe să dea greș și va apărea fenomenul dezorganizării. Dacă însă, în cadrul organizării sociale existente și în sistemul de funcționare al mecanismelor de control social, aceste procese își echilibrează reciproc intensitatea, dacă se înfăptuiește satisfacerea necesităților și realizarea intereselor, atunci aceste procese se desfășoară în mod organizat. Aceasta este însă întotdeauna un echilibru instabil, deoarece indivizii și colectivitățile economice, politice sau sociale mai puternice au tendința permanentă de a-și folosi supremația pentru realizarea intereselor lor pe seama celor slabi. Rezultă că concordanța și conflictele duc spre o dezvoltare dezechilibrată. Statul și forța care îi stă la dispoziție sînt folosite pentru a asigura apărarea ordinii sociale existente și menținerea stării de echilibru care să îi asigure continuitatea. Cu toate acestea, în anumite condiții mijloacele care se află la dispoziția statului și alte mecanisme de control pot da greș și colectivitățile cad într-o stare de dezorganizare.

Dezorganizarea este un proces sau un complex de procese sociale, care se compune dintr-o multitudine de fenomene și comportări deviate de la normă, iar apariția și intensificarea lor amenință continuitatea proceselor vitale a colectivităților. Ea constă în: dezintegrarea instituțiilor, care nu-și mai îndeplinesc sarcinile, slăbirea mecanismelor de control social, atît formale cît și neformale, oscilarea criteriilor de apreciere și a normelor

morale, admiterea unor modele de conduită care au fost supuse reprimării formale și neformale în colectivitățile organizate. Această stare de lucruri permite extinderea sferei de aspirații a diferiților indivizi și grupuri care nu pot fi pe deplin satisfăcute — și de aici menținerea unei stări de neliniște și nemulțumire. Pentru desemnarea acestei stări de lucruri, Durkheim introduce termenul de „anomie", care definește starea unor colectivități dezorganizate.

Procesele de dezorganizare se compun, cu alte cuvinte, se manifestă prin apariția intensă a următoarelor fenomene: 1) Apariția alcoolismului și narcomaniei într-un mod care amenință funcționarea economiei și a instituțiilor. Alcoolismul și narcomania sînt fenomene care se manifestă pretutindeni, în toate societățile (acele societăți care nu au cunoscut băuturile alcoolice au dispus de alte mijloace de turmentare). Cu toate acestea, în perioadele de dezorganizare, alcoolismul începe să amenințe nu numai sănătatea unui procent însemnat al populației, ci și funcționarea normală a instituțiilor și organizațiilor. Distingem următoarele aspecte ale alcoolismului: ceremonial (consumul de alcool cu ocazia diferitelor festivități); alcoolismul ca distracție, cînd se bea alcool pentru sublinierea importanței sau a abilității celui care îl folosește (caz în care consumul de alcool înseamnă sublinierea posedării unei importante trăsături sociale: maturitate, forță etc.); precum și consumul de alcool pentru a evada din realitate, consecință a sentimentului neputinței și a disperării. În perioadele de dezorganizare socială, acest fel de beție crește foarte repede, ca urmare a frustrării atît a acelora care nu pot să-și realizeze aspirațiile excesive, precum și a acelora care sînt amenințați și privați de posibilitatea unei existențe prealabile normale și care se simt în permanență amenințați. În mod similar se prezintă problema cu narcoticele. 2) Gradul ridicat de delicte de diferite feluri: delicte civile, furturi, spargeri, crime, apariția unor bande organizate de delincvenți, corupția, mituirea, venalitatea funcționarilor, executarea neîngrijită a obligațiilor de serviciu, încălcarea legii etc. Aceste fenomene întăresc sentimentul de amenințare în rîndul populației lipsită de apărarea legii, slăbesc relațiile și legăturile în grupuri. 3) Manifestarea sporită a comportări-

lor sexuale considerate ca nedorite şi limitate în perioadele de stabilitate socială: prostituţia, infidelităţile conjugale, un număr crescut de violuri, homosexualitatea şi alte comportări considerate anomalii. Aceasta este consecinţa slăbirii legăturii sociale, a dezintegrării familiei, precum şi a suspendării eficienţei controlului social neformal, a dispariţiei sancţiunilor morale şi a eficacităţii lor. 4) Dintre manifestările dezorganizăriii colectivităţilor fac parte, de asemenea, un număr crescut de boli nervoase şi psihice, de prăbuşiri, de dezorganizări şi dezintegrări de personalitate.

Deosebit de însemnate pentru soarta societăţilor sînt perioadele de dezmembrare a statului şi dezorganizare a instituţiilor lui. Obiectul clasic al studiilor de acest fel îl constituie dezmembrarea statului polonez în secolul al XVIII-lea, dispariţia lui treptată, lipsa crescîndă de putere şi, în sfîrşit, imposibilitatea de a se opune împărţirilor înfăptuite de către vecini. Pocesul de dezorganizare a statului constă mai ales în dispariţia eficienţei puterii executive, al cărei cel mai bun indicator este imposibilitatea de a impune supunerea faţă de lege şi executarea sentinţelor judecătoreşti. Statul în care sentinţele judecătoreşti nu sînt executate, a păşit pe calea dezintegrării interne. Acesta este un indicator care nu dă greş. Un al doilea indicator al dezorganizării incipiente şi aflate în plin proces a sistemului instituţiilor de stat este nerespectarea legii de către funcţionarii administraţiei de stat şi neputinţa cetăţenilor de a-şi obţine drepturile lor. Statul, desigur, poate fi puternic ca dictatură în care cetăţenii nu au nici un fel de drepturi, însă într-o orînduire democrată, în care forţa statului depinde de sprijinul populaţiei, încălcarea drepturilor cetăţenilor este un indicator al prăbuşirii sistemului. Deoarece statul este un organ al puterii, atunci eficacitatea lui constă în acţiunea eficientă a forţelor armate, a organelor de ordine internă, a organelor de justiţie şi a organelor politicii externe. În orînduirea socialistă, unde sînt concentrate în mîinile statului conducerea şi dirijarea economiei socialiste, rezultatele planificării şi conducerii devin factori importanţi. Problemele dezintegrării statului sînt obiectul analizei multor ştiinţe, sociologia interesîndu-se mai ales de problemele de funcţionare a me-

canismelor neformale, necesare activității eficiente a organelor formalizate.

Se pune acum întrebarea: cum se întîmplă că societatea sau o colectivitate mai mică care se află într-o stare de echilibru și stabilitate pot deveni cîmpul proceselor de dezorganizare? După cum am subliniat în prealabil, această stare de echilibru este întotdeauna o stare instabilă și poate suferi zguduiri bruște, ori poate progresiv să-și piardă starea de echilibru, ca urmare a deficiențelor, fie ale vreunui sistem ori instituții, fie a unor subgrupuri importante.

Zguduirea bruscă a stării de echilibru și manifestările bruște de dezorganizare pot fi produse de: 1) Calamități naturale cum ar fi inundațiile, cutremurul de pămînt, un mare incendiu etc., care întrerup brusc continuitatea funcționării instituțiilor, provoacă panică, fac imposibilă comportarea normală, împiedică îndeplinirea sarcinilor cotidiene și satisfacerea necesităților, îi obligă pe oameni la acțiuni extraordinare și neprevăzute. 2) Dezorganizarea poate apărea ca urmare a izbucnirii războiului, a bombardamentelor, a invaziilor etc., care întrerup activitatea curentă a instituțiilor, îi smulg pe oameni din cursul ocupațiilor obișnuite, obligînd la deplasări masive de populație etc. 3) Dezorganizarea poate apărea brusc ca urmare a manifestațiilor, demonstrațiilor care se transformă în tulburări, revoltă sau revoluție. În acest caz, ordinea stabilită și rînduiala vieții sînt puse la îndoială, răsturnate, este introdusă o nouă ordine, se începe o reorganizare profundă, care întotdeauna vor provoca perioade de dezorganizare temporară.

Amplificarea treptată a procesului de dezvoltare a colectivităților poate fi determinată de cauze diferite: 1) Schimbările radicale în tehnica de producție, transport, comunicație determină consecințele sociale care constau în schimbarea rapidă a ordinii sociale stabilite, apariția unor noi grupuri, a unor noi forțe sociale, a unor nevoi și aspirații noi cu care sistemul existent de instituții și forme de control social nu se poate măsura și colectivitatea se va dezorganiza înainte de a se stabili în cadrul ei o nouă rînduială. Un exemplu îl constituie schimbările petrecute în cadrul societăților în perioada primei revoluții industriale, iar într-o măsură mai mică aceste schimbări le putem observa, de exemplu, în raioanele

industrializate. 2) Migrările masive și deplasările de populație, fie din cauza schimbărilor politice, fie în căutarea de lucru, fie pentru a fugi de persecuțiile religioase sau ideologice, determină destrămarea coeziunii atît în colectivitățile din care provin migranții, precum și în acelea care îi primesc. Mecanismul acestei dezorganizări putem ușor să-l prezentăm: dispariția coeziunii stabilite, sentimentul de singurătate în noua societate, inadecvarea vechilor modele și moduri de comportare la noile condiții — toate acestea determinînd ca starea de echilibru social să fie ruptă și să apară comportări care se abat de la normă. 3) În sfîrșit, trebuie menționată, de asemenea, apariția masivă a debilităților intelectuale, a neurasteniilor, a personalităților dezorganizate, de exemplu, în perimetrul marilor orașe din țările dezvoltate mai ales, care pot determina apariția valului de delincvențe, a anomaliilor, a alcoolismului și narcomaniei. Mai departe, se poate ca în aceste condiții să apară tulburări în funcționarea instituțiilor, deoarece în ele se află un procent destul de mare de populație cu un echilibru psihic zguduit și cînd oamenii bolnavi psihic au posibilitatea să acționeze în viața publică și să hotărască în problemele vieții colective.

Fenomenele de dezorganizare care evoluează treptat apar sub forma așa-numitelor *probleme sociale*. Denumim astfel seriile de fenomene dependente și nedependente unele de altele care apar în asemenea proporții încît atrag atenția opiniei publice asupra lor, devenind obiectul preocupării membrilor colectivităților. Acestea sînt fenomene care apar fie din anumite condiții de viață imperfecte, fie din apariția unor noi factori în viața socială, care încep să aibă urmări neprevăzute și nedorite; de exemplu, difuzarea masivă a televiziunii sau apariția masivă de noi locuri de distracție, apariția unui nou mijloc de comunicație (de exemplu autoturismul, pot determina urmări neintenționate și nedorite). Problemele sociale presupun, de obicei, intervenția instituțiilor sociale organizate sau a organizațiilor speciale. Ele sînt clasificate de obicei în următoarele categorii: probleme care rezultă din ciclul vieții indivizilor (de exemplu, problemele tineretului, problemele muncii și angajării, problemele persoanelor în vîrstă). Mai departe, problema care rezultă din comportamentul deviat (infrac-

ţiunile, bolile nervoase şi psihice, bolile venerice etc.) problemele care rezultă din organizarea societăţilor locale sau a unor colectivităţi mai largi (problemele minorităţilor naţionale şi conflictele de rasă sau etnice, problema sărăciei, a şomajului, problema locuinţelor etc.). În sfîrşit unele probleme care rezultă din relaţiile internaţionale (problema păcii şi războiului, problema difuzării culturii de masă etc.)[10].

Problemele sociale apar întotdeauna în fiecare societate. Colectivităţile organizate reuşesc să creeze organizaţii sau instituţii specializate care se ocupă de ele şi care caută soluţii. Apariţia problemelor prezintă semnalul posibilităţii de dezorganizare şi de aceea colectivităţile înfiinţează organe speciale pentru descoperirea lor, stabilirea de diagnoze, identificarea cauzelor lor şi căutarea mijloacelor pentru a le face faţă. Este, desigur, un lucru imposibil să fie lichidate complet şi de a le găsi soluţii definitive. Se disting două modalităţi de rezolvare a problemelor sociale şi două feluri de metode de prevenire a dezorganizării sociale: a) prima constă în efectuarea de reforme, adică în reorganizarea socială. Ea constă în înfiinţarea unor instituţii sociale, în introducerea unor schimbări care urmăresc înlăturarea din viaţa şi funcţionarea colectivităţilor a acelor elemente care dau naştere acestor fenomene nedorite; b) a doua metodă este aşa-numita inginerie socială, care constă în acţiuni limitate, fără reforme profunde, dar care urmăreşte înlăturarea urmărilor şi a manifestărilor dezorganizării sociale. Reformele schimbă organizarea şi structura colectivităţilor în aşa fel încît să înlăture cauzele apariţiei problemelor care dau naştere la nelinişte. Dar fiecare reformă creează cu necesitate condiţii pentru apariţia unor noi probleme. Ingineria socială nu merge prea departe. Este un sistem de metode de acţiune local, limitat la fenomenul respectiv. De exemplu, trebuind să lucreze cu tinerii infractori, ingineria socială nu caută reforme sociale care ar afecta familia, structura societăţilor locale etc., ci caută metode de resocializare, metode de a-i atrage în orbita conduitelor „normale", în orbita

[10] O astfel de clasificare foloseşte Howard S. Becker (ed.), *Social Problems*, New York, 1966. Vezi şi M. H. Neumeyer, *Social Problems and Changins Society*, New York, 1953.

activității școlare și profesionale, crearea unor micro-medii, a unor grupuri mici care, devenindu-le grupuri de referință, ar putea efectua schimbările dorite în atitudinea lor, nașterea unor aspirații și năzuințe creatoare de personalitate. Termenul de „inginerie socială" este folosit în diferite accepțiuni și nu o dată i se dă un sens mult mai larg, care închide în aria lui toate tehnicile de dirijare a atitudinilor și tendințelor umane: politice, ideologice, economice etc. Cîteodată, prin această denumire se înțeleg tehnicile de organizare a grupurilor, mai ales a grupurilor cu scop, precum și tehnicile de realizare efectivă a țelurilor către acestea. Se pare însă că utilizarea cea mai adecvată a acestui termen constă în desemnarea metodelor de rezolvare a problemelor sociale, fără să se recurgă la reforme și revoluție. Așadar, ingineria socială este necesară în fiecare orînduire și în fiecare societate, dar de-abia în vremea din urmă s-au efectuat încercări în direcția dezvoltării ei sistematice. A apărut și un nou domeniu de analize și cercetări științifice denumit sociotehnica, care se ocupă de problema rezolvării științifice a problemelor transformării realității sociale[11]. Pentru exactitate istorică, trebuie să adăugăm că încă înaintea apariției sociologiei științifice au existat metode și tehnici de acțiune socială, dezvoltate din vechile tradiții ale filantropiei și puse pe baze științifice în secolul al XIX-lea. În secolul al XX-lea s-a dezvoltat teoria și practica serviciului social în Polonia, codificat ca sistem de pedagogie socială de către Helena Radlinska. Ingineria socială sociologică și sociotehnica au avut deci predecesorii lor în rezolvarea problemelor sociale[12].

Între procesele sociale care schimbă structura socială a colectivității, și mai ales structura claselor și păturilor societăților globale, precum și structura profesională a colectivităților, o atenție deosebită merită procesele *mobilității sociale*. Prin acest termen desemnăm seria de fenomene care rezidă în deplasarea indivizilor sau a grupurilor din loc în loc în spațiul social. Mobilitatea so-

[11] Cf. Adam Podgorecki, *Socjotechnika. Praktyczne zastosowania socjologii* (Sociotehnica. Aplicații practice ale sociologiei), Warszawa, 1968.

[12] Vezi Helena Radlinska, *Pedagogika społeczna* (Pedagogia socială), Ossolineum, 1961.

cială se deosebește de mobilitatea geografică, care constă în schimbarea locului în spațiul geografic și care este denumită de obicei migrație sau emigrare. Mobilitatea socială constă în schimbarea poziției sociale în cadrul colectivității sau în mutarea într-o colectivitate și ocuparea unei poziții sociale noi în cadrul acesteia din urmă. Pot să-și schimbe poziția indivizii, grupurile, categoriile profesionale, societățile locale. Deosebim diferite tipuri de mobilitate socială.

a) Mobilitatea verticală, adică trecerea de la poziții inferioare la poziții superioare sau din superioare în inferioare (ascensiunea și retrogradarea). Mobilitatea verticală poate fi deplasarea pe diferitele trepte din cadrul unei ierarhii ocupaționale de la posturi executive în posturi de conducere sau trecerea dintr-o clasă socială în alta (înnobilarea, trecerea din clasa micii burghezii în clasa marii burghezii, de la muncitor la director). Pot avansa clase sociale întregi, cînd clasele respective preiau puterea după revoluție. Categoriile profesionale pot avansa în urma revoluției tehnice sau a schimbărilor bruște din sistemul economic (de pildă, avansarea electroniștilor, sau avansarea planificatorilor în cadrul economiei planificate). Societățile locale pot avansa cînd devin centre administrative, industriale, culturale. Desigur, în mod analog are loc și retrogradarea. Producția de mașini poate degrada unele profesiuni; revoluția avansează unele clase, dar le retrogradează pe cele care au stăpînit pînă atunci. Mobilitatea verticală se poate efectua într-o generație, cînd fiul unui băcan dintr-un mic orășel face avere mare și devine un mare industriaș pe plan național sau se poate, de asemenea, efectua în decursul a cîtorva generații, cînd fiul unui băcan mărunt devine proprietarul unei întreprinderi mijlocii, iar nepotul — un mare capitalist (o astfel de concepție asupra mobilității sociale are Wokulski). O astfel de mobilitate o numim mobilitate inter-generații.

b) Mobilitatea organizată constă în deplasarea din grup în grup (profesiune, oraș), însă fără schimbarea poziției sociale, fără o ascensiune sau un regres social. Tot din această mobilitate fac parte fenomene ca trecerea muncitorilor agricoli pe posturi de muncitori necalificați în industrie, trecerea salariaților din instituție în instituție pe posturi similare și cu schimbări minime în

salarizare sau privilegii, recalificarea salariaților ca urmare a inovațiilor tehnice, dar fără o ascensiune sau un regres evident etc.

c) Al treilea fel de mobilitate, importantă pentru viața socială, sînt fluctuațiile, trecerea dintr-o întreprindere de producție în alta, însă în cadrul aceleiași profesiuni sau a unei profesiuni similare, cînd este vorba de muncitori necalificați. Această fluctuație a colectivelor de muncitori este obiectul unor studii intense[13], datorită urmărilor economice și a pierderilor pe care le provoacă.

d) În sfîrșit, trebuie să amintim aici de procesul mai curînd ecologic decît social al circulației cotidiene a populației de la domiciliu la locul de muncă și spre locurile de aprovizionare și distracție. În marile orașe și în aglomerările urbane, acesta este un proces cu o mare pondere în viața colectivă.

Care sînt cauzele procesului mobilității? Unele din ele rezultă din însuși procesul vieții colectivității, care trebuie să-și satisfacă nevoile și să funcționeze. În fiecare tip de societate, iar în societățile contemporane într-un grad crescut, se deosebesc diferite ierarhii și stratificări. Să reamintim aici ceea ce am scris în capitolul precedent pe tema claselor și a păturilor sociale. Mobilitatea verticală este legată de faptul stratificării societăților după nenumărate considerente. După cum am văzut, baza stratificării și a ocupării unor poziții diferite în societate sînt: venitul obținut sau averea dobîndită, puterea deținută și domeniul deciziilor pe care le poate lua, nivelul de pregătire, capacitățile posedate etc. În orice societate, în orice grup, organizație, întreprindere, societate locală există o rotație permanentă a cadrelor; pentru executarea unor sarcini noi, colectivitățile au nevoie de oameni noi în posturile de conducere. Prin urmare, în fiecare colectivitate există mecanisme și canale de orientare a oamenilor pregătiți corespunzător spre aceste

[13] Vezi Adam Sarapata, *Studia nad uwarstwieniem i ruchliwoscia spoleczna w Polsce* (Studii despre stratificarea și mobilitatea socială în Polonia), Warszawa, 1965; *Stabilizacja zalog* (Stabilitatea colectivelor din întreprinderi), Warszawa, 1968, precum și lucrarea colectivă sub redacția lui A. Sarapata, *Plynność zalóg* (Fluctuația colectivelor din întreprinderi), Warszawa, 1968; S. M. Lipset și R. Bendix, *Mobilitatea socială în societatea industrială*, Warszawa, 1964.

posturi. Aceste mecanisme sînt: sistemul școlar, sistemul selecției existent în organizațiile cu scop, activitatea instituțiilor politice și economice. Există, de asemenea, stimulenți corespunzători care îi determină pe oameni să facă eforturi pentru a urca sus pe scara socială existentă: salariul, prestigiul, puterea, accesul la bunurile dorite etc.

În unele societăți au existat posibilități foarte reduse de mobilitate verticală. De exemplu, în societatea feudală trecerea dintr-o clasă în alta a fost foarte mult îngreunată și numai foarte puțini din orășeni sau țărani au putut pătrunde în starea nobilimii. În societatea castelor, trecerea dintr-o castă în alta a fost posibilă în principiu numai pe calea reîncarnării, deci pe o cale situată în afara controlului empiric. Acest fel de societăți în care mobilitatea verticală este imposibilă sau foarte limitată le numim societăți închise. În schimb, acelea în care există canale și mecanisme stabilite, precum și stimulenți puternici de modalitate verticală le denumim societăți deschise. În societățile industrializate, un rol deosebit îl joacă mobilitatea profesională și acesteia i-au fost consacrate nenumărate cercetări. Mai ales problema prestigiului profesorilor și trecerea dintr-o profesiune în alta, aspirația către o pregătire care dă acces la anumite ocupații au constituit obiectul multor cercetări.

Existența unor canale deschise și a stimulenților la mobilitate individuală, care îndeamnă fie spre studii, fie spre alte acțiuni pentru ascensiunea pe scara socială, trebuie să întîlnească o motivație corespunzătoare din partea indivizilor și anumite trăsături din partea acestora. Nu oricine vrea poate să avanseze. Ocuparea anumitor funcții este legată de posedarea capacității corespunzătoare sau a unor relații sociale, a pregătirii sau a unui talent deosebit. Putem deci deosebi mobilitatea verticală prin intermediul școlii, unde dobîndirea diplomei deschide posibilitatea ocupării anumitor funcții; ascensiunea prin intermediul probei poate fi legată de deținerea unui talent deosebit, de exemplu, nimeni nu va ajunge savant sau artist renumit dacă nu dispune de capacitatea creatoare corespunzătoare; există, de asemenea, canale ale mobilității verticale prin intermediul coeziunii de grup, cînd grupul de revoluționari, de pildă, dobîndește puterea, oamenii legați de aceștia vor avansa

și au deschisă posibilitatea de a ajunge la funcțiile politice cele mai înalte; există canale de mobilitate prin intermediul activității economice cînd un om prevăzător, muncitor și grijuliu strînge o avere personală. În sfîrșit amintim despre ascensiunea socială datorată căsătoriei bine gîndite.

Trebuie, de asemenea, să amintim că în jurul fenomenelor mobilității sociale s-au format nenumărate mituri și legende. Astfel, în societatea americană, o perioadă îndelungată s-a menținut mitul că această societate deschide fiecărui om capabil drumul „de la zdrențe la milioane", că fiecare om întreprinzător și capabil poate deveni în cadrul ei milionar. Această legendă a marilor posibilități a atras spre Statele Unite milioane de emigranți, din care numai foarte puțini au obținut milioanele visate. Mituri asemănătoare se pot întîlni în orice tip de orînduire socială.

Procesul mobilității transformă structura socială. El determină afluența spre anumite profesiuni, refluxul de la altele, creșterea efectivului anumitor pături și clase sociale și micșorarea altora. De exemplu, în Polonia postbelică observăm micșorarea continuă a clasei țărănești, creșterea numărului de muncitori și lucrători intelectuali; observăm, de asemenea, dispariția anumitor meserii tradiționale și creșterea rapidă a altora (de pildă, dispariția șelarilor, rotarilor, dogarilor și sporirea rapidă a electricienilor etc.). Se schimbă și sistemele de valori, deoarece fiecare profesie, fiecare clasă își are sistemele ei de valori, care funcționează în întreaga societate. De aceea, mobilitatea socială schimbă nu numai structura, ci și coeziunea socială, organizarea socială și culturală, obiceiurile și modelele de conduită.

Aici ajungem la problema procesului de reorganizare socială, adică a proceselor de formare a unui nou sistem instituțional și de relații sociale. Vorbind despre reorganizarea socială, avem în vedere schimbările ce se produc în cadrul organizării, așa cum am definit-o în capitolul despre coeziunea socială. Reorganizarea se poate face cu un scop deliberat, prin efortul conștient care urmărește crearea unor noi principii de funcționare a colectivităților, de transformare a sistemului de relații, instituții, principii ale controlului social, dar poate avea loc și în mod spontan, în decursul dezvoltării și schim-

bării sociale. Acest proces de reorganizare spontană se împletește dialectic cu viața fiecărei colectivități. Reorganizarea este necesară pentru menținerea acestui echilibru instabil al vieții colective, pentru prevenirea dezorganizării. Dacă n-ar exista mecanismul reorganizării în viața colectivă, strîns legat de procesele de adaptare, atunci viața colectivă ar fi un lanț de crize produse de rigiditatea organizării sociale. Dar acest proces spontan de reorganizare, al adaptării spontane a modelelor de conduită, a tipurilor de relații, a funcționării instituțiilor nu este suficient pentru adaptarea colectivității la condițiile interne și externe schimbate. Mai ales instituțiile și organizațiile formalizate nu se transformă suficient în cursul acestui proces spontan și necesită o reorganizare deliberată. Aceste probleme ale schimbării sociale le vom prezenta într-un capitol aparte.

Reamintim încă o dată firul analizei noastre. În această lucrare subliniez că m-am străduit să prezint pe rînd structura vie și organizarea societății cu diferitele ei elemente componente, de la particularitățile bazelor naturale, trecînd prin toate părțile componente mai importante ale acestui întreg pînă la procesele care au loc în cadrul societății, menținînd continuitatea și schimbările ei permanente. Privind deci o anumită colectivitate socială în care cititorul trăiește și la viața căreia participă, poate acum să-i facă o analiză a condițiilor ei naturale, economice, să-i analizeze cultura, să distingă personalitățile, rolurile sociale, oamenii care trăiesc în ea, să analizeze coeziunea ei și organizarea, elementele ei componente și principiile lor de ierarhizare, în sfîrșit, procesele care au loc în cadrul ei. Acesta este în fond scopul acestei cărți: de-a furniza pentru o astfel de cunoaștere a societății noțiunile și metodele de lucru. Ne mai rămîne să vorbim despre o seamă de probleme foarte importante. Anume, trebuie să mai spunem cu ajutorul căror noțiuni putem analiza schimbarea permanentă a colectivităților, dezvoltarea lor sau dezagregarea și dispariția lor.

9

Problemele dezvoltării sociale

Introducere

După cum am văzut în capitolul precedent, în cadrul fiecărei colectivităţi, zilnic au loc mii de fenomene. Unele din ele sînt orînduite în serii, sînt legate între ele, altele sînt izolate, trecătoare, dispar parcă fără urmă. Altele se unesc între ele, constituind procese. Astfel de procese care au loc în fiecare societate pot fi cu sutele. Din rîndul acestora însă vom distinge acele fenomene care reprezintă prin esenţa lor procese sociale, adică acele fenomene care schimbă relaţiile dintre oameni — mataforic vorbind, procesele care se desfăşoară în însăşi substanţa socială, în ceea ce constituie esenţa realităţii sociale. Cifra acestor procese este limitată. Dar ele reprezintă esenţa proceselor care se desfăşoară în societate şi tot ele hotărăsc viaţa ei. Fiecare colectivitate socială este un întreg viu, deci şi variabil. În unele perioade, schimbările din societate au loc foarte încet, instituţiile, obiceiurile, modelele de acţiune, criteriile de apreciere, sistemele de valori şi alte componente ale activităţii sînt în aceste timpuri uimitor de stabile şi rigide. În anumite societăţi primitive, ca de pildă, societatea chineză, s-au înregistrat perioade de stagnare, în care numărul schimbărilor care au avut loc a fost mic, iar ritmul de dezvoltare foarte lent. În schimb, contemporaneitatea, în comparaţie cu acele epoci, se caracterizează printr-o cantitate uriaşă de schimbări şi printr-un ritm rapid în efectuarea lor.

Prezentarea problemelor schimbării sociale o vom începe cu stabilirea cîtorva distincții terminologice.

Dacă într-un anumit sistem sau ordine socială apar elemente componente noi sau dispar elementele care apăreau pînă acum, ori dacă apar noi relații între aceste elemente sau dispar relațiile existente pînă în prezent, atunci spunem că acest sistem suferă o *schimbare*.

Dacă schimbările care se petrec în sistemul respectiv duc la diferențierea și îmbogățirea elementelor lui componente și (sau) a relațiilor care au loc între ele, atunci spunem că acest sistem *se dezvoltă*.

Dacă schimbările care au loc într-un anumit sistem duc la dispariția și la sărăcirea elementelor lui componente și (sau) a relațiilor care se desfășoară între ele, atunci spunem că sistemul regresează.

Dacă dezvoltarea care are loc într-un sistem oarecare, apropiindu-se de idealul stabilit, apreciat pozitiv, atunci spunem că această dezvoltare este un *progres*. Progresul este deci dezvoltarea unită cu perfecționarea sistemului în conformitate cu anumite criterii. Constatarea dezvoltării presupune o descriere, constatarea progresului presupune o apreciere.

Problemele schimbărilor care au loc în societate sau a schimbărilor sociale (nu toate schimbările care au loc în societăți sînt schimbări sociale), dar mai ales problemele dezvoltării sociale de mult i-au pasionat pe gînditori. În secolul al XVII-lea apare teoria progresului, care susține că istoria omenirii este totodată un progres care duce spre forme superioare de viață colectivă și spre perfecționarea societății. Din secolul al XVIII-lea, teoriile despre progres și alte considerațiuni pe tema filozofiei istoriei, faptul dacă istoria societății este reglementată de legi naturale, au devenit una din temelestiințifice ale programului de cercetare a societății și a sociologiei științifice. Totodată, în jurul problemelor dezvoltării și progresului social s-a creat o aureolă de pasiuni politice și de dispute ideologice, mai ales după lucrările lui K. Marx și a teoriei lui care susține că dezvoltarea naturală a societății va duce inevitabil la prăbușirea orînduirii capitaliste și la instaurarea orînduirii socialiste. Lupta ideologică în jurul acestei teze a avut o influență considerabilă asupra extinderii considerațiunilor sociologice și a cercetărilor consacrate dezvol-

tării. Timp îndelungat s-a susținut teza că abordarea progresului nu este o sarcină științifică, deoarece presupune folosirea unor criterii de apreciere asupra perfecțiunii orînduirii de care nu dispune știința. De aceea, anumite școli și curente sociologice din țările occidentale au introdus în locul noțiunii de dezvoltare noțiunea de schimbare, pentru a evita implicațiile ideologice legate de noțiunea de dezvoltare.

Fără a intra în aceste discuții[1], noi am constatat variabilitatea structurilor și a funcțiilor colectivităților ca un fapt natural; constatăm, de asemenea, că istoria demonstrează în mod convingător că procesul de creștere și dezvoltare a statelor, a popoarelor, apariția unor mari colectivități, organizații, imperii — deci faptul dezvoltării este evident și constituie sarcina sociologilor de a cerceta legitățile acestei dezvoltări. Ele permit să fie abordate empiric, să fie descrise statistic și măsurate, să fie reprezentate prin indicatori și alte unități de măsură, deci nu este nevoie să se discute dacă societatea se dezvoltă sau nu. De asemenea, este un lucru evident că procesul de creștere se manifestă paralel cu procesele de descompunere, decădere și dispariție, și aceste procese sînt normale, deoarece ele își au cauzele și legitățile lor de desfășurare.

Timp îndelungat, problemele dezvoltării au rămas sub influența puternică a teoriei generale despre evoluție, formulată de Darwin, și a definiției dezvoltării dată de acesta: (*„descent with modification through variation and selection"*), precum și a teoriei generale a evoluției formulate de către Spencer, Morgan și alții. Cînd însă s-a început critica acestor teorii, arătîndu-se că ele sînt mai curînd construcții noționale și nu generalizarea unor fapte bine cercetate, că schemele construite de ele nu corespund faptelor, problemele dezvoltării sociale au trecut pe un plan secundar în cercetarea socială. O bună perioadă de timp, cercetările sociologice au abordat mai

[1] Vezi Jerzy J. Wiatr, *Szkice o materializmie historycznym i socjologii* (Schiță asupra materialismului istoric și sociologiei), Warszawa, 1962; W. E. Moore, *A Reconsideration of Theories of Social Change*, în „American Sociological Rewiew", nr. 25, 1960, pp. 810—818. O bogată trecere în revistă a problemelor schimbării sociale o aduce culegerea lui Amitai și Eva Etzioni, *Social Change, Sources, Patterns and Consequences*, New York, 1964.

ales probleme ale structurii și funcției sistemelor sociale. De asemenea, în metodologie, concepțiile dinamiste care urmăreau să surprindă schimbarea și dezvoltarea, au fost înlocuite prin analiza funcțional-structurală.

Numai școala marxistă a folosit cu consecvență în sociologie concepțiile dinamiste, străduindu-se să surprindă legitățile dezvoltării sociale. În prezent, observăm reapariția încercărilor de reînviere a teoriei evoluționiste[2]. Paralel, însă, se fac cercetări intense asupra diferitelor aspecte ale schimbărilor care au loc în diferite tipuri de colectivități. Aceste probleme pot fi dispuse în cîteva secțiuni. Mai întîi avem problema factorilor care determină schimbări și mai ales dezvoltarea socială. Vorbind schematic, dacă analizăm o colectivitate dată, fie o colectivitate locală relativ izolată (sat sau orășel, un raion de munte), fie societatea statală sau națiunea, cu structura, organizare socială, nivel economic, stadiu de dezvoltare culturală etc. definite, se pune problema care factori ne arată că ea se dezvoltă, că se află într-o stare de stagnare ori într-o stare de dezagregare? La această întrebare există cîteva răspunsuri: se indică o serie de astfel de factori, precum schimbarea condițiilor naturale, introducerea unor noi unelte de muncă și metode de producție, pătrunderea unor elemente noi din alte colectivități mult mai avansate, apariția mișcărilor sociale care eliberează forțele potențiale ale acestei colectivități și altele. Mai departe, vom analiza aceste păreri.

Alte probleme se referă la regularitatea desfășurării schimbărilor, îndeosebi chestiunea dacă există stadii de dezvoltare identice sau asemănătoare pentru toate tipurile de colectivități. Răspunsul la această întrebare l-au dat toate marile teorii despre dezvoltare: Comte a deosebit trei asemenea stadii de dezvoltare, Marx a stabilit legea succesiunii formațiunilor social-economice, iar, mai recent, Rostow a prezentat teoria stadiilor creșterii economice etc. Această întrebare este importantă, deoarece, dacă am avea legi relativ precise care să stabilească ordinea fazelor de dezvoltare descrise cu exactitate,

[2] Cf. Jan Szczepański, *Nawrot teorii ewolucji* (Revenirea la teoria evoluționistă), în „Lodzkie Studia Etnograficzne", t. IX, 1967, pp. 23—32.

atunci am putea, pe această bază, nu numai să precizăm dezvoltarea ulterioară, ci și să o planificăm mai exact și să o grăbim.

Al treilea grup de probleme se referă la domeniile supuse schimbării și mai ales la domeniile deosebit de importante. Doar știm că anumite elemente componente ale grupurilor sociale sînt deosebit de durabile, iar altele sînt foarte variabile, de pildă, unele obiceiuri în societatea polonеză durează de sute de ani (obiceiurile și ritualurile legate de sărbătorile religioase, de ciclul vieții individului, sărbătorile familiale etc.), în timp ce moda este foarte schimbătoare. Variabilitatea colectivităților sociale se poate și trebuie întotdeauna analizată pe fundalul întreruperii, al continuității și stabilității lor. Chiar și în perioada celor mai mari revoluții politice, tehnice și economice, colectivitățile transformate își mențin identitatea și premisele continuității, ceea ce înseamnă că elementele lor componente deosebit de importante își mențin continuitatea și specificitatea.

În sfîrșit, aici este analizată problema „mecanismelor" schimbării, cu care ocazie se caută răspunsul la întrebarea *cum* se desfășoară schimbările, care este mecanismul imanent, intern al transformărilor? Oare transformările sociale se desfășoară la fel ca schimbările dintr-un organism în creștere sau sînt o acumulare de inovații? Oare esența lor constă în imitarea inovațiilor făurite de creatori sau importate din exterior, sau realitatea socială își creează niște mecanisme de progres complet specifice? Aceste întrebări au tangență din nou cu problemele ontologice, pe care în această introducere le semnalăm numai, dar pe măsura posibilităților ne vom strădui să dăm răspunsuri orientative.

Să începem deci de la factorii care provoacă schimbări sociale. Am menționat aici, ca o primă cauză, schimbările petrecute în mediul natural. Acestea pot fi de schimbări produse de natura însăși și acestea au influențat asupra societăților primitive, în mare măsură dependente de forțele naturii. Deci, inundațiile care au schimbat peisajul și au distrus cîmpurile cultivate, cutremurele de pămînt și alte schimbări violente au avut consecințele lor în viața socială a colectivităților care trăiau

pe acele meleaguri. Dar și schimbările lente, ca răcirea climatului sau schimbarea stepei în deșert au făcut ca triburile primitive să-și schimbe economia, deci și organizarea pe care o avem. Chiar și în societățile contemporane, schimbările din mediul natural, determinate de irigație, despădurire, asanarea mlaștinilor sau a golfurilor marine (Olanda) au consecințele lor sociale.

Dar schimbări ale bazelor naturale ale vieții sociale pot apărea și în sfera fenomenelor demografice, biologice. Astfel, o creștere rapidă a populației, prelungirea vîrstei umane și apariția în societate a unui procentaj ridicat de oameni bătrîni, micșorarea mortalității infantile și alte fenomene determină, de asemenea, efecte sociale în diviziunea muncii, posibilitățile de creștere a economiei în atitudinile populației, care își găsesc expresia în opiniile politice etc. Totuși, cu mult mai importante sînt acele procese de transformare care sînt determinate de inovațiile tehnice, științifice și organizatorice.

Inovațiile științifice și tehnice

Schimbările sociale care se petrec sub influența introducerii în practica de producție a unor noi descoperiri tehnice care fac posibile schimbări radicale în ce privește cantitatea și calitatea producției au fost cel mai bine descrise pe baza exemplului primei revoluții industriale din Anglia. Această revoluție a constat în introducerea mașinilor cu aburi ca sursă de energie care punea în mișcare uneltele de producție, precum și în descoperirea modalităților mecanice de prelucrare a firelor, în descoperirea unor noi metode de topire a metalului. Imensa literatură istorică și sociologică arată care au fost urmările introducerii în practică a acestor descoperiri[3].

În general vorbind, introducerea inovațiilor tehnice a creat noi mijloace de producție, a ridicat productivitatea muncii, a înlocuit energia naturală (apa, vîntul, forța animalelor și a oamenilor) prin energia mecanică, fapt care a permis creșterea rapidă a cantității de bunuri pro-

[3] Cel mai sistematic au fost descrise aceste procese din punct de vedere sociologic de către M. J. Smelser, *Social Change in the Industrial Revolution, Chicago*, 1959.

duse, a grăbit transportul lor, a mărit posibilitatea acumulării de capital și a sporit investițiile în producție, iar concomitent a obligat la crearea unei noi organizări a întreprinderilor. Manufactura a fost înlocuită cu fabrica mecanică, au apărut mari fabrici care concentrau un număr mare de muncitori. Astfel, inovațiile tehnice, datorită urmărilor lor, au contribuit la apariția unui proletariat de fabrică modern. Munca cu mașinile a fost o muncă divizată, fărîmițată, iar locul unui meseriaș destoinic a fost ocupat de un număr mare de muncitori care efectuau la diferite mașini operații simple care alcătuiau însumate, produsul finit altădată realizat în întregime de către un singur meșter și echipa lui de ucenici. Fărîmițirea muncii a ridicat neînchipuit de mult productivitatea ei, dar totodată l-a făcut pe muncitor dependent de proprietarul mașinilor, de industriași. S-a schimbat, de asemenea, structura și funcțiile capitalistului, au apărut categorii de capitaliști industriali, financiari, deoarece marea industrie nu putea exista fără marile bănci, precum și alte categorii de capitaliști mărunți, care foloseau diferitele posibilități ale producției mărunte create de către marea industrie. Pe de o parte, marea industrie a înghițit întreprinderile mărunte care produceau aceleași bunuri, iar, pe de altă parte, a dat ocazia apariției unor noi categorii de întreprinderi mărunte, care completau golurile existente între întreprinderile mari, specializate. Totodată, tehnica industrială a dus la apariția unor atitudini, ideologii, filozofii sociale specifice și, în consecință, a unei culturi de masă specifice. Influența tehnicii asupra vieții sociale se exercită prin cîteva mecanisme: prin acțiunea directă a mașinilor asupra omului care lucrează lîngă ea; prin crearea unei noi organizări a muncii și a unei organizări sociale a întreprinderii, care, de asemenea, exercită influență asupra colectivităților din afara industriei; prin crearea unor noi grupuri, categorii profesionale, pături sociale și clase; prin crearea unei psihologii, ideologii, a unor atitudini, convingeri, aspirații și sisteme de valori specifice. În acest fel se formează „societatea industrială" sau „industrializată", care posedă o structură, cultură de masă, producție de masă și consum de masă specifice.

Aceste probleme sînt cercetate de către sociologia industrială, care a obținut deja rezultate importante[4].

Transformările provocate de către factorii inovației tehnice au legitățile lor bine cercetate. Mecanismul influenței lor provoacă mai întîi efecte economice, apoi efecte în organizarea colectivităților, în structura lor și apoi în sfera conștiinței. Acesta, desigur este un proces concomitent, schimbările respective apar paralel, în funcție de stadiul inițial în care încep să acționeze inovațiile. Dacă aceasta este o societate de tip „tradițional", adică bazată pe producția cu unelte relativ simple, cu o utilizare redusă a mașinilor, bazată pe contacte personale directe, cu preponderența mecanismelor de control social neformal, atunci desigur procesul schimbărilor va pătrunde foarte adînc. În schimb, dacă inovațiile apar într-o societate cu un înalt grad de industrializare, cu o organizare orientată spre producerea de inovații, atunci ele vor provoca doar niște adaptări permanente și în mare măsură dirijate spre aplicarea lor[5]. Toate aceste tipuri de influență se desfășoară după legi destul de bine descrise și în general putem să prevedem destul de exact ce efecte va avea progresul tehnic, atît atunci cînd avem de-a face cu „prima" revoluție tehnică, ca și atunci cînd avem de-a face cu faza a doua, rezultată din aplicarea sistemelor automate și a sistemelor cibernetice, din aplicarea mașinilor electronice care execută operații „intelectuale".

Inovațiile tehnice au efecte directe și indirecte atît la nivelul macrostructurilor, cît și la nivelul microstructurilor, în cultură, în modelele de conduită, în criteriile de apreciere. Se poate presupune că influența lor reali-

[4] W. Markiewicz, *Społeczne procesy uprzemysłowienia* (Procesele sociale ale industrializării), Poznan, 1962; G. Friedmann, *Mașina și omul*, Warszawa, 1960; *Przemysł i społeczeństwo w Polsce Ludowej* (Industria și societatea în Polonia Populară), lucrare colectivă, sub red. lui Jan Szczepański, Ossolineum, 1969.

[5] Jan Szczepanski, *Stan badan socijologicznych nad społecznymi procesami industrializacji* (Situația cercetărilor sociologice privind procesele sociale ale industrializării), în „Studia Socjologiczne" nr. 3, 1964 și *Przedsiebiorstwo w społecznym procesie uprzemysłowienia* (Întreprinderea în procesul social al industrializării), în *Społeczne problemy przedsiebiorstw przemysłowych* (Problemele sociale ale întreprinderilor industriale), lucrare colectivă sub red. A. Kwilecki, Szczecin, 1968.

zează o reorganizare deplină a societăților globale sub toate aspectele lor.

Anumite obiceiuri și tradiții, conștiința propriei istorii, limba (deși îmbogățită și diferențiată, rămîne în structura ei aceeași), simbolurile și normele etice, sentimentul specificității, teritoriul, nenumăratele monumente, vestigii arhitecturale, aceleași orașe și așezări, deși schimbate și dezvoltate, costumele tradiționale și nenumărate alte elemente materiale, simbolice, ideale și structurale păstrează și mențin identitatea societății.

Rămîne patrimoniul cultural, care nu mai suferă schimbări, deoarece este închegat, permanentizat în operele de artă, în literatură, tradiții. Aceste elemente mențin continuitatea colectivităților sociale, asigură durabilitatea lor. În vederea asigurării acestei continuități, baza o constituie aceste elemente, la diferite niveluri sau între diferiți cetățeni, instituții și colectivități sociale, ori contactele între state ca totalități. Introducerea în această situație a unor elemente de cultură, a unor noi modele de conduită, unelte de muncă sau de luptă determină schimbări care rezultă din necesitatea adaptării celorlalte elemente ale sistemelor sociale la inovațiile introduse. Astfel, introducerea calului și a armei de foc a schimbat modul de vînare al bizonilor de către indienii din America de Nord și modalitățile lor de luptă. Calul a permis ca bizonul să fie ajuns în galop. Nu era necesar să se mai folosească metodele tradiționale ale vînătorilor pedeștri, care trebuiau să gonească turmele, fie spre prăpastiile stîncoase și să le sacrifice, fie să le gonească spre capcane din timp pregătite.

Calul a schimbat, de asemenea, viața nomazilor, deoarece a permis o deplasare rapidă pe distanțe considerabile și transportul unor încărcături mari.

Cu totul alte schimbări a produs introducerea tehnicii de producție și fabricile mecanizate europene în Japonia, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Ele au determinat transformarea structurii sociale, a orînduirii sociale, apariția de noi grupuri, clase și pături sociale. Noul tip de întreprinderi capitaliste, necunoscut înainte în Japonia, a provocat apariția elementelor orînduirii capitaliste. Deși multe elemente ale orînduirii feudale tradiționale s-au menținut încă (religia, cultul împăratului etc.), Japonia a trecut cu toate acestea, fără revo-

luție, la un tip de capitalism specific. Penetrarea elementelor tehnice scurtează deci căile lungi de dezvoltare și, drept rezultat, se scurtează și drumul, precum și timpul dezvoltării economico-sociale.

În general vorbind, putem afirma că difuzarea culturii sau, mai bine zis, difuzarea diferitelor elemente culturale, unelte, metode de muncă, modele de comportare, idei, produse materiale — de la societățile superior dezvoltate spre societățile mai puțin dezvoltate — scurtează drumul firesc de dezvoltare, îi dă o altă direcție, diferențiază sistemele culturale existente, iar cîteodată provoacă o reorientare completă, ca în exemplul mai sus-menționat al Japoniei, care dacă nu ar fi primit civilizația tehnică europeană s-ar fi dezvoltat cu totul în altă direcție.

Penetrarea elementelor culturii se face prin contactele dintre indivizi, în timpul cărora se transferă idei, obiceiuri, cărți, opere de artă, noi idei științifice, curente filozofice și artistice. Exemplul unor astfel de contacte îl poate constitui și schimbul de scrisori între savanții din perioada Renașterii din următoarele secole. Astfel, ideile iluminismului s-au răspîndit în Europa mai ales datorită unor astfel de contacte. Penetrarea se poate face prin instituții, prin schimbul cultural, prin extinderea transportului și a comunicațiilor. În sfîrșit, se poate efectua datorită convențiilor interstatale, în care se definește în mod exact aria schimburilor și genurile de obiecte importate sau exportate. Societățile industriale nu pot exista fără un schimb permanent de mărfuri, de idei despre organizare, de documentație tehnică, de licențe, de reviste științifice și cărți de tot felul.

Procesul de penetrare, indiferent cum este organizat, constă mai ales în introducerea unor inovații care nu au apărut în interiorul societății respective, ci în alte colectivități; odată introduse, ele obligă la adaptare. Dar sociologii au observat că elementele provenite sînt oarecum zidite, incluse în sistemele, în complexele existente, că deseori își schimbă funcția[6].

S-a observat, de asemenea, că mai ușor sînt transferate elementele marginale, care nu sînt legate de valorile

[6] Stefan Czarnowski, *Kultura* (Cultura), cap. *Wedrówka narzedzia* și *Opory kultury* (Călătoria uneltelor și Rezistența culturii), în: *Opere*, t. I, Warszawa, 1965.

esențiale ale culturii respective, decît elementele care constituie esența ei. Sînt transferate mai ușor astfel de elemente care nu schimbă organizarea socială a grupului care le primește. Se transferă mai ușor elementele materiale decît ideologiile sau conținuturile religioase. Societățile primitive au primit mai ușor podoabele, elementele de îmbrăcăminte, decît mașinile și uneltele de muncă, care ar fi schimbat atît desfășurarea ritualurilor legate de muncă, precum și organizarea socială a muncii și principiile de ierarhizare a grupurilor de lucrători. Societățile socialiste preiau mașini construite în țările capitaliste, dar resping ideologia lor. Stefan Czarnowski a arătat că produsele europene și-au schimbat funcția în societățile africane.

Rezistența față de inovațiile preluate din societăți străine rezultă din sentimentul de amenințare a grupurilor care exercită controlul asupra ordinii lucrurilor existente. Aceasta nu este întotdeauna o rezistență organizatorică cu scop. În fiecare om există o aversiune instinctivă față de noutățile care schimbă obiceiurile, deprinderile stabilite, care presupune un nou efort pentru stăpînirea și asimilarea lor. Această aversiune este învinsă prin curiozitate, prin tendința spre perfecționare și dorința de schimbare a condițiilor; dacă însă năzuința de schimbare nu este prea puternică, va învinge inerția ori mulțumirea cu starea de lucruri existentă. În viața grupurilor și a colectivităților mai largi există mecanisme puternice de rezistență împotriva inovațiilor, mai ales a inovațiilor aduse din exterior, constînd din elemente ale coeziunii sociale, ale controlului social care obligă la conformism. Există apoi o rezistență împotriva noutăților aduse din exterior, care se manifestă ca o împotrivire față de amenințări reale, potențiale sau imaginare. Forța ei a arătat-o F. Znaniecki în *Studia nad antagonizmem do obcych* (Studii despre antagonismul față de cei străini). Grupurile sociale care exercită puterea se împotrivesc neintenționat noutăților, dacă văd în ele o amenințare față de interesele lor, față de poziția lor socială, față de privilegiile lor etc.

Creația științifică, tehnică, artistică și ideologică se află întotdeauna sub influența grupurilor în care se dezvoltă. Această influență poate consta în stimulare sau frînare și se efectuează prin critica de specialitate

sau prin opinia publică. Istoria științei și a artei furnizează nenumărate exemple de rezistență în care s-au unit activitatea criticii și a opiniei publice împotriva noilor teorii (Kopernik, Darwin), a descoperirilor tehnice (de pildă, rezistența împotriva introducerii mașinilor cu aburi), împotriva curentelor culturale (zeflemisirea, criticarea poeziei romantice, condamnarea, ironizarea, criticarea și interdicțiile puse în fața artei abstracte). Controlul asupra inovațiilor importate se poate referi la pericolul ideologic (un anumit timp, în unele țări, purtarea părului lung de către băieți a fost considerată un pericol ideologic), politic, moral sau religios.

Penetrarea elementelor culturale determină schimbări, al căror mecanism este asemănător cu procesele care survin sub influența apariției inovațiilor indigene. Diferența constă în aceea că direcția schimbărilor este atunci alta. Dezvoltarea Japoniei înaintea începerii procesului de modernizare a economiei a constat în evoluția firească a orînduirii tradiționale. Introducerea tehnologiei europene a orientat altfel această dezvoltare, prin crearea de noi instituții economice, de noi metode de organizare a muncii, prin introducerea noilor factori care înfăptuiesc deja revoluția industrială din Europa. Cu toate acestea, forțele sociale tradiționale și mecanismele controlului social, sistemele de valori tradiționale, instituțiile politice și-au păstrat destulă forță și influență, pentru a preveni o asemănare completă a dezvoltării societății japoneze cu societățile europene. Ele au permis să se mențină în continuare acele elemente care determină specificitatea și identitatea societății japoneze de-a lungul tuturor transformărilor.

Penetrarea elementelor culturale în lumea contemporană duce la crearea unei civilizații industriale omogene aproape pe întreg globul. Pentru aceasta există canale permanente care ușurează acest circuit de idei, de produse materiale, de oameni. Există mii de organizații specializate care servesc acestor scopuri, atît naționale, cît și internaționale.

Procesele de difuzare au diferite aspecte: intergrupale și intragrupale, care se desfășoară la scara macro și micro. De exemplu, sînt importate dintr-o țară în alta instalații și mașini agricole, dar numai după aceea începe procesul de acceptare a acestor mașini și insta-

lației de către diferiții agricultori, fapt care are un caracter cu totul diferit decît transferarea dintr-o țară în alta. Aici începe influența grupurilor mici, a cercurilor, a societăților locale, pe care introducerea inovațiilor le amenință cu transformări serioase. Pe de o parte, inerția, iar, de cealaltă parte, rezistența activă a autorităților, indivizilor și a grupurilor fac ca inovațiile să fie primite treptat și pe măsura învingerii acestor rezistențe. Statele moderne pun în acțiune și dezvoltă un aparat instituțional, uneori destul de puternic care servește la culegerea de informații despre progresul tehnic, social, economic al altor state și la preluarea acestor inovații. Dar abia mecanismele din interiorul grupurilor, jocurile de interese, influența valorilor tradiționale, sub presiunea efortului necesar adaptării la schimbările rezultate din inovații decid dacă aceste înnoiri vor fi acceptate și dacă vor îndeplini funcțiile așteptate. Căci nu numai în societățile primitive ceainicile importate au servit nu numai la fierberea ceaiului, ci și la invocarea spiritelor. Primele tramvaie de la Lodz concepute ca un mijloc de deplasare pînă la locul de muncă, timp îndelungat au servit ca mijloc de ieșire în parc duminica, ca mijloc luxos de plimbare. În Polonia, automobilele, în prima perioadă a motorizării, nu au servit ca mijloc de locomoție pînă la locul de muncă și de exercitare a profesiunii, ci ca o posibilitate de plecare la odihnă și ca un indice al prestigiului.

Fiecare inovație care apare în interiorul grupului întîlnește diferite rezistențe care rezultă din sentimentul amenințării sistemului de valori de pînă acum și a sudurii grupurilor care recunosc aceste valori. Este o apărare împotriva unei posibile dezorganizări și amenințări a rînduielii sociale existente. În rezistența îndreptată împotriva inovațiilor preluate de la grupuri străine se manifestă sentimentul intens al amenințării identității colectivităților prin acceptarea elementelor care reprezintă un produs al unei culturi străine. Combaterea „decăzuților" în Rusia, combaterea tendințelor cosmopolite de către grupurile cu orientare națională au avut la bază tocmai apărarea esenței propriei colectivități, amenințată chiar în bazele ei prin introducerea unor elemente străine care alterează sistemul de valori

tradiționale, deci care amenință și existența ulterioară a colectivității.

În societățile contemporane industriale, importul de inovații este o necesitate, de aceea ele nu trebuie să-și elaboreze mecanisme specializate care să păstreze starea de echilibru între factorii care mențin și continuă identitatea grupului și cei de schimbare permanentă, necesari pentru menținerea poziției grupului în lumea care se schimbă rapid. Vorbind, mai înainte, despre problemele sudurii sistemului de instituții (în capitolul despre *coeziunea socială*) și de control social, am arătat totodată că o prea mare rigiditate a acestui sistem devine un factor de închistare. Wladyslaw Bienkowski[7] a arătat și a analizat aceste mecanisme de încremenire a sistemului de instituții. Sistemul încremenit înseamnă o rezistență mărită împotriva inovațiilor tehnice, organizatorice și ideologice, îngreunarea procesului difuzării culturale și stăvilirea ritmului transformărilor sociale, devenind un factor care determină înapoierea relativă sau absolută a grupului în comparație cu dezvoltarea altor grupuri. Aceasta este deja o problemă a practicii politice, care constă în orientarea spre întărirea acelor elemente care mențin identitatea propriului grup, asigurînd concomitent circularea rapidă a inovațiilor culturale care mențin ritmul de dezvoltare a unor sisteme internaționale mai largi.

Mișcările sociale

Pînă în prezent am vorbit despre acele procese de schimbare care pornesc de la inovațiile apărute în cadrul propriului grup sau de la inovațiile care pătrund din alte grupuri. Acum vom trece la analiza transformărilor rezultate din mișcările sociale. Mișcări sociale se numesc de obicei aspirația colectivă a oamenilor privind realizarea unui scop comun. Mișcarea socială nu este deci numai manifestarea în masă a unor comportări și aspirații asemănătoare, cum ar fi cumpărarea de îmbrăcăminte călduroasă toamna. Mișcarea socială apare atunci cînd majoritatea oamenilor, deliberat și în comun, urmă-

[7] Wladyslaw Bienkowski, *Problemy teorii rozwoju społecznego* (Problemele teoriei dezvoltării sociale), Warszawa, 1966.

reşte realizarea unui scop similar, folosind aceleaşi metode de acţiune, conducîndu-se după valori comune şi raportîndu-se la o ideologie comună. Într-un anumit sens, fiecare colectivitate cu scop apare ca urmare a unor fenomene similare mişcării sociale, dar aceasta nu este o condiţie necesară, deoarece grupurile cu scop pot apărea şi pe baza unei înţelegeri care nu are caracter de mişcare socială. Inovaţiile tehnice şi consecinţele lor economice îi obligă pe oameni să se adapteze. Mişcările sociale sînt procese care duc la transformarea activă a realităţii sociale, adică duc la crearea unor noi sisteme de valori, creează şi realizează în practică noi concepţii despre ordinea socială, schimbă sistemele de relaţii sociale şi creează noi instituţii.

Mecanismul apariţiei mişcărilor sociale este, de obicei, următorul: la baza lor se află anumite stări de lucruri care fac ca un număr relativ mare de oameni să nu poată să-şi satisfacă nevoile lor economice, culturale, politice sau altele. Cauzele unor astfel de stări de lucruri pot fi diferite, de exemplu, pot fi consecinţa proceselor tehnice, politice, religioase etc. Nesatisfacerea trebuinţelor provoacă nemulţumire, frustrare, direcţionarea energiei psihice mobilizate pentru obţinerea mijloacelor de satisfacere a acestor nevoi, împotriva cauzelor reale sau imaginare, pe scurt, apare o stare de tensiune emoţională, nelinişte psihică, care prin contacte, înţelegere, comunicarea trăirilor şi a impresiilor, prin diferite canale de informaţii ajunge la cunoştinţa unui număr tot mai mare de oameni. Apare deci o stare de neliniştе socială, care se manifestă prin conduite deviate de la normele curente, deci contacte intensificate, adunări înfierbîntate ale cercurilor sociale, discuţii despre starea de lucruri existentă, căutarea unor aspecte tot mai noi a acestei stări de lucruri şi definirea lor ca insuportabile, răspîndirea de zvonuri, stabilirea responsabilităţii pentru starea de lucruri existentă, acuzarea diferitelor persoane şi plîngeri la adresa făptaşilor reali sau imaginari ai acestei stări ori a oamenilor care o menţin. Starea de neliniştе poate cuprinde colectivităţi mai mari sau mai mici, anumite categorii profesionale, care se simt private în mod deosebit, categorii de vîrstă, colectivităţi teritoriale, pături sau întregi clase sociale.

Această stare de neliniştе constituie punctul de ple-

care pentru dezvoltarea mișcărilor sociale. Ea poate, de asemenea, duce însă numai la apariția fenomenelor de masă, la o serie de fenomene conjugate (cititul în masă, emigrările în masă etc.), deci procese pe care le-am prezentat în capitolul precedent. Pe noi ne interesează aici doar mișcările sociale, adică o serie de fenomene și stări de lucruri complexe, năzuințe și acțiuni colective comune, efectuate în mod organizat pentru obținerea stării de lucruri care să schimbe situația și poziția socială a participanților la mișcare. Deci, mișcarea socială este tendința și acțiunea spontană sau cu scop îndreptată spre obținerea unei noi stări de lucruri în sistemul grupurilor și colectivităților, în organizarea socială, în sistemul instituțiilor sau chiar în structura socială la scara macro.

Sociologii disting trei genuri de mișcări sociale: a) mișcările reformatoare, b) mișcările revoluționare, c) mișcările protestatare.

Mișcările reformatoare apar atunci cînd starea de neliniște socială cuprinde cercuri sau colectivități sociale limitate, cînd tendințele de schimbare a stării de lucruri existente nu se lovesc de represiunea cu ajutorul forței fizice, cînd ideologii și conducătorii care solicită schimbări au libertate de acțiune și de exprimare, de folosire a mijloacelor de comunicare și informare publică și cînd nevoile nesatisfăcute nu se referă la probleme esențiale de organizare și structură a colectivității. De pildă, dacă un număr dat de oameni constată că în societatea respectivă sînt prea mulți copii abandonați și sugerează un program de îngrijire a lor, propunînd în acest scop înființarea unor instituții corespunzătoare, atunci apare o mișcare socială reformatoare care concentrează oamenii afectați și neliniștiți de această stare de lucruri, care văd în asta o amenințare sau o slăbire a colectivității. O astfel de mișcare se instituționalizează sub forma unei asociații cu scop, benevolă, activează în cadrul ordinii sociale stabilite, tinde spre introducerea schimbărilor dorite pe cale legislativă sau prin schimbări în sistemul instituțional. Astfel de mișcări reformatoare au fost: mișcarea de emancipare a femeilor (deși în cadrul ei au apărut cîteodată elemente proprii mișcării revoluționare), mișcările de educație publică, mișcările filantropice, mișcarea antialcoolică, mișcarea pentru ocrotirea

animalelor etc. Mișcările profesionale au unit în cadrul lor elemente ale mișcărilor reformatoare și revoluționare, totuși, în unele țări, ele s-au transformat în mișcări pur reformatoare.

Mișcările reformatoare trec de obicei prin cîteva faze de dezvoltare mai mult sau mai puțin clar definite, dar nu întotdeauna fazele prezentate mai jos trebuie să se manifeste absolut clar: 1) Prima etapă, ca întotdeauna în fiecare mișcare, este starea de neliniște care cuprinde un număr mai mare sau mai mic de oameni, nemulțumiți de starea de lucruri existentă. 2) Această neliniște duce la discuții spontane care caută modalități de găsire a unor mijloace de remediere, la agitație care propagă anumite modalități de rezolvare, la crearea unei concepții și viziuni despre noua ordine, în care această stare de lucruri să nu mai apară. În exemplul prezentat mai sus, al copiilor abandonați și al neliniștii provocate de această stare de lucruri, a doua etapă se va caracteriza prin discuții asupra diferitelor propuneri de rezolvare a acestei probleme sociale prezentate de diferiți oameni afectați emoțional și care caută rezolvări instituționale. 3) În urma acestei activități spontane se formează, în cercuri din ce în ce mai largi, conștiința comunității de scopuri, apar cercuri neformale care discută, în aceste cercuri se disting conducătorii care își impun părerile lor. Ei pot avea trăsături de vizionari, apostoli, ideologi sau pur și simplu de oameni mai lucizi care văd niște rezolvări practice. Aceasta depinde de problema care dă naștere la neliniște. Mișcarea de emancipare a femeilor în formare a avut apostolii și vizionarii săi; mișcarea de ocrotire a copiilor s-a dezvoltat mai curînd sub influența oamenilor angajați emoțional sau care vedeau posibilități practice de rezolvare a problemei. În această etapă se formează ideologia și programul de acțiune. 4) Formularea ideologiei și a programului de acțiune devine baza etapei următoare de dezvoltare a mișcării care constă în instituționalizare, în crearea unor grupuri cu scop care tind spre realizarea programului stabilit. În cazul mișcării de ocrotire a copilului, aceasta înseamnă apariția unei asociații corespunzătoare, care începe să construiască case ale copilului, cluburi, terenuri de sport etc. În această etapă apar deci asociațiile care-și au conducerea lor, organi-

zația formalizată cu statutele ei, bugete, comisii de revizie. În fruntea lor se situează acum nu ideologii și vizionarii, ci organizatorii, tehnicienii activității sociale care știu să-i organizeze pe entuziaști într-o mare asociație cu o activitate eficientă. Aceasta este etapa dezvoltării formelor instituționale ale mișcării. 5) Următoarea fază a mișcării constă în folosirea formelor organizatorice și a instituțiilor create pentru realizarea scopurilor mișcării, a programului și ideologiei ei. În fruntea instituțiilor care apar se află activiști, tehnicieni ai acțiunii eficiente în vederea realizării scopurilor. Aici nu este vorba de unirea oamenilor, de organizarea lor în asociații, ci de folosirea lor pentru realizarea scopurilor propuse. În această fază, mișcarea, sau își atinge scopurile sale, sau suferă un eșec. Deoarece realitatea socială este fluă și permanent variabilă, întrucît nicio-odată nu se poate spune că un astfel de scop propus a fost atins (de pildă, că toți copiii au fost incluși în rețeaua de ocrotire sau că femeile au fost complet emancipate), chiar după realizarea scopurilor propuse, organizațiile create continuă să existe în vederea menținerii acelorași scopuri și pentru garantarea lor. Totuși mișcarea socială intră atunci într-o nouă fază. 6) Aceasta este faza închistării asociațiilor, cînd ele devin o sursă de acțiuni efectuate pentru întreținerea aparatului creat cîndva în vederea realizării scopurilor. Deci, de exemplu, sindicatele în unele țări s-au transformat în organizații birocratizate, mai mult parazitare decît care realizează scopuri sociale importante, organizațiile filantropice devin rezerve de posturi funcționărești pentru aparatul administrativ etc.

Închistarea și birocratizarea mișcărilor reformatoare are cîteva cauze. Pe măsură ce trece timpul se schimbă situația generală în colectivitățile și instituțiile sociale, iar organizațiile create de mișcare nu mai corespund noilor condiții, nu se mai ocupă de problemele pentru care au fost înființate, pierzîndu-și actualitatea. Organizațiile există deci mai departe prin forța inerției, creează forme birocrate de funcționare care se pot ușor adapta schimbărilor intervenite în legislație. Asociația este în regulă din punct de vedere legal, dar nu mai satisface nevoi reale și nu corespunde tendințelor reale. În continuare, conducătorii și activiștii mișcării devin, cu tre-

cerea timpului, conservatori legați de anumite forme și de o anumită ideologie, urmărind să mențină și să păstreze ceea ce au creat cu atîta efort și ceea ce a reprezentat marea realizare a vieții lor, și anume instituțiile și dotările respective. Ei le consideră ca pe o mare realizare și ca valori în sine, ca o parte a marii tradiții. Organizațiile au devenit deci respectabile, înconjurate de legendă, devin o parte a istoriei. În sfîrșit, există un al treilea mecanism de osificare a formelor organizatorice ale unei mișcări, rezultat din formele de control social intern, din principiile de lealitate față de mișcare, care resping inovațiile, obligă la respectarea tradiției, îngreunează întreaga dinamică în noile procese sociale. Problemele care au trezit neliniștea socială și care au justificat existența organizației au încetat să mai existe, scopurile mișcării și-au pierdut actualitatea și atractivitatea, și-au pierdut forța de mobilizare, a rămas numai inerția aparatului.

Se pot efectua diverse clasificări ale mișcărilor reformatoare. În faza a cincea a dezvoltării, ele își realizează scopurile lor, fie provocînd schimbări în legislație, fie că prin instituțiile lor transformă organizarea grupului. Ele pot fi deci clasificate în funcție de țeluri (generale sau particulare), în funcție de formele organizatorice, în funcție de conținutul tendințelor și țelurilor urmărite, de metodele folosite.

Mișcările revoluționare pot avea un start asemănător cu mișcările reformatoare. Dar pentru ca să apară o mișcare revoluționară puternică, care să garanteze victoria revoluției, trebuie să fie îndeplinite cîteva condiții: starea de neliniște și nemulțumire trebuie să cuprindă mase largi, de cele mai multe ori clase sociale întregi; neliniștea și nemulțumirea trebuie să se refere la probleme vitale importante, în așa fel încît să se creeze motive puternice care să convingă de intrarea în mișcarea revoluționară; nu pot exista condiții de activitate liberă pentru ideologi, conducători și organizatori ai mișcării, astfel încît chiar de la început să apară represiuni puternice mărind forța „tensiunii" sociale a maselor nemulțumite. Diferența fundamentală între mișcarea revoluționară și cea reformatoare constă în scop și metode. Reformatorii vor ca, în cadrul ordinii sociale existente, a organizării și structurii existente a colectivității,

să înlăture problemele existente și de neliniște, resimțite ca o amenințare pentru această ordine; revoluționarii vor să schimbe organizarea și structura colectivității, vor să aducă îmbunătățiri, nu în cadrul ordinii legale, ci să înlăture cu forța și să schimbe ordinea socială existentă. Mișcarea revoluționară trebuie să mobilizeze o energie socială mai mare, trebuie să posede un alt gen de cadre de conducere și o altă organizare.

Termenul „revoluție" este folosit în diferite accepțiuni[8]. De cele mai multe ori, prin revoluție se înțelege o schimbare violentă, transformarea violentă a unei ordini date. În această accepțiune, revoluția se opune evoluției sau acumulării treptate de schimbări mărunte, care se desfășoară aproape imperceptibil. Întreg procesul vital este o astfel de evoluție, este o acumulare de transformări, însă în cadrul lui au loc, de asemenea, schimbări bruște și transformări violente. Se vorbește de revoluții tehnice, revoluții industriale, despre revoluții economice, sociale și politice. Noi vom vorbi aici despre revoluțiile sociale, care pot apărea pe baza condițiilor create de către revoluțiile tehnice și economice. Revoluția socială este o transformare violentă a organizării și structurii sociale a marilor colectivități, cum ar fi poporul sau statul. Ea este legată de obicei cu revoluția politică („înțeleasă ca dobîndirea puterii de către clasa socială progresistă" — vezi J. Wiatr, *op. cit.)*, care reconstruiește organizarea instituțională a societății, și mai ales a statului. Mișcările revoluționare au deci întotdeauna un aspect politic, deoarece schimbarea structurii de clasă a societății nu este posibilă fără stăpînirea aparatului de stat, care reprezintă baza și instrumentul dominării de clasă. De aceea, teoria marxist-leninistă despre revoluție subliniază rolul partidului ca grup conducător, care asigură orientarea maselor nemulțumite, care organizează activitatea revoluționară, elaborînd strategia și tactica revoluției și care reprezintă baza puterii de stat după victoria revoluției. Teoria partidului revoluționar este deci o parte esențială a teoriei despre revoluție.

Unii sociologi și istorici, pe baza analizei marilor mișcări revoluționare și a cercetărilor comparative a

[8] Vezi J. J. Wiatr, *Spoleczenstwo* ..., cap. VIII.

revoluțiilor victorioase, au încercat să stabilească anumite faze tipice de dezvoltare a mișcărilor revoluționare. Bernard J. Gorrow[9] vede aceste faze în felul următor:

1) Perioada de neliniște socială, a nemulțumirii, a efervescenței, a creării spontane de cercuri de discuții și protest împotriva stării de lucruri existente. 2) Neliniștea cuprinde intelectualitatea, care îi imprimă o anumită expresie, exprimată în mod conștient în articole și totodată creează ideologia care prezintă viziunea asupra ordinii sociale, care rezolvă problemele ce trezesc nemulțumire. 3) Pe baza ideologiei se formează organizațiile cu scop, care formulează programul politic și economic ce întruchipează principiile ideologice. Acest program mobilizează masele nemulțumite și le concentrează în jurul partidului politic care dorește să-l realizeze. 4) Partidul sau grupurile revoluționare mobilizează masele și declanșează izbucnirea revoluției. 5) În prima perioadă a revoluției ajung la putere grupurile moderate, care vor să realizeze programul revoluționar prin reforme treptate. 6) Acest lucru trezește nemulțumirea grupurilor extremiste, care se tem ca revoluția să nu fie periclitată de amenințarea și de posibilitatea contrarevoluției, căreia moderații nu i se vor putea opune cu hotărîre. Grupurile extremiste se mobilizează. 7) Preluarea puterii de către grupurile extremiste, perioada de teroare pentru combaterea contrarevoluției. 8) Încetarea valului de teroare, stabilizarea noii ordini sau restaurarea vechii ordini.

Această schemă a fazelor de dezvoltare a mișcării revoluționare este mai ales rezultatul analizei efectuate pe

[9] Bernard J. Gorrow, *The Comparative Study of Revolutions*, în „Midwest Sociologist", 1955, vol. XVII, pp. 54—59. El se folosește aici de lucrările lui Crane Brinton, *The Anatomy of Revolution*, New York, 1938; Lyford P. Edwards, *The Natural History of Revolution*, Chicago, 1927, Rex D. Hoper, *The Revolutionary Process*, în „Social Forces", 1950, vol. 28, pp. 270—279. Concepția marxistă este prezentată de către J. J. Wiatr în lucrarea citată mai sus. Vezi, de asemenea, H. Landau, Marek Waldenberg, *Lenin o formach rewolucji socjalistycznej* (Lenin despre formele revoluției socialiste), în „Studia Filozoficzne", nr. 2—3, 1960; de același autor: *Z historii zagadnien form rewolucji socjalistycznej* (Din istoria problemei formelor revoluției socialiste), în „Kultura i Spoleczenstwo", nr. 4, 1963.

baza exemplului revoluției franceze. Nu toate revoluțiile se desfășoară într-o asemenea succesiune a fazelor. Revoluția trebuie deosebită de loviturile de stat, care sînt preluări armate ale puterii în cadrul aceleiași clase dominante. Lovitura de stat duce la schimbarea metodelor și țelurilor politicii, dar nu la transformarea profundă a structurii și organizării întregii societăți, în timp ce revoluția aduce asemenea transformări care schimbă structura păturilor, claselor și a instituțiilor politice. Pot exista revoluții fără vărsare de sînge și fără perioada de teroare.

Trebuie subliniat că chiar și înfrîngerea revoluției aduce schimbări ce merg departe și nu mai poate avea loc restaurarea pe deplin a vechii ordini. Desfășurarea revoluției lasă urmări în atitudini, în sistemul de valori, în modelele de conduită, în relațiile dintre indivizi, grupe și clase sociale. Fiecare revoluție distruge multe reprezentări păstrate prin tradiție despre rolul claselor și păturilor sociale, despre forța și îndemînarea lor în acțiune.

Mișcările revoluționare pot fi clasificate în diferite categorii, în funcție de caracterul partidului care le conduce, de ideologia în numele căruia se desfășoară acestea, de aria bazei sociale care le furnizează adepți și luptători. Cele mai importante și cele mai profunde sînt revoluțiile claselor sociale, care înlătură dominarea unei clase și aduc la putere altă clasă. Marea revoluție franceză a înlăturat orînduirea feudală și a adus la putere burghezia. Marea Revoluție Socialistă din Octombrie a fost înfăptuită de către clasa muncitoare și țărănimea Rusiei, a răsturnat dominația burgheziei și a moșierimii și a instaurat puterea partidului clasei muncitoare.

Revoluția schimbă organizarea și structura marilor colectivități, schimbă sistemul instituțiilor politice, schimbă structura claselor și a păturilor, relațiile dintre clase, creează noi sisteme de valori și transformă cultura societății. Ea este un ansamblu de procese și fenomene care nu se desfășoară doar în societate, ci mai ales care transformă componenții esențiali ai acesteia.

Mișcările protestatare sînt mișcări în care se urmărește exprimarea unei poziții, a unei atitudini, păstrarea și satisfacerea nevoilor de manifestare a propriei perso-

nalități. Ele se cunosc în toate epocile. Sînt procese care cuprind cîteodată pături largi ale populației; deseori tineretul, dar și pe adulți. Ele reprezintă o manifestare a tendinței de exprimare a atitudinilor, a convingerilor, de satisfacere a nevoilor de consum etc. La baza acestei mișcări se află principiul contaminării emoționale. Din aceste mișcări fac parte mișcările de renaștere religioasă, renaștere morală, care cuprind cîteodată mase largi, dar care nu creează asociații instituționalizate, așa cum întîlnim în cazul mișcărilor reformatoare și revoluționare. Acestea pot fi mișcări estetice, care propagă noi forme de creație sau noi aspecte ale trăirilor estetice; pot fi mișcări cu o bază filozofică, cum ar fi mișcarea existențialistă de după război; pot fi mișcări cum sînt cele ale adepților muzicii de jazz, ale dansurilor moderne, care sînt însoțite de atitudini de protest pasiv împotriva unor valori recunoscute ale adulților. Mișcarea hippies din Statele Unite este o astfel de mișcare protestatară. Dar mișcarea studențească, care zguduie multe țări contemporane, posedă totodată multe elemente proprii atît mișcării revoluționare, cît și celei protestatare. Mișcările protestatare apar de obicei în jurul personalităților marcante, care impun mișcării forme de comportare proprii, transferul făcîndu-se pe baza principiului contaminării emoționale. Starea de neliniște se descarcă prin forme de comportare care exprimă nemulțumirea și protestul, dar acest protest se exprimă prin ținuta vestimentară, prin conduită neconformă cu modelele stabilite în situațiile cotidiene. Mișcările protestatare nu urmăresc să schimbe nimic, nu urmăresc nici reforme, nici revoluție, nici schimbarea orînduirii. Sînt expresia refuzului de a participa la fenomenele și procesele care trezesc nemulțumire, dar protestul nu este nici activ și nici clar formulat. Mișcarea protestatară își creează o lume de trăiri proprie, sistemul de valori propriu, dar nu îl impune nimănui.

Mișcările protestatare, care se dezvoltă intens în ultimele decenii, nu au fost încă cercetate riguros. S-ar putea, de asemenea, stabili fazele de dezvoltare determinate de desfășurarea lor, precum și formele lor. Însemnătatea lor constă în aceea că ele introduc schimbări radicale și îmbogățesc modelele de conduită, criteriile de apreciere, sistemele de valori, introduc și propagă

un conținut intelectual și artistic nou, propagă noi modalități de exprimare, de manifestare a atitudinilor și opiniilor, creează baze noi în raport cu tradiția și contribuie la extinderea noii ideologii. Am putea spune, în general, că mișcările protestatare modifică acel cîmp al realității sociale în care se formează relația dintre individ și colectivitate. Mișcarea protestatară se naște doar pe fundalul nemulțumirii față de aceste influențe reciproce și față de modelele stabilite ale acestor relații.

Legea ca factor al dezvoltării sociale

Mișcările reformatoare, precum și mișcările revoluționare urmăresc ca schimbările introduse să fie permanentizate sub forma unei legi obligatorii. Din punct de vedere sociologic, legea este un ansamblu de norme și sancțiuni formalizate care reglementează conduita indivizilor, activitatea instituțiilor, a asociațiilor cu scop etc., precum și stabilirea principiilor formalizate ale conviețuirii sociale. Eficiența acțiunii legii se bazează pe mecanisme psihosociale complicate, în care elementele unei magii specifice se unesc cu acțiunea autorităților, a persuasiunii, a îndemnului, a înfricoșării, a folosirii forței fizice și a constrîngerii[10]. Pe noi ne interesează aici situația în care legea devine un factor de dezvoltare socială, deoarece legea poate fi și un factor de regres, dacă îngreunează reformele și nu permite schimbări. Prin firea lucrurilor, ar reieși că legea este un factor de conformism, ca instrument puternic al controlului social și al represiunii comportărilor indezirabile, că prin firea lucrurilor trebuie să acționeze împotriva oricăror inovații și schimbări, deoarece întotdeauna există pericolul ca schimbările să amenințe ordinea socială existentă.

[10] Vezi F. Studnicki, *Dzialanie przepisu prawa* (Acțiunea prescripției legii), precum și A. Podgorecki, *Spoleczne warunki skutecznosci dzialania przepisow prawnych* (Condițiile sociale ale eficienței prescripțiilor juridice) — ambele articole în: „Studia Socjologiczne", nr. 2, 1962; A. Podgorecki, *Socjologia prawa* (Sociologia legii), Warszawa, 1962. L. Petrazycki, *Wstep do teorii prawa i moralnosci* (Introducere la teoria legii și a moralității), Warszawa, 1959; Z. Izdebski, *Oddzialywanie spoleczne prawa konstytucyjnego* (Influența socială a dreptului constituțional), în „Panstwo i Prawo" nr. 11, 1948; de același autor: *Nimemiecka lista narodowa na Slasku* (Lista națională germană în Silezia), 1947.

însă legea poate fi astfel formulată încît devine un ocrotitor al celor care se comportă nonconformist în domenii importante pentru dezvoltarea colectivității. Și anume, atunci cînd asigură ocrotirea descoperirilor inovatorilor din toate domeniile, ai purtătorilor de cuvînt ai noilor ideologii, cînd le asigură posibilitatea de a se remarca și de a crea noi valori. Întruchiparea acestui principiu în legislație s-a dovedit a fi un puternic factor de progres[11].

Prin lege se asigură, de asemenea, sprijin grupurilor și indivizilor care planifică noi instituții, introducătorilor de noi principii, planificatorilor și conducătorilor acestor domenii ale vieții colective, care se dezvoltă cu scop ca, de pildă, economia planificată. Legea obligă pe toți să participe la acest efort comun, să asigure mijloace pentru investiții, punînd bazele necesare dezvoltării viitoare. Fără existența unor forme juridice corespunzătoare, un asemenea efort ar fi imposibil. Aceasta nu înseamnă însă că este suficient să se formuleze și să se statueze, să se hotărască o lege corespunzătoare pentru ca ea să determine automat efecte. Acest lucru presupune activitatea cu scop a grupurilor și organelor de conducere, însă dreptul le dă posibilitatea imixtiunii în acele domenii în care mijloacele de control social neformal nu sînt suficiente. La această chestiune vom reveni analizînd problema dezvoltării dirijate.

În fine, legea este factorul care previne dezorganizarea, deci care previne regresul. Stabilind domeniul necesar de toleranță pentru conduitele deviate de la normă, necesare pentru dezvoltarea colectivității, precum și efectuînd represiunea acestor conduite atunci cînd devin o amenințare pentru coeziunea interioară și ordinea colectivității, legea definește cadrul general de desfășurare a proceselor sociale. Desigur, ea nu acționează singură, prin sine însăși, și cînd instituțiile înființate să respecte, să impună și să oblige supunerea față de lege se descompun, atunci legea încetează de a mai acționa. Însă o astfel de situație în care legea încetează să mai acționeze este o stare de anarhie și un índice al dezorganizării. Gradul de executare al sentin-

[11] Cunoscuta afirmație a lui Voltaire exprimă acest principiu: „Nu sînt de acord cu tine, dar voi apăra pînă la capăt dreptul tău de a-ți susține părerile".

țelor judecătorești este un indicator esențial al eficienței organizatorice a statului.

Dar legea trebuie să acționeze și acționează mai ales prin recunoașterea ei de bună voie de către toți cetățenii. Ei au numai o idee generală despre lege, cunoscîndu-i numai anumite prescripții, în timp ce prescripțiile detaliate ale legii le sînt necunoscute. Ei se conduc deci în comportarea lor de zi cu zi după această idee generală despre lege pe care o au și după principiile generale de conviețuire stabilite de către lege. Baza supunerii lor față de lege o reprezintă concordanța dintre lege și obicei și sentimentul de justețe pe care îl are fiecare cetățean, concordanța dintre lege și modelele de acțiuni sociale stabilite prin tradiție. Ordinea asigurată prin acțiunea legii permite acumularea venitului indivizilor, familiilor, grupurilor și instituțiilor. Legea conferă sentimentul de securitate și dă garanția libertății de acțiune. Ea este necesară pentru dezvoltarea creației în fiecare domeniu.

Legea poate fi totuși un factor de frînare a dezvoltării, care conservă existența instituțiilor învechite, care îi persecută pe inovatorii necesari în vederea dezvoltării pe mai departe. Istoria a dat la iveală nenumărate asemenea perioade cînd formațiunile sociale care se aflau deja în perioada de declin s-au menținut prin represiunea mișcărilor novatoare, prin folosirea forței și a constrîngerii fizice pentru a impune supunerea față de instituțiile care frînează dezvoltarea societății. De aceea, orice revoluție victorioasă efectuează schimbări adînci în sistemul de legi obligatorii.

Problema dezvoltării dirijate și a progresului

Analiza sociologică a dezvoltării și a schimbării sociale, la fel ca și analiza creșterii economice efectuată de către economiști, a trezit presupunerea că dezvoltarea societății poate fi dirijată prin planificare. Ideea planificării sociale și economice centrale a fost formulată de către elevii filozofului francez Saint-Simon la începutul secolului al XIX-lea. Ei au prezentat un ansamblu de idei care indicau în ce fel se poate dirija planificat economia, cum se pot folosi planificat mijloacele de producție și forța de muncă a populației țării, cum se poate

repartiza planificat venitul național pentru obținerea unui grad înalt de acumulare și pentru accelerarea ritmului de dezvoltare economică. Acestea au reprezentat un ansamblu de idei în întregime nou, care se corela cu două tradiții cunoscute mai dinainte. Prima era teoria progresului, dezvoltată încă de către filozofii istoriei de la sfîrșitul secolului al XVII-lea. Ei s-au opus vechilor păreri care căutau „vîrsta de aur" a omenirii în trecut, într-o stare primară desăvîrșită a naturii și au afirmat că timpurile moderne aduc un progres permanent, adică o îmbunătățire continuă a sistemului, a condițiilor de viață, o perfecționare morală a omului și o creștere a tezaurului de cunoștințe posedate de el. Au arătat, de asemenea, că are loc o dezvoltare continuă a tehnicii și că știința modernă permite o accelerare a acestei dezvoltări.

A doua tradiție este ideea folosirii planificate a științei despre societate pentru desăvîrșirea ei. Saint-Simon și elevul său A. Comte au creat sistemul științei sociologice (denumirea de „sociologie" a fost introdusă de către A. Comte), pe care au considerat-o că poate fi baza unei astfel de perfecționări a societății, că permite crearea unei științe aplicative care să servească la rezolvarea problemelor sociale importante, practice. Atunci progresul social poate fi urmărit în mod deosebit.

Dar în jurul noțiunii de progres au avut loc discuții și polemici. Această noțiune presupune, după cum am mai spus deja mai sus, că dezvoltarea socială duce la atingerea unor faze din ce în ce mai înalte, tot mai perfecte că, prin urmare, apropie societatea de o anumită stare ideală. Pentru a constata deci că are loc un progres, trebuia să dispunem de anumite criterii de apreciere care să permită constatarea acestei perfecționări și să se aprecieze în ce măsură faza următoare va fi mai perfectă decît precedenta. Între aceste criterii nu a existat o concordanță și nenumărați sceptici au arătat că optimismul secolului al XVIII-lea, care presupunea realizarea unui progres moral al omului împreună cu progresul său intelectual, este pur și simplu o iluzie. Filozofii francezi — de exemplu Condorcet, în celebra sa lucrare intitulată „Schiță a unui tablou al progresului spiritului uman de-a lungul istoriei" — au demonstrat că progresul este un fapt istoric, iar revoluția franceză,

care a abolit tirania și a realizat ideea libertății, egalității și fraternității, inaugurează era domniei rațiunii și a perfecționării nelimitate a omului și a societății. Criticii societății burgheze, mai ales Marx, au arătat fără nici o dificultate că capitalismul a adus într-adevăr un progres tehnic și economic, dar că acest lucru s-a efectuat pe seama unor suferințe imense din partea claselor muncitoare, prin exploatarea proletariatului și a coloniilor. Capitalismul a adus cu sine intensificarea și creșterea sferei războaielor etc.

Cu toate acestea, Marx a considerat că dezvoltarea omenirii presupune, de asemenea, progresul, că omenirea, prin formațiunile sale sociale, se apropie de o stare definită de perfecționare, dar s-a străduit să găsească criteriile științifice și măsurile acestui progres. Un astfel de criteriu a întrevăzut în dezvoltarea mijloacelor de producție și în posibilitatea satisfacerii din ce în ce mai depline a necesităților tot mai mari ale oamenilor. Cu ajutorul unui asemenea criteriu se pot face măsurări ale progresului și așeza considerațiile pe tema progresului din domeniul filozofiei pe terenul considerațiilor și cercetărilor empirice. Această teorie a lui Marx a devenit baza unui ansamblu de idei, pe care se sprijină, la rîndul lor, principiile economiei planificate și ideile dezvoltării dirijate.

În timpul primului război mondial, în unele țări a fost introdusă, pentru prima oară, pe o scară largă, economia planificată pentru ca să se folosească într-un mod cît mai rațional rezervele de care se dispunea. Mai ales Germania, lipsită de posibilitatea importului de materii prime, și-a organizat planificat economia ei de război. Ea a constat în raționarea bunurilor și a mărfurilor (mai ales a alimentelor), în angajarea planificată a forței de muncă și obligativitatea muncii în reglementarea producției etc.

Prima economie pașnică planificată pe scară mare a fost economia U.R.S.S. În timpul realizării planurilor economice s-a realizat în această țară socialistă industrializarea, s-a extins industria grea, s-a înfăptuit urbanizarea țării. Planurile economice au trebuit să fie coordonate cu planurile de dezvoltare a învățămîntului, de pregătire a cadrelor calificate și cu angajarea lor planificată. În acest fel, economia planificată cuprinde întreaga

activitate economică din toate domeniile, iar prin planificarea pregătirii se intră, de asemenea, în planificarea culturii. Astfel că societățile socialiste contemporane și-au extins sistemele lor de planificare, care cuprind toate domeniile vieții sociale.

În țările capitaliste, mai ales în perioada marilor crize de după primul război mondial, de asemenea, au apărut tendințe de planificare economică, de „crearea conjuncturii", s-a creat teoria „economiei dirijate". Planificarea nu este însă aici o operație integrală, nu s-au dezvoltat sistemele de planificare centrale, ca în țările socialiste, planificarea se face mai ales în cadrul întreprinderilor sau al marilor organizații economice, iar planificarea de stat are funcția de a stabili direcțiile preconizate ale activității economice.

Planificarea economică, mai ales planificarea integrală, așa cum există în societatea socialistă, presupune înființarea unor grupuri de conducere care să stabilească strategia și tactica planificării, care să elaboreze concepția despre dezvoltarea socială, principiile generale de dezvoltare, investiții, repartizarea venitului etc. Acest lucru revine partidului, care este forța conducătoare a acestei dezvoltări, căruia îi incumbă în acest sens o responsabilitate deosebită. „Elaborarea și prezentarea unei concepții științifice naționale de dezvoltare a Poloniei este datoria partidului, datorie rezultată din rolul său conducător, din faptul că este conducătorul ideologico-politic al națiunii, organizatorul activității și luptei sale pentru o formă cît mai perfectă de socialism"[12] — a spus Edward Gierek în timpul campaniei preelectorale din mai 1969. Dezvoltarea dirijată a societății presupune o astfel de forță conducătoare și presupune grupuri care să hotărască direcțiile, concentrarea, mărimea investițiilor, repartizarea venitului național pentru consumul individual, social și pentru acumulare. Hotărîrile privind planul determină consecințe adînci în viața socială, mai ales în societățile socialiste, unde mijloacele de producție au fost socializate și se află sub controlul statului. Instituțiile care decid asupra folosirii proprietății socializate au deci posibilitatea exercitării unei influențe profunde asupra desfășurării

[12] „Trybuna Ludu", 28. V. 1969.

vieții sociale. De exemplu, deciziile care stabilesc numărul de locuri pentru diferitele școli profesionale, elementare, medii și superioare determină componența forței de muncă în mod irevocabil pentru zeci de ani. La fel și deciziile macroeconomice care stabilesc, ce și în ce cantități se va produce, determină mijloacele de satisfacere a nevoilor populației pe o perioadă îndelungată, mai ales prin elaborarea planurilor de perspectivă.

Dezvoltarea socială planificată se sprijină pe o serie de premise referitoare la mecanismele schimbării sociale. De cele mai multe ori ea se sprijină pe premisa că influența decisivă asupra dezvoltării sociale o are dezvoltarea uneltelor de producție. De aceea se planifică dezvoltarea industriei, dezvoltarea diferitelor sectoare ale economiei pentru obținerea unor rezultate economice, care la rîndul lor atrag după sine schimbări în sfera vieții sociale, formează grupuri noi, tipuri de relații, tipuri de personalități noi. Totuși, în societățile socialiste, dezvoltarea planificată cuprinde toate domeniile. Sînt dezvoltate planificat, de asemenea, instituțiile sociale, viața culturală, creația din toate domeniile activității umane, sînt planificate instituțiile de petrecere a timpului liber și de recreere.

Desigur, dezvoltarea planificată și procesele pe care le determină sînt întovărășite întotdeauna de procese spontane, rezultate din tendințele individuale, din necesitățile care nu sînt satisfăcute de către activitatea planificată, din penetrarea elementelor culturale din alte țări, din fenomenele care au loc spontan în familie, în viața particulară, în cercurile și grupurile neformale etc. Nu toate procesele vieții sociale, nu tot ceea ce se petrece în toate tipurile de colectivități poate fi cuprins în procesul de planificare. Așadar, procesele de planificare se desfășoară întotdeauna la scara totalității fenomenelor vieții colective, iar sociologul trebuie să le cerceteze și pe unele și pe altele. Sociologia s-a orientat oarecum tradițional spre cercetarea doar a acelor procese care se desfășurau în mod spontan. Cu toate acestea, planificarea devine un factor prea important al schimbărilor sociale pentru ca sociologii să nu îl ia în considerație. Astfel că cercetarea diferitelor aspecte ale planificării, descrierea mecanismelor și efectelor ei sociale, elaborarea teoriei acestui domeniu,

devine o sarcină urgentă a sociologiilor particulare care cercetează acele domenii ale vieții în care planificarea este mult mai dezvoltată, în care metodele ei sînt precizate, iar efectele pot fi măsurate și descrise empiric.

●

Cu aceasta încheiem lucrarea noastră despre noțiunile elementare ale sociologiei, definite în timpul prezentării analitice a celor mai importante domenii ale vieții sociale. Aș dori să subliniez că definițiile și caracterizările introduse aici nu sînt acceptate pretutindeni și că unii sociologi (ceea ce m-am străduit să menționez în text) le tratează în alte accepțiuni. De aceea, această lucrare trebuie să fie completată cu lectura unor lucrări mai ample, atît de tipul manualelor, precum și de prezentare a rezultatelor cercetărilor empirice. O culegere de texte destinate unui astfel de obiectiv, ce reprezintă o completare a acestei cărți, a fost publicată de către Universitatea din Lodz[13].

[13] Jolanta Kulpinska, Stefania Machnikowska, Andrzej Borucki, *Wprowadzenie do socjologii* (Introducere în sociologie), Lodz, 1969.

BIBLIOTECA JUDETEANA
„GH.ASACHI"
IASI

Cuprins

In loc de prefață 5

1

Introducere 9

Sfera cercetărilor 15
Metodele 18
Sociologia și alte științe sociale 20
Structura și menirea acestei lucrări 21

2

Condițiile naturale ale vieții sociale 24

Noțiunea de viață socială 24
Colectivitățile animalelor 27
Condițiile biologice ale vieții sociale a oamenilor 31
Condițiile geografice ale vieții sociale 36
Condițiile demografice ale vieții sociale 40

3

Condițiile economice ale vieții sociale 46

4

Cultura 57

Definiție 59
Structura internă a culturii 66
Influența culturii asupra vieții sociale 74

5
Concepția sociologică despre om și personalitate 26
Teorii despre om 28
Noțiunea de natură umană 92
Problema instinctelor 96
Personalitatea socială și elementele ei componente 100
Integrarea elementelor personalității 114
Tipurile de personalitate 117
Individul și societatea 122

6
Coeziunea socială 130
Contactul spațial 133
Contactul și coeziunea psihică 135
Contactul social 138
Interacțiunea reciprocă 141
Modelele de acțiune socială 150
Relațiile sociale 155
Dependențele sociale 159
Instituțiile sociale 163
Controlul social 175
Organizația și organizarea socială 188
Coeziunea socială 195

7
Colectivitățile sociale 197
Exemple și definiții 197
Perechi și grupuri de două persoane 207
Cercul social 209
Grupul 212
Structura grupului 225
Apartenența de grup 235
Categoriile de grupuri 238
Grupurile mici și mari, primare și secundare, formale și neformale 241
Familia 244
Grupurile cu scop 278
Birocrația 295
Statul 299
Colectivitățile teritoriale 305
Clasele sociale 316

Păturile sociale 328
Castele 337
Colectivități care se deosebesc pe baza unei culturi aparte . 340
Colectivități bazate pe asemănarea conduitei 351
Societatea globală 364
Problemele ontologice ale realității sociale 371

8

Procesele sociale 374

Noțiunea de proces social 375
Tipurile de procese sociale 380
Cele mai importante procese sociale 384

9

Problemele dezvoltării sociale 408

Introducere 408
Inovațiile științifice și tehnice 413
Mișcările sociale 421
Legea ca factor al dezvoltării sociale 431
Problema dezvoltării dirijate și a progresului 433

Lei 16,–